DE BETEKENIS VAN JOH.s VAN VLOTEN

EEN BIBLIOGRAFIE MET INLEIDING

DOOR

MEA MEES-VERWEY

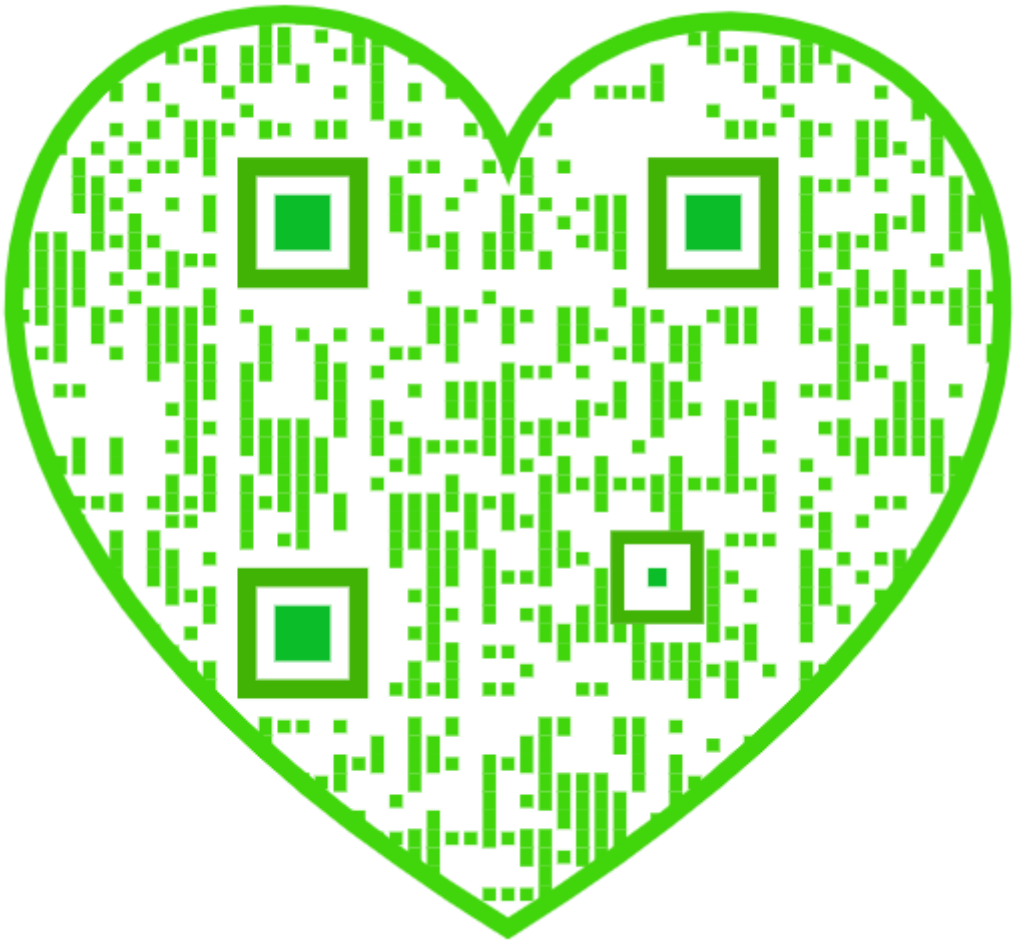

DE BETEKENIS VAN JOHANNES VAN VLOTEN

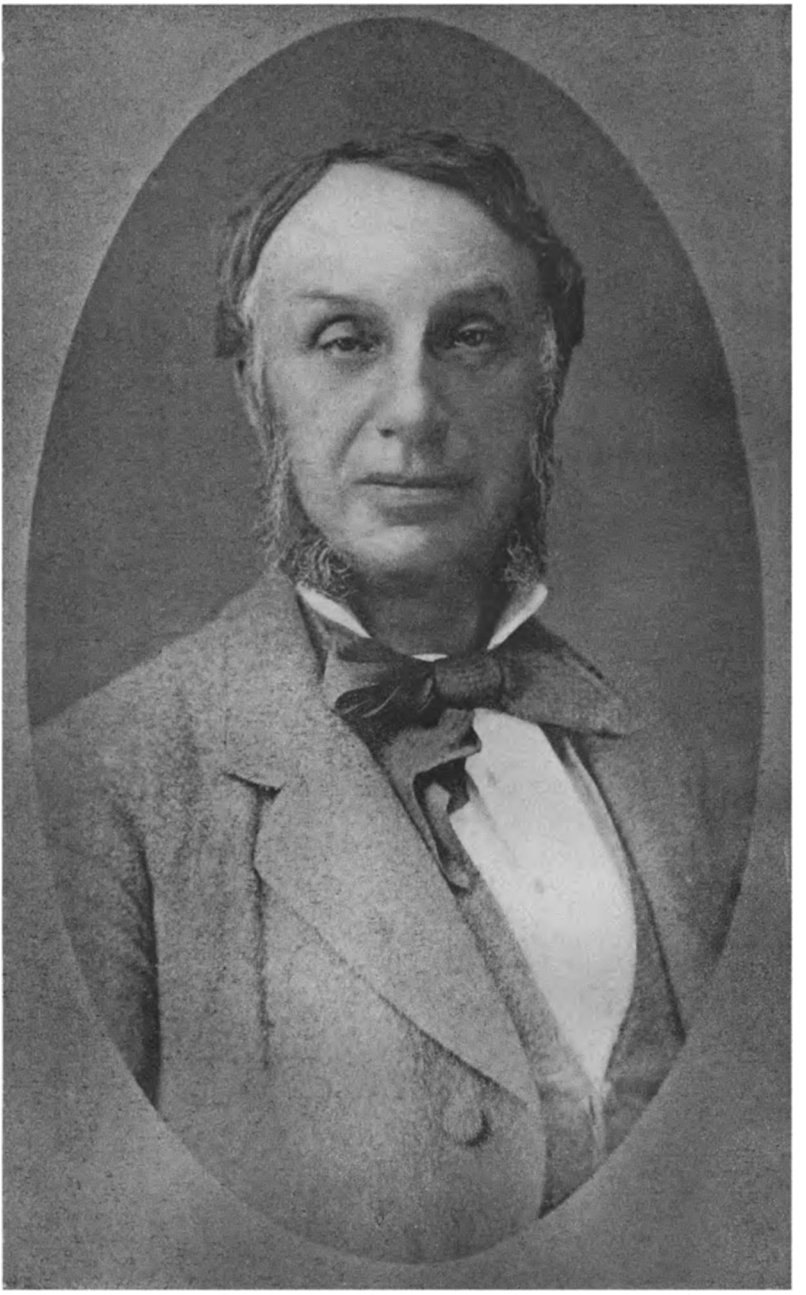

J. Van Mater

DE BETEKENIS VAN JOHANNES VAN VLOTEN

EEN BIBLIOGRAFIE MET INLEIDING

PROEFSCHRIFT
TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN
OP GEZAG VAN DE RECTOR MAGNIFICUS
DR. A. J. WENSINCK
HOOGLERAAR IN DE FACULTEIT DER
LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
VOOR DE FACULTEIT DER LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE
TE VERDEDIGEN OP MAANDAG 9 JULIE 1928
DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

MEA MEES-VERWEY
GEBOREN TE NOORDWIJK AAN ZEE

MCMXXVIII
UITGEVERIJ C. A. MEES, SANTPOORT (N.H.)

NIET HET MINST VERHEUGT MIJ DE voltooiing van dit zo lang geleden voorbereide proefschrift om de gelegenheid die het mij biedt, openlik mijn dank te betuigen aan allen, die tot mijn vorming in de jaren 1912—1918 het hunne bijdroegen en aan de velen, die mij na die tijd bij mijn studie van dienst zijn geweest.

Hooggeachte Promotor, die ik het voorrecht heb, vader te noemen, doel ik op de tijdelike eerste of de blijvende laatste verhouding, waarin gij tot mij staat, wanneer ik zeg, dat zonder u dit proefschrift niet geschreven zou zijn? Alleen zij, die in rechtstreeks verkeer met u staan, zoals ik mijn leven lang heb mogen genieten, zullen beseffen, wat uw zeldzame geest, uw nog zeldzamer gemoed en karakter, maar voor alles uw levensvreugde, voor mij en mijn studie hebben betekend. Ik weet, dat de omstandigheden mij niet vergund hebben, wetenschappelik en literair te geven, wat ge van mij verwachten moogt, maar ik hoop toch, dat dit mijn werk uwer niet onwaardig is.

Hooggeleerde HUIZINGA, ook gij zijt, hoewel ge dit misschien niet graag erkennen zult, mede schuldig aan dit proefschrift. Ge hebt het als peet ten doop gehouden — indien de schim van mijn grootvader mij vergunt dit beeld te gebruiken — en het eerst na zijn wat rachitiese kindsheid en onbeholpen vlegeljaren toevertrouwd aan de leiding van zijn geestelike „oude vader". Maar het zou een karige dank zijn, wanneer ik u alleen daarvoor mijn erkentelikheid betuigde. Ge hebt een groot deel bijgedragen tot de rijkdom van mijn academie-jaren. De bewondering, die uw werk bij mij opwekte, is het mijne temeer ten goede gekomen, naarmate uw vriendelikheid en belangstelling mij sterkte.

Wel zeer mis ik hier een derde, die ik in de moeilike zomermaanden van 1914 nader als mens heb leren kennen en liefhebben, Professor UHLENBECK. Het heeft mij af en toe mogen gelukken, enkele van de schatten blijvend te verwerven, die ge met milde hand om u heen verspreiddet. Dat ge hiermee al uw krachten gaaft, was mij bekend. Terwille van ons, die er rijker door werden, zijn uw gaven aan de

generatie's Leidse studenten tussen 1926 en 1936 onthouden. Ik kan dit nooit genoeg waarderen. Ik verbind er de wens aan, dat ge nog lang voor de wetenschap en uw kring van nabestaanden bewaard moogt blijven.

In hartelik en vertrouwelik aandenken gedenk ik Professor KALFF en zijn ontzagwekkende kennis van dichters, die mij lief waren. Evenzeer de degelike en door hun eenvoud treffende lessen in Middelnederlands en historiese spraakkunst van Professor VERDAM.

De welwillendheid, waarmee gij, Professor BLOK, als geleerde Noordwijker, mij van mijn kinderjaren af tegemoet zijt gekomen, is niet zonder invloed geweest op mijn liefde voor de vaderlandse geschiedenis.

De instellingen, waarvan de ambtenaren mij het meest verplicht hebben, zijn in hoofdzaak de Stadsbibliotheek te Haarlem, de Universiteitsbibliotheken te Leiden en Amsterdam, de Atheneumbibliotheek te Deventer; de archivariaten te Kampen, Zwolle en Rotterdam. Wat de particulieren betreft, veel dank ben ik verschuldigd aan de familie Van Vloten, vooral aan mijn oudste oom WILLEM VAN VLOTEN, die helaas deze dissertatie niet voleindigd heeft mogen zien; aan de heer A. J. VAN HUFFEL, die mij zijn eigen gegevens verstrekte en verschillende tijdschriften onderzocht; aan de heer B. J. MEULEMAN, die zijn exemplaar van het Deventer Weekblad tot mijn beschikking stelde, en aan talloze andere mij vreemde of bevriende of verwante letterminnaars.

Wie zich tenslotte de meeste opofferingen getroost hebben ten bate van dit tijdrovende werk, zijn mijn man en mijn kinderen geweest. Hun zij het dan ook opgedragen.

VERANTWOORDING

De gedachte aan een levensbeschrijving van Johannes van Vloten is niet allereerst in mij zelf opgekomen. Herhaaldelik was vroeger en later de mening geuit, dat 's mans verdiensten een uitvoerige biografie wettigden, dat zijn werken nergens de vermelding vonden, die hen toekwam, en er werd dan met een zijdelingse wenk naar de schoonzoons gezegd, dat in de familie van Van Vloten het materiaal berustte, zowel als het letterkundige talent om dit materiaal te verwerken.

Intussen, die biografie verscheen niet, Van Vloten's honderdjarige geboortedag ging — misschien ook wel tengevolge van de tijdsomstandigheden — op 18 Januari 1918 onopgemerkt voorbij en toen ik in Mei van dat jaar mijn doctoraal gedaan had, kwam de gedachte bij mij op, dat, als ik er mij niet aan waagde, allicht nog onbevoegderen het zouden doen. Bij Prof. Huizinga, die zich bereid had verklaard eventueel mijn proefschrift te aanvaarden, vond ik instemming. Ik ontveinsde mij niet, dat een dergelijk werk mij jarenlang in beslag zou nemen en dat het misschien noodzakelik zou zijn, het in verschillende delen te laten verschijnen, op het eerste waarvan ik zou kunnen promoveren. Maar juist een onderwerp als dit, kon het sporadies werken, waartoe de omstandigheden mij dwongen, verdragen. Een man, die zo hartstochtelik in de werkelikheid geleefd had als mijn grootvader, zou over tien jaar, wanneer ik zelf werkend deel van de maatschappij en rijper mens zou geworden zijn, beter door mij begrepen worden dan nu ik nog student was. Een groot deel van de stof was bijeen verzameld in de bibliotheek van mijn vader, en ik was, zo dacht ik, niet afhankelik van universiteits- en stadsbibliotheken met beperkte uitleentermijn.

Vol moed begon ik. Eerst de werken uit zijn jonge tijd, voornamelik theologie. Het modernisme trok mij machtig aan en ik besloot mij voor mijn dissertatie te bepalen tot de jeugd van Van Vloten en zijn plaats in de godgeleerde beweging, die voor 1856 (Huet's Brieven over den Bijbel en

De Genestet's Leekedichtjes) tot de vakmensen beperkt bleef. Toch was het nodig — al gold het alleen maar uit zijn werk biografiese gegevens te putten over zijn jeugd, want brieven ontbraken zo goed als geheel — alles te lezen, wat Van Vloten gedurende zijn werkzaam leven geschreven had. En de titels te registreren, te chronologieseren, enz. Ik verkeerde in de waan, dat de twee meter lengte aan boeken en overdrukjes (dun papier en kleine druk!) in de verzameling Verwey aanwezig, volledig was, maar och arm! Het minst onvolledig bleek deze collectie wel. Daarna kwam Leiden met zijn Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, dat van de universiteitsbibliotheken verreweg het meeste bezat. Men had daar, toen in 1897 de boekerij van Van Vloten verkocht werd, de dubbele overdrukjes, gekregen, nadat Verwey er een keus uit gedaan had. Alberdingk Thijm, die van 1850—1870 een ruildienst van overdrukjes met Van Vloten onderhield, liet een collectie van Vloteniana in band na, door Verwey aan de zijne toegevoegd.

Ik begon dus aan mijn bibliografie, al lezende en noterende. Die bibliografie zou niet anders dan een hulpmiddel zijn, een handleiding voor het eigenlike werk. Maar ik werd er al gauw wanhopend onder. Ik kon geen tijdschrift uit de jaren 1850—1883 inzien, of artikelen van Van Vloten kwamen er uit te voorschijn. Wou mijn bibliografie aanspraak maken op volledigheid, dan moest ik de titels van al die afzonderlike stukken en stukjes vermelden; ook van die in week- en dagbladen. Het was een moeilik werk in mijn omstandigheden, aan huis gebonden als ik was, een vervelend, tijdrovend werk; maar met een *volledige* bibliografie zou ik tenminste een verdienstelik werk doen, dat niet door een ander aangevuld hoefde te worden. Al in 1883, voor en na de dood van Van Vloten schreef Busken Huet aan Prof. Jan ten Brink: „Ik ben benieuwd naar uw opstel over Beets, en verstout mij te vragen waarom in de eerste reeks uwer nederlandsche Galerie Contemporaine, Van Vloten niet opgenomen is? Van Vloten heeft voor de nederlandsche letteren zich veel moeite gegeven en hij vertegenwoordigt den overgang der nederlandsche belletristen op de nederlandsche filologen. Met

een volledige bibliografie zijner werken, die nog door niemand gegeven is, zoudt u eer kunnen inleggen, en hij zelf zou u daar zeker gaarne aan helpen".[1])

En in een brief van 10 Januari 1884, enige maanden na Van Vloten's onverwacht overlijden: „Herinnert gij u dat ik u aanspoorde, in uwe Galerij ook Van Vloten op te nemen? Zeg niet dat het nu te laat is. Ik geloof dat velen u erkentelijk zouden zijn, indien gij Van Vloten alsnog behandeldet. Zijne dochters zullen u zeker gaarne voorthelpen".

Ten Brink, geen vriend van Van Vloten en misschien beducht voor deze sisyphuslast, heeft het niet gedaan. De volledigste opgaaf van zijn werken vindt men nog altijd in het biografies woordenboek van Frederiks en Van den Branden, die te rade gingen met Van Vloten's eigen opgaaf in zijn autobiografietje[2]), maar die alleen de in boekvorm verschenen werken betreft.

Volledig is ook mijn bibliografie niet geworden. Wel, zo volledig mogelik. Van een paar overdrukjes[3]) heb ik de plaats van verschijnen niet kunnen opsporen; aan de collectie van het Deventer Weekblad, die te mijner beschikking stond, ontbraken de nrs. 1—31 van jaargang 1870, 32 en 40—45 van 1871 en een volledige reeks heb ik niet kunnen machtig worden; zo zullen er hier en daar in de Zaanlandse Courant, destijds onder redactie van Bientjes, in de Utrechtse, de Zwolse, de Amsterdamse krant (Algemeen Handelsblad) misschien nog onbelangrijke bijdragen begraven liggen, die mijn speurend oog ontgaan zijn. Evenmin sta ik er voor in, alle herdrukken te hebben opgespoord.

Zo was dus gaandeweg de bibliografie te omvangrijk geworden om haar als aanhangsel bij een uitvoerig „Leven" te geven, en tevens maakte die omvangrijkheid mij onmogelik voor het levenbeschrijvende deel een overzicht van Van Vloten's werk te krijgen, zonder de bibliografie geordend te zien.

Ik koos daarvoor de rangschikking naar onderwerpen. Het

[1]) Brieven van Cd. Busken Huet II, blz. 252 en blz. 273.
[2]) 1143, blz. 113—118.
[3]) Het zijn de no's: 8, 477 en 509.

aandeel, dat Van Vloten gehad heeft in het geestelik leven van zijn tijd, maakt, dat zijn bibliografie een waardevol register kan zijn voor allen, die zich met die tijd bezig houden. Zij dient dus in de eerste plaats om tot nog toe weinig gebruikt en bij uitstek bruikbaar materiaal over de grote vraagstukken uit de tweede helft van de vorige eeuw, als daar zijn: modernisme, liberalisme, met hun hervormingen in kerk en onderwijs; de grote hartstochten van die eeuw: de taal- en geschiedstudie; over de grote persoonlikheden uit die eeuw: dichters, staatslieden, geleerden, kunstenaars, te verschaffen. Maar dit is een klein onderdeel. Wie de geschiedenis van de Opstand bestudeert, mag Van Vloten's bijdragen niet links laten liggen; wie zich met de geschiedenis van de Nederlandse letteren bezig houdt, zal van zijn uitgaven van proza en poëzie uit alle eeuwen, van zijn kluchtspel, bakerliedjes, geschiedzangen moeten gebruik maken; wie belang stelt in de geschiedenis der Nederlandse schilderkunst of de herleving der vaderlandse bouwkunst, kan zich daarover bij hem op de hoogte stellen; wie zich tot de wijsbegeerte van Spinoza voelt aangetrokken, zal naar Van Vloten's en Land's uitgave der Opera Omnia moeten grijpen; voor tal van woordenboekartikelen moeten de bewerkers bij Van Vloten te rade gaan. Zijn betrekkingen tot talrijke belangrijke personen uit zijn tijd, zowel in binnen- als buitenland, zijn velerlei geweest en hij heeft velen van hen na overlijden herdacht en waardevolle gegevens over hen gepubliceerd.

Die rangschikking naar onderwerpen brengt, als iedere rangschikking, haar bezwaren mee. De hoofdonderwerpen: godgeleerdheid, wijsbegeerte, zedekunde lopen in elkaar over. Vooral hier in Nederland en vooral in de negentiende eeuw, was de wijsbegeerte in hoofdzaak theologie. Een figuur als Opzoomer hoort onder beide rubrieken, evengoed als b.v. Pierson (wijsbegeerte) en Huet (letterkunde) ook onder modernisme te groeperen zijn. In zo'n geval heb ik een keuze moeten doen en verder naar het register verwijzen. Gaat het niet om een afdeling, maar alleen om een titel van een afdeling (onderwijs in de kunstgeschiedenis b.v., dat bij onderwijs en bij kunstgeschiedenis is thuis te brengen), dan

heb ik evenzo gehandeld en ampel van verwijzingen gebruik gemaakt. Zoveel mogelik heb ik bekende personen een apart hoofdje gegeven. Binnen die kaders bleek soms de chronologiese, soms de alfabetiese rangschikking te verkiezen; alleen wanneer het vraagstukken uit Van Vloten's eigen tijd betrof, de biografies-chronologiese. Bij de alfabetiese rangschikking heb ik als A. de algemene werken laten voorafgaan.

In deze bibliografie is dus de band met de biografie vrijwel verbroken. Maar, daar de zuiver-theologiese werken in hoofdzaak uit zijn jongere tijd zijn, de bijdragen tot Overijselse plaatselike geschiedenis vnl. uit zijn Deventer jaren, enz. heb ik in de Inleiding getracht dit verband enigszins te herstellen. Toen de bibliografie eenmaal hoofdzaak geworden was, bleek mij een dergelijke beknopte toelichting niet alleen noodzakelik, maar de enig mogelike vorm, waarin ik mijn biografies materiaal binnen afzienbare tijd verwerken kon.

De moeilikheden bij het verzamelen van mijn stof voor de boekbeschrijving bestond in het uitdenken en opsporen van de vele tijdschriften en mengelwerken, waaraan Van Vloten heeft meegewerkt — de lijst bevat er 67, — minder in het toekennen dier bijdragen aan hun auteur, al zijn slechts weinige met zijn volle naam ondertekend. Toen Van Vloten begon te publiceren, was het volledig ondertekenen niet gebruikelik, tenminste niet voor boekbeoordelingen. Het was dus iets ongewoons, dat de redactie van De Gids, met name Potgieter, de ondertekening eiste van Van Vloten's kritiese eersteling: de uitvoerige bespreking van: „Het leven van Jezus kritisch verdedigd tegen Dr. D. F. Strauss, door F. C. de Greuve." Deze beginselverklaring, die aan duidelikheid niets te wensen over liet, had in die dagen geen ander Nederlander openlik voor de zijne durven verklaren.

Na deze ervaring tekende Van Vloten zijn tijdschriftartikels van enige omvang aanvankelik voluit. Van De Gids ging hij in 1848 over naar de Algemeene Konst- en Letterbode, onder hoofdredactie van de Haarlemse predikant Sybrandi, en in 1860 ging hij met deze Letterbode, die in-

middels onder zijn vriend Bakhuizen stond, op in de Nederlandsche Spectator. Ook zijn stukken in de Kunstkronijk (1852—1872), Dietsche Warande (1854—1879), Taalgids (1859—1867) en meer tijdschriften dragen zijn naam: J. van Vloten, Joh. van Vloten, Dr. Joh. van Vloten.

Wat nu de toekenning van niet of onvolledig getekende bijdragen aan zijn vaardige pen betreft, daarvan wil ik alleen in 't algemeen rekenschap geven. Een voor Van Vloten kenmerkend teken is de datering van bijna al zijn stukken. Wanneer onder een artikel stond: „Leiden (of L.), met een datum (van 1846—1854), Deventer (of Dev. of D.), (van 1854—1868), Bloemendaal (of Bl. of Kleveroord, de naam van zijn huis), (1868—1876), Haarlem (of H.), (1877 tot zijn overlijden in September 1883); gedurende de zomermaanden Katwijk, Mijnsheerenland (het buiten van zijn schoonouders), later Noordwijk, of een plaats in het buitenland, dan had ik de bekende stijlkenmerken niet meer nodig, om tot Van Vloten's vaderschap te besluiten. De meeste, zowel getekende als gedeeltelik of niet getekende bijdragen in tijdschriften als de „Nederlandsche Spectator", „Dageraad", „Kerkhistorisch Archief", „Taalgids", e.a. zijn op deze wijze gedateerd. Ik heb die datering in de bibliografie opgenomen, daar zij natuurlik van meer belang is dan de verschijningsdatum van het betreffende tijdschriftnummer. Ontbraken behalve de naam ook datering en plaatsbepaling, dan wees vaak het register of de inhoudsopgave van het tijdschrift de met Vl. of V. getekende bijdragen als door V. Vl. geschreven aan. Op deze redactionele aanwijzing heb ik natuurlik vertrouwd. Zij gold voor verschillende stukjes in de Navorscher, de Nederlandsche Spectator en andere tijdschriften. Terloops zij opgemerkt, dat ook de voorrede's van verschillende textuitgaven en bloemlezingen met een V. zijn gemerkt „om tegemoet te komen aan de kerkelijke schuwheid der uitgevers".

Een enkel artikel zou door mij alleen op inwendige gronden aan Van Vloten toegekend kunnen worden, wanneer het niet èn in de verzameling Verwey èn in die van Thijm aanwezig was.

Alle hoofdartikelen van het „Deventer Weekblad", veel bijdragen in de „Levensbode", de „Humanist", de „Ned. Kunstbode" zijn van Van Vloten, wanneer ze *niet* getekend zijn. Bovendien wijst in de maandbladen de inhoudsopgave ze als zodanig uit. Consequent is hij hierin niet geweest. Er komen ook getekende van zijn hand in voor, maar de ongetekende zijn eveneens van hem.

Tenslotte is er een klein aantal onbelangrijke bijdragen, dat door mij met zekerheid op zijn naam gezet kan worden, omdat ik met zijn toon en stijl voldoende vertrouwd ben en geen van zijn tijdgenoten die heeft. Ik heb er in Bibliografie en Inleiding beide staaltjes genoeg van gegeven en zou, als bezwaren van tijd en geld mij daarvan voorlopig niet weerhielden, liefst in een bloemlezing, van Van Vloten's blijvende werk een mooie verzameling bijeenbrengen. Om dezelfde reden heb ik mij bepaald tot het werk *van* Van Vloten en mijn boekbeschrijving niet uitgestrekt tot wat *over* hem geschreven is. Dit is bovendien overbodig, omdat hij bijna nooit kon nalaten bij kennisneming tegen iedere, hem onjuist voorkomende beoordeling „verzet aan te tekenen" en met iedere z.i. juiste, zijn ingenomenheid te betuigen, zodat men het belangrijkste wat over hem of zijn werk gezegd is, in de lijst van zijn eigen pennevruchten terugvindt. Een ander deel, waarbij dat niet het geval was, o.a. de necrologieën, is door mij in de „Inleiding" behandeld.

Ik heb in de bibliografie geen scheiding gemaakt tussen de „boeken" (waaronder zich ook talrijke voordrachten, redevoeringen, vlugschriften bevinden) en de tijdschriftartikelen. Evenmin leek het mij wenselik, maand-, week- en dagbladen afzonderlik te vermelden. Natuurlik wordt de aard, omvang en toon van de artikelen wel enigermate bepaald door het blad, waarin ze geplaatst werden, maar bij een publicist als Van Vloten, voor wie „volksbeschaving" het wachtwoord is, is het onderscheid zeer gering. Het spreekt vanzelf dat men niet hoeft te zoeken naar taal- en geschiedkundige bijdragen in het vrijdenkerstijdschrift „De Dageraad", dat de moderne dominee's niet werden aangevallen in „De Gids" of de „Kunstbode", dat men in het „Kerk-

historisch Archief" geen politieke, in de „Navorscher" geen wijsgerige artikelen vindt; de „Spectator" kreeg gewoonlik de primeur, als er een belangrijk buitenlands boek te bespreken viel, maar in „IJselkout", het „Deventer Weekblad", de „Levensbode" en de „Humanist" vindt men alles dooreen.

Wanneer in de noten van de „Inleiding" nummers gebruikt worden zonder nadere aanduiding, verwijzen zij altijd naar de nummers van de bibliografie; opmerkingen en toelichtingen van mijn hand staan tussen [ ].

Ten slotte nog een opmerking. Dat ik mij in de bibliografie bij het benoemen der onderwerpen aan de Nederlandse termen gehouden heb, is niet uit beginsel, maar om in overeenstemming te blijven met het karakter van de titels. Het heeft mij moeite gekost b.v. de woorden „zielkunde" en „taalzuivering" te gebruiken voor het ons veel verstaanbaarder „psychologie", „purisme" en ik ben mij bewust, dat de woorden „Persoonliks" en „Verscheidens" voor „Personalia en „Varia" niet gelukkig gevonden zijn, temeer daar Van Vloten zelf in dat opzicht zo vindingrijk was. Moge zijn schim er vrede mee hebben! Ik heb mijn best gedaan.

INLEIDING

I. VOORBEREIDING

1. AFSTAMMING

„Wat Vondel in zijn „Olijftak" van Keulen zegt:

Een heimelijke trek
Verleidt het hart tot mijn geboortstad; —

mag ik 't van Kampen doen. Daar, „aan den blonden IJselstroom, ben ik het eerst om leering uitgekomen" en zij gewerd er mij, in mijn eersten kindertijd reeds, op de verblijdendste wijs. De gelukkige jaren mijner daar doorgebrachte kindsheid en jeugd mag ik, vooral ook uit dat oogpunt, steeds dankbaar herdenken. Van de oude schoolmatres af, bij wie wij al spelende de letters en 't lezen leerden, dagteekent zich die weldadige indruk. Haar kleine woning, in de Bovennieuwstraat, lag schuin tegenover 't ouderlijke huis van burgemeesterlijke herkomst, met zijn deftig voorpleintjen, langen gang, prettigen tuin, en eigenaardig torentjen, vanwaar men den ganschen vlakken omtrek overzag, en dat later zoo wanstaltig verminkt werd, om thans voor goed te verdwijnen. Links van de ouderlijke woning, twee stegen voorbij, aan den hoek der Broêrenstraat, was — kenschetsend teeken van den sinds verstreken Geuzentijd — een deel van 't oude Broêrenklooster voor de lagere jongens- en meisjesschool ingericht, waarop ik een jaar later kwam, en die onder 't hoofdbestuur van den voortreffelijken meester — men sprak toen nog niet van schoolhoofd — Kooiman stond. 't Was in de dagen der schoolwet van den eerst — naar zijn zeggen — „zoo wat keezenden" nationalen agent Van der Palm, door Simons, in den franschen tijd, zoo treffend toegezongen:

Mijn Vaderland, geschokt, verlegen,
Erkent, Verlichting! uwen zegen,
Denkt in zijn nood nog aan de jeugd,
Verwacht van haar eens beetre dagen,
Als zulke telgen vruchten dragen
Wier bloei 's Lands vaderen verheugt.
Heil dan der school, waar kindren leeren
Heil hem, die hun verstand beschaaft!"

De man, die met deze hartelike woorden van dank en erkentelikheid de leermeesters van zijn kindsheid herdacht, was de toen 65-jarige, in zijn laatste levensjaar zijnde, door het gehele land om zijn „manque de la bosse du respect" beruchte Dr. theologiae Johannes van Vloten. Zoals hij daar stond en sprak in de vereeniging voor „Algemeene Belangen" te Kampen, was hij in wezen nog juist dezelfde, die vóór een halve eeuw het stadje als student verlaten had.

„Zulk een school" gaat hij voort, „was die van meester Kooiman in 't vroegere Broêrenklooster. „Verstandsbeschaving" inderdaad was haar doel en bleek haar werking. Men spreekt tegenwoordig veel van opvoeding in de school, en zoekt zich en anderen diets te maken, dat die van den Staat, naar de thans heerschende bepalingen en leertrant, dat niet vermag. Niets is verder van de waarheid. „Verstands*beschaving*", in den waren zin des woords, brengt uit haar aard gemoedsverruiming en -veredeling mee, moet als van zelve daartoe leiden. Een kind, welks verstand, naar de gelegenheid zijner jonge jaren, in de volle beteekenis van 't woord *beschaafd* wordt, wordt niet slechts opgeleid, maar in waarheid *opgevoed*. En zoo geschiedde 't — mijne eigene erkentelijke herinnering mag 't getuigen — op de school van meester Kooiman. Het was niet lezen, schrijven, rekenen slechts, beginselen van geschied- en aardrijks- ook natuurkunde zelfs, wat daar geleerd werd; een dorre en geestdoodende werktuigelijke inpomping van cijfers en feiten en 't eigenmaken der handgrepen, om er zich van te bedienen; het aangeleerde strekte tevens om op geest en gemoed van 't kinderpersoneel te werken, dat er — van beide kunnen, de jongens aan de eene, de meisjes aan de andere zij in de ruime klooster- nu schoolzaal — aanwezig was; alle klassen in één bestek en onder 't scherpziend oog van den bovenmeester, den meer bepaalden leidsman tevens der hoogste klasse, bijeen. Na de lessen werd er door al die klassen gezamenlijk gezongen; dan hieven zij, onder leiding van boven- en ondermeesters, twee- en driestemmige liederen aan, in de boekjens van

Lastdrager met muziek en tekst te vinden; liederen van allerlei aard, maar vooral ook vaderlandsche. Het „Wien Neêrlandsch bloed", het „Wilhelmus" weerklonken dan lustig en krachtig langs de oude kloosterwanden, met het lied van den „frisschen Knaap aan de Zeeuwsche kust" die tot een De Ruyter opwies en Brandt van Cabau's opwekkelijk en hartsterkend

Wij leven vrij, wij leven blij
Op Neerlands dierbren grond;
Ontworsteld aan de slavernij,
Zijn wij door eendracht groot en vrij;
Hier duldt de grond geen Dwinglandij
Waar Vrijheid eeuwen stond.

„Zooveel ik mij herinneren kan, werd dit laatste bij afwisseling met het eerste in ieder namiddagschooltijd aangeheven, en is het mij daarom steeds zoo bijgebleven; terwijl het andere, geheel onverdiend, voor 't eerste algemeen op den achtergrond is geraakt. Zeker is 't intusschen ook, dat al die vaderlandsche tonen, bij een aanvankelijk geschied-onderricht in denzelfden geest, niet luttel hebben bijgedragen, in mij althans dien vaderlandschen zin en die belangstelling in 't algemeene welzijn aan te kweeken, die geen rechtgeaard Nederlandsch staatsburger ontbreken mag. Gaarne voeg ik er bij, dat wat mij zoo op school onwillekeurig werd ingeprent, thuis tevens bekrachtigd en bevorderd werd. Een mijner eerste en meest geliefde prenteboekjens daar toch was een exemplaar van Swildens' aantrekkelijk „Vaderlandsch AB-boek", dat, een jaar na mijn vaders geboorte uitgekomen, hemzelf als kind was geschonken en nu zijn zoontjen tot even boeyend als nuttig onderhoud strekte. Ik werd niet moede, er de keurige prentjens uit te bekijken, de begeleidende tweeregelige rijmpjens te lezen en weldra van buiten te kennen. Ook daar werd het mij zoo van kindsbeen af ingeprent:

Eendracht is onze eerste deugd, is ons dierste pand;
Daardoor bloeit elk huisgezin en het gansche Land".[1])

[1]) 51, blz. 481—483.

Uit deze aanhef van zijn te Kampen gehouden voordracht leren we niet alleen aardige levensbizonderheden, bepaaldelik uit zijn jeugd, kennen, maar hij geeft er de overtuiging in, die de drijfkracht was van zijn leven en die hij nooit verlochend heeft. „Verstandsbeschaving", die uit haar aard gemoedsverruiming en -veredeling meebrengt. En die beschaving en veredeling ten dienste van het volkswelzijn. Door het modernisme heengegaan naar een buiten-christelik humanisme, met de waardering van de geleerde en geschiedkenner voor alle vormen van oprecht geloof en doorvoelde dogmatiek, bleef deze predikantszoon de apostel, die hij geboren was. Apostel van het rationalisties humanisme, op elk gebied van wetenschap en staatkunde. Hij was de meest zelfverzekerde mens onder de velen, die zich geroepen achtten het oude Nederland weer te doen opleven. Hij was de strijdvaardigste, de onvermoeidste. Teleurgesteld in het liberalisme, als zovele anderen: Pierson, Huet, Potgieter, Multatuli, was hij de enige die bleef geloven in en werken voor een maatschappij, die met recht liberaal zou heten. Radicalisme noemde hij van lieverleê zijn eigen liberalisme en hoe meer hij alleen kwam te staan, hoe feller hij om zich heen prikte met de beruchte schrijfpen. De felheid van zijn schriftelike aanvallen, de gewaagdheid van zijn uitvallen en de geestige scherpte van zijn invallen bij het hekelen, waren even bekend als de innemendheid van zijn nooit tevergeefs ingeroepen hulpvaardigheid en weldadigheid.

Keren wij echter weer naar zijn jeugd in Kampen terug. Zijn vader, Willem van Vloten, was daar na de Franse overheersing nog ongehuwd als vierde predikant beroepen en had zich in dat typiese Zuiderzeestadje met zijn moeder, die weduwe was, gevestigd. Zijn overgrootvader, stamvader van de oudste tak, de eerste, die het wapen gebruikte: een groen klaverblad, omgeven door drie blanke duiven, op zilveren grond, was van 1747—1782 notaris in Utrecht geweest en daar waarschijnlik door zijn zoon, Willem's vader Huibert opgevolgd. In de familie gaat het verhaal, dat deze Huibert met vier paarden door Utrecht reed en aan deze en andere

geldverslindende buitensporigheden[1]) wordt het feit toegeschreven, dat de jonge Willem op 15-jarige leeftijd de Latijnse school in Utrecht verliet en in Amsterdam verder studeerde. De oom, die zich daar over hem ontfermd had, was Abraham van Vloten, oprichter van het nu nog bestaande bankierskantoor Van Vloten en De Gijslaar[2]).

Dat de jonge Willem in Leiden theologie zou studeren, was niet tegen de familietraditie. Zijn ooms Ds. Willem van Vloten, in leven predikant te Barneveld (1756—1808) en Ds. Cornelis Adrianus van Vloten (1769—1855), predikant te Randwijk, Steenwijk en Zuilen; zijn beroemde neef Ds. Willem Anthony van Vloten[3]), die een nieuwe vertaling

---

[1]) Het staat niet vast of Huibert van Vloten zijn bankroet overleefd heeft. Zijn begrafenisacte is niet gevonden in Utrecht, maar hij kan naar de West vertrokken zijn.

[2])Het geslacht Van Vloten. Genealogie met biographische aanteekeningen door D. G. van Epen, 's Gravenhage, Centraal Bureau voor Genealogie en Heraldiek. 1907.

Deze genealogie voert de filiatie niet hoger op dan tot Cornelis van Vloten, geboren ± 1558, maar voegt er bij: „de mogelijkheid echter blijft bestaan dat de Van Vloten's die wij bij ons onderzoek in Utrecht aantroffen en welke wij geen plaats in deze genealogie konden aanwijzen, toch tot het hier behandelde geslacht behooren...."

In de levensbeschrijving van Ds. Willem Anthony van Vloten in de Bibliotheek van theologische letterkunde VII, blz. 474—476 wordt gewag gemaakt van een afstamming uit een geslacht Van Vloten, dat reeds in de 13de eeuw in Utrecht gevestigd zou zijn geweest. Hiertoe behoorde dan allicht ook die Gerard Taetse van Vloten: Kroniek v.h. hist. genootsch. 1856, blz. 168: Charters uit de 13de eeuw, verzameld door A. van Buchell:

1315 Schuldbekentenis van Zweder van Abcoude, ridder Otto van Zulen, Diederik gen. Borre, Ernest van Damasche, *Gerard Taetse van Vloten*, ten behoeve van het kapittel van St. Pieter, wegens de pacht der tienden te Amerongen.

[3]) Zie over hem en W. v. Vl.: Ypey en Dermout: Geschiedenis der Hervormde kerk, Dl. VI, blz. 274, 330, aant. 12.

Sepp: Proeve eener Pragm. Gesch. der Nederl. Kerk, blz. 60 vlg., 71, 120 vlg., 124, 266.

Bibliotheek van theologische letterkunde, Dl. VII, blz. 474.

Glasius: Godgeleerd Nederland.

Van Doorninck, Nieuwenhuis; Verwoert, Kobus en de Rivecourt; van der Aa, Biogr. Wdb.

van de bijbel gaf, in 13 groot 8° delen van 1789—1796 verschenen; zijn aangetrouwde oom Lucas Egeling, die evenzeer als schrijver naam gemaakt heeft (zie van der Aa, Biogr. Wb.) en bij wiens overlijden verschillende dichterlijke rouwklachten verschenen, waren allen als predikant bekend, benevens ettelike germain neven. Tenslotte hoorde ook zijn grootvader van moederszijde, Ds. Fredericus Smallenburg, predikant te Nootdorp[1]) tot het gilde, terwijl zijn enige broer Frederik Constantijn zijn voorbeeld volgde. Het is dus niet te veel gezegd, wanneer men de Van Vloten's omstreeks 1800 in hoofdzaak een geslacht van dominee's noemt. Er mocht een enkele zakenman tussendoor lopen, zoals genoemde bankier Abraham en zijn broer de ondernemende Jan Martinus, vriend en uitgever van Bellamy, die later naar West-Indië ging, waar hij en Abraham plantages gekocht hadden; alleen in zijn schrijvende predikanten had het geslacht naam gemaakt.

Ook Willem van Vloten moet als zodanig een fijn man geweest zijn. Hij was gepromoveerd onder Rau op een specimen over de Pentateuch[2]), stond eerst in Schermerhorn, daarna in Katwijk, vóór hij zich blijvend in Kampen vestigde. Dat hij bemind was bij zijn schare, is meer dan eens gebleken. Er is een silhouetje van hem bewaard, waaronder de volgende regels:

> Dit was Van Vlotens beeld, in vollen bloei des levens:
> Hij, door geleerdheid groot en groot door braafheid tevens,
> Zeg, wie schaamt zich de traan, wie die den lof bepaalt
> Die zulk een naam vereert, bij zooveel deugden haalt?

In Schermerhorn had hij zich dadelik aan het werk gezet om de vervallen diaconiekas der gemeente enigszins te herstellen. Het beste middel daartoe had hem geleken een volksboekje tot stichting zijner gemeentenaren. Het bedoelde „zedelijk vertoogje" heet „Waarmond en Vrolijk-

[1]) Van Epen in „Het geslacht Van Vloten" heeft overal ten onrechte Noorddorp, waar hij dan ook de doop- en huweliksacten niet heeft kunnen vinden. Nootdorp ligt tusschen Delft en Voorburg.

[2]) Specimen philologicum continens descriptionem Ms. Bibl. Lugd. Bat. partemque excerptam arabicae pentateuchi Mosaici.

hart."[1]) Wie mocht menen, in de samenvoeging van deze namen een kort begrip te vinden van de levensbeschouwing, die Jan van Vloten, schrijver's zoon, de zijne zou noemen, ziet zich daarin teleurgesteld. De namen moeten n.l. niet gecombineerd worden en de heer die Waarmond heet, wordt aan de minder voortreffelike Vrolijkhart tot voorbeeld gesteld. Want Waarmond, die veekoper is, heeft niet alleen alle christelike en maatschappelike deugden, maar hij begreep bovendien, dat men met een ingetogen leven, openbare godsdienstoefening en liefdadigheid de hemel nog niet verdient. Hij wist, dat hij een zondaar was, maar hij werd door God opgevoed tot de zaligheid in Christus. En dit was hem nog niet voldoende: hij had ook de behoefte tegenover anderen van zijn geloof te getuigen. Een van die anderen is de bewuste Vrolijkhart, een braaf, gezeten, vrolik boer met een goed hart, maar in wiens leven de godsdienst geen plaats inneemt. Op hem koelt Waarmond met succes zijn bekeringsijver en die van dominee Van Vloten. „Nu scheidden deze vrienden, de avond was om; Waarmond verblijdde zich, iets nuttigs te hebben kunnen spreken; en of het nog niet meer nut gedaan had, dan in den eersten opslag scheen, zal een tweede stukje aanwijzen". Dat de Schermerhorners dit vervolg deelachtig geworden zijn, blijkt nergens uit. Misschien was de armenkas door dit eerste stukje genoeg gestijfd, misschien had het zo weinig opgebracht, dat de drukkosten niet eens goedgemaakt waren en vonden de gemeentenaren, dat dominee zijn tijd en de diaconiepenningen beter gebruiken kon. Onze belangstelling geldt minder de lotgevallen der Schermerhornse diaconie dan wel de geestelike inhoud van Willem van Vloten, zoals die blijkt uit dit boekje. Hij citeert wel Van Alphen, maar treedt hier nog niet op als de echte verlichte predikant, die in 1825 een „Synodale Leerrede" houdt in de Kloosterkerk te 's Gravenhage, en omstreeks dezelfde tijd een eveneens uitgegeven „Leerrede ter aanprijzing

[1]) Het leven van Waarmond en Vrolijkhart. Eene bijdrage tot de Volks-lectuur. Eerste Stukje, te Hoorn bij Jan Breebaart 1803, voor rekening van de diaconie te Schermerhorn.

van het Nederlandsch Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen". Toch is er tussen dat volksvertoogje en de latere leerredenen geen ander onderscheid dan dat tussen het publiek, waartoe hij zich richt. In het ene geval: Noord-Hollandse boeren en veekopers, in het andere kerkelike leraren en hoogleraren. De grondslag van Willem van Vloten's Christendom, dat tevens het verlichte Christendom zijner eeuw is, vinden we gecondenseerd terug in de drie stellingen, die hij in zijn „Synodale Leerrede" als geloofsbelijdenis neerlegde. „Komt gij, Huis Jacobs en laat ons wandelen in den lichte des Heeren" is zijn text; en wat het wil zeggen, in het licht des Heeren te wandelen, volgt in de stellingen:

„De leere van Jezus en zijn apostelen, die te zamen één geheel uitmaakt, de leere omtrent God, ons zelven en de weg der zaligheid uit den Bijbel afgeleid, zoo te kennen, dat wij geen gezag van menschen bij ons onderzoek, geen regel van ons geloof dan dien Bijbel eerbiedigen, dat is in Gods licht te wandelen".

„Het zegt ten tweede overtuigd te zijn van het heerlijk oogmerk dat God bij den mensch tracht te bereiken, en aan hetzelve gaarne te beantwoorden. Dat oogmerk kan geen ander wezen, dan der menschen zedelijke verbetering. Al stelde de Bijbel ons dit niet zoo duidelijk voor oogen, dan nog zouden wij bij den vlekkeloos reinen geen ander kunnen verwachten. De mensch eenmaal zonder vlek voortgekomen uit de hand van zijn Maker, maar vatbaar om uit den staat der onschuld tot hoogere volmaaktheid te kunnen opklimmen, zag daartoe eene proeve van zijne gehoorzaamheid gevorderd en bezweek voor die verzoeking. Dien mensch nu weder, hier in de beginselen en eenmaal volkomen, op te voeden tot datgene, wat hij, indien er geen zonde bekend ware, had kunnen worden; hem van de zonde en daardoor van het ongeluk te verlossen, ziet daar Gods oogmerk, dat in alles doorstraalt". Werkdadige liefde, in vertrouwen op Gods genade.

„Het zegt eindelijk, ten derde, dien troost te smaken, dien ons de Godsdienst kan schenken. Troost, wij genieten

dien onder de rampen en bezwaren dezes levens, wanneer de droefheid, die zij in ons verwekken, verzacht en derzelver smartelijk gevoel verminderd wordt.

„Hij die de waarheden kent, welke op ons wezenlijk geluk zulk een nauwe betrekking hebben; hij, die daarbij in vast geloof aan het Evangelie, naar Gods wil, aan zijn verbetering arbeidt, hij is ook vatbaar voor die vertroosting. Ware godsdienstige verlichting is het wenschelijkste goed voor het menschdom. Die verlichting moet verbetering aanbrengen. Het zal dan in een volgend leven wezen, dat wij de blijde getuigen der volmaking van het Godsrijk op aarde worden; . . ."

Ik heb bij deze rede even stilgestaan, omdat zowel het onderscheid als de overeenkomst met de eerste proefpreken van Jan van Vloten er het duidelikst in aan te wijzen is. Een gemeenschappelike trek van vader en zoon is: een nadruk leggen op de zedelike volmaking, een groote eenvoud en aanschouwelijkheid in de schrijftrant, een behoefte aan weldoen en verbeteren. De twee laatste eigenschappen komen vooral aan den dag in de rede waarin hij het medelijden van zijn hoorders — lezers — met misdadigers tracht te wekken.

In ons oog is het geloof van Willem van Vloten minder persoonlik dan algemeen 18de eeuws (waartoe wij dan theologies ook nog de tijd voor 1840 rekenen).[1]) Het godsdienstig optimisme van „alles verklaarbaar en de mens volmaakbaar" is hier in zeer rechtzinnige gedaante aanwezig. Het maatschappelik hulpbetoon aan gevangenen, aan landlopers, aan schipbreukelingen, vond zijn uitdrukking in al die maatschappijen, waar de door Van Vloten aangeprezene er één van was: Maatschappij van Weldadigheid, Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen, Noord- en Zuid-Hollandsche Reddingmaatschappij, die in onze tijd hun

[1]) Zie Betje Wolff en het geestelijk leven van haar tijd, diss. Dr. H. Ghijsen.

K. H. Roessingh: De moderne theologie in Nederland. Hare voorbereiding en eerste periode, § 1: Het oud Liberalisme.

eeuwfeesten vieren. Het was de bloeitijd van de particuliere liefdadigheid en Van Vloten Sr. was een krachtig bevorderaar daarvan met woord en daad.

Kampen, waar Willem van Vloten in 1814 beroepen werd, was een materieel begerenswaardige standplaats. Er waren vier predikanten van de Nederlandsch-Hervormde kerk, die het financieel heel wat beter hadden dan het merendeel van hun ambtsbroeders. De Kamper predikant hoefde niet te delen in de bede van Jacob van Loo, van 1777—1797 predikant te Ootmarsum, die in zijn Dagboek schrijft: „O, dat ik zoo eensgezind met God mocht zijn, dat, al liet hij mij niets behouden dan mijn tractement, ik evenwel tevreden en vergenoegd kon zijn". Willem's tractement (*f* 1050 tot *f* 1250, met *f* 250 aan emolumenten) was meer dan wat zijn zoon 40 jaar later als Deventer professor beurde. En dat bovendien in het rijke Kampen! Sinds het stadje in de 16de eeuw van de arme Zwollenaren het klokkenspel voor zijn toren had gekocht, ging het voort zijn naburen de ogen uit te steken. Tot in 1917 werden er geen belastingen geheven.[1]) Toen men in de 17de eeuw een poort nodig had, liet men daar door de bekende Amsterdamse bouwmeester Philip Vingboons meteen een reusachtige toren op bouwen[2]), die binnen twee jaar voltooid werd. Kampen is de enige IJselstad, die sinds 1812 een vaste brug bezit en de eerste die zijn veer, in 1448, door een schipbrug verving.[3]) Dit alles, dank zij de eeuwige aanwas van het Kamper eiland, de brede strook vruchtbaar weiland tussen de IJselarmen Ketel- en Ganzediep. Ook dominee Van Vloten had een aandeel in dat goudmijntje. Want al was het toentertijd onbetwist erfelik bezit van de Kamper grootburgers; de predikanten, de schoolmeester en de toeteraar van Kamper eiland — de laatste als beschikker over het wel en wee van het Kamper vee, want hij moest bij storm en vloed de bezitters waarschuwen — ontvingen

[1]) Met uitzondering van het ene jaar 1891. Deze en andere mededelingen dank ik aan mej. C. Welcker, archivaris van Kampen.

[2]) De nieuwe Toren, 1664—1665.

[3]) 660, blz. 54.

het grootburgerschap krachtens hun ambt. Het grootburgerschap, die typies Overijselse vorm van bevoorrechting der oude familie's, die Jan van Vloten later gelegenheid zal geven zijn democratiese en historiese zin in dienst van de gemeenten dier provincie te stellen, gaf verder nog het recht zijn kinderen na overlijden der ouders in het grootburger weeshuis te doen opnemen.

In dat Kampen was Willem van Vloten als jonggezel met zijn moeder komen wonen. Hij maakte er kennis met de stadscommandant Johannes Spree en zijn moederloos gezin van volwassen kinderen: de zoons Sjoerd, David, Jan en Hendrik, de dochters Martha en Hinke. De Spree's waren een geslacht van krijgslieden. Ook de vader van de stadscommandant, Henricus Spree, was in zijn tijd luitenant-kolonel te Kampen geweest. Zijn vrouw, Metje Schrik, kwam uit Harlingen, waar ook het bovengenoemde zestal kinderen geboren werd en waar dus het gezin voor de verhuizing naar Kampen blijkbaar woonde. Op de klank van de namen afgaande zou men geneigd zijn aan te nemen, dat beide familie's Spree en Schrik oorspronkelik uit Duitsland (Oost-Friesland) afkomstig waren en volgens Jan van Vloten zelf hadden zij hun niet uitsluitend Germaans type te danken aan de vermenging met „een druppel of wat uitgeweken Fransch" — elders „Normandisch" bloed."[1])

[1]) De moeder van overste Spree was Martha Boyer. Verg. 1169 blz. 19: „Een Engelsch schrijver, die zich vóór eenigen tijd over de verwantschap van 't Engelsche en Hollandsche volkskarakter uitte, gaf als hoofdverschilpunt bij het laatste het gemis van dien zin voor scherts aan, dien het eerste zijns inziens aan 's lands vermeestering door de verfranschte Noormannen dankte. Ware dat het geval, dan zou ik mij moeten verblijden, mijns onbewust, wat Normandisch bloed in mijn aderen te hebben en daardoor zeker tegen alle deftige verploerting steeds gewaarborgd te zijn gebleven.... En elders:

„Ik daarentegen, die niet van Engelschen bloede ben, wiens *nederlandsche* — zoover ik kan nagaan — moederlijkerzijds hoogstens met een droppel of wat *oostfriesch* en *uitgeweken fransch* gemengd is....

Een zuster van Johannes, Martha Spree, was te Sluis gehuwd met een Bouvin. Hun zoon Filippus Adrianus, in 1813 gehuwd met Jacoba Hennequin te Sluis, was dus een volle neef van Martha van Vloten—Spree. In 1838 ging Jan van Vloten bij hen in Vlissingen logeren.

Johannes Spree was in 1793 als kapitein zwaar gewond bij 't Ginneken, welke wond ongetwijfeld zeer verergerd was door de herhaalde insnijdingen, gemaakt om de kogel te vinden.

Om onbekende redenen schijnt een deel der kinderen Spree, ook toen de moeder nog leefde, bij de grootouders te Kampen opgevoed te zijn; het jongste kind woonde bij de grootmoeder Hinke Schrik-IJzenbeeke te Harlingen. De tweede zoon, David, kwam in 1910 als student in de rechten te Leiden aan, de derde, Jan, werd later ontvanger van registratie, zegel, domeinen en successierechten in Kampen; de oudste dochter Martha Johanna verloofde zich in 1816 met Van Vloten en werd, twee jaar na de dood van zijn moeder, zijn vrouw. Op 12 Januari 1817 werd het huwelik voltrokken onder de juichkreten en zegewensen van wederzijdse verwanten en vrienden, die blijkbaar in Jan-broer Spree hun weinig-dichterlike tolk gevonden hadden:

Komt Vloten! met uw hartsvriendin,
Komt, smelt ineen, èn ziel èn zin,
Geniet, ten loon der kuische deugd
De beste Huwlijks Vreugd!

eindigend met de meer 17de dan 19de eeuwse wending:

Nog lange zij ons hart verheugd
En zie de vrucht van deze vreugd:
Ja, eer nog 't jaar ten eindperk is,
Een telgje, schoon en frisch!

2. JEUGD.

Dit telgje liet niet lang op zich wachten. Het verscheen de 18de Januari 1818 en ontving de naam van zijn krijgshaftige grootvader „moederlijkerzijds": Johannes, genaamd Jan.

Voor ieder kind was en is Kampen een heerlik oord om te wonen, en het zal minder dat in de schooltijd aangeheven „Wien Neêrlandsch bloed" en „Wij leven

vrij, wij leven blij," maar veel meer het torentje op het huis, de oude poorten langs de rivier- en aan de landzijde,[1]) de Sonnenberg, de oude kloosterbouwval op het Kamper eiland[2]) geweest zijn, die hem deden hechten aan zijn geboortestad. Het huis in de Bovennieuwstraat was één van de drie versterkte huizen in de stad (vóór het pleintje had vroeger nog een muur gestaan) en had jaren lang het bekende Kamper burgemeestersgeslacht der Lemkers, met hun nu in het Rijksmuseum ondergebrachte schilderijenverzameling, geherbergd. En dan was er de heerlikheid van de rivier, die langs de volle lengte van het stadje stroomde, met zijn vertier van schepen en sleperskarren.

Toen Jan eén jaar oud was en zijn grootvader Spree al gestorven, werd zijn zusje Anna Cornelia geboren, het lieve geestige Keetje, dat 24 jaar later als vrouw van Gerard Hamaker, in de gunst van Jacob Geel stond. Een derde kind, Hendrik, werd in 1822 nog geboren, maar stierf binnen het jaar.

Niet alleen in Kampen, maar door heel Nederland had het gezinnetje zijn kring van verwanten, vrienden en bewonderaars. Hoe bemind Willem van Vloten was bij zijn ambtsbroeders en gemeentenaren, bleek na zijn dood meer dan eens, toen de nagedachtenis van zijn vader het schild was, dat Jan van Vloten tegen vervolging door pers of rechtbank beschermde.

Met bekende literatoren en geleerden uit zijn tijd stond W. van Vloten in relatie. Hendrik Arent Hamaker, de orientalist, die van 1815 tot 1817 professor in Franeker was en daarna het hoogleraarschap in de Oosterse talen te Leiden tot zijn vroegtijdige dood in 1835 bekleedde, was een oude bekende van de Spree's: hun gemeenschappelike huweliksbetrekking tot de Van Limburg Stirums kan gediend hebben als aanleiding.[3]) M. Tydeman, de vriend van

[1]) 1433. Hierin herinneringen aan de oude Kampense bouwwerken.
[2]) 29.
[3]) Een zuster van Henricus Spree, Johanna, was getrouwd met Frederik Theodorus Ernst graaf van Limburg Stirum. Hun zoon

Bilderdijk, ontving het handschrift van Willem van Vloten's „Egypte, alleen uit den Bijbel beschreven", na zijn dood van zijn weduwe ter lezing. Een groot vriend was Noordink in Den Haag, bij wie het gezin geregeld logeerde en die de kinderen boekjes stuurde, waarvoor hij jaarliks met prachtig geschreven en geteekende Nieuwjaarsbrieven bedankt werd. De verwanten in Friesland, in Zeeland, in Noord- en Zuid-Holland bleven met hen in contact en stelden in de ontwikkeling van Jan en Keetje evenveel belang als oom Jan Spree, tante Hinne en de oudtantes Caatje en Prousje (Prouïssetta), die hen zagen opgroeien in Kampen.

Voor een kind dat zo gemakkelik en graag leerde als Jantje van Vloten, hoefde de school en de nieuwe schoolregeling van 1806 allerminst een kwelling te zijn. De school, al tijdens de Bataafsche Republiek werkelik centraal georganiseerd door de agent van Nationale Opvoeding Van der Palm, was nog een nieuwe en daardoor veelbelovende instelling; en dat de nieuwe regering van 1815 zich het onderwijs aantrok en de goede maatregelen van Napoleon en Lodewijk bestendigde, wekte allerwegen geestdrift en tevredenheid. De onderwijzers moesten van nu af, aan zekere eisen voldoen, de gebouwen, de leerstof, de schoolboeken werden een regeringszorg. Nooit is van de lagere school en de opvoeding zoveel verwacht als in die tijd. Nooit ook werd de vlugheid in het lezen zozeer op prijs gesteld als toen. In de kringen waartoe ook de Van Vlotens behoorden, was het voor een kind niets ongewoons om met 5 jaar te kunnen lezen. Jacob van Lennep in zijn „Leven van C. en D. J. van Lennep", legt er nadruk op, dat zowel

---

Frederik Willem, later adjudant van Koning Willem II, was dus een volle neef en wapenbroeder van Johannes Spree. Zijn zoon, Menno David, minister van oorlog van 1872 tot 1873, bleef levenslang met zijn achterneef Jan van Vloten bevriend (Zie 438) en werkte in zijn geest. De broer van Menno David, Frederik Adrian, huwde 1 Maart 1825 Jacoba Catharina Camper, dochter van Prof. A. G. Camper en Theodora Aurelia van Limburg Stirum. (Ned. Patriciaat). Deze oude mevrouw Camper-v. L. S. was de schoonmoeder van Prof. Hamaker, en nam na de dood der ouders de drie weesjes, haar kleindochters in huis. Zie Martha Johanna Hamaker: Jacob Geel.

hijzelf als zijn vader die met vier jaar naar school gingen, volstrekt geen wonderkinderen waren. Ook Jan van Vloten schijnt het lezen al jong bij de schoolmatres in de Bovennieuwstraat geleerd te hebben uit het reeds genoemde A. B. boekje van Van Swilden, dat hij de voorrang toekent boven die waaruit zijn kinderen het zouden leren en waarvan hij als professor met innig welbehagen vertelt: „Ik placht altijd eene stille genegenheid te voelen voor dat middelste meisjen, dat daar juist aan 't springen is, en er zoo in-net uitziet; en nog kan ik het niet aanzien of ik voel weer iets van de oude liefde bij mij opkomen; hoe net sluit het innige ding de kleine voetjens aan elkaâr, hoe geestig vat het het puntjen van zijn boezel in zijn linkerhand, terwijl de rechter neêrhangende zich gaan laat, evenals het lieve kopjen, dat, half ter zij gebogen, zich geheel overgeeft aan al het genot van het oogenblik".

Inderdaad: de professor heeft gelijk, wanneer hij versjes en prentjes van genoemd A. B. C. verkiest boven het in 1855 van de houtgraveerpers des heren Sijthoff gekomen boekje, hem ter aankondiging toegezonden. „Is dit versjen voor ouders of kinderen?" vraagt terecht de beoordeelaar:

„Groei voorspoedig, dierbaar wicht,
Mogt gij vroeg naar braafheid streven,
Englen Gods uw wiegje omzweven,
Dan zijn ouderzorgen ligt".[1])

Tussen het ouderlik huis en de school van meester Kooiman in het vroegere Broêrenklooster was de beroemde Franse meisjesschool. Het is niet bekend, wanneer op „de stille genegenheid voor het innige ding" een minder stille voor een der vriendinnetjes van zijn zuster gevolgd is: zeker is, dat de levendigheid, goedhartigheid en hoffelikheid van Jan van Vloten hem bij de vrouwen een wit voetje verschaften. Dat die genegenheid kwam, blijkt wel uit het versje „Aan mijn ouden schoolkameraad"[2]) waarmede hij in October 1870 zijn jeugdvriend Esser, zendeling en „boetprofeet", begroette:

[1]) 1463, blz. 32. [2]) 29.

Die gouden tijd keert nimmer weer
.....
Die ons, langs wal of oude straat,
Zag turen naar een lief gelaat,
En 't argloos hof zag maken
Aan 't zachtblauw oog, de blonde lok,
Die 't eerst ons jongensharte trok,
't Van kalvermin deed blaken.

Onderbroken werden de niet anders dan gelukkige jeugdervaringen door de dood van zijn vader. Hij was toen 11 jaar en de invloed van dat verlies moet groot geweest zijn. Allereerst zal Jan's studiekeuze door liefde en verering voor zijn vader's nagedachtenis bepaald zijn, die zozeer levendig gehouden werden door allen, die de oprechte, begaafde man gekend hadden. Met welk een piëteit is door Jan van Vloten alles wat op die vader betrekking had, bewaard. Zijn getuigschriften van de Latijnse school, van de academie, dispuutlezingen, geweigerde en aanvaarde beroepen, uitgegeven en onuitgegeven preken, godsdienshistoriese beschouwingen, gelegenheidsgedichten, enz. En evenzeer kan men zeggen, dat het verlies *niet* als groot gevoeld werd. Het mysterie van de dood was voor dit kind geen mysterie, zo zeker was het geloof aan een beter leven, waarin hij tenslotte weer met de geliefde verscheidene herenigd zou worden. Is er eenvoudiger oplossing denkbaar dan deze, blijkende uit het briefje van neefje W. B. Smallenburg aan zijn tante Van Vloten:

Waarde tante,

Ik zat 's avonds toen het geval met grootmoeder gebeurd was, alleen in de kamer. Welk een vermaak voor de overblijvende haar zoo gelukkig na den hemel te hebben zien gaan!

Zal het geloof in een Hemel, met engelen en zaligen, voor het kinderlik gemoed misschien onmisbaar blijven?

„Dees tekening mijn lieve Jan
Zijn trekken van dien brave man
Dien aan u jeugdig hart zo waard
Den Hemel aan de aarde paard,

Bewaart zijn lessen, diep in u harte,
Dan heelt gij eens u moeders smarte
Dan zijt gij zuster meer als broeder,
Een vriend, een raad, en een behoeder,
De Tekening van u vaders leven
Kan ik na waarde u niet geven;
Hij volgde Jezus zijnen Heer
In woord, in wandel en in leer.
Houd vaders voorbeeld dan voor ogen
Dan wort gij door geen schein bedrogen.
Waart gij zijn liefling hier beneden
Vreest God en volgt u 's vaders treden
Dan zal die zaalge zich verblijden
Al is hij nu van ons gescheiden.
Dan ziet gij vader zeker weer
En dan hoeft Jan geen tekening meer."

Dit is het aandoenlik versje, waarmee oudtante Caatje Spree haar pentekening van W. van Vloten aan Jan aanbiedt.

Zwaarder viel het zijn weduwe om het verlies te dragen.

Als medevoogd of toegevoegde raadsman had de overledene in zijn testament haar broer Johannes Spree aangewezen, steenfabrikant wonende te Kampen, en als toeziende voogd de oom Abraham, die zijn eigen voogd was geweest.

Zij was bovendien executrice testamentaire en „redderaarster" der nalatenschap.[1])

Het gewichtigste wat te beredderen viel, was de verdere opleiding van haar zoon. Zij vertrouwde die toe aan vader en zoon Van Wijk, vooraanstaande mannen op onderwijsgebied. De vader Jacobus van Wijk Roelandsz., voornamelik bekend door zijn aardrijkskundige studiën[2]), had na de overheersing een kostschool te Hattem gehad, en zich in 1828, als hoofd van de kostschool te Kampen, het stadsinstituut (in welks gebouw, tussen de Bovennieuwkerk en de IJselpoort gelegen, tegenwoordig de onderofficieren opgeleid worden) gevestigd. Zijn zoon Roeland Jacobuszoon was eveneens bizonder begaafd, en zou zeker meer naam hebben gemaakt, als hij niet op 38-jarige leeftijd gestorven was. Geboren te Amsterdam in 1801, werd hij voor de onderwijzersrang bestemd, legde de examens van de 1ste, 2de en 3de rang af en kreeg ook verlof les te geven in Frans, Duits en Engels. Toen legde hij zich, eerst bij de dominee te Hattem, daarna bij rector Leen te Zwolle, toe op het Grieks en Latijn, onderwees de oude talen aan de scholen van zijn vader en kwam in 1823 met hem naar Kampen. Nadat bij Koninklik besluit van 1828 de bevoegdheid om de klassieken te onderwijzen aan een academiese graad verbonden werd, vervoegde hij zich bij de professoren te Leiden (o.a. Hoffmann Peerlkamp) die hem het examen

---

[1]) Notarisprotocollen van Kampen, berustende in het prov. archief boven de Sassepoort te Zwolle. Overal elders dan in het testament treedt Jan Spree als ontvanger op. Blijkbaar verenigde hij beide werkzaamheden.

[2]) Alg. Aardrijksk. Wdb. Dordrecht (1821—1826), 7 dln. gevolgd door een supplement in 4 dln. (1835—1839); met aanmerkingen en bijvoegingen voorziene overbrenging van Vollrath Hoffmann's Aarde en hare bewoners; de in gemeenschap met Dr. R. C. Bennett geschreven en in 1828 bij het Prov. Utrechtsch Genootschap bekroonde verhandeling: Over de Nederlandsche ontdekkingen.

Zie De Tijd, Dl. VI, blz. 340.

Handelingen der Maatschappij der Nederl. Letterkunde 1848.

Verwoert, Kobus en de Rivecourt.

Muller, cat. van portretten.

met goed gevolg afnamen. In 1831 promoveerde hij te Leiden op een dissertatie „De Humanitatis et Philosophiae Graecae primordiis", werd in 1834 rector van de Latijnse school te Kampen en stierf in 1839 als zodanig. Hij was ook voorzitter van het departement Kampen van het Nut van 't Algemeen. Behalve recensie's en opstellen in de „Vriend des Vaderlands" schreef hij verschillende leerboekjes voor algemeene geschiedenis, natuurkunde en de Griekse taal.

In deze twee eminente mannen vond de jonge Van Vloten, naar zijn eigen zeggen: „even hartelijke en onverdroten als degelijke leidslui".[1]) Eerst op de school van de vader en het laatste jaar op de Latijnse school bij diens zoon. Zij maakten zijn schooljaren tot een gelukkige tijd, en waar hij kan, herdenkt hij hen:

„Het heugt mij zelf, als de dag van gisteren, hoe ik, nog op de Fransche schoolbanken te Kampen gezeten, op een achtermiddag, den waardigen ouden Jacobus van Wijk Roelandts, het school zag binnenkomen met een pas ontvangen brief in zijn hand, om er ons het juist ontvangen kloek bedrijf (de heldendood van Van Speyk) uit meê te deelen. Een praktische les in de vaderlandsche geschiedenis van den blijvendsten indruk, gelijk van de onmiddellijkste werking. Prof. de Wal van Leiden, die toen mede op die schoolbanken zat, en zich, in zijn snipperuren, op vaders voorbeeld, op de poëzij toelei, voelde zijn zangdrift ontvonken, en dichtte een lierzang ter eere van den held, die de algemeene geestdrift nog vergrootte".[2])

In 1835, op 17-jarige leeftijd, verliet hij Kampen. Moeder en zuster vergezelden hun zoon en broeder naar Leiden. Zij betrokken een huis in de Haarlemmerstraat, vonden oude kennissen en maakten er nieuwe. Bovendien ging in tante Hinke nog een stuk van zijn Kamper jeugd met hem mee. Zij was een van de vele ongetrouwde vrouwen uit de gegoede stand van een eeuw geleden, wier roeping en lot het is,[3]) helpsters-in-de-nood te zijn van alle getrouwde

---

[1]) 1143, blz. 113. [2]) 611.
[3]) Zie voor dit soort vrouwen: Johanna Naber: Elizabeth Kemper.

zusters, schoonzusters, vriendinnen, tante's, nichten en neven; een type dat misschien nooit genoeg gewaardeerd is geworden door degenen, die van haar profiteerden, maar dat hen door alle moderne huisvrouwen, wier ongetrouwde zusters, enz. hun werk hebben, benijd wordt. Tante Hinne dan ging mee, en of zij nu de oude mevrouw Camper bijstond in het verplegen van de weesjes Hamaker, of de familieleden op Walcheren bezocht, of bij haar vriendin in Harlingen, of haar nicht in Leeuwarden logeerde, haar tehuis was bij de Van Vloten's te Leiden en later te Deventer.

3. STUDENTENTIJD.

Men kan zeggen dat Jan van Vloten's afscheid van Kampen letterlik een knaleffect was. Het geval en de daarover gevoerde briefwisseling zijn te kenschetsend om er, al neigen ze verdacht naar het anecdotiese, niet even bij stil te staan.

In Kampen was hij geweest de enige zoon van wijlen dominee Van Vloten, de vlugste op de scholen, een kind met een door teerhartige tante's aangekweekt plichtsgevoel tegenover moeder en zuster. Men moet de spreuken en toespraken lezen in zijn „albums d'amitié" om dit te beseffen. Een jongen op die wijze opgevoed, is als kind oud voor zijn leeftijd en wordt eerst na de puberteitsjaren jong. Dit jonge, overmoedige bracht Leiden hem, de studententijd.

In Mei 1835 had hij Kampen verlaten, in de zomervacantie van het volgend jaar kwam hij er, blijkbaar als gast van zijn oom Jan weer. Op de buitensocieteit over de brug zou door de Kampense notabelen met hun dames de avond van 's konings verjaardag, 24 Augustus, „op gepaste wijze" gevierd worden. Dit hield in, dat er geen vuurwerk zou ontstoken worden op de galerij buiten het gebouw naar de bij de brug wachtende volksmenigte, zoals blijkbaar bij dergelijke feestelike gelegenheden de gewoonte was. Nu had Jan van Vloten, uit kwajongensachtigheid of in zijn

onschuld, daar wil ik af zijn, de onzalige inval een meegebrachte voetzoeker af te gooien, niet naar de menigte, maar tussen de rustig keuvelende dames en heren zelf. En nu had men de poppen aan 't dansen. De ridder Roorda van Eysinga, oud-chef van het departement van Inlandse Zaken, uitte zijn verontwaardiging in scheldwoorden en verwensingen en de aanwezigen scheidden zich in aanklagers en verdedigers van de belhamel. Daarmee was de zaak echter niet afgelopen. De burgemeester werd er in gemoeid, de ridder Roorda dreigde Van Vloten's gedrag in alle dagbladen wereldkundig te maken, zo hij niet openlik vergiffenis vroeg aan de beledigde dames; dit jongemens antwoordde met een brutaal briefje, waarin hij de ridder sommeerde eerst verontschuldiging te vragen voor zijn onwelvoeglike verwensingen en het slot was een berispend, maar niet onwelwillend schrijven van Roorda en zijn adelike medestanders, waarin ze hem o.a. deden weten: „dat wij uit achting voor de asch van uwen vader en uit belangstelling voor uw wezenlijk geluk UEd. thans, daar ons uw gebrek aan ondervinding ten volle gebleken is, niet wereldkundig zullen maken . . .

„dat wij hoopen dat UEd. voortaan, overeenkomstig het doel van uwe bestemming zult handelen, daar anders de scheuring in onze kerk nog grooter moet worden".

Met deze reprimande op zak kon dus Jan van Vloten Kampen weer verlaten, waar hij onverwacht als scheurmaker opgetreden, het bovenvermelde profeties woord aan de ridder Roorda ontlokt had, en waar hij zich voorlopig niet weer vertoonde.

Het Leiden, waar Jan van Vloten met zijn moeder en zuster kwam wonen, is ons bekend uit Potgieters uitvoerig maar onvoltooid gebleven „Leven van Bakhuizen van den Brink". Het enige verschil was, dat Bakhuizen zelf er sindsdien wat leven gebracht had, aangemoedigd door Jacob Geel, die met de saaie verhandelingen der hooggeleerden de draak stak.

Een student als de vermaarde Flanor van Kneppelhout — Jonckbloet had voor hem model gezeten — kan

Jan van Vloten niet geweest zijn. Hem ontbraken daartoe de middelen, en ook de lust. Behalve het verantwoordelikheidsbesef van de enige zoon der predikantsweduwe, zelf toekomstig predikant, was hem de smaak in een werkzaam, gezond, sober leven eigen; dat nachtbraken als gewoonte, drinken, en slaags-raken-met-de-handhavers-der-wet niet gedoogde. Hij hield van grappen en kwinkslagen, getuige Kampen, en beschrijft zelf de grap uitgehaald met de in dozen bewaarde toga's der professoren: hoe de studenten vóór een plechtige oratie stilletjes de ene doos in de andere leeg schudden en het verheven schouwspel smaakten van de in andermans kleedij zich onwennig voelende hoogleraren.

Een dergelijke studentikoziteit is hem zijn leven lang eigen gebleven. Voor het overige studeerde hij en maakte vriendschappen.

19 Juni 1835 was hij magna cum laude tot de studie aan de Leidse Universiteit toegelaten. Hij legde er zich, in beide voorbereidende jaren, vooral op oude, nieuwe en oosterse talen en letteren toe „in welke laatste hij het eerste onderwijs van den begaafden en bezielden Weyers genoot".[1]) In aansluiting daarbij werd hij lid van het genootschap „Literis Hebraeicis Sacrum", waarin tegelijk met hem zijn jaar- en studiegenoot Daniel Chantepie de la Saussaye opgenomen werd. Ook de Orientalist R. Dozy, de theologen De Blaauw, Herderschee, van Griethuyzen e.a. waren lid, toen hij in 1841 het erelidmaatschap ontving. Ook de jonge Hamaker, Geel's huisgenoot sinds 1835, kwam tegelijk met hem aan, evenals Jonckbloet.

Na die twee jaren werd hij door Bake, Peerlkamp, e.a. summa cum laude afgeleverd aan de theologiese faculteit. Dozy was door Weyers gewonnen voor de Oosterse, Hamaker door Geel en Bake voor de klassieke letteren; de kring van Beets, Kneppelhout, Hasebroek, een viertal jaren vóór hem als student ingeschreven, oefende een zekere invloed — vooral met Kneppelhout bleef hij levenslang

[1]) 1143, blz. 114.

bevriend — maar voor zijn vorming als aanstaand godsdienstleraar waren de theologiese dispuutgenoten van het meeste belang. Hij mocht later verontwaardigd spotten over zijn „in mist en nevelen bedolven academievriend" Chantepie de la Saussaye, zeker is, dat de gesprekken met deze fijne theoloog, die volgens hem als student „in wandel en leer beide, onder de vrijzinnigste zijner tijdgenoten" behoorde — „quantum mutatus ab illo, toen hij als lustig student in 't deftige Leiden rond dartelde" — zijn eigen standpunt, zo niet beïnvloedde, dan toch hemzelf meer bewust maakte.[1]) Evenzeer was De Blaauw, wien hij in 1853, naar aanleiding van diens preek tegen de Roomsen, het „Et tu Brute" zou toeroepen, een man van gemoed en talent. Henri Thierry de Blaauw was een tobbende natuur; lijdende onder eigen onmacht als prediker en de ellende, die hij rondom zich zag en niet kon lenigen. Hij stierf op 40-jarige leeftijd, aan het bed van een tyfuslijder besmet. Maar in zijn studententijd was hij nog de jongen, waar Kneppelhout en Gerrit de Clercq voor de letterkunde veel van verwachtten en die in Klikspaans „Studentenleven" het hoofdstuk „Convocatie" schreef. Buiten de kring van dispuutgenoten waren er dan de clubgenoten[2]) Thomas Anthony Fruin, eerst jurist, later theoloog, Van Rijckevorssel, de genoemden Dozy en Hamaker en Gerrit de Clercq.[3]) De belangrijkste invloed ging niet van hen uit, maar begon eerst na zijn studententijd: die van de geniale Bakhuizen.

Na de vrienden komen de professoren. Van Vloten heeft van hen: Van Hengel, Kist, Clarisse, Van Oordt, nooit anders dan met erkentelikheid gesproken. De eerlike

---

[1]) 241. Zie A. M. Brouwers: Daniël Chantepie de la Saussaye, Een historisch-dogmatische studie.

[2]) In 1838 werd het Leids Studentencorps opgericht.

[3]) Brieven van Willem de Clercq, uitg. door A. Pierson en de C's jongste kleindochter: Brief van 28 Nov. 1839 aan zijn zoon Gerrit: „Zoo uw vriend Van Vloten zich aan den toon en orde van ons huis, waarin ik wensch, dat God en de naam van Christus steeds moge aangeroepen worden, niet ergert, zal hij mij en uw mama zeer welkom zijn."

wetenschappelikheid van Van Hengel, leerling van de toentertijd beroemde Van Heusde, bereidde exegeties het modernisme voor. Hij prijst zijn „wetenschappelijken, onafhankelijken zin," elders noemt hij hem „eerlijk en rondborstig". „Allergematigst vrijzinnig" noemt hij zijn en Kist's college's.[1]) Streng rechtzinnig was Clarisse. Toch gaven zij hem als mens weinig. Na Weyers had hij het meest te danken aan de Sanskritist Rutgers[2]) en aan Thorbecke, bij wie hij in 1838 en 1839 de Historia politica van Nederland in de 17de en 18de eeuw, de geschiedenis der Engelse diplomatie en de Staatsinrichting van de republiek volgde.[3]) Van Jacob Geel bleef hij, ook na zijn en Gerard Hamakers studietijd, een huisvriend. Men zag hem graag komen. Deze onvermoeide wandelaar bracht een frisheid mee, een pittigheid, die de Leidse atmosfeer van toen wel kon gebruiken. De ondeugende Geel zag het met genoegen. Behalve die frisse vrijmoedigheid was hem een hoffelikheid eigen, die hem lijfelik bij velen bemind maakte. De jonge vrouw van zijn vriend Alberdingk Thijm tekende „met beminnelijke naïveteit" in haar dagboek aan, „dat het voor een man van zulke hoofsche manieren jammer was, dat hij zulke slechte principe's had".[4]) En toch was dit dezelfde man, waarover Potgieter[5]) in arren moede „maar die man heeft geen vormen!" uitriep. Potgieter bedoelde de vormen, die het leven tot een kunstwerk of liever een feest maakten; van die vormen was Van Vloten inderdaad gespeend. Maar hij bezat de ware hoffelikheid van het hart; de hulpvaardigheid, de belangstelling voor anderen. In latere jaren, toen hij bijna van iedere persoonlike verhouding een publieke maakte, verloor deze eigenschap veel van haar kracht en waarde, maar toch kon na zijn dood De Veer nog getuigen: „Voorts was het van algemeene bekendheid dat Van Vloten in het dagelijksch leven de

[1]) 1143, blz. 114, 1462, blz. 10.
[2]) 722, Opdracht aan Prof. Dr. A. Rutgers en L. A. te Winkel.
[3]) Deze dictaten zijn bewaard in verz. Verwey.
[4]) A. J. Alberdingk Thijm, door J. A. blz. 218.
[5]) Potgieter: Brieven aan Huet, III, blz. 59, 30 Juni 1870.

goedhartigste en beminnelijkste man was, die men zich tot vriend wenschen kon".[1]) Men kan het moeilik betreuren, dat sommige personen hem ten slotte tot een obsessie werden, zodat hij minderwaardige bedoelingen veronderstelde, ook waar die niet waren, daar het nu eenmaal zijn taak was minderwaardige bedoelingen op te sporen; met andere woorden, zijn gebreken zijn zózeer „les défauts de ses qualités" dat men ze niet kan wegdenken, zonder tegelijk de bezitter van zijn deugden te ontdoen. Intussen is het toch een verademing een tijdschrift op te slaan, waarin hij zich onthoudt van aanvallen op personen: Nederl. Spectator, Nederl. Kunstbode.

De academiejaren van een student zijn gewoonlik alleen van belang als voorbereiding en waartoe ze voorbereidden blijkt eerst uit wat hij later werd. Het valt bij Van Vloten zelfs op, dat hij laat is gaan publiceren. Zijn dissertatie was in waarheid het eerste geschrift van zijn hand en na de daarbij aansluitende studie over De Greuve's Strauss, gaan er drie jaren voorbij, waarin hij niets uitgeeft. Zijn werk daarna, behoudens de besprekingen van en beschouwingen over theologiese boeken, is als het ware de vrucht van een tweede studie, niet in de theologie, maar in de letteren en geschiedenis. De omgang met De Vries, bij wie hij tezamen met Eelco Verwijs op de collegebanken zat en bij wie aan huis hij o.a. Hoffmann von Fallersleben ontmoette, en met Fruin, die toen leraar aan het gymnasium was, is daarop van invloed geweest; ook in de kunstgeschiedenis verdiepte hij zich, onder de leiding van de fijne en geniale D. P. G. Humbert de Superville, eerste directeur van het Rijksprentenkabinet, een Zwitser, die hij dankbaar herdenkt in zijn Aesthetika.[2]) Deze gaf

[1]) Eigen Haard, no. 42, 1883: Dr. J. van Vloten, door H. de Veer.

[2]) 1304, blz. 81. Essai sur les signes inconditionnels de l'art par D. P. G. H. d. S., Leiden, C. C. van der Hoek. — „'t Is mij des te aangenamer den beminnelijken man hier mijne hulde te kunnen brengen, als ik mij persoonlijk (zoo in als na mijn studententijd), voor de ontwikkeling van mijn kunstzin, bij de studie van 't Leidsche Prentenkabinet, ten hoogste aan hem verplicht gevoel".

n.l. geheel belangeloos tweemaal in de week een college over kunst aan belangstellende studenten. Ook ontving Van Vloten in 1842 een testimonium van de sterrekundige prof. Kaiser, dat hij zijn college „de astronomia populari" gevolgd heeft. De dan volgende Rotterdamse jaren bij het onderwijs namen hem blijkbaar erg in beslag en men moet aannemen dat hij zich alle moeite heeft gegeven in die betrekking te voldoen. Zijn verloving met Johanna Elizabeth Hendrika Christina van Gennep, dochter van Mr. Arnold van Gennep, vice-president van de Rotterdamse rechtbank en Elisabeth van Assendelft de Coningh, doordrong hem wel van de noodzakelikheid bij het onderwijs te slagen. Toen dit niet lukte en er niets overbleef dan in Leiden te studeren en te publiceren, in afwachting van een betrekking bij het hoger onderwijs, zag Van Vloten zich gedwongen zijn mooiste levensjaren ongehuwd te laten voorbijgaan. Wanneer men bedenkt, dat hij op zijn minst 8 jaar verloofd is geweest, dat hij 36 en zijn vrouw 30 jaar was, toen zij trouwden en dat zij, in een gelukkig huiselik leven, achtereenvolgens zeven kinderen kregen, dan moet men onze tegenwoordige tijd gelukkig prijzen die mensen uit intellectuele kringen veroorlooft, dank zij vrouwenarbeid en democratie, jong hun huwelik te beginnen zonder de noodzakelikheid om te wachten op een goed-gesalarieerde betrekking of een erfenis om „stand op te kunnen houden". En in Van Vloten's geval was zelfs die betrekking zo slecht betaald, dat hij zonder zijn schrijversinkomsten doorlopend noodlijdend geweest zou zijn. Maar de moeilikheden voor een man van zijn temperament uit dit lijdzaam afwachten voortspruitende bestonden nog niet, toen hij zich in de godgeleerdheid, enz. bekwaamde, om aan het eind van zijn studie als goedgekeurd candidaat tot den heiligen dienst zijn proefschrift „matri, praeceptoribus, amicis" op te dragen.

II. LEVENSLEER

„Voor den waarachtigen historicus als voor den waarachtigen wijsgeer, moeten evenzeer de feiten eener eeuw, als hare dichtselen en beelden, eene sprekende voorstelling haars levens zijn".

Met zijn bespreking van De Greuve's: Het Leven van Jezus kritisch verdedigd tegen Dr. D. F. Strauss,[1]) in De Gids van 1843, sloot Van Vloten een periode af en opende een nieuwe. In de ontwikkeling van zijn persoonlikheid betekende dit stuk: „(het blootleggen) van de ontkennende uitkomst zijner godgeleerde studiën". In zijn verhouding tot Bakhuizen en De Gids betekende het tegelijk een deelnemen aan de jonge letterkundige beweging en een zelfstandig eigen weg kiezen. In de geschiedenis van het modernisme is het een deelnemen van Nederland aan de Europese, speciaal Duitse nieuwere theologie, maar in Nederland maakte deze éne zwaluw voorlopig nog geen lente.

Kort tevoren had Van Vloten de doctorstitel verworven met een studie „Quaestionum Paulinarum caput unum".[2]) Leerling van de N. T. exegeticus Van Hengel koos hij, als vele zijner studiegenoten,[3]) de stof voor zijn dissertatie uit het Nieuwe Testament, en wel speciaal uit de brieven van Paulus. Het ging hier om de plaats (Galathen, I, 11, 12): Γνωρίζω γὰρ ὑμῖν, ἀδέλφοι, τὸ εὐαγγελιον, τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι οὔκ ἔστίν κατὰ ἄνθρωπον. οὐδὲ γὰρ 'εγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον ἀυτο οὔτε ἐδιδαχθην, ἀλλὰ δἰ ἀποκαλύψεως 'Ιησου Χριστοῦ.

De genitief Ιησου Χριστου werd tot nog toe door de uitleggers voor een subjectieve genitief gehouden: „maar door de openbaring van Jezus Christus". Met tal van bewijsplaatsen, over de betekenis van ὀπτασια en ἀποκαλύψις, toont Van Vloten aan, dat de genitief hier een objectieve genitief is, zodat de betekenis van deze woorden is: maar door dat Jezus mij als de Christus is geopenbaard.

---

[1]) 141. [2]) 116. [3]) 117—121.

En dit was niet louter een filologiese opmerking.

De nieuwe natuurkunde die leerde dat aan alle gebeuren vaste wetten ten grondslag lagen, bracht de beoefenaars van de geschiedenis tot de erkenning, dat wonderen, niet alleen de katholieke, maar ook die van de bijbel, *niet* tot de geschiedenis gerekend konden worden: dat wonderen alléén gebeuren, waar het *geloof* aan wonderen bestaat. Maar met het geloof aan wonderen verviel het geloof aan de bovennatuurlike geboorte en aan de opstanding van Christus.

In Van Vloten was tijdens zijn studie, en hierin was hij een kind van zijn tijd, bovenal het histories interesse levend geworden. Met het denkbeeld van Muntinghe (oorspronkelik van Herder afkomstig), zoals dat bleek in diens „Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel" — een van de boeken, die Jan als jongen al van zijn vader erfde[1]) — het denkbeeld van de opvoeding der mensheid door God, aan de geschiedenis aangetoond, was hij opgegroeid, en gedurende zijn studiejaren hadden de Groningers, onder invloed van de Utrechtse filosoof en classicus Van Heusde, het uitgewerkt tot hun ketterse mening: „dat in het Christendom het voornaamste is, de openbaring en opleiding

---

[1]) 109. blz. 321. „In de boekerij mijns vaders—leerling van Rau, onder wien hij, in 1803, een akademisch specimen over den samaritaanschen Pentateuch verdedigde — bevond zich onder veel andere, de oostersche talen en oudheid betreffende werken, ook Prof. H. Muntinghe's geleerde en breedvoerige „Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel". Na zijn te vroeg gevolgden dood, en toen ik, als aankomende jongen, met mijn grieksche en latijnsche lessen ook die in 't hebreeuwsch was begonnen te verbinden, nam ik, op aanraden van een godgeleerden ouden vriend, dat boekwerk ter hand, om mij beter in de kennis der bijbelsche wereldgeschiedenis in te wijden. Ik las het en maakte er uittreksels uit, en kreeg zoo de beste gelegenheid het onderscheid der tijden te gaan opmerken, dat zich mij, op mijn verderen studieweg, weldra in al zijn omvang openbaren zou. „Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel" heette de oude Muntinghe zijn geleerde werk. Thans beproeven we terecht dien Bijbel naar de geschiedenis en ontwikkeling der menschheid te verklaren. Kenschetsender tegenstelling is wel niet denkbaar; doch welk een verrassende vaart moest men in die betrekkelijk korte jaren niet nemen, om tot zulk een uitkomst uit zulk een aanvang te geraken!

door God in Jezus Christus ons gegeven om ons Gode steeds gelijkvormiger te maken". Het was evenwel niet de Groningse richting,[1]) — hij spreekt van „het leerstellige gehaspel van onze Groningsche theologen", al erkent hij hun verdienste voor de studie der talen en geschiedenis van het O. T.[2]) — maar het was vooral Schleiermacher geweest, die hem bewust had gemaakt van de vraag, waar de theologie vóór kwam te staan: Zou het leven van Jezus, dan wel de dood van de Christus het middelpunt zijn van de Christelike godgeleerdheid en het Christelik leven? Réveil en afscheiding gaven een nieuwe gevoelsinhoud aan de begrippen van zoendood, zonde en genade; het modernisme, in het voetspoor der Groningers en van Schleiermacher en de Tübingers, moest uitkomen bij een zedelik ideaal van Jezus, dat met de Christusfiguur geen ander verband had dan dat van de mythologiserende menselike geest.

Schleiermacher's Leben Jesu, gegrond op het mystiek-symboliese Johannes-evangelie, beschouwde Van Vloten met David Friedrich Strauss als een grootse maar mislukte poging om de kerkelike Christus voor het godsdienstig leven te behouden.

De kerkelike Christus, dat was de Godszoon, de Heiland, de boven-natuurlike, hij die geofferd was om tegenover de zonde der mensheid, de zonde van het eerste mensenpaar, de genade van God te stellen. De kerkelike Christus, dat was in zijn oorsprong de Christus van Paulus.

De kritiek op het Nieuwe Testament had als ontwijfelbaar histories in de eerste plaats sommige brieven van Paulus aangewezen, en het lag in de rede, dat vóór alles deze brieven het onderwerp verschaften voor verschillende dissertatie's uit die periode. Het meeste houvast voor het leven en werken van Paulus gaf de eerste brief aan de

[1]) Voor de Groninger Richting zie het mooie hoofdstuk van Prof. J. Huizinga in het gedenkboek der Academia Groningana 1914, blz. 79—98, en voor het academieleven tussen 1838 en 1860 de blz. 99—127 en voor de litt. faculteit 1850—1870, de blz. 165—169.

[2]) 1461 blz. 17.

Galaten. Hij geeft licht over Paulus' bekering en lering.

Van die lering was voor de promovendus het opmerkelikste, dat niet het leven van Jezus de spil was, waarom Paulus' geloof draaide, zoals dat bij de evangelisten het geval was. Voor Saulus, de vurige Jood, die de invloed van Jezus' persoonlikheid niet ondergaan had en Jezus' aanhangers met ijver en haat vervolgde, was er geen groter inkeer, geen groter ommekeer mogelik, dan de aanvaarding van het geloof, dat de Nazarener, die smadelik gekruisigd was, de Messias moest zijn. Want de Messias dachten zich de Joden als opwekker der dooden, Rechter der Wereld en Zaligmaker in het onmiddellik volgende aardse Godsrijk, „*dus niet stervende en ook niet opstaande*; maar toen hij nu eenmaal *gestorven was*, was er bij den indruk, dien zijn omgang, zijn leven gelaten had, bij de voorstelling des Messias, dien hij geboren had doen worden in het gemoed der zijnen, wel niets anders mogelijk dan hem weer te doen opstaan uit het graf, en zijne komst ten oordeele, zijn godsrijk en zijn zaligheid wel uit,- maar niet afgesteld te rekenen".[1])

De vereenzelviging dus van deze gekruisigde timmermanszoon met de Messias, de zoon Gods, de Rechter en Zaligmaker der Joden, met de *Christus*, was de openbaring, die Paulus op weg naar Damascus gewerd. Maar was deze de Godszoon, dan was zijn dood opgenomen in het plan Gods, dan was zijn dood voorwaarde voor zijn herrijzenis, dan was het de gekruisigde Christus, die in de plaats van de Joodse wet de genade bracht, door zijn zoendood. „Maar het

[1]) „Jezus' dood *was* een feit in de werkelijkheid der historie, en Paulus maakte het ten grondslag des Christendoms; zijne opstanding *werd* er eene in de vrome verwachting der zijnen, en Paulus legde het ten grondslag zijner leer omtrent zonde en dood, opstanding en eeuwig leven (en indien Christus niet opgewekt is, zoo is uw geloove te vergeefs, zoo zijt gij noch in uwe zonden; — maer nu, Christus is opgeweckt uyt den dooden, (ende) is de eersteling geworden dergenen die ontslapen zijn. Want dewijl de dood door eenen mensche is, zoo is oock de opstandinge der dooden door eenen mensche. Want gelijk ze alle in Adam sterven, alsoo sullense oock in Christus alle levendig gemaeckt worden. 1 Cor. XV : 17, 20—22)." Slot van Het leven van Jezus, enz. 141, blz. 614.

zij verre van mij," zegt Paulus (Gal.VI. 14) „dat ik zou roemen, anders dan in het kruis van onzen Heere Jezus Christus." En elders verzekert hij: „niets te weten dan Christus en dien gekruisigd."

Kruisiging en opstanding van de Christus de inhoud van Paulus' prediking: dat was wat Van Vloten wilde bewijzen met zijn „Caput unum quaestionum Paulinarum" en vandaar was het maar een kleine stap tot het inzicht, dat Schleiermacher deze Pauliniese, deze Christelike Christus had losgelaten. Later werkte hij deze these uit in zijn „Paulus en Schleiermacher, stichter en slooper des Christendoms".[1]) Paulus had voor de rechtvaardiging, de verlossing uit de zonde door de wet, die door de genade, door het geloof in Jezus Christus gesteld. Evenwel is dat geloof niets zonder de liefde. „Want in Christus Jezus heeft noch de besnijdenis eenige kracht, noch de voorhuid, maar het geloof, door de liefde werkende" (Gal. V. 6).

Met het Pauliniese geloof, met het kerkelik Christendom wist Van Vloten, aan het eind van zijn studie gekomen, dat hij had afgedaan. „Wat de liefde vereenigen zou, verdeelt het geloof. Het geloof — ik blijf er bij — van welken naam dan ook, heeft van oudsher niet dan jammer en kwaad gesticht; het (Joodsche) geloof heeft Jezus gekruisigd; het (Heidensche) geloof heeft Paulus onthoofd; het (Kristelike) geloof heeft de (zoogenoemde Kristelike) liefde verzaakt en er niet honderden maar duizenden en tienduizenden gefolterd en ter dood gebracht; het (Katholieke) geloof heeft Huss en wie niet al meer verbrand; door het (Hervormd) geloof heeft Melanchton dat goedgekeurd en was de groote Luther een dwarsdrijver; door het (Dordtsche) geloof zijn de Remonstranten vervolgd; door het (Roomsche) geloof is nog heden de heilige vader een kinderdief, door het (rechtzinnig) geloof worden de Groningers verketterd, en door het (Groningsche) geloof Busken Huet zwart gemaakt; door het (nieuwerwetsche) geloof is Prof. Scholten een knoeier en

[1]) 125. De bespreking in De Gids, een studie van een 40 blz. is niet veel anders dan een uitbreiding in het Nederlands van een gedeelte der Latijnse dissertatie.

Prof. Hoekstra een warhoofd; het (zoogenoemde redelijk) geloof maakt Mr. Opzoomer tot een weifelaar, en het (Unitarische) geloof eindelijk maakt Theofilus noodeloos bedroefd en brengt hem in den waan dat er zonder kerk geen maatschappelijke band kan bestaan".[1])

Dit laatste schreef Van Vloten in 1860 en het modernisme was toen al in alle kringen doorgedrongen. Busken Huet, Pierson, De Veer en vele anderen hadden zijn voorbeeld gevolgd. Het is mede aan zijn onversaagdheid te danken, dat de Kerk gezuiverd is van elementen, die er niet in horen; dat het niet langer maatschappelik een schande en een nadeel is, buiten de kerk te staan. Hij heeft de eerste slagen opgevangen en er was iemand van zijn kaliber voor nodig om onder de hoon en schimp hem in de eerste twintig jaren van zijn werkzaamheid aangedaan, niet verbitterd of vermoeid te worden. Want toen Van Vloten in 1843 zag, dat de historiese kritiek van het Nieuwe Testament het zedelik ideaal van de mens Jezus in de plaats ging stellen van het goddelik ideaal van de Christus, betekende dit voor hem een afstand doen van de roeping van zijn geslacht: prediker zijn. Jezus van Nazareth, als histories mens, vond zijn bijna gelijken in Sokrates en Spinoza.[2]) Beide wijsgeren komen in de stellingen bij Van Vloten's proefschrift voor, wel een bewijs hoe merkwaardig gelijk zijn geest steeds zichzelf gebleven is. Want zijn breuk met de kerk betekende niet een vervallen zijn aan het atheïsme, of een onverschillig staan tegenover godsdienstige zaken, zoals wij dat o.a. bij de ex-theoloog Bakhuizen aantreffen. Prediker, apostel, hervormer moest hij blijven, hij, de eerste Nederlandse pantheïst van die dagen. „Mijne kerk is de maatschappij"[3])

---

[1]) 67.

[2]) 207, blz. 39: „Dat het één beginsel was, dat door *Socrates* is aangeduid, door *Jezus* praktisch opgehelderd, en door *Spinoza* theoretisch ontwikkeld en uiteengezet: *de weldadige kracht van het verstand.*"

[3]) 208, blz. 94: „Mijne kerk is de maatschappij, en mijne godsdienst vindt hare uitoefening in het leven zelf; geen mijner godsdienstige behoeften die daar niet bevredigd worden kan; op ieder uur en plaats, bij iederen arbeid en ieder genot dat het mij biedt".

roept hij zijn gemeente toe en op zijn schild stond Spinoza's „bene vivere et laetari" geschreven. De strijd in de Ned. Hervormde Gemeente, die leidde tot de afscheiding der gereformeerden als gevolg van de overwinning der modernen eindigde volgens hem met een compromis, waardoor de Christelike Kerk feitelik geen Christelike kerk meer was. De stichting van de Protestantenbond, Vrije Gemeente, Remonstrantse gemeente e.d. waren alles maatregelen, die de bevrijding van de nieuwe mens uit de ban van een verouderd kerkgeloof tegenhielden. Vandaar dat zijn scherp geuite afkeuring *niet* in de eerste plaats de gelovige Christenen van alle gezindten gold, die hij in de oprechtheid van hun geloof misschien meer beklaagde dan eerbiedigde[1]), maar vooral de moderne godgeleerden en hun intellectuele

[1]) Hij was de eerste die ontvankelik bleek voor de naïve katholieke schoonheid van het Middeleeuws proza: „Wie daarom ook de voortbrengselen van middeleeuwsch dicht of ondicht, zuiver en waarlijk, genieten wil, moet niet den graad van ontwikkeling en beschaving, van geloof of ongeloof, betrachten, waartoe hij zelf mag geklommen zijn, maar moet zich onverdeeld in den zin en de stemming verplaatsen dier vrome schrijvers, die schreven zoo als de maatschappij, waarin zij leefden, handelde, onder de volstrekte oppermacht des geloofs: slechts dan zal hij een open oor kunnen hebben voor hunne ongekunstelde, kinderlijk-geloovige, dikwijls roerend-eenvoudige taal; hij zal zich getroffen en geboeid vinden door dat onvoorwaardelijk geloof aan de — ongehoordste en ongerijmdste — wonderen van de almacht Gods, door de overleveringen der middeneeuwen verhaald; hij zal zich verlustigen in de natuurlijke, argelooze speling van een kinderlijk vernuft, dat overal wonderen zocht en wist te vinden, geen geschiedenis duldde, die niet alle perken der mogelijkheid verre overschreed, geene wijsheid erkende, die niet den bovennatuurlijksten onzin leerde; hij zal zich vermeiden in de gewilligheid, waarmede de verbeelding steeds te hulp kwam, waar het verstand te kort schoot, en aanvulde in den geest, wat er in de werkelijkheid ontbrak. Het zal echter verre van hem blijven er dwaaslijk mede te spotten, als hij zich tevens getroffen moet vinden door die innige zucht, dat vurig streven naar kennis, dat daarbij in alles doorstraalt; want zoo hem aan de eene kant de overmacht moet in 't oog vallen door de verbeelding op het nadenken geoefend, gener misvattingen in de opvatting der werkelijkheid sproten slechts daaruit voort, dat dat nadenken nog zijne wetten en zijn weg niet had gevonden". 839, voorbericht. Hij was ook de eerste die de schoonheid van Revius' godsdienstige zangen inzag.

volgers zelf, die wijsgerig en wetenschappelik dezelfde overtuiging als hij toegedaan, nochtans van een vorm, die hen maatschappelik voordeel verschafte of als traditie nog dierbaar was, geen afstand konden doen. Andere motieven voor het aanblijven dezer collega's kon en wilde hij niet erkennen en voor hen zijn dan ook de sterkste termen van veroordeling niet sterk genoeg. Huichelaars en schouwspelers zijn zij in zijn ogen, of zoals hij het met de hem eigen zin voor het komiese uitdrukt: kanselhansworsten, Sinterklaaskristenen (dit woord was door een van hen, Dr. Burgersdijk, zelf voor de modernen gebruikt), opvoerders van „onwaardige doopkluchten".

Intussen, in 1843 was van dit alles nog geen sprake en de bespreking van Strauss' Leben Jesu, al had zij dan in De Gids gestaan, bracht niet veel meer teweeg dan een afkeer van die jonge doctor, die zulke ketterse meningen aanhing. Men kan zeggen, dat tot 1857, het jaar waarin Huet's „Brieven over den Bijbel" verschenen en De Genestet's Leekedichtjes begonnen gepubliceerd te worden, de belangstelling voor „het modernisme" tot de theologen beperkt bleef. Met de komst van Scholten in Leiden (1843) en Opzoomer in Utrecht (1846) werd het modernisme ex cathedra gedoceerd en vormde predikanten.

Van Vloten was, na een 3-jarig verblijf in Rotterdam als leraar in geschiedenis en Frans — zijn kennis van het Frans spijkerde hij in de wintervacantie in Parijs bij — aan het Erasmiaans gymnasium, en een 3-maandelikse zomerreis door Zuid-Duitschland, waarbij hij persoonlik met Zeller en Baur, de kopstukken van de Tübinger school kennis maakte, in 1846 te Leiden teruggekeerd en vond daar ruimschoots voedsel voor zijn theologiese, wijsgerige, historiese en filologiese belangstelling. De eerste bleef nog hoofdzaak en wij zien hem dan ook prof. Scholten in de uiteenzetting van zijn redelik monisme (Redevoering van 8 Febr. 1847[1]), Leer der Nederl. Herv. Kerk 1848[2]), met wetenschappelike kritiek begeleiden, en zich als arbiter

[1]) 207. [2]) 208.

opwerpen in de strijd tussen Leiden en Utrecht. Het was ook zijn bedoeling geweest zich als lector in de filosofie in Leiden te vestigen, maar „bij de voortdurende gebrekkige inrichting onzer instellingen van hooger onderwijs, had hij geen gelegenheid er zich, gelijk anders zijn doel geweest ware, als academisch leeraar te vestigen". Onder die „gebrekkige inrichting" verstaat hij, dat de bij-leraar geen salaris ontving en hij kon zich niet veroorloven ongesalarieerd te doceren: „Hunne lessen zullen daarbij weinig volgers vinden, of zij ze kosteloos geven moeten, want weinige studenten zullen lust of gelegenheid hebben, een dubbel les-geld te betalen, en naar de geldelijke inrichtingen der commissy is dit onvermijdelijk. Het is waar, dat zij (volgens art. 40) op voordracht van curatoren door eene geldelijke toelage, mits de som van *f* 800 niet te boven gaande, ondersteund kunnen worden! — Wil men werkelijk door het toelaten van bij-leeraren, leven en beweging aan het hooger onderwijs bijzetten, dan verleene men elken Doctor van iedere fakulteit, het recht in elke wetenschap als zoodanig op te treden, en men treffe tevens geldelijke schikkingen, die niet den toegang zijner lessen afsluiten, en de geheele instelling weer nutteloos maken".[1]) In zekere zin kon dit ijveren voor salarisregeling van privaatdocenten in 1850 een oratio pro domo heten. Dat Geel het „archizot"[2]) noemde wanneer Van Vloten lector in de filosofie zou worden, is allicht daaraan toe te schrijven, dat Geel het voorbeeld van Bakhuizen, wiens filosofiese college's, in 1843 op aansporing van Bake in het Groot-Auditorium gehouden, een volstrekte mislukking waren gebleken, in zijn herinnering had. Lag die mislukking aan de lector of aan de toehoorders?[3])

En dan . . . Geel was vóór alles classicus en moest niets

---

[1]) 1461, blz. 8, noot; 1467, blz. 37. Zie ook Onderwijs, blz. 193.

[2]) M. Hamaker: Jacob Geel, blz. 153.

[3]) Zie Fruin: Verspr. Gesch. IX, blz. 446: „Aan de eerste les hadden ik en mijn vrienden genoeg. Thans nu het te laat is, zouden wij wenschen ze te hooren.... De genomen proef was geheel mislukt".

hebben van „een in de nevels geheschen filosofie"[1]), waartoe de wijsbegeerte van een niet-classiek, maar theologies geschoolde lector allicht zou leiden. Misschien vond hij het alleen maar onverantwoordelik, wanneer een verloofd jonkman in Van Vloten's omstandigheden die betrekking aanvaardde.

Hij moest zich dus voorlopig als professor in partibus bepalen tot het schriftelik leraren. In „Een paar aanteekeningen op Mr. C. W. Opzoomers beoordeeling eener verhandeling van Prof. Scholten" (1846), schaart hij zich aan de zijde van Scholten, inzoverre als hij met Scholten de wijsbegeerte van Krause en zijn discipel Opzoomer, door hen zelf panentheïsme genoemd als pantheïsme bestempelt.[2])

Opzoomer, die zich aansluitende bij de toen zeer in trek zijnde Duitse filosoof C. F. Krause, de rede als kenbron van het oneindige beschouwde, wordt door Van Vloten onderhanden genomen over het gebrek aan logica in zijn redenering; ook later, wanneer hij met Stuart Mill en Comte ervaring en gevoel tot grondslag van zijn wijsbegeerte neemt, blijft hij zich blootstellen aan de critiek van zijn onverbiddelik logiese tegenstander. Men moet zich altijd weer verbazen over de volledigheid, waarmee Van Vloten gevoelsoverwegingen van zijn wijsgerig en godsdienstig denken heeft weten te scheiden. Het overwicht van zijn verstand, niettegenstaande een hartstochtelik temperament, door hemzelf niet anders gezien en bedoeld dan als „waarheidsliefde", „de waarheid en niets dan de waarheid!" maar ook de *volle* waarheid, stempelt hem tot een man uit één stuk. In die niets-ontziende waarheidsliefde was hij oprecht en deze was, geholpen door een nooit-verslappende strijdbaarheid, de nodige vrijmoedigheid, en de zin voor het blijspel, die de lachers voor zich wist te winnen, voldoende

---

[1]) Jacob Geel: Onderzoek en fantasie, 1835, blz. 222.

[2]) 206, blz. 16: „Krause, moeten we zeggen, zoekt wel, blijkens zijne woorden, *geen* Pantheïst te zijn, tracht wel zich en ons een denkbeeldigen van de wereld onderscheiden God op te dringen, maar is het niet minder dan Hegel, of liever — Prof. Scholten heeft de vergelijking reeds gemaakt — Spinoza".

om hem in de nette maatschappij van zijn dagen tot enfant terrible te maken. Zagen de meesten graag, dat hij op de zieke plekken in de samenleving de vinger legde en met dezelfde vinger wees naar de personen, die daaraan, volgens hem, schuldig waren, zij konden toch allen het ogenblik verwachten, dat die vinger naar hèn uitgestoken werd. Maar hij brak niet alleen af, hij bouwde ook op. Hij zou waarschijnlik meer invloed gehad hebben, wanneer hij als hervormer minder radicaal en minder vooruitstrevend was geweest. Er is haast geen verschijnsel in de maatschappij, ten opzichte waarvan hij geen baanbrekend werk heeft gedaan. Men behoeft de bibliografie maar in te zien om zich hiervan te overtuigen. Op het gebied van wijsbegeerte en godsdienst deed hij dit door Spinoza nader te brengen tot zijn volk, in een levensbeschrijving en in een nieuwe volledige uitgave van zijn werken. Spruyt kon dit in zijn Gidsbespreking een anachronisme noemen[1]), daar volgens hem Spinoza door zijn invloed op Goethe, Lessing, Schleiermacher e.a. zijn tijd al gehad had, op den duur is gebleken, dat de Spinozastudie en -verering niet met Van Vloten eindigden, maar bij zijn leven en na hem aanmerkelik toenamen, zodat tot heden de aanhangers van de pantheïstiese levensleer gedurig in aantal vermeerderen. Om Van Vloten recht te doen, moet men er zich dan ook steeds van bewust blijven, dat hij in wezen een hervormer was. Wij hebben gezien, hoe hij, ontvankelik voor de nieuwe historiese kritiek, die in de verschijning van de Heiland voor het eerst een duidelike scheiding maakte tussen de historiese Jezus en de mythiese Christus, de kerk vaarwel zei en voor zijn aangeboren roeping als prediker in het schrijvend verkondigen van een humanistiese levensbeschouwing en de leer der waarheid op alle gebied, bevrediging zocht. In de wijsbegeerte, in de politiek, in de geschiedenis, in de letter- en zedekunde, in de maatschappelike vragen van onderwijs, volksweerbaarheid, verhouding tussen werkgevers en werknemers, bescherming van oude en aanmoediging van nieuwe kunst. Wij zullen hem op elk van die gebieden werkzaam zien.

[1]) 292.

III. HOUDING TEGENOVER VADERLANDS HEDEN EN VERLEDEN

I. VADERLANDS HEDEN

„De mondige mensch als Nederlandsch staatsburger".[1])

Het jaar 1848 had aan het Nederlandse volk de eerste grondwet gegeven, die op waardige wijze het oude strijdprogramma tegen Spanje, waarop zich in 1581 de zeven afvallige provinciën verenigd hadden, kon vervangen. Na bijna drie eeuwen van opgang, bestendiging en neergang, zag de Nederlandse natie zich eindelik door een deugdelike grondwet de mogelikheid geopend als constitutionele monarchie een nieuwe toekomst tegemoet te gaan. De grondwet van 1848, waarbij kerk en staat volledig gescheiden werden en aan alle gezindten gelijke rechten gewaarborgd; waardoor de ministers verantwoordelik, en de koning onschendbaar werden verklaard, maakte een verlossend eind aan de periode van onzekerheid na 1814 — vereniging met België, afscheiding van België, staat van oppositie tegenover België en de mogendheden — en opende het uitzicht op een periode van wetgeving, die de voornaamste der negen mannen, J. R. Thorbecke, tot een vruchtbaar tijdperk in de geschiedenis der 19de eeuw zou maken.

Zo zag Van Vloten, die aan de wording dier grondwet hartstochtelik had deelgenomen, de staatkunde van zijn tijd. Vooral de scheiding van kerk en staat juichte hij toe. In 1844 behoorde hij tot de verzoekschrijvers om grondwetsherziening. „Zooals hij die toen met ijver verlangd heeft, heeft hij ze later met vreugde zien geven, met belangstelling sedert den loop der handelingen omtrent haar gadegeslagen, het eindelijk gewijzigde ontwerp met blijdschap zien vaststellen en voorloopig aannemen". Aldus drukte hij zich uit in een adres „aan de dubbele tweede kamer der Staten-Generaal", waarin hij de rechten verdedigde der-

[1]) 629.

genen, die niet tot een kerkgenootschap of godsdienstige secte behoorden. Het adres, gezonden aan de redacteur van de Nieuwe Rotterdammer Courant, Tels, ter publicatie in dat dagblad, werd niet opgenomen, omdat de redacteur van het juiste inzicht uitging, dat art. 164 der nieuwe Grondwet: „Ieder belijdt zijne godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid, behoudens de bescherming der maatschappij en harer leden tegen de overtreding der strafwet" reeds voldoende met buitenkerkelike gelovigen rekening hield.

Nu was de grondwet er dan en Thorbecke kon zijn „Wacht op onze daden" waar maken. Vol verwachting was Van Vloten en vol vertrouwen in het liberalisme bleef hij, ook al was hij de eerste om te erkennen, dat de nieuwe grondwet even weinig volmaakt was als zij die geroepen waren haar ten uitvoer te leggen. Zij had volgens hem te veel intact gelaten of bevestigd, wat, tijdens vreemde overheersing ingevoerd, als strijdig met de roemvolle geschiedenis van het Nederlandse Gemeenebest beter verlochend of afgeschaft ware. Waarom had men niet, aanknopende bij dit roemrijk verleden en de maatregelen van Fransen en Engelsen te niet doende, een erfelik stadhouder uit het huis van Oranje aan het hoofd van de republiek gesteld?[1]) Maar dan met de naam en formule: „Wij, Willem, door de liefde des volks voor den grondlegger en martelaar zijner vrijheid, erfelijk staatshoofd der Nederlanden". Stadhouders konden dan de commissarissen des Konings in de Provincie heten.[2]) Van Hogendorp had het ook zo bedoeld. Waarom moest de door Lodewijk Napoleon ingestelde adeldom en riddering, in een van hofgeest vrij land als het onze, onder een constitutioneel koning, gehandhaafd blijven? Wat was een instelling als de Koninklijke Academie van Wetenschappen anders dan een gelegenheid om „invloed te oefenen" en zijn ijdelheid te laten strelen, voor mannen, die, als de geniale voorzitter Bakhuizen Van den Brink, daar boven moesten staan?[3]) Die Akademie, „de

[1]) 441, blz. [2]) 451, blz. 460.

[3]) Fruin, Verspr. Gesch. IX, 460: In memoriam Bakhuizen van den Brink: „Hij was er gezien en oefende er invloed uit en dat behaagde hem".

noodlottige vergaarbak en kweekplaats van alle die onsterfelijke ijdeltuiten, van welke ons Thorbecke reeds verlost had, maar die door Bakes bemoeiingen, vervolgens te kwader uur weer hersteld en aan zijn vroegere bestemming hergeven is". Behalve deze, vrij onschuldige, nationale ijdeltuiterijen, waar ook zijn letterkundige tijdgenooten: Potgieter, Huet, De Genestet op smaalden of over lachten, waren er ernstiger gebreken in de nieuwe constitutie. Zijn bête noire in deze is de Eerste Kamer. „In een staat waar — naar de verstandige bepaling der grondwet — geen bevoorrechte adel- of andere stand gevonden wordt, is een dergelijk staatslichaam, als de eerste kamer, eigenlijk overtollig, en slechts uit kunstmatige nabootsing van het elders uit het aristocratische of feodale staatswezen gevormde heeren- of hoogerhuis geboren". En elders: „Even natuurlijk als voor de leden der tweede kamer een geldelijke vergoeding, even onnatuurlijk en overbodig is zij zeker voor die der eerste, die juist als de rijkst gegoede vertegenwoordigers van den geldbuidel optreden. Bij de eerste de beste herziening der grondwet zou dan ook zeker deze wetsbepaling wijziging vereischen, indien zij niet door de geheele afschaffing van dit overtollige staatslichaam van zelf onnoodig wordt".[1])

De verkiezingen, districtsgewijze gehouden, kwamen hem voor even gebrekkig te zijn als de toekenning van het kiesrecht uitsluitend aan gegoede burgers. Levenslang heeft hij met de radicale partij, wier woordvoerder in 1869 Van Houten was, geijverd voor evenredig kiesrecht en zo goed als algemene kiesbevoegdheid;[2]) eerst na zijn dood bij de grondwetsherziening van 1887 werd in het laatste gedeeltelik voorzien. „Een algemeene keuze aller kiezers voor alle opengevallen plaatsen",[3]) het zo voor de hand liggende stelsel van

[1]) 440, blz. 113.

[2]) 451, „Als hoofdvereischte voor de kiesbevoegdheid stellen wij dus, behalven 't Nederlanderschap, het burgerrecht en de meerderjarigheid, het met vrucht genoten lager onderwijs." Uit te sluiten wenste hij bovendien alleen drankzuchtigen, bordeelhouders, bedeelden en huisbedienden; toe te laten zelfstandige vrouwen.

[3]) 416. blz. 17.

evenredige vertegenwoordiging, waardoor niet meer personen maar partijen gekozen worden, heeft tot 1919 op invoering moeten wachten. Herziening van het verdedigingswezen door een deugdelike wet op de volkswapening en 't verband tussen schutterij en krijgsvolk, hervorming van het armwezen, dat bij de wet van 1854 voornamelik aangewezen was op de bizondere liefdadigheid van de ingezetenen en van hun kerkelike verenigingen en dat hij mèt de zorg voor weduwen en wezen gaarne had opgedragen aan de gedesoeuvreerde moderne predikanten, regeling van vrouwen en kinderarbeid in fabrieken; in dienst van al deze verbeteringen stelde hij zijn pen en zag ze gedeeltelijk ook tijdens zijn leven invoeren. Over de vorming van coöperatie's en verenigingen van handwerkslieden hield hij verschillende nutslezingen. Zijn democraties humanisme bracht mee, dat hij voor het revolutionair socialisme van Domela Nieuwenhuis niets voelde, er in tegendeel met mond en pen tegen te velde trok. Hij heeft tot zijn dood toe tot de vooruitstrevende sociale hervormers behoord, maar met de door de jonge Marxisten Troelstra, Van der Goes, Van Kol wetenschappelik verdedigde tegenstelling van kapitaal en arbeid was hij het niet eens. Ook wat betreft de Indiese politiek was en bleef hij — trouwens zijn en blijven was voor Van Vloten eén — radicaal liberaal. Juist daarom, omdat hij de liberale beginselen zo geheel toegewijd was, nam hij aanstoot aan niet-liberale handelingen van de voorgangers. Vandaar zijn aanval op minister Fransen van de Putte, de afschaffer van het cultuurstelsel, en op de gouverneur-generaal Sloet van de Beele, die het ontslag van Stieltjes en Roorda van Eysinga op hun kerfstok hadden. Thomas Johannes Stieltjes,[1]) „deze degelijke en karaktervolle Nederlander", militair specialist en „waterloopkundig" ingenieur van erkende bekwaamheid en zelfstandigheid, was in 1860 als technies adviseur van het ministerie van koloniën naar Indië gezonden om een onderzoek in te stellen naar de

[1]) Korte levensschets van Stieltjes in 1143, blz. 124, en verder in de biografiese woordenboeken.

wenselikheid, mogelikheid en uitvoerbaarheid van spoorweg-aanleg op Java. Vóór hij zijn volledig advies had ingediend, bleek echter de regering reeds concessie's te hebben gegeven voor de door hem afgekeurde richting van de lijn Semarang-Vorstenlanden, en toen hij tevens bemerkte, dat de minister van koloniën zijn rapporten met uitlatingen en wijzigingen — en hieraan was de gouverneur-generaal Sloet v. d. Beele schuldig — aan de volksvertegenwoordiging had meegedeeld, wendde hij zich in 1863 rechtstreeks tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal met verzoek op de gevraagde bekrachtiging der voorlopige concessie eerst een beslissing te nemen na grondig onderzoek van de door hem ingediende rapporten van December 1862 en April 1863 en de plannen, bestekken en begrotingen, waarop de concessie vermoedelik was gegrond. Het gevolg was zijn onmiddellik, niet-eervol ontslag, dat waarschijnlik niet algemeen de aandacht getrokken zou hebben, wanneer niet Van Vloten zich in een dagbladartikel als zijn verdediger had opgeworpen en tegen de aanvallen van de meeste liberale dagbladen het ontslag als onrechtmatig en 's ministers handeling als ongrondwettig was blijven veroordelen. In zijn derde stukje[1]) besluit hij als volgt: „Wij willen echter verder gaan dan dat; wij willen aannemen, dat het voor een of ander hooggeplaatst bewindvoerder, door zijn persoonlijken aard, te lastig wezen kan, zelfstandige ambtenaren onder zich werkzaam te zien; wij willen toegeven zelfs, dat het verschil in zienswijs tusschen den minister en zijn adviseur, het hem ondoenbaar maakte, dezen langer onder zich te houden. Hij had dan echter niets anders te doen gehad, dan hem, met volmondige erkenning zijner bekwaamheid en verdiensten, tevens beleefdelijk zijn leedwezen te kennen te geven over dat verschil van standpunt, de moeilijkheid hem, bij dezen stand van zaken, langer aan zijn dienst te verbinden, en dat hij hem daarom, *in alle eer* en onder dankbetuiging voor zijn nauwgezette ambtsvervulling, onder toekenning van een behoorlijk wachtgeld, ontsloeg. Maar hij had er

[1]) 476.

nimmer het recht aan kunnen ontleenen, hem dat ontslag *in arren moede* en *bij wijze van strafoefening* toe te dienen, en een man als Stieltjes, als een scheepsjongen weg te zenden.[1]) Men zou het, in 't eerste geval, hebben kunnen betreuren, dat de minister de diensten van een zoo bekwaam ambtenaar niet langer bezigde, of dat de heer Stieltjes te zelfstandig bleek, om met vrucht onder hem te kunnen werken, maar beider karakter ware ongekrenkt gebleven, en de *vrijzinnige* minister had zich aan geen *onvrijzinnige* daad schuldig gemaakt. Thans, wanneer hij zijn naam wil waardig blijven, kan hij niet anders doen, dan het gedane — op eene of andere wijs — weer goed te maken. Meent hij den heer Stieltjes niet langer in dienst te kunnen houden, het zij zoo; maar hij late hem niet als een kwâjongen weggejaagd. Een bewind, dat zoo hoog als het onze — en *ik* zal dat waarlijk niet misprijzen — de vrijzinnige vlag in top voert, moet zorgvuldig toezien, dat niet de minste kreuk hare fiere plooyen ontsiere".

Tot eer van het Nederlandse volk kan gezegd worden, dat het in zekere zin het aan Stieltjes begane onrecht heeft goed gemaakt: het ontslag werd drie jaar later, door een volgend ministerie, „eervol" verklaard; hij werd van 1866 tot zijn dood in 1878 toe naar de Tweede Kamer afgevaardigd en in 1874 door de Leidse academie tot doctor honoris causa in de wis- en natuurkunde bevorderd; zelfs heeft men te Rotterdam op de Zuidelike Maasoever in 1889 een herinneringszuil voor hem opgericht.[2]) Maar zijn gelijk tegenover de regering was dan ook wel heel duidelik gebleken, toen reeds in 1868 volgens zijn voorspelling, 1°. de spoorweg niet liep in de richting bij de wet vastgesteld, 2°. niet gereed was binnen de bij de wet gestelde termijn en 3°. niet voltooid kon worden voor de som door de wetgever geraamd.

Als tweede slachtoffer — in eigen ogen altans — van de Nederlands-Indiese politiek trad in die dagen Douwes

[1]) Minister Fransen van de Putte was stuurman bij de koopvaardij geweest.

[2]) Hij was n.l. van 1867 tot zijn dood in 1878, technies adviseur van de Rotterdamsche Handelmaatschappij voor Feyenoord.

Dekker op, die in Multatuli een onovertrefbaar pleitbezorger gevonden had. Van Vloten kon dus beter doen: met Huet en Potgieter trachtte hij de schrijver werk te bezorgen en een klein fonds bijeen te brengen tot ondersteuning van Dekker's vrouw en kinderen. Maar dit was niet bedoeld als rechtverschaffing aan de ontslagen assistent-resident, maar als eerbewijs aan de talentvolle schrijver van Max Havelaar.

De derde was Roorda van Eysinga[1]), evenals Stieltjes oud-militair en ingenieur. Zijn artikel „Solo en de resident van Nieuwenhuizen" werd door de regering als aanleiding genomen om hem in 1864 niet-eervol te ontslaan en uit Java te verbannen. Zijn eigen Indiese ervaringen en Max Havelaar inspireerden hem tot zijn „Vloekzang": „De laatste dag der Hollanders op Java" door Sentot, afgedrukt achter de 2de druk van Max Havelaar. Van Vloten trok zich zijn zaak aan en gaf hem bovendien de gelegenheid zelf die zaak te verdedigen in het Deventer Weekblad (1872, 14 en 21 Febr.: Een achtjarig zwijgen afgebroken). Hij en Douwes Dekker vertegenwoordigden het romantiese en anti-Nederlandse element in de Indiese politiek. Van Vloten bleef als altijd redelik en vaderlands. Van de „Maatschappij tot Nut van den Javaan", na 1867 door geestverwanten van Van Vloten opgericht[2]) moeten deze beide niets hebben. Evenmin als zij geloofden in een mogelike regeneratie van Nederland in Nederland, verwachtten zij iets van Nederland voor Java, tenzij . . . Eduard Douwes Dekker zelf als gouverneur-generaal het bewind in handen zou kunnen nemen. „Men spreekt van een standbeeld voor Koen op Java op te richten" schrijft Van Vloten in 1869[3]); „het onzinnige van dat denkbeeld is van de meest verschillende zijden besproken en in 't licht gesteld. Wilde men op Java een gedenkteeken oprichten, een eerlijk en tot waarachtig plichtbesef teruggekomen Nederland ten volle waardig, het zou, in plaats van een Nederlandsch veroveraar als

[1]) Zie o.a. over Roorda van Eysinga: Brieven aan Multatuli; en Mr. P. Brooshooft, Middelpunt-vliedende mannen in Beweging 1908, II, 360—385.

[2]) 480. [3]) 483.

Koen, een Javaanschen vrijheidsheld als Diepo Negoro moeten voorstellen, dien men dan den onverdroten uitzuiger van dat bejammerenswaarde eiland, Koning Willem I, met zijn handlangers onder de voeten kon leggen. Met zulk een beeld, zoo niet in brons of marmer, althans in zijn gedachten, zal Nederland alleen de roeping kunnen nakomen, die het, nu zooveel jaren reeds, gewetenloos in Indiën verzaakt."

Er is Van Vloten herhaaldelik verweten, dat hij in zijn aanvallen te persoonlik was. Hij zelf beroemt er zich evenwel bij voortduring op, dat hij altijd zonder aanzien des persoons handelt en personen van beginselen weet te scheiden. Wie had hier ongelijk? Men zou paradoxaal kunnen beweren, dat hij niet-persoonlik, persoonlik was. Persoonlik inzoverre, dat hij geen persoonlike gevoeligheden van anderen ontzag en alles betreffende hemzelf en anderen aan de grote klok hing, wanneer hij over een hem kwaad dunkend verschijnsel de alarmklok luidde; maar niet persoonlik in die zin, alsof een hem aangedaan werkelik of vermeend onrecht de oorzaak zou zijn van zijn aanvallen op de geïncrimineerde persoon. Het diende alleen ter illustratie. Zelf verdedigt hij zijn methode van openbaar-maken naar aanleiding van de benoeming van Moltzer[1]) te Groningen op de volgende wijze:

„Men zal zeggen, dat dit alles vrij persoonlijk is, en ook verder denkelijk blijven zal. Ik beaam dit ten volle; maar vooreerst laten zich — naar Alex. von Humboldts juiste opmerking — „zaken het best door de haar tot stand brengende personen en hunne drijfveeren verstaan", en in de tweede plaats, deed men wellicht beter, er wat minder schuw van te zijn, nu en dan eens persoonlijk en op de man af te spreken. Men zou daardoor de gelegenheid tot vrij wat verraderlijken achterklap wegnemen, en menigeen, die zich thans door die vrees voor persoonlijkheden, in zijne laaghartige kuiperijen, tegen alle verantwoording gevrijwaard houdt, van dergelijk bedrijf voor 't vervolg wellicht

[1]) Zie blz. 74.

afschrikken".[1]) Hij was de liberale beginselen met hart en ziel toegedaan en weet het aan de vertegenwoordigers van die beginselen, wanneer zij niet aan zijn trouwe verwachtingen voldeden. Vandaar dat b.v. een man als Huet, die uit teleurstelling in wat hij om zich heen zag gebeuren, niet alleen de liberale partij, maar de liberale beginselen verlochende, door zijn latere geschriften, vooral de „Nationale Vertoogen", in hoge mate zijn afkeuring opwekte.[2]) Niet dat Huet de *partij* verliet, trok Van Vloten zich in de eerste plaats aan, maar dat hij de vrijzinnige beginselen, zoals Thorbecke in zijn „Testament" ze voor het laatst had doen weerklinken, als onbruikbare, lege leuzen, den volke voorhield. In de personen was hij minstens even teleurgesteld als Huet, Douwes Dekker, Roorda van Eysinga en wie niet al, maar dat mocht geen reden zijn de banier van het liberalisme neer te halen of erger nog . . . naar de vijand over te lopen, Nederland en de Nederlanders de rug toe te keren en zich in het buitenland af te scheiden. De hand in eigen boezem steken . . . dat behoorde het liberalisme te doen.

Versterkt werd natuurlik het besef als aanklager van een huichelachtige maatschappij te moeten optreden, toen hij zelf de bekrompenheid van de Deventer liberalen aan den lijve ondervond. In het begin van zijn hoogleraarschap had hij door zijn goede luim, zijn belangstelling in de stedelike en provinciale geschiedenis, zijn bereidheid om nutslezingen te houden, en ook door zijn dienst aan de gemeentefinanciën bewezen, niet anders dan instemming gevonden bij de toonaangevende Deventenaren. Toch waren de moeilikheden juist met dit laatste begonnen, toen hij met zijn gewone voortvarendheid, de questie van de gemeenteweiden met historiese gegevens tot een oplossing bracht. In sommige plaatsen van Overijsel, o.a. Deventer, Kampen, Genemuiden bestond nog het instituut der grootburgers (dat trouwens nu nòg niet volkomen afgeschaft is).

Dit grootburgerschap dan gaf recht op het gebruik van de gemeente-weiden, en was na in de middeleeuwen aan alle

---

[1]) 2. [2]) 1173.

burgers toebehoord te hebben, in 1545 het privilege geworden van de gegoeden en de gast- en weeshuizen, terwijl enkele ambtenaren er ex officio of bij wijze van emolument mee vereerd werden.[1]) Het spreekt van zelf, dat deze „gras"burgers lang niet allen van het recht om één of meer paarden of koeien ter gemeenteweide op te drijven, gebruik maakten, maar het aan de meestbiedende verpachtten, aldus het vruchtgebruik makende tot een eigendomsrecht. Het spreekt ook van zelf, dat een dergelijk gewoonterecht, nog geeërbiedigd door de Deventenaren zelf, in strijd was met de grondwettige gelijkstelling van alle burgers en een van buiten afkomstig burger als Van Vloten onzinnig moest voorkomen. Niet alleen, dat hier een erfelik geworden bevoorrechting van bepaalde burgers plaats had, maar vooral dat deze gronden niet doelmatig ten bate der gemeenschap geexploiteerd werden, was een grief van alle weldenkenden. Men was het er dus over eens, dat in deze toestand verandering moest komen en van de zijde der grootburgers was reeds voorgesteld de weiden onder hen en de gestichten te verdelen, zodat ieder over het hem toegewezen deel de vrije beschikking zou krijgen. Daartoe was het intussen nodig te bewijzen, dat aan deze grootburgers inderdaad het eigendomsrecht toekwam. De gemeenteraad van Deventer benoemde een commissie om de zaak te onderzoeken. De verdediger der grootburgerrechten, Mr. H. J. Jordens, steunde zijn gevoelen op publiekrechtelike gronden, wat eigenlik wilde zeggen een „verjaard misbruik". Mr. Backer, oudcommissaris van Overijsel en schrijver van „Burgerschappen", en Van Vloten in een voorlezing over: „Het goed recht der gemeente Deventer op hare weiden bepleit"[2]) verschaften de commissie doorslaande historiese argumenten ten gunste van het gemeentelike eigendomsrecht, zodat de raad op advies van deze commissie een besluit uitvaardigde, waarbij de gemeente haar rechten hernam en aan de voormalige weidegenieters een jaarlikse geldelike uitkering verzekerde.

---

[1]) Zie ook blz. 26. [2]) 653.

Als samenvatting van Van Vloten's behandeling van deze questie is het artikeltje in de Overijsselsche Courant „Nog een woord over de gemeenteweiden",[1]) gedateerd 13 Dec. '65, kenmerkend. „Een advocaat, zegt de Engelse spreekwijs, staat altoos meer klaar om de menschen in, dan uit de war te helpen.[2])" Met alle achting voor de talenten en het karakter van den heer Jordens, en zonder hem als mensch of rechtsgeleerde in 't minst te kort te willen doen, herinnerden mij echter zijn welmeenende regelen in 't vorige nommer dezer Courant onwillekeurig deze practische opmerking. Houden wij ons toch eenvoudig aan het door Mr. Backer en mij bepleite, door de Commissie erkende en aanbevolen, en door Mr. Jordens, in zijn redeneering, aangenomen beginsel, dat de Gemeente eigenares der Stadsweiden is, dan volgt daaruit — zonder eenigen verderen omhaal — vanzelf, dat de die Gemeente vertegenwoordigende Raad, ook dit eigendom, gelijk ieder ander, ten meesten voordeele dier Gemeente te beheeren heeft; evenals in vroeger dagen Schepenen en Raden en Meente — het toen vertegenwoordigende lichaam, in zijn ruimsten omvang genomen — daartoe geroepen waren. Die Raad heeft daarbij slechts in acht te nemen, dat geenerlei rechten van derden door zijn maatregelen van beheer gekrenkt worden. Juist dat echter was, door het beruchte besluit van 1545, dat de Grootburgers het eerst in 't leven riep, gebeurd, en voor zoo verre daarvan herkomstig, ontleenen deze hunne latere gebruiksrechten enkel aan een misbruik, dat hun, voor weinige goudguldens, boven hun medeburgers, met het recht van weidegebruik bevoordeelde. Aan dat, in onze constitutioneele dagen niet meer te dulden misbruik, zoekt nu het voorstel der Commissie, op de *grootmoedigste* wijs, een einde te maken. Zonder toch met den onbillijken oorsprong van het gansche recht zich verder in te laten, neemt het den tegenwoordigen staat van zaken aan, en verzekert allen Grootburgers — om 't even wat zij of hun voorouders er al of

[1]) 652.

[2]) „Lawyers are always more ready to get a man into troubles than out of them". (Goldsmith).

niet voor betaald mogen hebben — jaarlijks de in de laatste tien jaar genoten geldsom. Die Grootburgers kunnen dus niet anders dan hoogst erkentelijk zijn, daargelaten nog, dat zij daarenboven al de middelijke voordeelen genieten, door de meerdere inkomsten der Gemeente — nagenoeg juist het geld jaarlijks voor de hoogere burgerschool vereischt[1]) — aan hen en hunne medeburgers verstrekt. Ziedaar de eenvoudige voorstelling der zaak, en zoo als zij voor ieder dunkt mij, duidelijk moet wezen. Moge de Raad haar, na weinige weken, tot een goed einde brengen. Over 't aanbevolen beginsel zal er, na den bedachtzamen voorgang der commissieleden, wel geen strijd bij hem zijn. Over de wijze van afkoop (of hoe men 't noemen wil) zal hij misschien nog van verschillende meening wezen. Men zou b.v. kunnen vragen, of men hen die zelf nog het Grootburgerrecht gekocht, of, naar vroegere bepalingen, bij hun betrekking gekregen hebben, niet de koopsom of die waarvoor het destijds verkrijgbaar was, terug geven kon. Men zou tevens kunnen vragen, of niet de Raad gerechtigd zou zijn, het *schatrijke* Voorster Gasthuis zijn weidegebruik, zonder vergoeding, op te zeggen. De voordeelen, daaruit door dat Gesticht getrokken, dagteekenen van een tijd, dat het eer arm dan rijk mocht heeten; en verkeerde het nog in dien toestand, of zelfs maar in een matig rijken staat, dan kon men het, op gelijken voet met de overige gebruikers behandelen. Thans is dit echter geheel overbodig. Men zou wel mogen verwachten, dat het Gesticht zelf voor die geheel onnoodige ondersteuning uit de Gemeentekas bedanken zou; doch zijn vasthoudendheid aan zijn penningen is nog onlangs, bij de behandeling der *f* 30 intreêgeld gebleken, en zal dus ook, even als daar, wel de Raad de handelende persoon moeten wezen, en de vrijheid nemen, de jaarlijksche vergoedingspenningen voor de Gasthuisrunderen van de lijst der Commissie te schrappen".

Nu konden zich door zo'n stukje alleen al, verschillende

[1]) Wat vroeger dus, in brooddronken weelde, door 't grootburgerlijke vee verorberd werd, zal thans de verstandsontwikkeling en opleiding der jeugdige Gemeente-leden helpen bevorderen. (Noot v. Vl.)

Deventenaren gekrenkt voelen. Om te beginnen Mr. Jordens en het Voorster Gasthuis. En het is niet gewaagd te veronderstellen, dat ook wel een aantal van de 300, uit hun gewaand eigendom ontzette grasburgers Van Vloten zuur om zijn bemoeiingen zullen hebben aangekeken. Toch was zijn voorslag voor hen gunstiger geweest dan die van Mr. Backer, die een schadevergoeding onnodig geacht had. Maar Mr. Backer was dood en zijn 2 jaar geleden verschenen boekje had niet de onmiddellike stoot gegeven tot de oplossing. En dan was de schrijfwijze van Van Vloten met zijn zin voor het komiese altijd buitengewoon irritant voor wie het aanging. De brooddronken weelde van dat grootburgerlike vee en de combinatie met de nieuwe burgerschool, zal, al staat het in een noot, velen het best bijgebleven zijn. Van Vloten's wijze van zedemeesteren is altijd hetzelfde. Hij laat de persoon, die in zijn ogen een verkeerde daad heeft begaan of van plan is die te doen, zich bekeren, zijn spijt betuigen of vergiffenis vragen[1]). Dit soort van gefingeerde monoloog is de sterkste vorm, waaronder hij het ten laste gelegde onder de aandacht van het publiek brengt. In minder vernederende vorm doet hij het hier bij het Voorster gasthuis, en deed hij het bij Min. Fransen van de Putte, door te veronderstellen, dat zij een vergissing begaan hebben, die ze zeer gaarne zullen goed maken. Hij meent daarmee iemand de gelegenheid te verschaffen zonder moeite op zijn daden terug te komen. Dit zou het geval zijn, wanneer niet de meeste mensen behept waren met een ondeugd, die Van Vloten miste: valse schaamte, — vandaar dat *als* men er in geslaagd was hem te overtuigen van ongelijk, schuld-bekennen *hem* geen moeite kostte — en wanneer zij niet gevreesd hadden, dat Van Vloten zich de verdienste van hun goede daad gedeeltelik zou toerekenen en dit luide verkondigen. Want nederigheid en bescheidenheid waren deugden, die hij niet bezat; gelukkig maar, want dan zou hij niet als wekker hebben kunnen dienen voor zijn tijdgenoten.

---

[1]) Zie de no's 17, 36, 822, Kb. 1876, blz. 183; 1361, 1363 enz.

Van Vloten dan meende dat speciaal na 1866 de Deventerse Gemeenteraad bizondere verplichtingen aan hem had. Het was ook geen kleinigheid der stad een jaarlikse meeropbrengst van ± *f* 20.000 verschaft te hebben.[1]) Maar intussen waren velen hem lastig gaan vinden, ook in de Raad, omdat nu eenmaal deze hele geschiedenis in de eerste plaats door de Raad behoorde opgelost te zijn, en niet door een professor aan wie hij het archivariaat van Deventer kort geleden om welke reden dan ook, geweigerd had.[2]) Niets verdraagt een lichaam van „Edelachtbaren" zo slecht, als de belangeloze en ongevraagde voorlichting van een „ambtenaar." Mr. Jordens, de president-curator van het Athenaeum, in het bizonder, wist zich nog te herinneren, hoe Van Vloten hem te vlug af geweest was bij een door hem gepresideerde Nutsvergadering. Van Vloten had een rede gehouden: „Het beste gedenkteeken voor 1813", waarbij Mr. Jordens niet aanwezig geweest was. Deze haastte zich echter bij de volgende vergadering zijn voorzittersrechten te doen gelden. Men vindt het verslag bij Bientjes, een jonger tijdgenoot van Van Vloten.[3])

Nadat de predikant Anspach de voorzitter geïnterpelleerd had over „de beweerd onvoegzamen toon" van deze rede en Van Vloten de beschuldiging met zijn gewone felheid van zich geworpen had, eindigde de questie daarmee, dat Jordens Van Vloten het zwijgen oplei. Van Vloten wendde zich daarop tot de leescommissie — die altijd voor sprekers, „lezers", moest zorgen en hem ook uitgenodigd had zijn rede over 1813 te houden — en vroeg om die avond een bijdrage te mogen houden. Dit kon niet geweigerd worden en Van Vloten, die zich bij die gelegenheid een uitmuntend improvisator toonde, diende de voorzitter en zijn „babbel-

---

[1]) 466.

[2]) Verzoekschrift en weigering, evenals de meeste van Vlotense familiepapieren, in verz. Verwey aanwezig.

[3]) Dr. J. van Vloten herdacht als goed vaderlander en geschetst in zijn temperamentvollen en invloedrijken arbeid op publicistisch gebied in de tweede helft der negentiende eeuw, door J. A. Bientjes, Den Haag 1915, blz. 13.

grage vrienden" van repliek. „Nooit heb ik", besluit Bientjes, „op onze zoo bedaarde en kalme Nutsdepartementale avonden zulk een „agitatie" bijgewoond. Ieder ging, in de pauze, de thuis gebleven verwanten en vrienden roepen!" Toen hij nu in 1867 bij de overdracht van het rectoraat aan zijn opvolger, het nodig vond in zijn „Eerlijke wenschen omtrent hooger en middelbaar onderwijs, nederlandschen volkszin, en maatschappelijke oprechtheid")[1], opnieuw enkele Deventenaren de waarheid te zeggen, brak de bom.

De gewone opsomming van gestorven, afgetreden, naar elders en van elders beroepen hoogleraren, zoals iedere overdracht van een rectoraat — en dat van Van Vloten had twee maal drie jaar geduurd — die te horen geeft, bracht de spreker van zelf op de verandering, die in het Athenaeum-onderwijs zelf was ingetreden, tengevolge van de oprichting, in 1864, der H.B.S. Van Vloten vond hier aanleiding nog eens weer de wijzigingen voor te stellen, die hij met een nieuwe wet op het hoger en middelbaar onderwijs wenste ingevoerd te zien.[2]) Als kweekplaatsen van de vaderlandsliefde of, naar hij in de titel zegt: Nederlandsche volkszin, beschouwde hij dan de burgerscholen — om zo op het hachelik onderwerp te komen, dat zoveel gemoederen in beweging bracht: „de maatschappelijke oprechtheid".

„Een niet minder gewichtigen dienst verwacht ik voor Nederland van onze hoogere burgerscholen ook uit het andere gemelde oogpunt nog: 's volks te lang vertraagde godsdienstige ontwikkeling. Ik ontveins mij niet, dat ik hier een snaar ga aanroeren, voor Nederlandsche ooren van oudsher maar al te teder; dat ik een onderwerp op 't tapijt breng, voor Nederlandsche gemoederen steeds maar al te netelig van aard. Ik doe dat echter in 't volle besef der onpartijdige eerlijkheid van mijn streven, der heiligheid mijner overtuiging, der zuiverheid van mijn doel. Ik maak daarom ook aanspraak op het welmeenendste gehoor van allen, ook waar de scherpte mijner uitdrukkingen — hier, gelijk elders — dezen of genen iets persoonlijk kwetsends of grievends

[1]) 6. [2]) Zie Onderwijs, blz. 192.

kon schijnen te hebben. Alleen door de heelende vinger op het zeer te leggen, kan men de wonde tot genezing brengen. Wie er zich in zijn menschelijke zwakheid door gedeerd mocht voelen, vraag ik daar te voren verschooning voor; en wie mijne ongehuichelde zienswijs in hare onverbloemde uiting niet wil aannemen, late mijne woorden gerustelijk het eene oor in en 't ander weer uitgaan. Hij beschouwe ze als niet voor hem gesproken; maar hij miskenne den ernst van mijn streven, noch de reinheid mijner bedoelingen niet! — Ik wensch niet anders dan mijn ernstige overtuiging onbewimpeld voor hem bloot te leggen, en zoo krachtig doenbaar te doen spreken. Ik zie dan, kort en bondig uitgedrukt, in onze hoogere burgerscholen het heilzaamste tegenwicht tegen de verouderde godsdienstlessen ook der meest moderne catechizatiekamer. Ik verwacht uit de onbevooroordeelde blikken, daar, in de verschillende natuurwetenschappen, op menschen en dingen gelijk in die der geschiedenis op de ontwikkeling der menschheid geworpen, een ander en juister, al is het — ik haast mij 't er bij te voegen — vooral geen minder ernstige noch vruchtdragende wereld- en levensbeschouwing, dan zij ons tot dusver uit de kerkelijke leerkamer gewerd.

„Een dienstdoend predikant der hervormden zelf[1]) heeft zich nog vóór weinige dagen over „het taaye leven der godsdienstvooroordeelen, in de bescherming van onkunde en gemakzucht", beklaagd. Welnu, door aan die „gemakzucht" beide en „onkunde" onder ons een einde te maken, zullen onze hoogere burgerscholen tevens dien „vooroordeelen" voor goed den bons kunnen geven. Zij moeten dan trouwens geen directeuren aan hun spits hebben, zwakhoofdig genoeg, om tegen eigen beter weten in, met huichelend kerkgebaar, die „vooroordeelen" opzettelijk kunstmatig in de hand te werken en te stijven. Drie eeuwen lang heeft Nederland, door den eigenaardigen gang zijner geschiedenis,

---

[1]) Dr. Oort aan de Santpoort, in zijn lezenswaarde bedrage over Matthes' Job, in 't Gidsnummer dezer maand. (Dit is de onlangs overleden Leidse professor, M. M.-V.)

aan den leiband der hervormde kerk geloopen, heeft het onder de zedelijke — allengs zeer onzedelijke — voogdij, de curateele harer predikanten gestaan. Daarmede echter heeft het dan eindelijk ook ruimschoots de diensten betaald, door die kerk in den aanvang dier eeuwen, en bij haar eigen nog krachtig bestaan, bewezen. Thans mag, met die krachten, ook dat dienstbetoon als verloren en voleind beschouwd worden. Want inderdaad het laat zich niet ontveinzen dat — naar de eigenaardige Nederlandsche uitdrukking — hoe langer zoo meer de klad in die kerk gekomen is. Wel een — voorzeker allergelukkigst — verval harer krachten, sedert de liefderijke Calvijn, tot meerder eer des Drieëenen, den ongelukkigen Servede liet blakeren, of sedert de weelderige baard van den beminnelijken Bogerman — Dordtscher gedachtenis — weinig minder schrikwekkend ruischte, dan de lokken van den Homerischen Zeus op den Griekschen Olimp. Welk een allerheugelijkst verschil tusschen die dagen en de onze, nu wij onze half-, kwart- of ongeloovige predikanten die vroeger zoo schrikbarende kerk, slechts als een onschuldig middel, om in de maatschappij — gelijk men 't noemt — vooruit te komen, hooren aanbevelen, en zij, uit dat verheven oogpunt, zich kerkgangers en kerkeraadsleden zoeken te werven. Inderdaad berust thans de gansche zedelijke en maatschappelijke invloed dier kerk op een voor ieder betergezinde slechts schijnbaar sterk vooroordeel, dat hij zich beijveren moet, met wortel en tak uit te roeien, en vooral niet te stijven. Ik heb er waarlijk niets tegen, dat onze predikanten, als de onschuldige schaduwbeelden van een boos, maar doorworsteld verleden, ook verder in de Nederlandsche maatschappij blijven ronddolen; dat zij, voor wie er zich door te stichten weet, hun antieken of modernen Bijbelkout van hun vermolmde kansels verkondigen. Maar verder mag hun maatschappelijke werkkring en invloed niet gaan; men mag hen niet als de onmisbare tolken aller zedelijke waarheid en wetenschap, ook voor het heden en de toekomst, beschouwen. Hun die begoocheling — zoo zij er werkelijk nog in deelen mochten — te ontnemen, er anderen van minder oordeel en ontwikkeling het oog

voor te doen openen, wordt hoe langer zoo meer de dure plicht van elk onbevooroordeeld, der kerkelijke tuchtroe ontwassen Nederlander. Geen van dezen daarom ook, die, gelijk er maar al te veel gevonden worden, in spijt van zijn beter oordeel en in laakbare weerspraak met zich zelf, den bedriegelijken schijn mag aannemen van èn zelf dier roê nog niet ontgroeid te zijn, èn haar als een onmisbaar tuchtmiddel ook voor de toekomst te beschouwen. *Er moet eenmaal een einde komen aan al die maatschappelijke huichelarij!* — Weest in gemoede geloovig, onverschillig tot welke kerk of kerkgezinte gij behooren moogt, en ik zal de eerste zijn, om de eerlijke uiting van uw ongeveinsde godsvrucht te eerbiedigen; maar erkent gij u eenmaal dat geloof ontwassen, waant dan ook niet, dat ik u ongestoord der goê gemeente een kerkelijk rad voor de oogen zal laten draaien; ik zal integendeel voortgaan, steeds, onbeschroomd, openlijk den draak met u te steken. Ik wil den tempel Gods niet tot een knollenmarkt zien ontwijden. Ik heb inderdaad te veel eerbied voor dat heiligdom onzer voorouders, waar zij, in den geloovigen gebede, zedelijke kracht en sterkte wisten te putten in den bangsten strijd voor hun volksbestaan; — de plaats, waar ik zelf, in oprechten gemoede, vóór nu welhaast een halve eeuw, ten gewijden doop geheven werd, is mij — al heb ik lang haar perken overschreden — in de herinnering te heilig; — dan dat ik er onze menschheids- en Sinterklaaskristenen ongestoord hun onwaardige doopkluchten wil zien opvoeren, of haar, door onze nieuwmodische „Godsgezanten" als een doeltreffend hulpmiddel van wereldlijken welstand en stoffelijken vooruitgang hooren aanpreêken! —"

De toon van dit gedeelte is ernstig en waardig, de toon van: Hier sta ik, ik kan niet anders. Zelfs de woorden: Sinterklaaskristenen, onwaardige doopkluchten, vermolmde kansels, zijn niet ingegeven door de zucht om het publiek te behagen met schilderachtige epitetha, maar uit, ik zou haast zeggen, heilige, verontwaardiging Het heeft de man ontzettend dwars gezeten, dat die prachtige instelling Hoogere Burgerschool genoemd, waarvan hij al dat heil verwachtte,

nu aan zijn hoofd een directeur zag geplaatst, overigens bekwaam genoeg, maar die het met de godsdienst zo nauw niet nam. Dr. Burgersdijk had hem n.l. meer dan eens verklaard, dat hij zijn kinderen alleen liet dopen om zijn vrouw genoegen te doen en om ze de toegang tot de maatschappij te vergemakkeliken. Een dergelijke houding was Van Vloten een gruwel; wat baatte het, of hij in een gesprek onder vier oogen de man van het minderwaardige van zijn opvatting trachtte te overtuigen, het moest in het openbaar gezegd en verantwoord worden!

Intussen was de naam Burgersdijk niet genoemd en deze had dus de aanklacht even gevoegelik kunnen negeren als de predikanten dit hadden kunnen doen. Hij deed dit echter geenszins. „Door bij Jan-alleman, met het onmanlijkst misbaar, als vermoorde onnoozelheid te loopen rondjammeren, heeft hij nu, naar 't schijnt, de deernis van een aantal lieden weten te wekken". Zodat de Curatoren van het Athenaeum meenden er tegen te moeten opkomen. Zij zonden de afgetreden rector een berisping, die eindigde in het „òf laaghartig òf ijdel" dreigement: „Wij verzoeken u derhalve met den meesten ernst in 't belang van de Inrichting, waarbij Gij onderwijs geeft, om uwe overtuiging voortaan niet kwetsend of beleedigend voor die van andersdenkenden uit te spreken en geven u daarbij tevens de verzekering, dat wij ons genoodzaakt zullen zien, uw ontslag aan den Gemeenteraad voor te dragen, bijaldien Gij mogt meenen aan ons verzoek geen gevolg te kunnen geven".

Van Vloten zou Van Vloten niet geweest zijn, wanneer hij deze eis van curatoren had ingewilligd. De briefwisseling werd van weerskanten steeds scherper gevoerd, geheel Deventer en binnenkort het gehele land was in twee partijen verdeeld en de raad ontsloeg zijn „ondergeschikte ambtenaar" tegen het eind van de cursus. Hij publiceerde de „Officieele stukken in de zaak van den heer Dr. J. van Vloten, uitgegeven op last van den Raad der Gemeente Deventer",[1]) terwijl de niet-eervol-ontslagen hoogleraar

[1]) II.

in „Uit Nieuw-Abdera,[1]) Opentlijk schrijven aan T. J. Stieltjes, Lid der Tweede Kamer, tot Toelichting der Officieele Bescheiden in zake Dr. J. van Vloten, Hoogleeraar te Deventer" en verschillende meer vermakelike schrifturen, als de „Zendbrief Johannis",[2]) het belangstellend publiek achter de schermen liet kijken.

Het waren tenslotte de opdracht en het naschrift van de inmiddels gedrukte en herhaaldelik herdrukte redevoering geweest, die het meeste kwaad bloed gezet hadden bij curatoren en raad, en vooral het slot van Van Vloten's antwoord op de berisping:

„Daar het mij gebleken is, dat Uwer Ed. Achtb. Secretaris den scheerder Boerboom tot den vertrouwde zijner schrifturen maakt; zoodat, langs dien verheven weg, uw schrijven anderen zelfs eerder nog dan mij is kenbaar geworden; acht ik het beter dezen niet door zijn min vertrouwbaren persoon aan u te doen toekomen. Om dezelfde reden behoud ik mij het recht voor, dezen *desnoods* openbaar te maken, ten einde alle praatjens te weren, die anders wellicht door 't onzuivere kanaal Van Eyk-Boerboom omtrent deze briefwisseling verspreid konden worden". Deze „beleediging", curatoren in hun secretaris aangedaan, gaf de doorslag. De enige, die op de hand van Van Vloten was, het Tweede Kamerlid Mr. G. Dumbar, was afwezig geweest en nam tussen de bedrijven, toen hij zag waar het heenging, zijn ontslag als curator. Na het ontslag (en toen de werkelik „liberale" partij in Deventer niet sterk genoeg gebleken was om Van Vloten in de gemeenteraad te brengen) was het verblijf te Deventer, zo niet onhoudbaar, dan toch doelloos geworden. Een andere betrekking aan een instelling voor Hoger Onderwijs was voorlopig niet vacant. De kans daarop, die Van Vloten toen ter tijd bij de onzekere toestand van het Deventer Athenaeum en het schamele salaris — *f* 1400 met inbegrip van collegegelden, volstrekt onvoldoende om

[1]) De naam was ontleend aan Wielands „Geschichte der Abderiten" en Stieltjes had hem het eerst voor zijn geboorteplaats Deventer gebruikt in een particulier schrijven aan Van Vloten.

[2]) 26.

zijn groot gezin te onderhouden — welkom geweest was, was in 1864 verkeken, toen de leerstoel van Jonckbloet in Groningen aan Moltzer, een leerling van De Vries, werd toevertrouwd. Van Vloten was door de aftredende, als volksvertegenwoordiger gekozen hoogleraar in vaderlandse geschiedenis, taal en letterkunde voorgedragen als zijn opvolger, en ook door Bakhuizen van den Brink aanbevolen[1]); het was bekend, dat hij in bekwaamheid en verdiensten Moltzer verre overtrof.[2]) Maar men had de vroeger Groningse, nu Leidse professor Matthijs de Vries om raad gevraagd en Van Vloten schreef niet ten onrechte aan zijn invloed toe,[3]) dat de meerderheid der curatoren, drie van de vijf, Jonckbloet's candidaat niet op de voordracht plaatsten[4]). Dat dit wel iets meer was dan een „persoonlike questie" blijkt uit de openbare aanwijzing door Van Vloten van andere gepasseerde mannen van wetenschap: Holwerda, predikant te Gorinchem[5]) die zich door zijn „Uitlegkundige Aanteekeningen op eenige plaatsen uit het Nieuwe Testament" als opvolger van Van Hengel omstreeks 1852 aangewezen kon achten, L. A. te Winkel, redacteur van het woordenboek, die hij bij het H. O. te Leiden wenste aangesteld te zien[6]), Acquoy, die verdiend had in 1879 zijn leermeester Prof. Moll op te volgen.[7]) Het kwam meer voor, dat men niet „the right man on the right place" benoemde en altijd heeft Van Vloten zich daar openlik tegen verklaard en als hij kon, zoals in zijn eigen geval, de onverdedigbare oorzaken blootgelegd.

Was hem dus in Deventer het spreekgestoelte — en daarmee het geringe vaste inkomen — ontzegd, daarmee was de gemeente hem nog niet kwijt. Dadelik na het ontslag had een van zijn bewonderaars, J. H. Ankersmit Wzn., hem het redacteurschap aangeboden van het Deventer Weekblad, aan de maatschappelike, staats- en gemeente-

[1]) 2, blz. 5.
[2]) Brieven van Huet aan v. Vl. XXste Eeuw, 1902, blz. 19.
[3]) Hij was het ook die in 1885 de benoeming van Huet te Leiden tegenhield. Te Winkel: Ontwikkelingsgang, dl. IV, 2, 986 (1918).
[4]) 2, 3 en 4. [5]) 120. [6]) 811. [7]) 1499.

belangen van Nederland en Deventer gewijd, en hij zette zijn strijd tegen maatschappelik, nationaal en ander onrecht voort zowel in dat orgaan als in zijn in 1865 opgerichte Levensbode, tijdschrift op onbepaalde tijden, waarvan het eerste stuk opgedragen was „aan de onbevooroordeelde minderheid der Groninger curatoren". Meer dan aan een betrekking, had Van Vloten voor zijn doel aan een tribune en nu hij die in beide organen gevonden had, leek het wenseliker zijn domicilie naar Holland over te brengen. Hij koos de buurt van Haarlem, omdat hij, met zijn vooruitstrevende begrippen omtrent opvoeding en opleiding der vrouw, zijn dochters naar de eerste en enige Nederlandse H.B.S. voor meisjes aldaar wou laten gaan.[1]) Waarschijnlik ook, omdat een ruim huis en een ruime tuin in Bloemendaal niet duur te krijgen waren.

In de Bloemendaalse tijd valt dan voornamelik, op staatkundig gebied, het verdedigen en handhaven van Nederlands neutraliteit tijdens de Frans-Duitse oorlog. Al voor 1870 laat Van Vloten de stelling horen: „Een volk, dat zich zelf niet onteigent, kan ook niet onteigend worden", ten dienste van de „Borussofoben, de Pruisenbangerts, die nog altoos onder ons gevonden worden, sedert de werkdadige Bismarck zich de inlijving van een stuk of wat weerbarstige Duitsche Staten heeft veroorloofd, en die nu in den Noordduitschen Bondskanselier slechts een vratigen slokop zien, rondloerende als de Reus uit het kinderboek, waar hij nog verder wat „menschenvleesch" te verslinden vindt".[2])

Voor het volkengericht was de schuld aan, de verantwoording voor de oorlog, in tegenstelling met de publieke opinie tijdens de wereldoorlog van 1914, bij Frankrijk. Bewondering voor een figuur als Bismarck was hier niet geheel vreemd aan en de lichtelik bedenkelike manipulatie's met de „Emser Depesche" waren nog niet aan het publiek bekend. Toch is er een vrees, Frankrijk voor het hoofd te stoten. Wie zich tegen Frankrijk durft verklaren, zoals Van der Linde, kan dit in het Deventer Weekblad doen. Een

---

[1]) 1143, blz. 117. [2]) 669.

bondgenoot vindt Van Vloten in De Bosch Kemper, die in het Volksblad schreef: „Vrije mannen moeten hun vrije taal doen hooren . . . juist *onzijdige* volken zijn in tijden van oorlog geroepen, de onschatbare voorrechten der *vrije* gedachte te doen gelden. En nu late men zich niet door *angstvalligheid* misleiden, alsof het spreken gevaarlijk zou kunnen zijn. Naast eene krachtige weerbaarheid is niets meer geschikt, om ons voor annexatie te vrijwaren, dan dat de overtuiging in Europa blijft gevestigd, dat de Nederlanders *vrije* mannen zijn die geen vreemd juk zouden kunnen dragen".

Die weerbaarheid was altijd al een geliefkoosd onderwerp van Jan van Vloten geweest, zo zelfs dat een Deventer burger, die in zijn schrijftrant veel overeenstemming vertoonde met de belhamel onder curatoren en in de Raad, Mr. van Loghem, geschreven had, dat Van Vloten nu elders maar eens stadsweiden moest gaan opredderen of volksweerbaarheidscorpsen oprichten, zoals hij in Deventer gedaan had. Van Vlotens eerste artikel: „Volkswapening; Neerlands weerbaarheid te land; de IJsellijn en de vesting Deventer" verscheen in het 3de stuk van de Levensbode[1]) en de oorlog gaf aanleiding om er voortdurend op terug te komen en er steeds sterker op aan te dringen.

Afschaffing van de dienstvervanging, oefening van de jeugdige mannelike bevolking in de wapenhandel, zodat naar Zwitsers model een volksweerbaarheid gevormd wordt, die het budget voor leger en vloot belangrijk zal doen inkrimpen, het nationaal zelfgevoel verhogen en de verplichte diensttijd voor de jonge mannen, die in de maatschappij node zooveel maanden gemist kunnen worden, bekorten. Slopen van de overbodige vestingen, versterking van de waterlinie, zodat in tijd van oorlog het land onder water gezet kon worden, dit waren de ideeën waarvan hij de techniese en militaire mogelikheden door de oud-officier Stieltjes door Joh. Bosscha[2]) en generaal Knoop in hun geschriften verdedigd had gevonden en die hij zich verplicht rekende

[1]) 467. [2]) 1187, blz. 123.

tot het volk te doen doordringen. Hij slaagde er al gauw in de minister voor zijn voorstellen te winnen en op de rijksburgerscholen militaire oefeningen te doen voorschrijven. In 1875 werd de „antidienstvervangingsbond" opgericht; tot Van Vloten's grote ergernis werden de statuten vastgesteld door het bestuur buiten de paar duizend leden om. Was hij er aanwezig geweest, dan zou de bond in ieder geval niet met de onmogelike naam opgescheept zijn, die ze nu droeg, maar waarschijnlijk volgens Van Vloten's voorstel „dienstplichtbond" geheten hebben; evenzeer zou in die statuten het Engelse „meeting" door het Nederlandse „bijeenkomst" vervangen zijn. Maar de zaak zelf was dan toch op de goede weg en het duurde niet lang, voor altans in dit onderdeel van Van Vloten's wensen bij de wet voorzien werd.[1])

De oorlog van 1870 gaf Nederland wel gelegenheid zich op zijn volksbestaan te bezinnen. Wanneer men de mensen bij elkaar stelt, die tobben over de lamlendigheid van Nederland in die tijd — „malcontenten" noemt Kalff ze[2]) — dan maken die het beste deel der natie uit. Het vertrouwen in de volkskracht is verdwenen. Talent meer dan genoeg, maar ..., zoals ook Potgieter verzucht, waar blijft het karakter? Onoprechtheid bij de ontwikkelden, onverschilligheid bij de onontwikkelden. Velen mag de verbinding van „jenever, modernisme en woordenboek" in „Driederlei Nederlandsche Volkskwaal en haar bestrijding"[3]) onzinnig voorkomen, in Van Vloten's denken representeerden deze drie dingen op volkomen logiese wijze de drie gebreken van de Nederlanders van zijn tijd in alle lagen van de maatschappij: zwakheid, halfheid en laksheid. Zijn strijd tegen de alcohol is een onderdeel van zijn strijd voor maatschappelike en zedelike oprechtheid.

Het is een bewijs van zijn waarheidsliefde en objectiviteit, dat iemand die die strijd zo fel en hevig voert, toch altijd de uitersten vermijdt en de dingen steeds in hun juiste verhouding blijft zien. Zijn histories besef behoedt

[1]) 467—474. [2]) Gesch. d. Ned. Letterk. VII. 579. [3]) 5.

hem in deze voor eenzijdigheid, vooroordeel en bekrompenheid. Het blijkt b.v. duidelik in een stuk, in 1871 geschreven: „Hollen of stilstaan."[1])

„Ik veroorloof mij, onder dit opschrift, de vrij algemeene hebbelijkheid te bespreken, die, naar aanleiding van den Fransch-Duitschen oorlog, ten onzent zich geopenbaard heeft en nog voortgaat zich te uiten: de overdreven ingenomenheid met een der beide strijdende partijen, en het onbepaald veroordeelen der andere. Ik heb reeds vroeger van een vriend melding gemaakt, die, in zijn ontevredenheid met den stand der zaken en gemoederen hier te lande, naar Berlijn gaat, om zich daar aan zooveel voortreffelijker zaken en personen te verkwikken, in plaats van zich bij mij aan te sluiten in mijn streven, den volksgeest hier, zoo mogelijk, te doen herleven. Ik heb in 't naastvorige nommer, naar aanleiding der „smetten" in Tollens' volkslied vermeld, tegenover een ander vriend, die scheen te meenen, dat alleen uit den vreemde heil te halen was, de niet volkomen smetteloosheid ook dier vreemden zoeken te doen uitkomen. Ik heb mij, wat vroeger reeds, tegen de door Duitschen kruitdamp bedwelmde trits, Opzoomer, Van Bemmelen, en Ising, verklaard, die in plaats der Fransche, de Duitsche natie als „grrroote" willen huldigen, en ons, in onze kleinte, bij haar aansluiten. Nog erger dan zij met hun drieën, maakte het in der tijd de Brusselsche correspondent van „Het Noorden", die bij 't begin van den oorlog de Duitschers als een volk van „denkers" tegenover de Franschen, als een van „snoevers" of iets dergelijks stelde. Juist in deze laatste tegenstelling komt het onzinnige van soortgelijke eenzijdige overdrijvingen het kennelijkst uit. Ware „denkers" zijn onder alle volken schaars en „snoevers" worden er — in een vrij wat grooter aantal helaas — onder alle gevonden. Een denkend Franschman denkt daarbij niet minder helder als een denkend Duitscher, hoe diepzinnig hij zich aanstellen mag, en aan snoeven hebben 't ons de Duitsche bladen en vlugschriften in de laatste

[1]) 682.

maanden niet laten ontbreken . . . Zoek, zooveel doenlijk, in ieder land, het schoone en edele, dat er gevonden wordt, te kennen en waardeeren; tracht in uw eigen daarenboven, wat daaraan niet beantwoordt, te wijzigen en verbeteren en laat niet af daartoe op de bestaande gebreken te wijzen en de heelmiddelen er tegen aan te geven; maar sla niet als een blinde vink door, met *hier* of *daar* alles even goed, *daar* of *hier* alles even slecht te vinden".

Iemand die zijn hoofd zo koel houdt als Van Vloten en in ieder land het goede en het slechte weet aan te wijzen, is minder toegankelik voor de redenen, die velen er toe brachten gaandeweg van pro-Duits, pro-Frans te worden. Hij schrijft dit altijd toe aan vrees voor de overmacht van Duitsland, maar met de keerzijde daarvan, het medelijden met het genoeg getuchtigde Frankrijk, houdt hij geen rekening. Potgieter in zijn „Herinneringen en Mijmeringen" betreurt het, dat Wilhelm de tactelоosheid beging, zich in de kroningszaal van Versailles de keizerskroon te laten aanbieden; Van Vloten wijdt aan dit feit geen beschouwing; wel steekt hij in het voorbijgaan de draak met de Duitse adel- en titelzucht.

Van Vloten's loopbaan als weekbladredacteur nam een plotseling einde. Een van zijn slachtoffers, de moderne dominee Mosselmans, die hij tot mikpunt had gemaakt van zijn voor 's mans bestwil bedoelde, maar hinderlike scherts, door hem zgn. een brief te laten schrijven, waarin hij zich gedrongen verklaarde zijn huichelspel te laten varen en het predikambt vaarwel te zeggen,[1]) klaagde Van Vloten aan wegens laster. Tot zijn niet geringe verbazing en verontwaardiging leidde deze aanklacht tot een veroordeling, die bij hoger beroep bevestigd werd. Wanneer men van het hele geval, met alles wat er aan vooraf ging, kennis neemt, kan men niet anders dan mèt Potgieter Prof. Goudsmit gelijk geven, die „niet had geloofd in onzen tijd zoo vele blijken van illiberaliteit te zullen zien als volgens hem het geding van de zijde van 't Openbaar Ministerie, van den klager en van de getuigen à charge opleverde".[2]) Dit was

[1]) 36. [2]) Brieven aan Huet, III, 12 en 19 Sept. 1872.

een antwoord op Huet's beschouwing van 4 Augustus:

„Gij zult mij uitlagchen als ik u zeg, dat ik met belangstelling den loop van Van Vlotens proces gevolgd heb en niet slechts met belangstelling, maar met zeker soort van weemoed. Ik houd het er voor, dat hij zich werkelijk niet bewust is, Mosselmans gelasterd te hebben; en daar die *stomp*zinnigheid onverklaarbaar is zonder *krank*zinnigheid, sta ik voor een pijnlijk dilemma . . . maar is het geen afschuwelijk dilemma, dat men op die wijze gestraft wordt voor een daad, van wier schuldig karakter men zich in het geheel niet bewust is? . . ."

Huet zag er dus blijkbaar wèl laster in, maar begreep, dat Van Vloten zich daarvan niet bewust was. Intussen was er hier iets bijgekomen, waardoor Van Vloten zich beledigd voelde en was zijn „scherts" daardoor wel wat wrang uitgevallen. De heer Mosselmans n.l. had Van Vloten in een brief tot leugenaar verklaard, omdat deze, M's handschrift menende te herkennen op een vroeger uit Den Bosch, voormalige standplaats van Mosselmans, ontvangen anonym schrijven, een Deventer Weekblad geadresseerd had aan: „Weleerw. Heer Ds. Mosselmans, vroeger anoniem briefschrijver te Den Bosch, nu modern predikant te Groningen". Deze gissing bleek onjuist en Mosselmans uitte zijn misnoegen door Van Vloten te berichten, dat hij „zo nodig Van Vloten in zijn karakter van leugenaar zou bekend maken" en door zijn Haarlemse familieleden, kennissen van Van Vloten, tegen hem te waarschuwen. De aanleiding tot de hieronder afgedrukte brief[1]) was dus, dat Van Vloten zich „belasterd"

[1]) „Gaarne geef ik een plaats aan de volgende rondborstige betuiging van den modernen Groninger Eerwaarde Mosselmans, en dat te liever als rondborstigheid anders juist niet tot het zwak zijner geestverwanten behoort. Tot nader opheldering moet ik er bijvoegen, dat ik, reeds voor geruimen tijd, een meer dan stuursche houding bij een paar vroegere vrienden bespeurende, eindelijk door een derden vernam, dat gemelde Eerwaarde mij bij hen had zwart gemaakt. Op mijn hem daarover kenbaar geworden ongenoegen ontving ik nu het volgende, hem allezins vereerend schrijven:

„Ik kan inderdaad niet ontkennen, dat, evenals mijn vriend en beschermheer Mr. de Cock, wiens vermakelijk beeld de jongste

voelde en zijn waarheidszin in twijfel getrokken door een moderne, dus volgens hem onoprechte dominee. Hier is het „maatschappelik onrecht" wel zeer dicht genaderd tot „persoonlike grieven", maar evengoed als Mosselmans zich door de bewuste brief bedreigd kon voelen in zijn herderlik ambt, achtte Van Vloten zich dat in zijn roeping van waarheidverkondiger. En daar ieder wist, dat de brief niet van Mosselmans, maar van Van Vloten afkomstig was, was het „vererende getuigenis" bezwaarlik laster te noemen. Toch werd het door de rechtbank ondanks de goede pleitrede van Mr. J. Knottenbelt, neef van Van Vloten, als dusdanig veroordeeld.

Dit is werkelik voor Van Vloten een slag geweest. Hij vrijwaarde zich al van te voren door bij de gebrekkigheid van ons strafstelsel een veroordeling mogelik te achten; hij kon verklaren moreel gewonnen te hebben — natuurlik, want ieder vond Mosselmans, zo niet illiberaal, dan toch dom, want zijn bedoeling was immers niet „vergelding", maar Van Vloten de mond te snoeren, en *dat* bereikte hij zelfs hiermee niet — hij was geschokt, dat zijn bedoeling zo misverstaan, zijn streven op deze wijze verdacht gemaakt kon

---

Levensbode ons schetst, u te Gotha heeft zoeken te bekladden, ik evenzoo te Haarlem mijn best daartoe gedaan heb. Gelijk ik thans tot mijn leedwezen zie, niet zonder eenig gevolg. Tot mijn leedwezen, zeg ik: want ik moet u rondweg bekennen, dat ik mij hoe langer hoe meer over mijn zwakheid begin te schamen, en van mijn wekelijksche hansworsterij op den kansel een afkeer krijg. Ik leef er gestadig bij in de vrees van ontmoetingen, als mijn stiefvader te Haarlem er eens een gehad heeft, en waarbij hij een zijner hoorders vragende, waarom de man zijn jongste kind niet liet doopen, tot antwoord ontving: „Wel, dominee, omdat ik door uw eigen laatste preek over den doop al 't overtollige en ongerijmde van die plechtigheid heb leeren inzien". Dergelijke complimenten zag ik mij liever bespaard, en begin buitendien al dat kerkelijk boerenbedrog en kunstmatig geloofsvertoon meer dan zat te worden. Liever heden dan morgen nog gaf ik den boel er aan, en 't hangt alleen van omstandigheden buiten mij af, dat ik daar niet onmiddellijk toe overga". Hopen wij, dat die „omstandigheden". zich weldra mogen wijzigen, al deed de man zeker nog beter, ook zonder dat zijn kerkelijk huichelspel maar vaarwel te zeggen, dat hem zelfs tot kwaadstoken en kwaadspreken gebracht heeft."

worden. Het was voor hem „de heiligste ernst in schertsenden vorm".[1]) Een ogenblik dacht hij er over, Bloemendaal voor Brussel te verruilen, niet, omdat hij onder Nederlanders niet leven kon, maar opdat hij in staat zou zijn, zolang het strafrecht niet verbeterd was, voort te gaan met zeggen, wat gezegd moest worden. „Ik ben niet, als die bekende grootheden op kerkelijk en burgerlijk gebied, zijn onfeilbare Heiligheid van Rome en de Deventer Gemeenteraad, van den onmenschkundigen waan bevangen, dat ik niet, naar den bekenden bijbeltext, dagelijks zou kunnen „struikelen" in velen, en 't is dus licht mogelijk, dat ik mij, op een of ander punt, vroeger of later, tegen dezen nieuwmodischen kristen-apostel, onwillekeurig misgrepen heb;dat ik hem bijv. indertijd, voor een zoo korselig herder en leeraar wat onverhoeds met mijn gissing omtrent zijn briefschrijven op 't lijf ben gevallen; maar zeker heb ik daarbij niet in die mate gefaald, dat ik er strafwettig voor zou mogen terecht staan, en veel minder altoos, dan hij zelf zich te buiten ging, door mij eerst, even liefdeloos als onzinnig, te Haarlem, bij zijn zwakhoofdige aanverwanten te bekladden, en vervolgens, daarover in welwillende scherts en in verband met zijn moderne richting onderhouden, in rechten te betrekken". Toen hij dit schreef, had hij nog niet voor het hof van Overijsel, dat de hechtenis van het vonnis veranderde in een geldboete, geappelleerd en kon de veroordeling dus nog uitsluitend stellen op rekening van de bevooroordeelde, „Nieuw-Abderitische" rechtbank. Het neerleggen van de redactie van het Deventer Weekblad is een daad die, evenals het ontslag in 1867, onvermijdelik was, wilde hij zijn vrijheid van spreken niet door Deventenaren aan banden zien leggen:

„Voor mij echter die geen lust gevoel, mij onder een dergelijke censuur te stellen, en die overal elders in den lande — zoo lang er de vrijheid niet gelijkelijk beteugeld blijkt — gelegenheid genoeg vind, mijn meening desbelust, in een of ander dagblad te uiten, is thans het oogenblik gekomen, met dit halfjaarlijksche Weekblad-nummer, de pen daarin voor

[1]) 38.

goed neêr te leggen, en te Deventer voortaan niets anders ter perse te leggen, dan wat er in uitgave bij den heer Ter Gunne van mij verschijnt".

Hij zou nu verder in hoofdzaak publiceren in zijn eigen tijdschrift Levensbode, in de Nederl. Spectator en verschillende andere bladen; in de Kunstbode, waarover hij van 1874—1876 de redactie voerde. Van Deventer trok hij, als kiesgerechtigd en belangstellend inwoner, zijn hart af, om het vervolgens op Haarlem en Kennemerland te zetten. In zijn wijze van polemiseren bleef hij tenslotte dezelfde.

2. VADERLANDS VERLEDEN

> „Het is een schoon en waar woord van Göthe en vooral tegenover die van „overspanning" beuzelende geschiedbespiegeling aller aanneming waardig: „het beste, wat de geschiedenis ons geeft, is de bezieling en geestdrift, die zij teweeg brengt"[1].)

De openstelling door Europese regeringen en vorstenhuizen van de archieven gelijktijdig in de meeste landen, en de openbaarmaking van hun inhoud, bezorgde aan de historiese kritiek mogelikheden als zij nooit te voren beleefd had en ook nooit weer zal beleven. In Nederland ving die tijd aan met Groen van Prinsterer's publicatie's van de volledige archieven van het huis van Oranje-Nassau.

Aan de academie's, waar de geschiedenis nog gedoceerd werd als een onderdeel van de klassieke, theologiese en juridiese studiën, namen een aantal jonge mannen na voltooiing van een van die studiën de richting, die hun leven verder zou beheersen, zij verpandden als het ware lijf en ziel aan het vaderlands, en wel nagenoeg bij uitsluiting 16de en 17de eeuws verleden. Onder hen waren Bakhuizen van den Brink, Van Vloten, Fruin de voornaamste.

Aangezien voor Van Vloten het belang van de geschiedenis niet zozeer ligt in zien hoe het heden geworden is, zelfs

---

[1]) 631. (De Geuzenleus der 19de eeuw, blz. 19).

niet in zien, hoe het verleden geweest is, maar in een door middel van het verleden laten zien, hoe het heden zou kunnen en moeten zijn, is hij niet te vergelijken met een volbloed-historicus als b.v. Fruin was. Voor Fruin was de historiese kritiek nagenoeg doel op zichzelf: vandaar dat ook als deze hem ad absurdum voerde, zoals bij het geval Allaert Beilinc, zijn stukken hun waarde blijven behouden, ongeacht de uitkomst, als proeven van wetenschappelike kritiek. Bij Van Vloten heel anders. Hij raakt in bewondering voor een persoon of feit of periode uit de vaderlandse geschiedenis, hij wil er alles van weten om daarna het licht van zijn verering er op te doen schijnen ten bate van zijn desbehoeftige tijdgenoten.

Wanneer in de tweede helft der 19de eeuw Scholten en Opzoomer de grootmeesters zijn geweest van de wijsgeerig-godgeleerde kritiek, Groen van Prinsterer, Bakhuizen en Fruin van de geschiedkundige, Potgieter en Huet van de letterkundige, dan was Van Vloten het, ofschoon hij op al die gebieden mee kon doen, van de maatschappelike of zedelike. Einddoel is voor hem dan ook steeds de mens, de in hogere zin maatschappelik-, de zedelik-grote mens. Waar hij die mens meent ontdekt te hebben, kan hij geen vlekje op hem dulden; is die mens slachtoffer geworden, dan treedt hij op als zijn verdediger. Zulke helden waren voor hem het boven alles verheven drietal Socrates, Jezus, Spinoza, en de algemeen-erkende uit de vaderlandse staatsgeschiedenis, Allaert Beilinc, prins Willem I, Oldenbarnevelt, De Witt, op het tweede plan o.a. Coornhert, de Marnixen, Elizabeth Bekker, Van Hogendorp, Thorbecke, Onno Zwier van Haren. Deze allen zijn in meerdere of mindere mate tevens slachtoffer. Want wanneer ze niet, zoals de allergrootsten, met hun leven voor hun standvastigheid in het goede boetten, deden ze het door uitgestoten te worden uit de gemeenschap of het deel der gemeenschap waaraan ze zich gewijd hadden. „Een edelman onder ploerten"[1]) heet het stuk, waarin Van Vloten Onno Zwier

[1]) 1108.

in bescherming neemt tegen de geruchtmakende aanklacht, die nooit als gegrond bewezen, maar ook nooit als vals weerlegd is kunnen worden. Zo wierp hij zich in zijn eigen tijd op tot advocaat van de ontslagen ambtenaren Stieltjes en Roorda van Eysinga. Het hoeft niet gezegd te worden dat hij zichzelf ook als een dergelijk martelaar voelde, hij die, door het goede voor te staan, eerst als leraar ontslagen, later uit zijn hoogleraarsambt ontzet en ten slotte door de rechtbank veroordeeld werd wegens laster.

Voor een dergelijke geschiedbeoefening is uiteraard niet het kritiese onderzoek, maar het populariserende opstel, liefst als biografie, en het aaneengeschakeld verhaal aangewezen. Daarin heeft Van Vloten uitgemunt. Zijn geschiedenis van de Opstand is een aaneengeschakeld verhaal van afgeronde, vaak biografiese voorlezingen; later zette hij de Nederlandse geschiedenis van Arend voort en voltooide die van Van Lennep; hij vertaalde Quinet's: „Marnix van Sint Aldegonde en de wording van het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden"[1]) en Borgnet's: „De Nederlanden onder Koning Filips II".[2]) Voor de kennis van de opstand tegen Spanje heeft hij zich door het uitgeven van bescheiden ongemeen verdienstelik gemaakt. Want behalve een leraar, een popularisator was hij een vorser, een onvermoeid snuffelaar. En hierin werd hij geholpen door zijn behoefte aan lichaamsbeweging. Van zijn jongensjaren af behoorden wandeltochten tot zijn liefste genietingen. Herhaaldelik wandelde hij door Zeeland naar België, waar hij zijn studie in het Brussels archief en zijn congresvoordrachten te Gent, Brugge of elders afwisselde met bezoeken bij collega's, verder naar Noord-Frankrijk[3]); overal spande hij zijn draden, met geleerden in alle landen van Europa stond hij in betrekking, vier maanden lang wandelde hij door Würtemberg om de ketterijen van de Tübinger school persoonlik te kunnen aanhoren; vier dagen door de Harz, vier weken door Denemarken, waar hij zich met Thorwaldsen's werk vertrouwd maakte en waar hij twaalf jaar later opnieuw

[1]) 560. [2]) 522. [3]) 1407.

heenging; Finland en Rusland bezocht hij kort en overal zocht en vond hij stof voor zijn onvermoeibare hand.[1])

Maar al was hem de geschiedenis meer middel dan doel, in de wijze waarop hij haar beoefende, was hij bekwaam en betrouwbaar. In zijn polemiek met de officieele geschiedschrijving, door Fruin vertegenwoordigd, mengt zich geen verbittering over miskende verdiensten als historicus. Een afzonderlik professoraat in de geschiedenis is tijdens zijn leven niet beschikbaar geweest en aan iemand vergeven, die hij als zijn mindere beschouwde. Er is geen „bezwaarschrift" van zijn hand tegen Fruin, of het vangt aan met de gulle erkenning van diens begaafdheid en verdiensten als historicus: „Niemand zal het talent weêrspreken, waarmeê de Leidsche Hoogleeraar Fruin de vaderlandsche geschiedpen hanteert; niemand kan de scherpzinnigheid en helderheid miskennen, waarmee hij de geschiedbronnen te raadplegen, en het nauwlettend opgediepte aan zijn lezers voor te stellen weet. Ik open dit bezwaarschriftjen gaarne met die welgemeende hulde en breng er des te geruster mijn zedelijke grieven tegen een ander punt zijner boeyende en leerrijke schrifturen om in".[2])

Fruin van zijn kant beschouwde Van Vloten als zijn evenknie, al was hij kariger in zijn lof; het „Voorspel" dat begint met een bespreking van Motley in Bakhuizen's vertaling, van Van Deventer's: „Het Jaar 1566" en Van Vloten's Opstand zegt aangaande het laatste: „De heer Van Vloten heeft het archief van Brussel zelf bezocht, en uit den overvloed van bouwstof, dien hij daar gevonden heeft, zijne voorlezingen opgesteld, waarin sommige leemten van Motley's geschiedenis aangevuld en menige kleine onnauwkeurigheid verbeterd worden". En in verschillende vraagpunten betreffende auteurschap van historiese schrifturen en brieven (De Hames, Passchier, d'Estrades) zijn zij het soms eens, soms oneens, maar altijd toetsen zij elkaars gissingen en vondsten als gelijken.

Hun wederzijdse grieven — want ook Fruin, al uitte

---

[1]) 52—62. [2]) 622, blz. 134.

hij zich minder fel, heeft ze gehad . . . en hoe kon het ook anders tegenover een man, die hem nooit met rust liet, terwijl hij zo op rust gesteld was — kwamen voort uit hun verschillende opvatting van de roeping van de historicus, die, zoals Fruin deed uitkomen, in laatste instantie een verschil in karakter betrof: „Het doet mij wezenlijk genoegen van u te vernemen, dat gij in het algemeen de voorstelling billijkt, die ik in de door u besproken artikelen van den Gids, onder den titel „Het Voorspel van den tachtigjaren oorlog" van de eerste jaren van onzen opstand gegeven heb. Zonder diep leedwezen bemerk ik verder, dat Gij het oordeel, door mij over sommige personen en zaken, daaronder vooral het boek van Motley — geveld, te weifelend of te verschoonend acht. Op het oordeelen heeft ieders karakter invloed: het is natuurlijk, dat wij, die in karakter verschillen, in het oordeelen niet altijd overeenstemmen. Sommige uwer aanmerkingen acht ik overigens juist en ik dank u dat Gij mij op enkele uitdrukkingen opmerkzaam gemaakt hebt, die meer zeggen, dan ik bedoelde en die in strijd zijn met de doorloopende strekking van mijn betoog."[1])

Men zou gaarne willen weten, welke aanmerkingen Fruin juist oordeelde. Vermoedelik die betreffende de hoofdoorzaak van de opstand. De hele tirade is tekenend voor Van Vloten en moge als zodanig hier een plaats vinden:

„Doch genoeg van Motley en de onhoudbare plaats, waarop men hem stellen wil; gaan wij tot uw inleidende beschouwingen over. Dat gij u daarin bij Ranke en zijn geschiedbeschouwing aansluit, laat zich allesins billijken; uwe korte aanduiding echter van de reden tot den opstand, is minder duidelijk dan de zijne: het volk „gevoelde dat (Filips') antinacionale regeering het een anderen weg opdreef, dan die het altijd bewandeld had, een weg die ten verderve leidde". Zulk een schemerachtig gevoel zegt weinig tegenover den krachtig sprekenden zin onzer voorvaderen, en ik geloof dan ook dat het hier, in zijn algemeenheid, het hoofdbeginsel van den opstand, zijn krachtigste

[1]) Ned. Sp. 1860, blz. 178. (niet herdrukt in Verspr. Geschr.).

drijfveêr, en dat wat hem eindelijk deed zegevieren, wat Nederland heeft vrij gemaakt — tegen uw eigen later uiteenzetting van 't gebeurde in — voor uw blikken beneveld heeft. Dat hoofdbeginsel was het meest belanglooze, dat van den godsdienst. Zonder dit — zooals het zich vooral in het Noorden, in Holland en Zeeland, voortdurend uitte — ware Nederland zeer zeker een Spaansch wingewest gebleven, onder Spaansche of door Spanje ons beschikte vorsten, in monarchieken zin beheerscht. Niets dat ons daarvan meer overtuigen kan, dan dat jaar van de opstandsgeschiedenis, dat de grootste helft van het hier volgend boekdeel inneemt — het jaar 1577. Wat toch ware er van de Nederlanden geworden, wanneer daar alles de godsdienstbeginselen der Brusselsche Uny gedeeld had? — Maar ik wil u niet op dat latere jaar, ik wil u op den uitroep zelf verwijzen, door de bezielende geloofstrouw des volks u ergens ontperst: „het volk, dat in den strijd voor het geloof zijn geestkracht had geoefend en versterkt, heeft volgehouden en aan de leidslieden, die zich aan zijn spitse stelden, zijn heldengeest meêgedeeld, en zoo ten laatste de overwinning op de overmacht behaald". — Was echter deze belanglooze, deze „edele en groote" drijfveêr de hoofddrang tot den opstand, en het eigenlijke beginsel, dat hem eindelijk deed zegevieren, dan hebben wij nog te minder noodig, om — op uw voetspoor — die beide namen van edel en groot aan hen te verspillen, die door „minder edele" drijfveeren bestuurd, „om eigenbelang, uit gekrenkt eergevoel, uit heerschzucht handelen". Ik beken gaarne, dat ik minder grif dan gij met die namen ben. „Als niemand", schrijft gij, „edel en groot mocht heeten, dan die zich zelven om 't gemeenebest verloochent, hoe weinig groote mannen zou de geschiedenis dan kunnen aanwijzen?" Welnu, wat zou dat schaden? Moeten we volstrekt de geschiedenis met groote mannen vullen? Viel er werkelijk niets waarlijk edels en groots op haar gebied op te merken, dan konden we ons wellicht genoopt vinden, beide die namen in anderen zin te bezigen; maar ik voor mij zie volstrekt geen reden, waarom wij het, volgens uw eigen uitdrukking „minder edele" edel,

of „eigenbelang en baatzucht" groot zouden moeten noemen. Persoonlijke grootheid is alleen door vereenzelviging met een groote zaak mogelijk en sluit daardoor alle eigenbaat reeds uit, onbepaalde zelfverloochening in zich. Wachten we ons voor naamsverwarring, en aarselen we niet, wat groote mannen te laten schieten, wanneer ze ons niet waarlijk groot blijken. Ik ken dan ook geen der Nederlandsche hoofd-edelen het minste recht op den naam van „groot" toe dan — na 1572 — den Prins van Oranje".[1])

Men zou het verschil tussen beide mannen als historici zo kunnen uitdrukken: Van Vloten zocht naar nieuwe feiten en wees slag op slag waardevol materiaal aan, dat tot nog toe niet gebruikt was in de geschiedschrijving: bizonderheden over de „faits et gestes" van de Watergeuzen, verhoren van de Bloedraad en andere rechtbanken, geschiedzangen, pamfletten, kerkelike en plaatselike oorkonden; Fruin zat in Leiden, gebruikte de uitgegeven bronnen en soms onuitgegevene die hem door bevriende bibliothecarissen en archivarissen verstrekt werden, rangschikte de feiten en legde met onvergelijkelike scherpzinnigheid de drijfveren bloot in zijn overzicht van de gebeurtenissen. Hij deed dit met de onpartijdigheid, door hem nagestreefd, van zijn grote voorganger Ranke, maar de onpartijdigheid van een man, die opgaat in zijn werk en dankbaar is aan de tijd en het land, die hem vergunnen, die hem geroepen hebben, zó zijn aanleg te volgen, en die geen behoefte heeft aan wijsgerige fundering van zijn levensbeschouwing. Dit vooral is wat een in levensvragen consequent dóórdenkend man als Van Vloten niet begrijpen kan en wat hem Fruin doet scharen onder de modernistiese voldane liberalen.

„Wij, zegt gij, zouden niet zoo vast vertrouwen op de waarheid van ons geloof, en er zoo bereidwillig voor sterven als die kortzichtige Kristenen. Iedere hoogere beschaving heeft zijne onafscheidelijke gebreken, omzichtig oordeelen gaat met voorzichtig, aarzelend handelen gepaard". In elk dezer zindeelen, staat, mijns inziens, een onjuist-

[1]) 621, blz. VI.

heid geboekt. Vooreerst verwart gij tusschen *geloof* en *beginsel*; dan verwijt gij — tengevolge daarvan — der beschaving een kwaad, waarvoor zij niet aansprakelijk is; en eindelijk uit gij een bepaalde onwaarheid . . . Overtuigingstrouw is, gelijk vastheid van beginselen, een eigenschap van 't karakter, en hangt in 't minst niet met hoogere of lagere beschaving, en minder of meerder omzichtigheid van oordeel samen. Men kan, met een hooge beschaving, zoowel een vasten als een wuften aard paren, met een omzichtig oordeel zo goed zijn overtuiging trouw blijven als met een overijld ze loochenen. En wat het handelen betreft, overijlde handelingen leiden tot niets degelijks, maar aarzelend handelen brengt evenmin goede vruchten voort; en dat met een „omzichtig oordeelen" zeer goed een „doortastend handelen" gepaard kan gaan, ja, dat beide vereend — krachtig doortasten na welwikkend overwegen — eigenlijk alleen baat geven, is door niemand beter bewezen, dan door den man, dien ook gij zelf herhaaldelijk als bij uitstek „omzichtig" roemt: den Prins van Oranje".[1])

Het is duidelik, wat Van Vloten tegen Fruin heeft: de oppervlakkigheid van zijn algemeen-wijsgerige opmerkingen in verband met zijn afwijkend oordeel over historiese personen en voorvallen. Dit afwijkende oordeel was een gevolg van Fruin's kritiesen aard. Leest men o.a. zijn stukken over Van Hogendorp, De Groot, Maria van Reigersberg, dan blijven de kleine kanten van die grote Nederlanders het duidelikst in de herinnering. En dat kon Van Vloten niet goedkeuren. In een onbetekenend iemand zouden hem die eigenschappen niet geërgerd hebben. Maar gevaarlik moest hij ze achten in een man van talent en gezag, wanneer die man tot leider van de academiese jongelingschap geroepen was. Waarschuwen moet de schrijver van de professorale intreerede: „Redevoering over de zedelijke werking der vaderlandsche taal-, letter- en staatsgeschiedenis".[2]) tegen de zedelike werking van de Leidse geschriften: „Is 't u bekend, wat de jongste Noordnederlandsche geschiedschool

[1]) 621, blz. IX. [2]) 619.

— tegen welker echt wetenschappelijk streven en verdere loffelijke eigenschappen ik overigens niets heb in te brengen, en wier verdiensten ik, in haar ouder en jonger vertegenwoordigers, Fruin, Muller en anderen, volgaarne mijn ongeveinsde hulde breng — omtrent deze schitterende jaren (de 17de eeuw) met mond en pen predikt, tot welk een verheven opvatting en voorstelling zij er van gekomen is? Spits uw ooren anders, om van haar te vernemen, dat die luisterrijke dagen slechts een tijd van „overspanning"[1]) waren, dien men meer te beklagen dan te roemen heeft, die eigenlijk het ongeluk van 't land heeft bewerkt".

Ieder van Van Vloten's historiese redevoeringen is een preek, of zooals hij het zelf nogal eens noemt, een „opwekkingsrede" en doorgaans verschaft Fruin hem de aanleiding. Hij houdt altijd het kinderlik vertrouwen de aard van 't beestje te wijzigen. „In 't belang der goede zaak eener juistere beschouwing, en om des te krachtiger tegen dat standpunt te waarschuwen, het in al zijn inderdaad onwaardige zwakheid te doen uitkomen, wil ik hier die behandeling in haar kort beloop nagaan, in de hoop wellicht het verder zoo verdienstelijke streven der school voortaan van dit deerniswaardige zwak te louteren, en haar des te heilzamer te doen werkzaam zijn.

„„De waarheid aangaande Allaert Beilinc" stelt Fruin tot opschrift der bedoelde bladzijden, en hij begint zijn betoog met de gulle verzekering, dat „het onderwerp", waarover hij handelt, „*van weinig of geen belang is*". Heeft — zoo schrijft hij — vóór vier eeuwen zekere Beilinc zijn eer liever gehad dan zijn leven, en zijn leven prijs gegeven, om zijn woord te houden? Van het antwoord op die vraag hangt voor ons *niet één belang af*". In dat luttel zinsneden komt geheel argeloos en onwillekeurig het gansche standpunt, dat wij misprezen, al aanstonds uit. Wij zouden, om dat te veroordeelen, geen woord verder behoeven te lezen; het stelt ons onmiddellijk op de hoogte, of liever laagte van zijn

[1]) De noordelijke helft (van 't land) werd tot eene *onnatuurlijke* krachtsinspanning gedrongen, die door ergerlijke verslapping gevolgd werd. P. L. Muller, in den Gids voor 1873 (Febr.).

gansche karakter. Niet van *weinig of geen*, maar van 't *hoogste* belang toch is het voor ons als menschen, of een natuurgenoot, hij moge vier eeuwen of vier uren geleden verscheiden zijn, ons het voorbeeld gegeven heeft, de trouw aan zijn woord hooger dan zijn leven te schatten, en de zedelijke roeping van den mensch, in zijn eigen persoon, daadwerkelijk te staven. Van het antwoord op de vraag, of 't zij Beilinc of een ander dat gedaan heeft, hangt dus ook voor ieder onzer wel degelijk *veel* af. Ons aller zedelijk belang is er ten zeerste meê gemoeid. En ware dit niet zoo, dan had de schrijver waarlijk niet de moeite behoeven te nemen, er zooveel bladzijden, als hij deed, aan te wijden. Op iedere proeve van kloekheid en geestkracht, in de geschiedenis voorkomende, moet haar jonger en ouder beoefenaar, tot vorming en sterking van zijn eigen karakter, met nadruk gewezen worden, en hem het belangrijke daarvan voor oogen gesteld, in plaats van ze hem, gelijk hier geschiedt — als *nietsbeduidend* voor te spiegelen. „Zelfs de nationale roem — heet het in de nu volgende zinsneê — is er niet in betrokken; want zoo wij ons, bij een toestemmend antwoord, op het bezit van zulk een edelaardigen landgenoot beroemen mogen, moeten wij ons tevens schamen over die anderen, die hem wreed en schandelijk ter dood hebben gebracht". — Een tweede mispas dezer geschiedbeschouwing. Nationale *roem* toch is nationale *ijdelheid*, en, als iedere andere ijdelheid, even belachelijk als doemwaardig. Dat roem- en ijdelheidsstandpunt moest sinds lang verouderd zijn, en niet van den hoogeren leerstoel af nog gehandhaafd worden. Met dien *roem* en schande hebben wij niets te maken. De mensch, wij weten 't, ook de Nederlandsche, kan zoo goed tot een dier — tot minder dan een dier zelfs — ontaarden, als zich naar zijn hoogeren zedelijken aanleg veredelen en verheffen. Het laatste moet steeds zijn onverdroten streven zijn, hem van nature zelf ten doel gesteld; maar daarmede is van zelf ook alle roemzucht en ijdelheid reeds uitgesloten, en 't is de taak van den geschiedleeraar niet minder dan van den wijsgeer, tot de uitbreiding van dat inzicht mee te werken, in steê van nog altoos een ijdele roemzucht — 't zij

dan persoonlijke of nationale — aan te kweeken, althans bij zijn geschiedbeschouwing daarvan uit te gaan. Verblijd u, mensch te zijn, en daardoor in de gelegenheid u verstandelijk en zedelijk te beschaven en veredelen; betreur het, zoo gij wilt, dat betrekkelijk zoo weinige uwer natuurgenooten, dat toonen in te zien en te waardeeren; maar laat alle ijdeltuitig bijwerk daarbij varen, en tracht eindelijk zelf eens *mondig* te worden, en 't zooveel doenlijk anderen tevens te maken".[1]) — Maar het is de vraag of Fruin deze „vriend, die mij mijn feilen toont", wel als zodanig is blijven beschouwen. De antithese tussen beide vrienden bereikte eerst in 1870 haar grootste scherpte. Van Vloten onderkende in de angstvalligheid, waarmee veel hooggeleerden en andere personen van aanzien zich onthielden van oordelen of partij kiezen tijdens de Frans-Duitse oorlog, uit vrees een van de betrokken mogendheden aanstoot te geven, dezelfde ogendienerij van het buitenland, die Fruin indertijd tot zijn ergernis over Motley deed schrijven: „Het zou schande zijn, als de landgenooten verzuimden te lezen, wat de vreemdeling belangrijk geacht heeft te beschrijven". „Neen", antwoordt de onverbiddelike, „weet gij wat schande is? dat gij en anderen op een vreemdeling wacht om u de belangrijkheid der geschiedenis van een tijdvak bloot te leggen, grootsch en verheven boven alles, en dat gij het bewijs van die belangrijkheid op de belangstelling van dien vreemdeling grondt".[2]) Maar toch, hoe gelukkig is hij, wanneer hij Fruin de „Geuzen-broederhand" meent te kunnen toesteken:[3]) „Ik mag voorts deze gelegenheid niet laten voorbijgaan, teneinde ook alle misverstand omtrent mijn eigen woorden van wat vroeger dagteekening te verhinderen, zonder te zeggen, dat, wat ik toen — en, naar mijn overtuiging, terecht — tegen de opvatting der opstandsgeschiedenis, gelijk der vaderlandsche in 't algemeen, door „de Leidsche school" gezegd heb[4]), op Fruin's voortreffelijk geschrift over 't Leidsche Beleg, van geen toepassing is. Integendeel heb ik mij ten zeerste verblijd over den wakkeren toon dáár aangeslagen, en gelijk zich die o.a. blz. 90

[1]) 633, blz. 482. [2]) 621, blz. II. [3]) 578. [4]) Zie blz. 91.

in de woorden uit: „het al om het al op het spel zetten, was in dien tijd de leus van onze kloekmoedige voorvaderen. Hun was de vrijheid van denken en gelooven, het volksbestaan, de onafhankelijkheid, de zelfregeering, het hoogste goed niet alleen, maar het eenige goed, het al. Om dat te behouden, was geen prijs hun te hoog en geen waagstuk te vermetel; zij hebben alles op het spel gezet — en zij hebben alles gewonnen. *Een les en een voorbeeld voor alle tijden*". Dat klinkt anders dan die luitjens overspannen te noemen.."

Ja, maar klinkt het uit Fruin's mond niet een *klein beetje* opgeschroefd?

Geschiedvorsing, geschiedbeschrijving, geschiedbeschouwing; voor Fruin was vooral de tweede werkzaamheid hoofdzaak, voor Van Vloten vooral de laatste.

In Bakhuizen van den Brink waren het weer andere gebreken, die Van Vloten in het harnas joegen. Dat iemand van Bakhuizen's genialiteit alleen werkte onder de druk der omstandigheden, of naar de inval van het ogenblik, en zich in goedmoedige ijdelheid als voorzitter van Koninklijke Academie en Spectatorredactie liet bewieroken, was voor een zo regelmatig, ijverig werker als Van Vloten een onbegrijpelike en onvergeeflike zwakheid. Waarom schreef Bakhuizen niet de geschiedenis van de opstand, waarom vergenoegde hij zich met het vertalen en door aantekeningen verbeteren van Motley?[1]) En had hij dit nog maar goed gedaan. Maar de aantekeningen werden steeds schaarser en bleven tenslotte geheel weg. Wat van Vloten aanleiding gaf tot de aanklacht, dat Bakhuizen bezig was „een zouteloos zout" te worden.[2]) Want in Bakhuizen van den Brink erkende Van Vloten zijn leermeester in de geschiedenis en het zou hem lief geweest zijn altijd van zijn verplichting aan die leermeester te blijven getuigen, zoals hij het deed van die aan de leiders van zijn schooljaren, de Kampense schoolhoofden vader en zoon Van Wijk en van zijn academiejaren Van Hengel, Weyers, Hamaker en Rutgers, al prees hij Van Hengel meer om zijn „nauwkeurige en scherpzinnige, maar vooral wakkere en eerlijke exegese"[3]) dan om

[1]) 621, IV. [2]) 1146. [3]) 143, blz. 109 en 1454, blz. 8.

zijn brede blik. Maar bovenal zou het hem lief geweest zijn in Bakhuizen, die hij als medestander beschouwde in zijn strijd tegen bekrompenheid, deftigheid, onwaarachtigheid, ook iemand te vinden wars van ijdelheid.

De tijd, waarin Van Vloten optrad, gaf wel gelegenheid om het vaderlandse heden met het verleden te vergelijken. Het ene herdenkingsfeest volgde op het ander: 1860 Heiligerlee, 1872 Den Briel, gevolgd door Haarlem, Alkmaar, Leiden, 1876 De Pacificatie van Gent, 1881 Unie van Utrecht. Voor al deze derde eeuwfeesten hield Van Vloten redevoeringen. Daartussenin de 50ste jaardag van 1813, die de blik deed richten op Falck, Van Hogendorp, en de tijd van koning Lodewijk.[1]) Bijdragen in de nutsalmanak over „volkszin"[2]) (nationaliteitsgevoel), over de geuzenjonkers,[3]) Hopman Daam,[4]) Jan en Filips van Marnix,[5]) vielen wel niet samen met een 300ste jaardagviering, maar hoorden er toch bij. Van 1854 tot 1867 mocht Deventer's geschiedenis zich in de belangstelling van zijn ingezeten professor verheugen en deze belangstelling breidde zich uit tot de stad van zijn geboorte Kampen en de andere Overijselse steden en landschappen.[6])

Een aardige reeks is „Vaderlandsche gebouwen en gedenkteekenen", waarvan in een ephemeer weekblad „Omnibus" helaas niet meer dan vijf monografietjes verschenen zijn.[7])

In zijn laatste levensjaren hield Van Vloten zich vooral bezig, naast de bewerking en bijwerking van de 6de druk van Van Lennep's Geschiedenis van Nederland[8]) met het voltooien van Arend's Algemeene Geschiedenis des Vaderlands. De twee door hem bezorgde delen, en de 12 afleveringen van het onvoltooide derde deel, bevattende de geschiedenis van Nederlands volk en staat sedert hun vrijverklaring in 1648, beslaan gezamenlik 2386 bladzijden en strekken zich uit tot 1742. De jaren 1742—1748 bleven onbeschreven. Er is, meen ik, geen boek van Van Vloten zo weinig gelezen en zo volledig vergeten als dit lijvige werk, dat de dood hem niet vergund heeft af te maken.

[1]) 601—613. [2]) 623. [3]) 539, 540. [4]) 543. [5]) 546 en 547. [6]) 644—663. [7]) 664. [8]) 614.

IV. TAAL EN STIJL; SCHRIFTBEELD, ENZ.

1. TAAL EN STIJL

„Zonder overtuiging geen ware welsprekendheid. Waarheid en overtuiging, ziedaar de beide onmisbare hoofdvoorwaarden aller kunst van welspreken, die ten volle aan den eisch zal beantwoorden". [1]).

Van Vloten was een geboren schrijver: het was de vraag maar, waarop zich die schrijversgave zou richten. Aanvankelik zag hij zijn toekomstige loopbaan als die van een predikant: iedere Zondag van de kansel niet te schrijven, maar te spreken en bij tijd en wijle wijsgerig- en wetenschappelik-theologiese geschriften uit te geven, die hem te zijner tijd wel een plaats in de godgeleerde faculteit van een der Nederlandse academies zouden bezorgen. Evenwel was de Nederlandse predikant in alle tijden een halve literator geweest, in het geslacht Van Vloten scheen de combinatie erfelik en het misstond een proponent zelfs niet te debuteren met een Camera Obscura en Byroniaanse gedichten. En wanneer de aanstaande dominee niet, als Beets, Kneppelhout, Hasebroek, zedenschilder wilde worden van zijn eigen tijd, kon hij zich met Drost en Bakhuizen verdiepen in de geschiedenis des vaderlands en de literatuur verrijken met een Sivaert Sicke of een Trudeman en zijn wijf;[2]) met een Hermingard van de Eikenterpen (Invoering van het christendom) of De Pestilentie van Katwijk (Passchier de Fijne).

Met de laatste boeken had de jonge Jan reeds als gymnasiast kennis gemaakt en het tijdschriftje „De Muzen", onder redactie van Drost en Heye, hoe kort van bestaan ook (1834), had bij hem een onuitwisbare indruk achtergelaten. „Met de zwarte-tijdsverzen van Beets hielden voorts „De Muzen" tevens een beoordeeling van zijn *Jose* in, van dezelfde hand, naar men zei, die er een uitvoerige studie over Frans Hemsterhuis geleverd had, de hand van een

---

[1]) Aesthetika, 3de dr. 1882, IIde deel, blz. 345. (over het proza).
[2]) Bakhuizen v. d. Brink: De Gids 1843.

gewezen Amsterdamsch en Leidsch student, thans nog ongepromoveerd naar Amsterdam teruggekeerd en daar in 't ouderlijke huis gevestigd, Bakhuizen van den Brink".[1])

Er stond voor de letterkundig begaafde theoloog een wereld open.

Het pleit voor Van Vloten's zelfkennis, dat hij, vlugger dan Bakhuizen, en veel eerder dan Huet en Pierson, heeft ingezien, dat hij als roman- of novellenschrijver niet zou slagen; dat zijn kracht elders lag. Hij had er de fantasie niet voor. De enige proeve van „bellettrie pure" die hij ooit geleverd heeft is: „Een bloemensprookje uit Würtemberg", gedateerd Heilbron, Juli 1846,[2]) blijkbaar onder de invloed van de Duitse romantici, zijn verloving en het Rotterdamse ontslag. Onder de titel staat een citaat uit Bettina von Arnim: „Bij bloemen voel ik mij nimmer alleen zooals dikwijls bij menschen". Hij had in Rotterdam de eerste grote botsing met mensen beleefd, die hem zijn betrekking gekost had. Er is aan deze zaak, om welke redenen dan ook, door hem nooit ruchtbaarheid gegeven. Of hij zijn leerlingen te veel vrij liet, te weinig schoolmeesterachtig was, te oplopend was, of hij te veel boven het verstand van de gymnasiasten ging, zeker is, dat zijn leraarschap een mislukking was. Hij kon geen „orde houden". Een van de belhamels was de zoon van een curator en Van Vloten eindigde tenslotte met deze jongeling de toegang tot zijn lessen te ontzeggen. De rector, ter verantwoording geroepen door curatoren, koos niet de partij van de zich in zijn recht voelende leraar en gaf deze het „onzinnig bevel" gemelde leerling weer in de klas onder zijn lessen, Frans en geschiedenis, op te nemen. Deze bleef weigeren en ontving reeds voor het einde van de cursus van de gemeenteraad zijn ontslag. Onverwacht kwam het niet. Er waren al eens meer ongeregeldheden voorgevallen en Van Vloten had reeds vier of vijf maanden eerder, door het overlijden van zijn moeder in het bezit gesteld van „een duizend gulden of wat"[3]) zijn ontslag willen nemen, maar

[1]) 1147, blz. 1. [2]) 1509.

[3]) Stukken over dit ontslag aanwezig in het gemeente-archief van Rotterdam, in afschrift in verz. Verwey.

was door de rector overgehaald nog tot Juli 1846 te blijven. Niet het ontslag was dus het ergste, maar de wijze, waarop het gegeven werd. En het betekende in ieder geval de zekerheid, dat ook een betrekking bij het middelbaar onderwijs voor hem niet geschikt was. Geen wonder, dat de overprikkelde jonge man zijn heil ging zoeken in het gemoedelike Schwabenland, met zijn Alpen, zijn moderne theologen en zijn bloemen.

Het „bloemensprookje" is van een zuivere gevoeligheid, maar weinig persoonlik. Men vraagt zich af wat de zin er van is. Andersen had zoiets, reeds tien jaar eerder, heel wat beter gedaan.

Wil men er een toespeling in vinden op zijn levensomstandigheden, in dit sprookje van twee bloemen in 't laagland: Aurikula en Primula en twee in de bergen, Eelwitje en Alproosje, waarvan Aurikeltje, aanvankelik dromend van een klooster, tenslotte smacht naar Eelwitje en Primula in Roodborstje een geliefde, en postillon d'amour tussen het andere stelletje, gevonden heeft, terwijl de bloemen tenslotte verenigd worden in het boek van de tuinmansdochter, geplukt door haar en haar verloofde de jager; wil men er die toespeling in vinden, dan is het in deze beschrijving van Eelwitje vooral: „Reeds dikwijls heeft het beekje hem zoeken over te halen zich in zijn golfjes te storten, opdat het hem naar de diepte brengen kan, waar alles naar zijn zeggen, pracht en heerlijkheid is, en een weelde van blinkende steenen en goud. „Hier boven" zegt het dan, „is het ook al te eentonig en stil". Maar *Eelwitje* heeft nooit gewild. Wel had hij dikwijls een groote lust om de wonderen daar omlaag te zien, en vaak, wanneer hij lang in het beekje gestaard had, waarin zich de hemel zoo schoon afspiegelde, liep hij gevaar voor de verzoeking te bezwijken en zijn nieuwsgierigheid gehoor te geven. Maar wanneer hij dan zijn blikken naar *Alproosje* wendde, die het hoofdje zoo treurig liet hangen, omdat zij de gedachte van haar broertje giste, dan liet hij alle booze lusten terstond varen en zei tot de

[1]) 1143, blz. 113.

beek: „Wel is waar schijnt het, dat gij op den bodem ook een hemel hebt die vonkt en schittert, maar ik kan er niet zoo goed aan gelooven, en daarom wil ik den mijnen met zijn schoon en hoog gewelf niet missen, en ook de zon niet: en mijn zusje niet, en niets van dat alles, wat ik hier boven nog zoo lief heb, en zoo graag zie. Ik heb genoeg aan de vonkeling der sneeuw en haar juweelen, en het goud der zon en de zilveren stralen der maan worden zeker door den glans uwer metalen en edelgesteenten niet overtroffen. En wat de stilte en de eentonigheid betreft, hebt gij geheel ongelijk. Hoort gij dan die duizende stemmen en stemmetjes niet, en dat lied niet van iedere plant? Hoort ge 't niet wanneer de sterren spreken en hoe lieflijk ze ons in slaap zingen? En de eenzaamheid zelve, de eenzaamheid op de bergen, klinkt ze niet schooner dan eenig ding in de wereld? Maar ik weet het wel, beekje, gij hoort dat alles niet zoo goed als ik, omdat gijzelf, hoe aangenaam dan ook, een toch wat al te sterken bas murmelt". Het is gelukkig dat het beekje welgezind is, en het eerlijk meent, want wanneer het *Eelwitje* bij zijn zwak vatten en zeggen zou, dat hij bang was voor de duisternis omlaag, dan was alles uit: dan stortte zich het driftige knaapje zeker in de golven; want het is een trotsch heertje; — en wat zou dan het arme Alproosje beginnen?" . . . „Wanneer de bloemen naar de vroolijke gemsen kijken, die luchtig boven hunne hoofden huppelen zonder hen te raken, wanneer ze zien, hoe ze boven samen komen en raad houden, wachten uitzetten en voor de jagers vlugten of zich zelfs tegen hen te weer stellen, dan droomt zich *Eelwitje* als koning en stelt zich voor hoe hij regeren zou. *Alproosje* helpt hem daarbij, en haar broeder noemt haar prinses en dan lachen en gekscheren beide, dat het een lust is. Het meisje wijst haar broertje Gensiaantje dan, die zoo laag gebukt staat, en tersluiks opkijkt met haar heldere blauwe oogen: „Is dat de koningin?" vraagt Alproosje lachend. Maar dan wordt *Eelwitje* ernstig en stil, schudt zijn hoofd en alle scherts is uit. En als hij dan van zijn hoogte naar omlaag staart over de wijde vlakten, over al de zeeën en stroomen, heuvels en velden, dan komt er wandellust in zijn jong hart;

hij begrijpt zich zelven niet in zijn heftig verlangen, en vat niet, dat hij zich *niet losrukken kan met wortel en al* van den rotsigen bodem; voor *Gensiana* heeft hij geen blik veil, zijn koningin huist daar beneden ergens in de vlakte".

Dit beminnelik verhaaltje heeft verwantschap met de poëziealbums van die tijd, vroeger alba amicorum, wier enige verdienste was, dat zij het nageslacht aan vriendschappen van beminden herinneren, en het zal misschien als begeleidend geschenk gediend hebben bij de gedroogde eelwitjes, primula's, alproosjes, enz. voor zo'n album bestemd. Hoger pretenties heeft het eigenlik niet. Toch is deze lyriek niet vreemd aan die van Van Vloten's eerste en laatste preken, door hem in 1842, o.a. te Wormer gehouden. De eerste op de text: „Houdt goeden moed, ik heb de wereld overwonnen". Zij zijn proefpreken geweest en dus gehouden vóór de „drie vragen" gesteld en beantwoord behoefden te worden. Ook hier de ernst van de naar zedelike opheffing strevende, al blijkende uit de keuze van de tekst. „Wij willen ons de duizende aanleidingen niet voor den geest roepen waarbij de zinlijkheid der wereld tot ons komt en ons zoekt te lokken tot haren dienst: neigingen die tot hartstocht worden, wenschen die tot drift overgaan, handelingen waaraan wij gewoon zijn geraakt en gewoonten die reeds één beginnen te worden met onze natuur: dat alles zoekt zijne heerschappij aan ons op te dringen en dat alles maakt de wereld uit die ons te bestrijden blijft . . . Wij moeten de wereld overwinnen, waar hij ons te bestrijden zoekt in het leed". Niet het trotseren met een koele gevoelloosheid als vond het ons verstompt voor iedere aandoening. En in de vreugde, die wij niet moeten ontvlieden, maar haar genietende, gedachtig blijven aan het hogere. „Maar waar wij haar overwinnen, *nimmer* zij het met de ijdelheid der eigenliefde". Als een man, die „humani nihil a se alienum putat" zou Jacob Geel hem enige maanden later bij de dichter A. Bogaert en de rector van het Rotterdams gymnasium aanbevelen. In de tweede preek van 22 Febr. 1842 maakt de episode van Maria Magdalena het onderwerp van zijn beschouwingen uit. „Hare zonden zijn haar ver-

geven, die vele waren; want zij heeft veel liefgehad". En: „maar wien weinig vergeven wordt, Simon, die heeft weinig lief". Het slotwoord van deze tekst roept bedenkingen op omtrent de bedoeling van de beginwoorden, bedenkingen die de proponent weet te weerleggen met zijn uitleg: „hoe de erkentenis onzer zonden de hoofdvereischte is voor haar vergeving en onze verzoening met God. Niet de *vele* zonden worden vergeven om de vele liefde; maar naarmate de bewustheid onzer zonde klaarder en onze erkentenis van haar levendiger is, zal ook de vergeving volkomener zijn, want in die mate is ook de liefde grooter . . . Hij die tot het gevoel en de erkentenis zijner zonden niet gekomen is, die bij een oppervlakkige beoordeeling zijner handelingen al zijn zelfkennis bepaalt, tevreden waar de wet geene van deze dadelijk veroordeelen kan — bij hem kan geen behoefte aan vergeving zijn, omdat er nog geene kennisse van het kwaad is, geene liefde nog tot het goede . . . Waar hij geene behoefte aan vergeving heeft, kan hij ook geene liefde voelen voor hem die vergeeft, en zijn leven is *verre van God*".

Intussen kan men niet nalaten op te merken, dat het betoog alleen sluit, wanneer men „het goede" vereenzelvigt met „God" en dat de transcendente God van het Christendom hier al duidelik kenmerken vertoont van Spinoza's immanente Deus. Ook waag ik naar aanleiding van deze preken te veronderstellen, dat in Van Vloten geen groot kanselredenaar verloren is gegaan. Een boetprediker, die de wrake Gods met hel en verdoemenis niet als dreigementen tot zijn beschikking meer heeft, richt weinig uit; en de gave van zalvend te „stichten" bezat hij niet. Evenmin kon het hem bevallen steeds alleen aan het woord te zijn. En ten slotte zou zijn zin voor het komiese, voor de humor van ijdele opgeblazenheid, deftigheid, valse schaamte vrijwel braak gelegen hebben.

Die zin voor het komiese is wel een van de levendste elementen van zijn stijl. Zo begreep het ook Huet, die in latere jaren geen reden had Van Vloten zeer te prijzen en in zijn „In memoriam"[1]) hem als schrijver een eretitel

[1]) Litt. Krit. en fant. XXII, blz. 123.

toekende, die tevens een juiste hoewel onvolledige karakteristiek inhoudt. „Nevens Douwes Dekker heeft de tweede helft der 19de eeuw in Nederland geen schrijver voortgebracht, in zulke mate heer en meester over sommige vormen der moedertaal. Van Vloten verstond de kunst, door het bezigen van een epitheton, het vinden van een bijnaam, het koppelen van twee zelfstandige naamwoorden, het leggen van den klemtoon op een betrekkelijk voornaamwoord, een tegenstander met één trek te teekenen en den toeschouwer tot vroolijkheid te stemmen. Aan het Hollandsch taaleigen zelf ontleende hij die hulpmiddelen, evenals Douwes Dekker en om van zijn verrassende effecten aanstonds het volle genot te hebben, moest men van ouder tot ouder een inboorling zijn. Het was een talent, dat aan het Nederlandsche kluchtspel van den voortijd herinnerde; en niet bij toeval. Het schrijven eener geschiedenis dezer dramatische litteratuur is jarenlang, hoewel hij zijn lezers noch zichzelve daarin ooit heeft kunnen voldoen, in Van Vloten's snipperuren eene zijner voorname bezigheden geweest".

Feitelik kunnen we Van Vloten's stijl onderverdelen in vier afdelingen en wel:

1°. wetenschappelik redenerend en exegeties: in zijn theologiese geschriften en in zijn taal- en letterkundige;

2°. beschrijvend, verhalend in zijn historiewerken met inbegrip van de levens van Spinoza, van Nederlandse en buitenlandse schilders, schrijvers, staatslieden;

3°. uiteenzettend in zijn aankondigingen en besprekingen, vertalingen of omwerkingen van belangrijke buitenlandse en inheemse geschriften;

4°. opwekkend, polemiserend, „koutend" in zijn publicistiese werk, reisbrieven, brochures, herdenkingsreden. Op deze laatste schrijftrant is Huet's karakteristiek vooral van toepassing en het is voor Huet weer kenmerkend, dat hij die stijl als specifiek Van Vlotens kenschetst. Want de beste Nederlandse schrijvers van die tijd waren in de grond polemisten: Huet zelf, zo goed als Douwes Dekker en Van Vloten. Zij waren om zo te zeggen de eerste goede journalisten.

Van Vloten's wetenschappelik uitleggende stijl, horende

bij zijn Leidse tijd, was het minst persoonlik, het meest academies; zijn historiestijl was geschoeid op Hooft's Historiën — die hij als *het* voorbeeld van geschiedschrijving beschouwde — en heeft daarmee voornamelik gemeen het streven naar beknoptheid, het meest door samentrekking, en naar taalzuivering.

De reproducerende stijl — want ook hierin was Van Vloten een meester en we kunnen Huet weer als getuige oproepen: „Niet alleen echter zal men steeds de opgewektheid moeten bewonderen, waarmede hij van alles wat op het gebied der gedachte elders voorviel kennis nam, — zoodat zijn *Levensbode* als een doorgaande aankondiging van belangwekkende buitenlandsche geschriften kan beschouwd worden in Nederland door de minsten opgemerkt — doch men behoort ook te erkennen, dat hij daartoe aangezet werd door eene buitengewone mate van vaderlandsliefde". Zijn reproducerende stijl dus sluit zich min of meer aan bij de door hem behandelde of vertaalde werken.

De schrijftrant No. 4 is de onmiddellike weergave van aandoeningen : verontwaardiging, minachting, afkeuring enerzijds, bewondering, bezieling, opwekking anderzijds.

Niet alleen voor Van Vloten, die als stijlleraar het wel verplicht was, maar voor vele literatoren, ook classici, orientalisten en andere van zijn tijd, was de verhouding tussen spreektaal en schrijftaal een onderwerp van blijvende bezinning.

T. B. Roorda, de orientalist, had het in 1855 gekozen als eerste voordracht in de heropende „Koninklijke Academie". Hij koos radicaal partij voor de spreektaal en deed de schrijftaal volgens Van Vloten onrecht, door, zonder kennis van de geschiedenis van het Nederlands, Arabiese taalwetten op haar toe te passen. Er ontstond in en buiten de academie weerspraak tegen zijn beschouwingen en in de volgende jaren tot 1860 toe verdedigden o.a. De Vries, Brill, Pijnappel, Van Vloten, de Nederlandse taal als histories voortbrengsel tegen de aanvallen van Roorda. Prakties was Van Vloten het volkomen met Roorda eens, dat de schrijftaal zich dichter bij de spreektaal moest aansluiten om als voertuig voor

kunst en wetenschappen van waarde te blijven. Maar wat was voor de spreektaal zelf norm?

Op de spreektaal had Van Vloten eerst voldoende leren letten als professor in het Saksiese Deventer, waar zijn herinneringen aan Kampens dialect zijn waarneming van het Deventer taaleigen steunden. Welbeschouwd was dan ook het Nederlands blij- en kluchtspel het enige literatuurgenre, waarin de volkstaal — en nog maar alleen het Amsterdams, het steedse West-Fries, — tot nog toe schrijftaal geworden was. Bedenkt men, dat Cremer's opzienbarende novellen eerst tussen 1852 en 1860 een plattelandsdialect, het Betuws, dus ook een vorm van Saksies, op het papier brachten, maar dat nog in 1915 een Leids professor in de geschiedenis van de Nederlandse taal, die overigens bemind was om de grondigheid van zijn kennis en wijze goedmoedigheid, op de veronderstelling van een student; „U grasduint nu zeker in het Vlaams (van de uitgeweken „Belzen"), professor", — het meeste middel-Nederlands is toch immers middel-Vlaams en veel middel-Vl. dat nooit Nederlands geweest is, is nu nog levend Vlaams — antwoordde: „Hm, ik bepaal me tot het middelnederlands" — dan moet Van Vloten's belangstelling niet alleen voor de beschaafde spreektaal, maar in 't bizonder voor het gewestelik taaleigen en de „volksspraak", in Nederland zeker een nieuwigheid heten. In Duitsland hadden de taal van Fritz Reuter, Klaus Groth e.a. al eerder de aandacht van taalgeleerden getrokken, maar in Nederland was de officieele geleerdheid zover nog niet. Wij hebben aan die belangstelling van Van Vloten één zijner lezenswaardigste, en ook nu nog in geen enkel opzicht verouderde studies te danken: „Spraakwording, taal en schrift; Nederlandsche spreek- en schrijftaal", gepubliceerd in 1859, 12 jaar later verbeterd en vermeerderd, herdrukt onder de meer weidse titel: „Zielkundig historische inleiding ter algemeene en Nederlandsche taalkennis".[1]) Het behandelt de geschiedenis van het hedendaags Saksies, beginnend bij het Goties, met goed gekozen voorbeelden, is

[1]) 722.

voor leken inlichtend en wetenschappelik goed gedocumenteerd. Ook zijn uitgaven van het Nederlands kluchtspel, van het oudste Nederlandse proza, van verschillende Nederlandse liedboeken, de Nederlandse geschiedzangen, baker- en kinderrijmen zijn evenzoveel bewijzen voor zijn voorkeur voor de spreektaal, als die van de brieven o.a. van Hooft, Coornhert, Bellamy, Betje Wolff voor een de spreektaal naderende schrijftaal.

Twee redenen zag Van Vloten voor het grote verschil tussen omgangstaal en schrijftaal: „wij spreken gewoonlijk zeer slordig; eene gewoonte die ten deele uit onze veelvuldige aanraking met buitenlanders, ons veelvuldig gebruik van uitheemsche talen mag voortvloeien; maar die gewis ook veel in de hand wordt gewerkt, door onze weinige oefening in het spreken. Uit dat slordige spreken volgt, dat het verschil tusschen onze schrijf- en spreektaal zoo voorbeeldeloos groot is, dat schrijfvormen, in de spreektaal overgebracht, ons daardoor reeds stootend en zelfs belachelijk voorkomen. Maar een tweede reden ligt, meen ik, daarin, dat zij, die onder ons schrijfvormen in hun spreken gebruiken, dat gemeenlijk met een zulk volslagen gemis van alle losheid en ongedwongenheid doen, dat er de arme schrijftaal eene stijfheid van voorkomen door verkrijgt, die slechts aan hare plompe en onbevallige sprekers te wijten is. Men kent het tafereel van Bilderdijk's Buitenleven:

„Let op, wanneer hij spreekt, op wat geleerden trant
Hij elke sylbe rekt en ieder muskel spant!
Wat moeite hij zich geeft, om, met het nauwst geweten,
Ons elke letter juist in de uitspraak toe te meten!

„De domme schoolmeestersuitspraak, die ook enkelen onzer predikanten niet vreemd is, bederft onze schrijftaal, waar wij ze spreken willen, in den grond. Waar onze taal echter natuurlijk en losweg, gelijk door beschaafde Franschen en Duitschers de hunne, wordt gesproken, daar behoeft men niet de minste vrees te koesteren, dat zij stijf en gedwongen zal klinken, of dat er van eenig verschil tusschen haar en een losse en ongedwongen Nederlandsche schrijftaal spraak behoeft te zijn. Die schrijftaal echter, van haar zijde,

stelle het zich dan ook steeds meer ten plicht, zich niet, met uitsluiting van alle leven, naar de regels der boeken, te vormen, maar zich aan de levende volkstaal zelve aan te sluiten, en van haar zooveel mogelijk alles af te luisteren, wat in die boeken niet vervat, en toch vol en krachtig Nederlandsch zijn mag. Zij versmade het daartoe niet, met Bredero ter markt en zelfs onder 't gemeen te gaan; en wie haar belangen ernstig behartigen wil, leze, behalve onze zuiverste prozaschrijvers en beste dichters van vroeger en later tijd, ook onze dikwerf ruwe, maar steeds losse en levendige blijen kluchtspeldichten".[1])

Deze raad heeft hij zelf het allereerst in toepassing gebracht en het is zijn stijl ten goede gekomen. Tal van stijfheden in verbuiging en zinsbouw, nog in zijn eerste schriften aanwezig, heeft hij afgeschaft, evenals al eerder „dezelve" en deszelfs. In 1843 was het nog mogelik dat hij een monsterachtige uitdrukking gebruikt als: „de samenhang des natuurlijk en historisch gegevens"; het toen in zwang komende, ons nu gewoon klinkende, „diens", dat in spreektaal nooit gebruikt wordt en waarvoor hij aanvankelik „dezes" schreef, om het later door „zijn" te vervangen, was hem steeds een gruwel.

Veel van Van Vloten's geschriften — zelfs de vier delen van zijn „Opstand", tezamen bijna 1100 klein gedrukte bladzijden — zijn oorspronkelik gesproken en houden dus het midden tussen spreek- en schrijftaal. En niet gesproken voor een beperkt gehoor van bekende en vertrouwde studenten, maar van ontwikkelde of naar ontwikkeling begerige provincialen. Het gehoor bepaalt mede de stijl. Evenals de stukjes voor de volksalmanak moesten deze nutsvoordrachten dadelik met de eerste regel inslaan. De voordrachten — hoofdstukken van Nederlands Opstand — hebben dikwijls een paar regels uit een geschiedzang als inleiding. In andere gevallen bereikte Van Vloten dit resultaat door direct zijn eigen levende, en door levendige mimiek en geste uitgedrukte persoon in het geding te brengen. Niets

[1]) 1195, blz. 236.

zo genoegelik om te lezen als zijn Reisbrieven en de korte inleidingen tot zijn onderwerp, waarvan ik die van „Taal en Taalbederf"[1]) aanhaal:

„Een jaar of wat geleden, sloeg ik, van Ned. Mettray komende, het voetpad van daar naar Gorsel in, door een veertien- of vijftienjarig knaapjen begeleid, dat, in die landbouwkolonie gehuisvest, zich echter, door zijn kennelijk Haagsche uitspraak, terstond als een inboorling der hofstad verried. Hij beaamde dan ook onmiddellijk mijn daaromtrent geuite opmerking, blijkbaar innig verheugd, iemand gevonden te hebben, aan wien hij, in de Geldersche dreven, zijn Haagsche hart eens luchten kon. Hij beschouwde zich kennelijk als van een beter en edeler ras, dan het Geldersche, waaronder hij tijdelijk gedoemd was te leven, en had hij zijn *Ovidius* gelezen, hij had zich zeker, niet minder dan Jacob Zeeus indertijd te Zevenbergen, onder de Geten en Sarmaten gebannen geacht. Eén van zijn hoofdgrieven, waarmeê hij — juist naar aanleiding van mijn opmerking over zijn Hollandsch — al aanstonds voor den dag kwam, was de uit het hart gewelde klacht: „Och, mijnheer, 't zijn hier zulke *taalbedervers*!" Ik vertrouw, dat het meerendeel der lezers van dezen Almanak wel eens een kijkjen in de hofstad, en een proefjen van hare straattaal genomen zullen hebben, en daardoor in staat zijn, al het vermakelijke van dezen potsierlijken uitval te beseffen. Een jeugdig brabbelaar van het walgelijkste Haagsch, dat zich denken laat, die het gulle Geldersch voor een bedorven Hollandsch dorst uitmaken! — Intusschen, hoe in 't oogloopend hier de misvatting was, 't gaat het gros niet alleen onzer lager onderwezen, maar zelfs tal onzer ook in andere talen geoefende landgenooten, steeds min of meer als het dit Haagsche knaapjen ging. Zij hebben op school een aantal vaste taalregels, als zooveel onomstootelijke voorschriften en onverbreekbare wetsartikelen leeren kennen. Ze hebben zich daardoor een model-Nederlandsch leeren vormen, waarvan ze, schriftelijk althans, volstrekt niet mogen afwijken, en

[1]) 794.

waaraan zij alle Nederlandsch van vroeger en later dagen, van hun eigen tijd gelijk van voorgaande eeuwen, toetsen. Wat daarvan afwijkt, achten zij, zoo goed als dit Hagenaartje het zooveel verkwikkelijker Geldersch, *bedorven*".

De rest van het stukje geeft een kort begrip van de geschiedenis der Nederlandsche taal.

Een andere eigenaardigheid van zijn stijl, het samentrekken van zinsdelen, berust eveneens op het feit, dat de schrijver spreker was en door het leggen van klemtonen en het regelen van de tijdsduur van woord of zin verwarring of misverstand kon voorkomen. Van Vloten's zin voor humor, is de oorzaak geweest van deze liefhebberij, die hij later door Hooft in zijn proza gesanctionneerd vond. Het onverwachte ligt in de tegenstelling tussen letterlik en figuurlik gebruikte uitdrukking: „We slaan den reistasch om den schouder, de welmeenende waarschuwingen van den gastheer in den wind",[1]) waardoor plotseling het in den wind slaan een lichamelike daad wordt als van een tennisspeler, die de bal wegslaat. Hetzelfde in deze zin over de ridder Rodenburg, die van een Haagse schone de bons gekregen had. „Ruim acht jaar later schonk een delftsche juffer hem haar hand, en hij haar zeker, met de zijne, ook al 't van de haagsche terug gevorderde fraais[2]). De voornaamste taak van de stylist bestaat immers in dit opnieuw beleven van afgesleten of versteende uitdrukkingen, het verjongen van de taal door beelden voor oude verrichtingen, te ontlenen aan nieuwe bedrijven, technieken, ervaringen; door niet-meer doorvoelde beelden te gebruiken voor nieuwe geestelike begrippen. De woordenschat van de taal is even beperkt als haar mogelikheden van woordvoeging en zinsbouw, maar oneindig groot zijn de associaties, die één en hetzelfde woord kan oproepen. Ook het gebruik van vreemde woorden is een poging om de stijl te verlevendigen, niet om precieser of juister te zijn; wanneer het tenminste niet alleen voorkomt uit de zucht zijn geleerdheid te tonen, of uit luiheid van denken. Maar in een tijd dat het vreemde woord niet meer

---

[1]) 52, blz. 32. [2]) 1216, blz. 13.

als vreemd gevoeld wordt, grijpen de beste schrijvers evenzeer het purisme aan, als middel tot stijlvernieuwing. Natuurlik is hier ook een sterk nationalisties element werkzaam, maar taalvernieuwing gaat dan ook doorgaans samen met een opbloei van de „volkszin". Niet ten onrechte is het Van Vloten's trots, zoals het 40 jaar later die van Bolland zou zijn, aan te tonen, dat het Nederlands zich leent tot het uitdrukken van de verhevenste, de wijsgerigste begrippen en stelsels. Zijn Baruch de Spinoza getuigt hiervan. „Taalzuivering" betekent in zijn tijd taalvernieuwing.

Ook het hartelik deelnemen in het lot van zijn personen brengt bij zijn hoorders of lezers de gewenste belangstelling te weeg.[1]) Niet alleen in dat van de hoofdpersonen van zijn geschiedrelazen, maar ook in dat van onbekende mannen uit het volk. Boek II, deel II, hoofdstuk II, van de Opstand verhaalt, hoe de verrassing van Nijmegen door de Geuzen werd voorbereid en door een hunner onwillens verijdeld. „Ongelukkig deed de onvoorzichtigheid van den man, dien door de ballingen te Wezel dat vervoer was opgedragen, zekeren Hendrik Hzn. van Gezik in de Meyerij, in de wandeling Hein met de bellen genaamd, alles falen. Steven Boom had hem daar ter stede, in tegenwoordigheid van Hopman Blankenbijl, zelf uitdrukkelijk bevolen, de stad, waar hij weinig of niet bekend scheen, niet binnen te gaan. Tot zijn bitter lijden hield hij zich echter aan dien raad niet, maar waagde zich binnen Nijmegen, waar hij, bij den waard in 't Hert in de Sijckenstraat, die hem door den Nijmeegschen balling, Johan Kalf, als goed Geusch was aanbevolen, een veilige herberg hoopte te vinden; en liet hij zich door zekeren Dirk van Scherpenhuizen, die hem van Zanten af begeleid had, derwaarts brengen. Het zou hem zuur opbreken. 's Daags voor hij de stad weer verlaten wilde, om er vier of vijf dagen later met 's graven hoplieden terug te komen,

[1]) „Daarna beschouwde ik" — doch, overijlende Descartes! waartoe voortgegaan? Althans voor gij ons rekenschap gegeven hebt van den roekeloozen sprong, zoo argeloos door u gedaan, maar die den zeventienjarigen denk-arbeid uws levens, in een enkel ommezien volkomen te niet doet!" Baruch d'Espinoza 1865, blz. 18.

Maandags den 20sten Mei, werden de beide manden met krijgsvoorraad in beslag genomen en onderzocht, en de ongelukkige Hein zelf in hechtenis gebracht. Bij het scherpe onderzoek, vervolgens op hem gedaan, lekte nu allengs de voorgenomen aanslag in al zijn bijzonderheden uit, en vond zich zoo nog voor zijn geboorte gesmoord".

Niet alleen de personen, waarover hij schreef, gingen hem ter harte; ook de letterkunde, woorden, zelfs letters namen voor hem leven aan.

Lees het begin van „Jonckbloet's zoogenoemde Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde":

„Ziehier wat men noemen kan een strafgeding en een terechtstelling. Het geldt toch een moordaanslag met voorbedachten rade, door een verwaten nederlandsche hand op een nederlandsche vrouw van alouden luister gepleegd, en als zoodanig reeds door de uitheemsche vijanden van 't vermeende slachtoffer (zie blz. 8 en v.v.[1]) van harte welkom geheeten en met geestdrift begroet".[2])

In het stukje uit de „Opstand" komt een eigenaardigheid voor, die men tegenwoordig met „tante Betje-stijl" pleegt te bestempelen: „*en liet hij* zich .... derwaarts brengen".[3]) „De zin liep dan zoo uitnemend af, dat ik niet gissen kon, iemand de juistheid mijner gissing betwijfelen zou". „Zelfstandige naamwoorden van afgetrokken en daardoor onzinnelijke beteekenis dragen daarom niet tot verfraaying van den stijl bij, *en moet* bepaaldelijk alle opeenhooping dusdaniger woorden vermeden worden".[4]) Inderdaad vindt men deze stijl alleen in oude dames- en zakenbrieven, zowel in Nederland als in Duitsland.[5]) Ik ben er zeker van, dat Van Vloten, hen gebruikende, dit met opzet deed en het op historiese of taalkundige gronden had weten te verantwoorden. Zijn „Beknopte handleiding voor de leer van den Nederlandschen

---

[1]) 1215. [2]) Dit gold de Duitsers. M. M. V. [3]) 787, blz. 49.
[4]) 721, blz. 11.
[5]) Zakenbrief 1927: „Hiermede berichten wij U, het papier door ons verzonden is en kunt U het nog deze week verwachten".
Oude-damesbrief 1823: „Ik ben blij en dankbaar, onze lieve Jan en Keetje tot hier so wel zijn".

stijl", de theorie van zijn praktijk, geeft in dezen geen licht.

Het weglaten van „dat" is n.l. geen anglicisme, maar een archaïsme, afkomstig uit de schriftuur van de dag-pamfletten journalen, brieven, e.d. De oude dames namen het over van hun moeders, de kantoormensen van superieuren, buiten school en literatuur om. Aan de psychologiese verklaring van het verschijnsel is meer vast, dan hier door mij afgehandeld kan worden. Prof. Van Ginneken in zijn „Handboek voor de Nederlandsche Taal" legt geen verband tussen handels- en vrouwentaal voor dit geval. Bij de handelstaal zegt hij (II, blz. 168): „De inversie na *en* vertoont zich ook hier: de stemming der markt was flauw *en ging* er zoo goed als niets om. Sommige constructie's klinken zeer ouderwetsch naar de rechtstaal heen".

Bij de vrouwentaal (II, blz. 520) „met haar eng bewustzijn hangt het samen, dat de vrouw niet houdt van lange zinnen of ingewikkelde constructie's. Zelfs de relatiefzin is haar soms al te veel, en zij laat ook het betrekkelijk voornaamwoord eenvoudig weg en gebruikt de relatiefzin als een soort bijstelling . . . Maar ook *dat* als voegwoord laten zij graag vervallen. Eindelijk leven de meeste vrouwen, vooral op het platte land totnutoe iets meer afgesloten dan de mannen, zij bewegen zich niet zooveel in het openbare leven; vandaar dat hunne taal dikwijls oudere zinswendingen, woorden of klanken langer bewaart dan de mannentaal. Dit komt natuurlijk vooral in de termen der vrouwelijke handwerken voor, maar toont zich ook overal elders zoo b.v. in de veelvuldige inversie na het voegwoord *en*".

M. J. Premsela in „De Nieuwe Taalgids" XII, 130 beschouwt het als eénzelfde verschijnsel.

Bij Van Vloten is het dan ook bewuste navolging van de schrijvers van bovengenoemde literatuursoort in de 17de eeuw, en een navolging die hem, door de opeenhoping van „dat"s in zijn ingewikkelde zinnen te voorkomen, goede diensten bewees. Voor de omzetting van werkwoord en onderwerp in de redegevende nevenschikking geldt hetzelfde. Waarschijnlik beschouwde Van Vloten — en niet geheel ten onrechte — het als een syntactiese verarming,

van deze goednederlandse mogelikheden geen gebruik meer te maken.[4])

Het is de ironie van de geschiedenis, dat de bijkomstigheden van zijn stijl, die in zijn tijd gedeeltelik als vernieuwingen konden gelden, nu als verouderd aandoen. De stijl van Fruin, van Huet, doen moderner en daardoor klassieker aan dan de zijne. Dit ligt aan het gebruik van Nederlandse woorden voor de algemeen Europeese: zielkunde voor psychologie, godengeschiedenis voor mythologie en al die internationale kunsttermen, gebruikt voor vakken, die na zijn tijd hun vlucht hebben genomen. Ook de tante-Betje-eigenschappen, doen niet alleen ouderwets, maar onwennig aan. En sinds Pierson gezegd heeft: „Men heeft stijl of men heeft het niet", m.a.w. sinds schrijven een kunst werd, die niet geleerd meer werd — zou Van Vloten's „Leer van den Nederlandschen stijl" niet de laatste handleiding zijn? — maar door aanleg en oefening zonder algemene voorschriften individueel ontwikkeld, zijn wij onder het Latijn, dat Van Vloten nog als voorbeeld diende, uitgeraakt. Maar dit zijn kleinigheden, die niet de werkelike oorzaak zijn, dat zijn werk nooit in een volledige verzameling of in een bloemlezing herdrukt is.

Ik had het over zijn levendig partij kiezen voor abstractie's, woorden, ja zelfs voor letters. Men moet lachen om het vuur, waarmee hij opkomt voor sommige uit het abc. verwijderde lettertekens.

---

[4]) Enkele plaatsen noteerde ik, aangehaald in Van Vloten's Geschiedenis van Nederlands Volk en Staat sedert hun vrijverklaring in 1648 dl. I. blz. 267 en 271:

„ook zijn landgenooten in 't algemeen moesten 't in druk misgelden en *ging er* o.a. een stuk tegen hen uit, vermeldende drie eminente zaken, om welke de Engelschen vertrouwen, dat God de Heer de Hollanders straffen zal, als: 1°. om hunne hovaardij, waarin ze zoo opgeblazen, zoo uitermate onverdraaglijk en overmoedig zijn, dat het te beduchten staat, zoo ze zich zelf niet veroodmoedigen, God het hen zal doen;

Dit is uit een pamflet van 1652 en uit een samenspraak van dezelfde tijd: „en buur Symen werd er zoo verstoord over, dat hij „wel wenschte, de krijg al aanging".

Voor de spelling gold bij Van Vloten hetzelfde als voor het innerlik leven der taal: de geschiedenis en de volksspraak. Kwamen die twee overeen, dan was een beroep op het gebruik in het algemeen-beschaafd nutteloos. Uit dit inzicht, dat ten nauwste samenhing met Van Vloten's liefde voor de gouden eeuw, voor het Nederlands eigene en eenvoudige, is zijn strijd voortgekomen tegen „De nieuwe Nederlandsche wanspelling"[1]), tegen Dr. M. de Vries en Het Nederlandsche Woordenboek.

2. SPELLING, WOORDENBOEK, MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

Toen het plan voor een groot Nederlands woordenboek door de knappe taalgeleerde De Vries ontworpen was, en een uitgever er voor gevonden, die met regeringssteun en een bepaald aantal intekenaren de onderneming wou financieren, moest men het allereerst eens worden over de daarin aan te nemen spelling. De spelling der Bataafse republiek, door Matthijs Siegenbeek geregeld, voldeed niet meer. Men had in zijn tijd nog te weinig afgeweten van de oorsprong der woorden, het middelnederlands lag nog braak, het Sanskriet werd hier te lande nog niet beoefend en degenen die zoals Bilderdijk, zich aan etymologieën waagden, sloegen doorgaans de plank mis. Het was nodig de spelling te herzien op grond van de wetenschappelike resultaten van een 50-jarige taalstudie. De voorbereiding van het woordenboek was de aanleiding om daarvoor en natuurlijk tevens voor het onderwijs een zoveel mogelik juiste en doelmatige spelling vast te stellen, en de redacteuren van het woordenboek Matthijs de Vries en L. A. te Winkel belastten zich daarmee ex officio. Maar daar het Wdb. een congreszaak was, werd de spelling dit ook en zoo schonk ieder, die recht van meespreken had — tout comme chez nous — zijn ongevraagde adviezen en sprak zijn wensen uit,

[1]) 811.

waarmee de „spellingmeesters" ook wel rekening hielden. Op deze wijze is de beruchte spelling De Vries en Te Winkel tot stand gekomen, die sommigen menen voor de eeuwigheid gevestigd te zien, maar die waarschijnlik al zal bezweken zijn, wanneer haar bolwerk, Het Nederlandsche Woordenboek, meer dan 60 jaar na dato zal worden afgesloten. Zij heeft dan even lang gediend als haar voorgangster, waaruit men zou kunnen concluderen, dat 60 jaar de normale levensduur van een Nederlandse spelling is.[1])

Van Vloten's spelling, zoals hij die in tal van geschriften en geschriftjes verdedigd heeft, onderscheidt zich weer door zijn logica en consequentie. Drie dingen juichte hij toe in de nieuwe spelling:

1°. de regeling der e—en—o—spelling;

2°. die der saamgestelde woorden;

3°. het herstel der ch. Maar zij bleef hem veel te veel hechten aan het gebruik van de laatste 60 jaren en men is geneigd hartzeer te krijgen, omdat zijn roerend pleidooi voor de y als overgangsklinker (vloeyen), in eigennamen (Spruyt) en basterdwoorden (poëzy) geen volledig gehoor heeft gevonden: „Wij beginnen met haar aanspraak (die der y grec) op eene stelling te doen gelden, waaruit zij zeer ten onrechte door haar gelukkiger mededingster (de ij) verdrongen is; eene stelling waarop deze niet het minste geschiedrecht heeft en waar zij buitendien eene hoogst ongepaste en onverklaarbare vertooning maakt: aan het einde van een twee- of drieklank namelijk voor een volgenden... De *ii* toch, die allengs tot *ij* geworden was, is, als wij boven zeiden, oorspronkelijk eene dubbele en lange *i*, die reeds in haar toenmaligen staat, maar veel meer nog toen zij, bij de Brabantsche verandering der uitspraak tot een tweeklank — onze tegenwoordige *ij* — geworden was, onmogelijk als overgangsletter gebezigd worden kon en noodzakelijk, gelijk vroeger tot de uitspraak van *snoe-ii-en*, zoo thans tot die van *snoe-ij-en* zou moeten leiden. Juist omdat

[1]) Het kan geen kwaad in de herinnering te brengen, dat Douwes Dekker, die geen geschiedkennis als ballast had, „mens" zonder ch schreef en „tekenen" met één e.

onze ouden, voor wie de taal zooveel krachtiger nog leefde dan voor ons, dat voelden, hebben zij zich dan ook aan de spelling *snoeijen* gehouden, en wist daarom Bilderdijk zeer goed, wat hij deed, toen hij, de *ij* verwerpend, er de eenvoudige *i* voor in de plaats stelde. Deze laatste toch verschilde alleen in vorm van die vroegere *ij*. Bepaaldelijk die vorm is het dan echter ook, die nu de *y* doet terug verlangen en het nieuwe schrijfgebruik door het overoude vervangen wenschen. De y toch had hier oorspronkelijk haar plaats, zij is daar slechts langzamerhand door de *ij* uit verdrongen, en er de *i* voor in de plaats te stellen zou evenzeer haar van haar goed recht berooven, als ook ons oog op een ongewonen vorm doen stuiten, voor welken niet de minste noodzakelijkheid bestaat; de *y* daarentegen, komt in vorm met de *ij* genoegzaam overeen; die vorm zoowel als ons rechtsgevoel moet ons dus nopen haar in haar vroeger bezit te herstellen. Nu heeft wel de heer Siegenbeek, ter verdediging zijner ingedrongen beschermeling", enz.[1]) Is het niet om meêlij met die van zijn recht beroofde *y* te krijgen?

Het Nederlands alfabet, zoals Van Vloten zich dat voorstelde, omvatte 29 letters, te weten:

a, b, *c*, d, e, f, g, h, *ch*, i, *y*, j, k, l, m, n, *ng*, o, p, *q*, r, s, t, u, v, w, *x*, *ij*, z.

Van de cursief gedrukte letters zijn inderdaad de *c* en de *q*, de *x* en *ij*, indertijd door Siegenbeek verwijderd, door De Vries en Te Winkel weer als nederlandse letters aangenomen. De *y* is niet erkend en nog minder de op fonetiese gronden toelaatbare *ng* en *ch*.

En kort begrip van zijn „spellingsgrieven, bedenkingen, en wenschen" vindt men in het volgende:

„Wat mijzelf betreft, het is vooral op de volgende punten, dat ik een wijziging in de spelling van 't woordenboek verlangen zou: 1°. erkenning der vier uitheemsch verklaarde letters als Nederlandsche en daaruit voortvloeyend gepast gebruik der *y* (als overgangs- of verlengings-i), der *x*, *q* en *c* in woorden waar de afleiding die vordert (b,v. *text*, *quitancy*, *concert*); 2°. vervanging der *ph*, waar die ook moge voor-

[1]) 807, blz. 11.

komen, door *f* (fotograaf, enz.); 3°. herstel der door provinciale wanspraak afgebeten *n* in den verkleiningsuitgang *jen*. Bij 't vermelden van dezen laatste vergun ik mij — in 't belang eener juiste uitspraak — de opmerking, dat men die volstrektelijk niet *jèn* (als in 't vrouwelijke van een haan, of 't voornaamwoord van dien vorm), maar *jun* heeft uit te spreken, zonder er daarbij de *n* meer in te laten hooren, dan een welopgevoed Nederlander het die der werkwoorden doet. Even als men ook hetzelfde onderscheid tusschen de *e* van 't lidwoord en van den boomnaam *den* in acht moet nemen. Een Hollander, die zich de thans geringe moeite wil geven eens naar Overijsel en Gelderland te komen, zal daar het volk op de straat zonder eenige gemaaktheid of wanklank, de *n* van den verkleiningsuitgang even zuiver als die der werkwoorden hooren uiten; en wie, op grond der Hollandsche uitspraak *je* voor *jen* wil schrijven en spreken, (gelijk Siegenbeek dat voor een zestig jaar heeft ingesteld) dient evenzeer, op gelijken grond *neme* en *geve* voor *nemen* en *geven* te zeggen en te schrijven."[1]) De vervanging van *ph* door *f* was een maatregel, die vooral van belang was bij de spelling van de Nederlandse plaatsnamen, een vraagstuk, dat tegelijkertijd (in 1860) door de Koninklijke Academie in behandeling was genomen.[2]) Zij zou ons verlost kunnen hebben van de onmogelike schrijfwijze Alphen en Zutphen in namen, die ontstaan uit goed-Nederlandse woorden, (Zutfen = Zuidven) in de middeleeuwen verlatiniseerd waren. Alberdingk Thijm, die evenals Van Vloten levenslang een eigen spelling er op nahield, brak ook telkens een lans voor de f. Enkele spellingeigenaardigheden van Van Vloten zijn nog: onmidde*l*ijk, ade*l*ijk, (naar analogie van Enge*l*and), geen*s*ins, alle*s*ins; midde*n*nederlandsch; gezin*t*e; aar*s*elen; die behalve de laatste alle op eenzelfde assimilatieprincipe berusten. Ik beveel ze hierbij in de aandacht der spellingvereenvoudigers aan.

Van Vloten's voorkeur voor de *n* in de verkleiningsuitgang, berust zoals blijkt, louter op verstandelike gronden en

---

[1]) 815, blz. 36 en 37. [2]) 771 en 772.

toch kan men niet nalaten te vermoeden, dat hij er zeer zeker ook een komies stijleffect mee trachtte te bereiken. Dàt hij het bereikte, is ontegenzeggelik waar. Want die ongewone *n* vestigde de aandacht op de verkleiningsuitgang en waar hij die gebruikte, kwam de nadruk hem wonder wel te pas. Wie denkt hier niet aan „het kathederpausjen met zijn vriendjens, het Leidsche De Vriesjen".[1])

Matthijs de Vries en Het Nederlandsch Woordenboek, Matthijs de Vries en de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde! Voor Jan van Vloten de belichaming van kleingeestigheid, bekrompenheid, gewichtigheid.

Hij werd niet moede deze ondeugden in De Vries en zijn scheppingen te hekelen en voorstellen te doen tot verbetering. Het valt niet te ontkennen, dat zijn inzicht in veel opzichten juist was, en dat zijn hervormingsvoorstellen degelik en uitvoerbaar waren.

Dr. Matthijs de Vries, professor in de Nederlandse taal (en vóór Fruin's benoeming in 1860 en die van Jonckbloet in 1878 ook in de geschiedenis en letterkunde) te Leiden, had een ook door Van Vloten volmondig erkende, ongeëvenaarde kennis van het middelnederlands. Hij was dus de aangewezen man om een m-nl. woordenboek samen te stellen en had deze taak in 1850 op zich genomen.[2]) Maar zijn vaderlandsliefde en eerzucht beoogden meer en hij wist, met de hem eigen, deftige welsprekendheid — hij was de voortzetter van Van der Palm's kanselstijl — het taal- en letterencongres en met het congres de regering te interesseren voor een Nederlands woordenboek, een magazijn van de Nederlandse taal. Dat was op het 3de taal- en letterkundig congres, in 1851 te Brussel gehouden. Daar werden Dr. M. de Vries en Dr. L. A. te Winkel als redacteuren benoemd en hun de opdracht gegeven, zoals reeds gezegd, nieuwe spellingsvoorschriften op te stellen. Met dit werk gingen weer enige jaren heen. In 1863 verschenen Te

[1]) 814—830.

[2]) 1864—'65 zijn de 2 eerste en laatste afleveringen ervan verschenen. Het is later opnieuw opgevat en voortgezet door Verwijs—Verdam—Stoett.

Winkel's Grondbeginselen voor de Nederlandsche Spelling. Er was een oproep geplaatst in alle bladen en de geestdriftige medewerkers hadden dozen vol fiche's naar Leiden gezonden, die men naar de opgewekte voorstelling van de hoofdredacteur nu maar te redigeren had om een uniek standaardwerk af te leveren. De duur werd op 24 jaar bepaald en met dit vooruitzicht de taalminnaars tot intekenen en de regering tot subsidieeren bewogen. Maar men had twee dingen over het hoofd gezien: 1°. dat ook een Dr. in de Ned. letteren sterfelik is; 2°. dat de werkkracht van een woordenboekredacteur beperkt is, en grootendeels afhankelik van de honorering. In 1868 reeds stierf de 58-jarige Te Winkel. Van Vloten wees dadelik als zijn meest geschikte opvolger Ds. P. Leendertz aan. Maar laten wij hem zelf het relaas doen:[1])

„Waarom hebben, nog bij 't leven van Te Winkel, Van Dale en na zijn afsterven Leendertz voor de hun aangeboden taak bedankt? Omdat eerstgemelde, wiens inkomen reeds bepaald en wiens overkomst naar Leiden reeds zoo goed als zeker was, niet tevens, naar zijn rechtmatigen eisch, als derde mede-redacteur, met De Vries en Te Winkel op het titelblad vermeld mocht worden. De niet minder bescheiden dan begaafde Te Winkel zou daarin geen been gevonden hebben. Ongelukkig scheen het echter der professorale waardigheid van Dr. De Vries te na, een eenvoudig schoolonderwijzer tot mederedacteur te hebben. En wat Leendertz betreft, deze weigerde om redenen, aan zijn min gunstige ervaring ontleend, met De Vries samen te werken. Zoo gingen dus twee voor die taak zoo juist berekende redacteurs als Van Dale en Leendertz voor het Woordenboek verloren. Als derde had men er, van den aanvang af waarschijnlijk reeds, Dr. De Jager bij kunnen erlangen, wanneer men zich daarvoor de noodige moeite slechts had willen geven, hem niet door min heusche bejegening van zich vervreemd had Of hij er thans nog voor te winnen zou zijn, is een andere vraag. Zoo echter niet geheel en uitsluitend, houd ik mij

[1]) 816, blz. 45—47 en 40—42.

overtuigd, dat zoowel hij als een aantal anderen uit Noord- en Zuid-Nederland beide,[1]) althans ten deele voor het woordenboek gaarne zullen werkzaam wezen, wanneer het er op aankomt, dit, met eenige tijdsopoffering hunnerzijds, binnen betrekkelijk korte jaren te voltooien. Zie hier wat ik mij daaromtrent voorstel:

„Een viertal taalgeleerden: Verwijs, Van Dale, Leendertz en Toelaer bijv. konden te Leiden, tegen een ruim honorarium, zich uitsluitend aan de Redactie van 't Woordenboek wijden. Een dozijn of meer anderen, zooveel men er namelijk voor winnen kan, konden buitendien elders een deel van hun beschikbaren tijd ten beste geven, om, mede tegen eene evenredige belooning voor ieder blad druks dat zij leveren, het Woordenboek tot stand te helpen brengen. De dozen voor een of ander letter, welker bewerking zij op zich nemen, worden hen daartoe uit Leiden verstrekt. Dr. De Vries persoonlijk kon diegenen onder de Leidsche medewerkers, die dat verlangen mochten, met raad en daad terzij staan; maar zou voor 't overige zijn vrijen tijd bovenal aan de reeds te lang uitgestelde voortzetting van zijn ook buitenlands met zooveel ongeduld verbeid Middennederlandsch Woordenboek kunnen wijden".

Hoe toch was de toestand, toen Van Vloten op het in 1868 gehouden 10de Ned. taalcongres dit voorstel deed? „Er zijn sedert de uitgave der eerste aflevering juist vier jaar verloopen, en in plaats van *zestien*, zagen er eerst *zes* het licht; in plaats van *vier* in 't jaar werden er *drie* in de *twee* jaar uitgegeven; zoodat die zuigelingen, van welke ik daar aanstonds sprak, wel verre van dien woordenschat tot hun uitzet meê te krijgen, hem op zijn best in hun graf zullen kunnen meênemen, tenzij ze verkiezen mochten, hem aan hun eigen kleinkinderen na te laten. In plaats toch van 24, zal het niet minder dan 64 jaar duren vóór het geheel gereed is; en de veelbelovende redacteur zal zijn eigen

[1]) Waarom heeft men eigenlijk nooit een Vlaming tot mederedacteur benoemd? Onder de eerste door het congres aangewezen redacteuren bevond zich ook Prof. David, van wie later nooit meer sprake is. Het zou stellig in het belang van het Wbk. geweest zijn. M. M.—V.

leven tot den gezegenden ouderdom van minstens honderd en twaalf jaar moeten rekken, wil hij het slotwoord gelijk de voorrede bij het woordenboek schrijven. Daarbij is dat Woordenboek, ook voor zooverre het thans reeds het licht ziet — 't zij met allen eerbied gezegd — noch volledig, noch zuiver, noch beknopt en bondig genoeg. Dr. De Jager heeft dat op verschillende punten en met tal van voorbeelden aangetoond; en kunnen enkele van deze wellicht als min belangrijk terzijde gesteld worden, ze zijn voor aanvulling door andere vatbaar. Wel wordt ons nu op den omslag der laatstverschenen aflevering verzekerd, dat men maatregelen genomen heeft „om de zaak van het Woordenboek zooveel mogelijk te bespoedigen, en dat natuurlijk de drie uitgevers[1]) zich daartoe geen offers te zwaar achten". Het laatste gelooven wij gaarne; die uitgevers zouden zich waarschijnlijk nog wel vrij wat zwaarder geldelijke „offers" — als het dien naam moet dragen — getroosten, in de zekere overtuiging, ook hun winst daardoor in minstens dubbele verhouding te zien toenemen. Maar de genomen maatregel kan helaas! weinig of geen verandering in de zaak brengen. Het geldt gelijk men weet, de aanwerving van Dr. Verwijs als mederedacteur. Deze zou nu met Dr. Te Winkel te samen tot de O — waarom niet maar aanstonds tot de Z? — overspringen, terwijl Dr. De Vries dan tevens de te lang vertraagde uitgave van zijn Midden-Nederlandsch woordenboek zou hervatten. Men scheen dus niet in te zien, dat daar eigenlijk weinig anders meê verkregen was, dan de vervanging van Dr. de Vries door Dr. Verwijs. Thans is daarenboven, door 't onherstelbaar verlies van Dr. Te Winkel, deze voor goed aan het woordenboek onttrokken".

Van Vloten's schatting was nog te gunstig: na 68 jaar is het woordenboek tot op 7/8 voltooid. Er wordt nu tenminste, sedert 1888, aan gewerkt, overeenkomstig Van Vloten's voorstel, door vier Leidse redacteuren. De grootste verdienste van het Ned. Wb. is misschien juist, dat het aan telkens een viertal taalgeleerden een hen passende werkkring verschaft.

---

[1]) Nijhoff, Thieme en Sijthoff. M. M. V.

Ook de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde was een instelling, die volgens Van Vloten niet aan haar roeping beantwoordde. De eindeloze loftuitingen op gestorven leden, op kosten der Maatschappij uitgegeven, de gezellige maaltijden,[1]) het opnemen van alle mogelike brave Leidenaars, zonder enige verdienste voor de letterkunde, terwijl niet-Leidenaars gepasseerd werden, het jaarliks gebedel om vrijwillige bijdragen, dit alles was hem een doorn in het oog.

Niet omdat hij de vigerende leden hun diner, de gestorven hun levensbericht misgunde, maar omdat de president bij iedere jaarvergadering opgetogen redevoeringen hield over het vele belangrijks door de maatschappij tot stand gebracht; en omdat dit tot stand gebrachte zozeer afstak bij hetgeen zij volgens Van Vloten zou kunnen en moeten presteren. Hij wordt dan ook niet moede hervormingsvoorstellen in te dienen en als Dr. De Vries als voorzitter vervangen wordt door Dr. H. Kern, die met hem in briefwisseling treedt over mogelike wetswijziging, antwoordt hij onmiddellik met een prakties en democraties voorstel: „Wat moet er van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde worden? Voorslag tot haar herschepping. Aan Dr. H. Kern.[2])

„In de eerste plaats afschaffing van haar geheel verouderde wijze om nieuwe leden te kiezen, dien hoofdgrond van haar even geesteloos en dor als deftig bestaan, en van den schralen toestand tevens harer geldkas . . .

„Van dit ijdeltuitige wanbegrip nu is men ook sedert steeds blijven uitgaan; men hield niet een weldadige werkzaamheid, als hoofddoel van 't genootschappelijk streven,

[1]) 1204, blz. 121. „Omstreeks het midden van zomermaand komen er jaarlijks een tachtig vrolijke gasten, waaronder een kleine vijftig Leidenaars, zich „van heinde en verre" gelijk men hun diets maakt, maar inderdaad uit Leiden en de buurt „vereenigen, om door vruchtbare beraadslagingen", gelijk hun mede wordt voorgespiegeld, „den vermeenden bloei" eener geheele verouderde „maatschappij" te bevorderen; eigenlijk om, gelijk het meer naar waarheid luidt, zich „broederlijk (soms trouwens ook vrij *onbroederlijk*) te vereenigen aan den gezelligen disch"."

[2]) 1206, blz. 629, en 1208.

op het oog; men wenschte den „bloei" der maatschappij ook niet, in de allereerste plaats, om daardoor een zegen voor geheel de taal- en letterkundige ontwikkeling van 't volk te zijn, — neen — men waande te bloeyen, wanneer men zijn lidmaatschap als een hooge eer en onderscheiding beschouwde, voor zoo luttel mogelijk geleerde of geleerd gewaande mannen toegankelijk, die zich dan onderling konden bewonderen en bewierooken, en in de schitterende eer verheven voelen, tot zulk een voornaam lichaam te behooren. Daaraan nu moet onmiddelijk een einde komen. Men moet, met terzijdestelling van alle ijdeltuitige zelfvergoding en onderlinge pluimstrijkerij, het lidmaatschap der Maatschappij voor ieder Nederlandsch ingezetene toegankelijk stellen, die voor 't belang en de bevordering der Nederlandsche taal- en letterstudie, jaarlijks een — nader te bepalen — penningsken, stel bijv. een rijksdaalder, over heeft. Daarvoor moet hij echter niet alleen eenmaal 's jaars gelegenheid hebben, naar Leiden te komen, om er uitspraken en verslagen aan te hooren, en vervolgens — naar de welbekende oude woordspeling — van de letter- tot de lekker-kunde over te gaan, en samen wat te eten en te drinken; hij moet in zijne woonplaats zelf gelegenheid hebben, op vaste dagen taal- en letterkundige bijeenkomsten bij te wonen, waar in bezielde taal gesproken en geredekaveld wordt over al wat de Nederlandsche taal-, letter- en geschiedbelangen betreft en waarin men veronderstellen mag, dat hij een hartelijk belang zal stellen. In Leiden blijft wel de hoofdzetel en 't hoofdbestuur der Maatschappij, maar overal elders verrijzen plaatselijke afdeelingen, die op gezette tijden — zooveel doenlijk in 't openbaar — vergaderen, en in den geest als aangegeven werkzaam zijn. Zij behandelen daartoe niet alleen, wetenschappelijk en volksmatig, allerlei onderwerpen van Nederlandsche taal- en letterkunde, maar ook uit de Nederlandsche geschiedenis van vroeger en later tijd, en zoeken daardoor tot steeds algemeener verspreiding der kennis van Nederlandsche toestanden en instellingen, in beider historische wording en ontwikkeling, gelijk in hun tegenwoordigen staat, werkzaam te zijn. Zij verbinden daar

ook, ter oefening in 't voor de vuist spreken, verdediging en aanval van stellingen meê; gelijk, ter oefening in de uiterlijke welsprekendheid, voordrachten van meesterlijk dicht en proza uit de Nederlandsche letterkunde van vroeger en later dagen" . . .

„Door de oprichting onzer hoogere burgerscholen, door de — wij willen 't hopen — niet al te lang meer verbeide oprichting ook van daaraan beantwoordende gymnasiën, vindt men in hunne — de vaderlandsche geschiedenis, staatsinstellingen, taal en letteren onderwijzende — leeraren reeds op een aantal plaatsen een kern, van waar het departementale leven der maatschappij kan uitgaan. De leden van welingerichte en bloeyende rederijkersgezelschappen konden zich daar — voor uiterlijke voordracht — bij aansluiten en daardoor tevens een heilzame en smaakvolle leiding erlangen. Van het ontvangen geld kon een groot deel — stel een daalder — naar 't Leidsche Hoofdbestuur worden gezonden, om de zoo belangrijke boekerij der maatschappij in stand te houden en uit te breiden; terwijl men daar tevens de uitgave van belangrijke handschriften en boeken kon blijven behartigen en bezorgen . . . De uitgave der opvijzelende levensbeschrijvingen zou van zelf een einde nemen en het daarvoor bestede geld ten bate van andere geschriften komen . . . Zie dan, wat er in dezen te doen valt en beijver U, het deftige oude bestjen de blijde verjongingskuur te doen ondergaan, die — mijns inziens — èn haar zelf alleen een verder waardig en wenschelijk leven verzekeren kan, èn voor dat van Nederlands taal en letteren, gelijk van 't gansche Nederlandsche volk, in zijn zelfstandige staatsontwikkeling, de beste vruchten belooft".

Wat Van Vloten hier in zijn vindingrijke hervormingsijver van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde verlangt, is niet meer of minder dan wat heden ten dage door „Volksuniversiteit", „Nut van 't Algemeen", „Vereeniging van Letterkundigen" en de nog steeds voortlevende „Leidsche Maatschappij" zelf gezamenlik verricht wordt. Maar al was Dr. Kern het met zijn voorstel eens, de verandering was te radicaal om ingang te vinden bij de leden.

En zo kon Van Vloten, na in 1871 een laatste poging gewaagd te hebben, deze teleurstelling boeken bij de vele, die de Nederlandse samenleving van die dagen een man van zijn activiteit, onvermoeibare en volhardende energie moest bezorgen, zonder dat het hem nochtans scheen te deren.

3. WOORDAFLEIDING, WOORDVERKLARING, TEXTKRITIEK IN HET MIDDENNEDERLANDS

Deze activiteit, deze oorspronkelike denkkracht, deze vlugheid van beslissen en handelen — in casu schrijven — bracht zijn bezwaren mee op een gebied, dat hij gaarne afjaagde: de etymologie, de geschiedenis van de taal, woordverklaring en woordafleiding.

Want onder de twintig nieuwe gissingen die hij deed, was er wel één, die mis was. En daar hij er geen twintig waagde, maar honderden, was de 5 % van die honderden een getalletje, waarvan de filologiese specialisten een bloemlezinkje konden samenstellen, dat hem met een grimlach van leedvermaak werd aangeboden.

Van Vloten had, na de publicatie van enige minder belangrijke handschriften en beoordeelingen, in 1851 zijn sporen verdiend op het gebied van het middel-Nederlands door de uitgave van het „Nederlandsch proza van de 13de tot de 18de eeuw, naar tijdsorde gerangschikt. Eerste stuk 1229—1476". Dit was een eerbiedwaardig stuk werk, dat hem op dat oogenblik tot de beste kenner van het middel-Nederlands proza maakte en dat 25 jaar lang de enige gezaghebbende uitgave voor de ongebonden taal van 1200 tot 1500 bleef. Jonckbloet deed enige jaren later in zijn Middennederlandsche Letterkunde niet anders dan voor het proza naar deze verzameling verwijzen en Van Vloten had zijn benoeming tot Deventer professor in 1854 aan dit boekje en Jonckbloet's ingenomenheid ermee, te danken.[1])

[1]) Ook het inhoudsoverzicht van Seghelijn van Jeruzalem in Jonckbloet's Gesch. der MNL. Letterk. is hem, volgens de noot op blz. 375 van deel III, door Van Vloten verstrekt.

Over het resultaat van dit werk voor zijn loopbaan kon Van Vloten zich dan ook niet beklagen, maar dat was voor hem de hoofdzaak niet. In 1876[1]) haalt hij nog eens op, wat hij ervan verwacht had en hoe weinig daarvan tot stand kwam:

„Terwijl men op den duur midden-nederlandsche dichten en rijmen blijft uitgeven, laat men het proza met weinig of geen uitzondering, stil terzij. Mijn eigen poging, kort na de uitgave mijner kleine *verzameling*, die daarenboven bij de helft der vijftiende eeuw — juist waar de eerste drukken aanvangen — door gemis der noodige belangstelling moest blijven steken en dus de laatste honderd jaar, tot de helft der zestiende, niet behandelde; mijn poging, om toen, met ondersteuning der Nederlandsche regeering een reeks volledige handschriftelijke prozawerken in 't licht te geven, werd door het Bestuur van de „Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde", er door die regeering over geraadpleegd — *ontraden*. Zoo weinig zag men er het letter-, taal- en geschiedbelang van in. Later werd nog eens, in een samenkomst ten huize van Prof. de Vries, waar met mij o.a. ook Leendertz tegenwoordig was, de stichting eener vereeniging tot de uitgave van prozawerken besproken, de grondslag daartoe gelegd, en uitnoodigingen tot deelneming zelfs gedrukt en verspreid, doch stuitte toen op den onwil van De Vries, die de deelneming uit een geldelijk oogpunt niet voldoende achtte, en alle persoonlijke belangstelling in de middeneeuwsche beschavingsgeschiedenis dierf. In zijn negentiend-eeuwsche bekrompenheid wist hij zich zelfs zoo weinig in den aard en het bestuur der middeneeuwsche maatschappij en menschheid te verplaatsen, dat hij mijn verzameling prozastukken te moederkerkelijk geloovig vond, om er voor zijn lessen gebruik van te maken".

Van zijn wijze van uitgeven had hij in de voorrede rekenschap gegeven: „... wij hebben ons zoo stipt mogelijk aan den oorspronkelijken tekst gehouden, wat ons bij eene eerste uitgave der medegedeelde stukken nog te meer

[1]) 1215, blz. 59.

noodig scheen; wij hebben daarom ook geene onregelmatigheden van spelling en geslacht, als dikwijls in hetzelfde stuk veelvuldig voorkomen, veranderd, slechts eene blijkbare schrijffout hebben wij, hoewel misschien niet altijd, verbeterd. Waar wij ons op enkele plaatsen een wijziging veroorloofd hebben, hebben wij daarvan door een aanteekening rekenschap gegeven. Voor drukfouten, die bij een werkje van dezen aard moeilijk geheel te vermijden waren, verzoeken wij verschooning . . ."

Verschoning vragen voor drukfouten heeft Van Vloten altijd moeten doen en ook vaak gedaan. Een goed corrector was hij allerminst, vooral wanneer het geen eigen werk, maar een door hem overgeschreven text of citaat betrof.[1]) Hij was daar te haastig voor. Zijn proefbladen getuigen van ingespannen zorg en netheid, maar hij was geneigd het een en ander voorbij te zien. Temeer, omdat hij bijziende was.

Maar hoe komt het, dat, terwijl de vakgenoten op de wijze van uitgave bij het middel-Nederlands proza geen aanmerking maakten, al bleken ze dan voor de inhoud nog niet voldoende toegankelik te zijn, zodat de uitgever met zijn oplaag bleef zitten, de uitgaaf van Maerlant's Merlijn[2]), in 1881 door Van Vloten bezorgd, een storm van aanmerkingen en afkeuringen ontketende? Was Van Vloten slordiger, minder wetenschappelik geworden? Neen, maar tussen 1850 en 1880 ligt de ontwikkeling van de middel-Nederlandse filologie in uitsluitend taalkundige richting en in die tijd was Van Vloten van aspirant-hoogleraar, volksopvoeder geworden en had hij zich tot een ander publiek leren richten.

Bovendien waren het niet enkel filologiese redenen, waarom de Merlijn niet gunstig ontvangen werd.

In de eerste plaats was er aan de uitgave een lange voorgeschiedenis verbonden. Het enige handschrift, dat in een

[1]) In eigen werk van langere adem als Spinoza, de Opstand, komen weinig drukfouten voor.

[2]) Juister: *de Historie van den Grale en Merlins Boek* tezamen met van Velthems *Boek van Coninck Arthur*, zoals Dr. J. te Winkel niet ophield Van Vloten na te houden.

Duits dialect van 1326 bewaard was, bevond zich in het bezit van de vorst van Bentheim-Steinfurt. Omstreeks 1838 had Prof. Visscher het daar gezien en er een beschrijving van gegeven, die niet vertrouwd werd. Sindsdien was ieder verlangend naar dat handschrift, maar daar de oude vorst van Bentheim-Steinfurt van de uitlening aan een letterlievend predikant weinig pleizier beleefd had — 's mans kinderen hadden er twee bladen uitgescheurd — wilde hij wel toestaan het ter plaatse af te schrijven, maar weigerde het uit handen te geven. Een handschrift van 36 duizend verzen evenwel schrijft men niet in een verloren ogenblikje over en zo moest ook Van Vloten in 1854 met lege handen weggaan. In 1875 waagde hij opnieuw een poging. De oude vorst was inmiddels gestorven en zijn opvolger werd zo achtervolgd door brieven van gegadigden, dat hij blij was het zonder veel geschrijf de wetenschap naar de zin te kunnen maken. Maar hij had het handschrift, toen Van Vloten zich bij hem aanmeldde, juist meegegeven aan twee Münsterse geleerden, die het voor hun romanistiese studiën nodig hadden, maar voor de uitgave niet in aanmerking wensten te komen. Zij maakten een afspraak met de Nederlander. Anderhalf jaar later was Van Vloten weer ter plaatse en kreeg tegen een bewijs van ontvangst het handschrift mee. Men kan zich voorstellen, hoe de collega's zich voelden, toen voortvarende Jan op het 17de taal- en letterencongres zich in het bezit verklaarde van het manuscript, ter verwerving waarvan zij zich vergeefse moeite hadden gegeven. Zelfs zij die al eerder persoonlik zich aangemeld hadden, zoals in 1869 Verwijs, kregen geen inzage van het handschrift, en nu ging dat enfant terrible ermee strijken! Het was dan ook geen wonder, dat de kritiek al bij voorbaat wat zuinig keek.

Er is hem — en met recht — kwalik genomen, dat hij op zijn manier getracht heeft de oorspronkelike tekst van Maerlant te herstellen. Het was voor hemzelf wel zoo gemakkelik geweest een diplomatiese afdruk van het handschrift te geven; maar dit lag niet in zijn bedoeling. Reeds in 1874 had hij naar aanleiding van Veldeke's Eneïde geschre-

ven: „Met zijn werk geschiedde wat ook met andere, door Duitsche afschrijvers gepende dicht- en rijmwerken plaats greep: de taal ervan werd verhaspeld of omgezet naar die van hem die ze afschreef, en van hen voor wie hij dat deed. Het ware nu zeker allergewenscht naar de bedoelde handschriften van Veldeke's Aeneïde eens zoo juist doenlijk den Nederlandschen text van zijn eigen oorspronkelijke handschrift te herstellen. Het voorbereidende werk is daartoe door genoemden jongen taalgeleerde (Wilhelm Braune in Paul Braune's Beiträge zur Gesch. d. deutschen Sprache u. Litteratur I, 1: Zur Kenntnis des Fränkischen) reeds uitnemend gedaan, deels in de afzonderlijke studie door hem aan het taaleigen van Veldeke's dichtwerk, in haar verschillende hoog- en neder-Duitsche lezingen gewijd, deels ook, wat later nog, in hun verhouding tot het Nederlandsch en het Saksisch;..."[1]). Deze bedoeling werd ook door sommige filologen niet afgekeurd. Juist met de Eneïde heeft Otto Behaghel in 1882 gedaan wat Van Vloten wilde, en toen Verdam 16 jaar na van Vloten's dood een paar onlangs gevonden vellen van een niet-verduitst handschrift van de Merlijn kreeg uit te geven, sprak ook hij de gedachte uit, dat met behulp daarvan een terugbrengen van de Merlijn in het oorspronkelik beproefd kon worden.[2]) Maar er bestond een andere tegenwerping.

Toen Behaghel's Eneïde verscheen, kon men, hoewel ook deze omwerking door een filoloog als J. H. Kern werd afgekeurd,[3]) zien hoe, naar filologies geweten, een dergelijk werk gedaan moest worden. Er ging aan zijn uitgave een

[1]) 1215, blz. 53.

[2]) Tijdschrift XIX, 66.

[3]) Limburgsche Sermoenen: Inleiding blz. 12: „Deze uitgave (Behaghels Eneïde) is een poging om de oorspronkelijke mndl. tekst uit de mhd. vertaling te reconstrueeren. Afgezien van de wenschelijkheid en mogelijkheid eener zoodanige reconstructie, is de poging als volkomen mislukt te beschouwen. De uitgever kent geen Nederlandsch en verraadt dat op elke bladzijde zijner uitgave. Zoo worden f en v voortdurend verward; op 164 staat *geroken* inplaats van *gewroken*; passim *wele* voor *wille* (volo); v. 12783 *opperde* voor *offerde*; v. 2226 *wolpe* voor *wolve* (lupos), enz. enz."

volledig histories, krities en linguisties apparaat vooraf en zijn bewerking zelf was zó, dat de handschriften duidelik erkenbaar bleven. Daar er van de Merlijn slechts één handschrift bestond, was deze laatste hoedanigheid al het minste wat de filologen wensten en verwachtten.

Hier ligt nu het groote geschilpunt: Van Vloten miste wat zijn tijdgenoten het filologies geweten noemden. Hij gaf de Merlijn uit, om ieder die wilde, in de gelegenheid te stellen, zonder stoornis en zonder de ergernis van een goed vaderlander over het „broddelduitsch", dat werk van Maerlant te lezen. Zoveel kennis van het Middel-Nederlands bezat hij wel, meende hij, dat hij dit wagen mocht. Van de verder gaande filologiese eisen van de nieuwe school, die zich bij uitstek wetenschappelik noemde, zag hij het belang niet in. Het best merkt men dat in de zinsneden waarmee hij Te Winkels kritiek op de drie eerste afleveringen van zijn uitgaaf beantwoordde:

„In een naschrift bij de ter perse liggende laatste aflevering, kom ik daarop natuurlik van zelf terug en behandel dan Velthem's werk meer uitvoerig. Daar zal ik dan tevens van enkele drukfeilen en misstellingen melding maken, die natuurlijk in een rijmwerk van zooveel duizenden verzen moeilijk te ontgaan waren en eenige van welke Dr. te W. zich de moeite gegeven heeft aan te wijzen. Hij bedriegt zich echter, wanneer hij waant, dat de hier en daar voorkomende afwijking van de brabbelspraak des afschrijvers, die niet opzettelijk werd vermeld, aan slordigheid mijnerzijds zou te wijten zijn. Evenals ik niet noodig vond voortdurend inkt en papier te verspillen aan die blijvende eigenaardigheden van 's mans taal en spelling, als *unde*, *myt* of *mit*, en derg., zag ik ook het minste nut er niet van in, altijd maar weer zijn *koninch* voor *konink*, *nicht* voor *niet*, *ritter* voor *ridder* en wat dies meer mag zijn, te vermelden, of waar hij *myn* schreef voor *min*, dit aan te geven, enz. Had hij eenige doorgaande gelijkmatigheid van taal getoond, — doch behalve met zijn *unde* en zijn bezittelijke voornaamwoorden, *er*, *or*, *ore*, enz. was dat niet het geval — dan had men er aan kunnen denken, het handschrift zóó uit te geven,

als het daar lag. Nu was het beter, het zooveel doenlijk in dat midden-Nederlandsch terug te geven, waaruit het verbrabbeld was, en dat er op ieder bladzijde toch duidelijk genoeg in uitkwam. Zoo althans kwam het mij voor en of dit Groninger betwetertjen van andere meening is, gaat mij in 't minst niet aan".[1])

Men beseft hieruit duidelik dat het verschil onoverbrugbaar was. Van Vloten vond de eis van de taalgeleerden dat in de uitgaaf dit bedorven handschrift feilloos zou kunnen worden teruggevonden, ronduit belachelik. Hij verlangde eenvoudig de Merlijn „zooveel doenlijk" te lezen in Maerlants taaleigen. Geen wonder dat hij zich, na de verschijning van de laatste aflevering, de nog veel fellere kritiek van Franck op den hals haalde, die nu ten overvloede kon aantoonen, dat dit „zooveel doenlijk" nog wel wat te wensen liet.[2])

Al eerder had een andere uitgave, door van Vloten bezorgd, aanleiding gegeven tot scherpe kritiek, en men zou willen zeggen: geslaagde wraakneming, van de zijde der hoogambtelike en zeergeleerde filologen. Het was die van Maerlant's „Kleine Gedichten". Maerlant hoorde tot de groep van zedelik grote Nederlanders, waar Van Vloten zijn hart aan verpand had. Poogden anderen zijn taal te verklaren, of hem „als spiegel van de 13de eeuw"[3]) te beschouwen, Van Vloten speurde naar ieder trekje, dat het buitengewone *karakter* van de vader der Dietse dichteren in het licht kon stellen. Maerlant's taal, Maerlant's dichtkunst waren hem daartoe alleen middel. Bij de geringe kennis van zijn leven en de nog onvolledige openbaarheid van zijn werken, was iedere aanwijzing welkom. Men wist in 1855 nog niet eens, waar het dorp Maerlant te vinden was, welk ambt Jacob van die naam had bekleed, welke werken men tot de logenlike saken moest rekenen, waar Jacob in zijn rijmbijbel van spreekt. Nu had Van Vloten aangetoond, 1°. dat men Maerlant te zoeken had op het eiland Voorne, waar de diocees

[1]) 862, blz. 643.
[2]) Anzeiger für Deutsches Altertum IX 1883, 363—384.
[3]) Diss. J. te Winkel, 1877.

later in Den Briel was opgenomen, 2°. dat Jacob's betrekking tot Albrecht van Voorne daardoor evenzeer verklaard werd als het feit, dat het Merlijnhandschrift in het bezit was geraakt van het met de Van Voorne's van ouds geparenteerde geslacht van Bentheim-Steinfurt, 3°. dat Jacob van Maerlant in die plaats het ambt van koster vervuld had. Tot zover kon de officieele kritiek, zonder hem veel dank te weten, met hem meegaan. Maar voor Van Vloten was hiermee de zaak niet afgedaan. Er was in 1845 door Dr. de Vries in de werken der Leidse Maatschappij een Tweespraack tusschen Scalc ende Clerc uitgegeven, die, in een dergelijk vers geschreven als de strofiese gedichten, en naar inhoud overeenkomende met de eerste strofen van Martijn I, door Van Vloten aan Maerlant toegeschreven werd. In die samenspraak, waarin de wereldse dienaar de geestelike te overtuigen trachtte van het voordeel de heren naar de mond te praten, en deze dat verontwaardigd van de hand wees, komen de volgende regels voor:

Clerc, hebt herde wel verstaen,
Wat woorde uut minen monde gaen,
Daer op moetti ramen.
Suldi van heeren bate ontfaen,
Ende uwe costerie sal bliven staen,
Ghi moet te tide seggen: Amen!

Te tide luden, te tide bellen,
U gebuere moetti quellen,
Ende uwen here wachten nauwe;
Putten, palen, heffen, vellen;[1])
Hebdi wel verstaen mijn spellen,
Ghi vercrighet 1 grote prawe.[2])

De clerc blijkt dus een koster te zijn, die verplicht is herendiensten te verrichten en welke koster zou dit anders moeten zijn dan de waarheidlievende koster van Maerlant, die wij later in Vlaanderen, zijn geboorteland, terugvinden, volgens de overlevering als schepenklerk te Damme, in

[1]) Water putten, brood bakken (met een pala = bakkersschop, in de oven schuiven), last dragen, hout hakken.
[2]) prove, prebende.

het Brugse. Ziehier, roept Van Vloten u toe, de verklaring niet alleen van veel plaatsen in zijn andere werk, waar hij zich over de heren en hun slechte raadgevers (scalken) beklaagt, maar ook van het feit, dat we Jacob later niet meer op Voorne, maar „in den Dam" (Martijn II, 14,) aantreffen. Zijn waarheidspreken had hem zijn ambt gekost.

Had een ander dan Van Vloten dit gedicht aan Maerlant toegeschreven, dan was het waarschijnlik sinds lang als van hem afkomstig erkend. Nu haalden De Vries en Verwijs, later Verdam, er hun schouders over op en vooral Franck, die hier de Duitse filologiese methode had gebracht, sprak herhaaldelik met zo grote ergernis en minachting over Van Vloten en zijn „unsinniger Glaube, dass es (het gedicht) von Maerlant herrühre", dat jaren lang niemand het waagde de beruchte tweespraak een goed gedicht te noemen. Maar in 1918 wees Dr. Leendertz bij het herzien van Verdam-Franck's Maerlantuitgave op de grote overeenkomst in taal met de strofiese gedichten en schrapte Franck's veroordeling van de dichter als „brekebeen". Nog een stap verder en men zal ook hier moeten toegeven, dat Van Vloten geen ongelijk had.

Van een andere vondst van Van Vloten inzake Maerlant kan men hetzelfde niet beweren. Hij was een — ook elders reeds eerder gepubliceerde[1]) — handvest van der ghilden van der blauwen Scute op het spoor gekomen, toegeschreven aan een Jacob van Oostvoorne en het leek hem, dat hij hier te doen had met „de loghenlike saken, die mi (Maerlant) die lichtheit dede maken van der herte ende van den sinnen ende van der wereliker minne"[2]), en dat deze Jacob met zijn „genan" van Maerlant — immers Maerland lag vlak bij Oost-Voorne en voor hij koster werd schijnt

[1]) Verwijs noteert in Van Vrouwen ende van Minne, blz. 74 bij zijn uitgaaf van de gildebrief: Vroeger uitgeg. door Zarncke in Seb. Brants *Narrenschiff*, Einl. LXIII—LXVII (Leipzig, Wigand 1854), door den heer Buddingh in: Een paar bladzijden uit de gesch. der Kerkherv. (1855) 63—71, en laatstelijk door Dr. van Vloten in de Taal- en Letterbode 90—93.

[2]) Rijmbijbel Prol. 64—72.

de dichter al in rechtstreekse betrekking tot de kasteelheren gestaan te hebben — te vereenzelvigen was. Hij heeft het niet aannemelik kunnen maken, hoewel zijn tegenstanders de onmogelikheid dat de vader der Dietse dichteren zich met dergelijke rijmen heeft opgehouden, evenmin hebben aangetoond.[1])

Hoe het zij, er viel op deze wijze van Jacob van Maerlant een gehele levensloop te reconstrueren, wat Van Vloten in de inleiding bij zijn uitgave der „Kleine Gedichten" dan ook deed. Ongelukkig kon hij niet laten — tot het uiterste geprikkeld door het geringschattende stilzwijgen, waarmee men zijn vondsten begroette — dit boekje van een zo uitdagende opdracht aan Dr. M. de Vries te voorzien, dat diens beste leerling en vriend Dr. Eelco Verwijs zich gedrongen achtte de handschoen voor hem op te nemen. Het boekje „Van enen manne die gherne cnollen vercoopt ene goede boerde" — de titel is ontleend aan een door Van Vloten zelf gaarne gebruikte uitdrukking — geeft behalve de zakelike kritiek op de Maerlant-uitgave, lucht aan al de wrevel en ergernis door Verwijs langzamerhand opgezouten. Hij geeft er van Van Vloten naar zijn stijl en optreden een caricatuur, die werkelik uitmuntend is. Maar een caricatuur is geen kritiek. De kritiek kwam in hoofdzaak daarop neer, dat er van „Eene disputacie van onser vrouwen ende van den heilighen cruce" een tweede handschrift bestond, veel minder bedorven dan het eerste en dat Van Vloten daarvan geen kennis had genomen. Verwijs' verdere verbeteringen zijn gering in aantal en wanneer men in aanmerking neemt, dat in de laatste, zo voortreffelike Maerlantuitgave van Franck-Verdam-Leendertz 25 textveranderingen en verklaringen van Verwijs en 13 van De Vries voor onnodig of onjuist verklaard worden, moet men toegeven, dat er aan

[3]) In ieder geval is de gelijkenis van naam een merkwaardig toeval. Als een gissing geoorloofd is, zou ik willen veronderstellen, dat de Vastelavondgrappenmaker die zijn keur gaf aan het gilde der verloren kinderen in Brabant, schertsenderwijs de naam gebruikte van de bekende dichter van een eeuw geleden, en zich niet Jacob van Maerlant, maar Jacob van Oostvoorne noemde.

Maerlant altijd nog wel iets te verklaren valt en dat men met de verklaring niet verder komt, aleer weer een nieuw handschrift of fragment van een handschrift een nieuw inzicht in het reeds gepubliceerde geeft.

Het is het noodlot van dergelijke actieve mensen als Jan Van Vloten was, dat zij altijd iets ondernemen en met spoed ten einde brengen, wat juist een ander in zijn bedachtzamer aanvangen en langzamer voortgaan had willen doen. Dit was ook bij de kleine gedichten van Maerlant het geval. Verwijs had reeds lang het voornemen een nieuwe uitgave van de strofiese gedichten te geven — zij verscheen in 1879, dus een jaar na die van Van Vloten — en nu was deze alweter-albediller hem weer voor! Het ligt voor de hand dat een onbevooroordeelde kritiek niet te wachten is van degene, die achter het net gevist heeft. Intussen heeft Van Vloten aan dit boekje, dat geestig was en groote opgang maakte, de niet geheel verdiende reputatie te wijten van een onwetenschappelik geleerde en een slordig uitgever van texten te zijn. Door velen die op een voor hen minder aangename manier met zijn pen in aanraking waren gekomen, maar die overigens de bevoegdheid tot oordelen misten, werd de gelegenheid maar al te gaarne aangegrepen om deze uitspraak toepasselik te verklaren op al Van Vloten's wetenschappelike publicatie's.

Natuurlik was deze bejegening — en behalve Verwijs hadden ook Cosijn[1]) en Loffelt[2]) naar de wapens gegrepen — Van Vloten's verdiende loon. En toch is er iets onrechtvaardigs in. Want zijn naïveteit, die volgens Huet tot het ontoerekenbare ging, was zo grenzenloos, dat hij zich niet bewust was anderen onverdiend te „lasteren" of „beschimpen". Hij begreep niet, dat „de waarheid" ook nog op een minder kwetsende, minder uitdagende manier gezegd zou kunnen worden. Zijn vijanden schreven hun caricatuur met het opzet hem te vernederen tegenover zichzelf en anderen, hij zelf beschouwde zijn eigen „terechtwijzingen" als onderdeel van zijn strijd voor waarheid en openbaarheid.

[1]) Eenige taal- en natuurkundige ontdekkingen van den hoogleeraar J. van Vloten.

[2]) Jupiter van Vloten en zijn kritiek.

De botsing met de filologen valt ongeveer samen met de gerechtelike vervolging vanwege Mosselmans. De laatste heeft geen sporen nagelaten, de eerste heeft zijn naam als geleerde bij het nageslacht blijvend schade gedaan. Men heeft er zijn verdienste door vergeten tegenover de studie van het middel-Nederlands, van de Nederlandse taal en geschiedenis in het algemeen.

Deze onrechtvaardigheid is bestendigd door de schrijvers van Nederlands-letterkundige geschiedenissen: te Winkel, Kalff; en woordenboeken, die in hun bibliografiën als voornaamste bron de brochure's van Cosijn en Verwijs opnemen. Afgezien daarvan, dat Cosijn in zijn aanval op de afleiding van Deventer zeer zeker ongelijk had, is dit even dwaas als dat men voor een goedgelijkend portret van Abraham Kuyper naar Albert Hahn's prenten in de Notenkraker verwijst. Wil men voor de kennis van Matthijs de Vries naast de levensberichten in Maatschappij d. Nederl. Letterk. en Koninkl. Academie de besprekingen van zijn verdiensten en karakter door Van Vloten raadplegen, dan gebruike men die als heilzaam tegengif; Van Vloten daarentegen, die aan zijn officieele onsterfelik-verklaring de pas afgesneden had, zou men in de eerste plaats moeten leren kennen uit die twee uit het filologiese kamp afkomstige vlugschriften! Waarlik het wordt tijd dat een volledige bibliografie van iets anders komt getuigen!

Zijn uitgave tusschen 1850 en 1855 van het midden-Nederlands proza en andere werkjes, die voor het eerst de aandacht vestigden op Ruusbroec, Suster Bertken, Pater Brugman en al die vele schrijvers van Marialegenden, kloostersermoenen enz. heeft de stoot gegeven tot de bestudering van de middeleeuwse mystiek en de moderne devotie, door de kerkhistoricus Moll en zijn leerlingen Van Otterloo, Acquoy en Johan Brinkerink[1]), terwijl eerst na 1892 het vele

[1]) W. Moll: Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de 15de eeuw (1854), Kerkgesch. van Nederland vóór de Hervorming (1864—1871); Acquoy: Het Klooster te Windesheim en zijn invloed (1875—1880); Van Otterloo: Johannes Ruysbroeck (1874); Brinkerink: Het Klooster van Diepenveen.

stichtelik en wereldlik proza onder Verdam's professoraat door zijn leerlingen De Vooys, Hoogstra, Tinbergen, Van der Vet, Ebbinge Wubben en jongeren tot dissertatie's bewerkt werd; zelfs in 1907 schreef Prof. G. Kalff nog[1]) ... „er moeten nog tal van monografieën geschreven worden, eer wij eene eenigszins bevredigende kennis van ons wereldlijk en geestelijk proza der middeleeuwen zullen bezitten". Van Vloten's aanwijzingen voor de Maerlantstudie, zijn vaak zeer scherpzinnige emendatie's, het *feit*, dat hij de Merlijn op het goede ogenblik te pakken wist te krijgen en het ondankbare stuk werk van de uitgave in korten tijd te voltooien, zijn onmiddellike erkenning van Braune's studie betreffende Veldeke, zijn uitgave van Marieken van Nijmegen, en de vele goede textverklaringen, die hij naast de verkeerde gaf, geven hem evenveel aanspraak op de dankbaarheid der taalstudenten, als zijn uitgave van de liederboeken, van Cornelis Everaert, van het gehele Nederlandse kluchtspel, van de Nederlandse geschiedzangen, de baker- en kinderrijmen, spel- en dansliedjes en zoveel meer.

Niet wat Van Vloten er van zei of zeggen zou, prikkelde de filologen tot inspanning, maar de vrees dat Van Vloten hen voor zou kunnen zijn. En dit voor-zijn was bij hem geen opzet; een „streber" was hij niet. Hij vestigde zelf het eerst de aandacht op een handschrift, niet eens, maar herhaaldelik, gaf het pas uit als geen ander in 20 of 30 jaar er kans toe gezien had en werd er dan nog boos om aangekeken. Waarlik, voor mensen van zijn ontoombare en ontembare ijver *moet* de beloning wel liggen in het geluk van het werk op zichzelf. Maar hij was menselik genoeg om daarboven nog wat erkenning te verlangen, van vakgenoten, en ... verontwaardigd te zijn als hem die niet gewerd.

---

[1]) Geschiedenis der Nederl. letterkunde II, blz. 284.

V. LETTERKUNDE

1. ZEVENTIENDE EN ACHTIENDE EEUW

> „Zoo zullen dan ook die letteren, van hare oudste gewrochten af tot op die van het heden toe, in geheel haren gang en ontwikkeling bespied en doorloopen — met hare vele eigenaardige schoonheden, maar ook hare veelvuldige afwijkingen van een zuiveren en onbedorven kunstsmaak; — zij zullen op hare beurt, niet minder krachtig werken, dan taal beide en geschiedenis, om dien reinen kunstzin in ons op te kweeken en te bevorderen, die evenzeer eene edele verfijning der zeden bewerkt als eene weldadige veredeling van het verstand".[1])

De aandachtige lezer zal hebben opgemerkt, dat we in het voorafgaande hoofdstuk eigenlijk de middeleeuwen ook al letterkundig behandelden. Het is nu eenmaal moeilik voor die tijd een scheiding te maken tussen taal- en letterkundige bespreking. Het zij dus erkend, dat het nauwkeurig uitgeven van teksten, die hij alleen als hulpmiddel voor het begrijpen van geschriften en uit die geschriften het volk en de schrijvers, beoefende, Van Vloten's zwakke punt was, maar dat niettemin de studie van het midden-Nederlands grote verplichtingen aan hem heeft. Zijn eigen kijk op de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde legde hij neer in die vele leer-, lees-, handboeken en bloemlezingen, in hoofdzaak bestemd voor het middelbaar onderwijs en de middelbare acte. Het spreekt vanzelf, dat een man die getuigen moet, liefst het jonge geslacht als gehoor heeft; en het spreekt dus ook van zelf, dat toen de gelegenheid om onder de academiese spes patriae werkzaam te zijn, zich niet aanbood, de nog jeugdiger hoop, gezeten op de banken van H.B.S., Gymnasium en kweekschool, de zegeningen van zijn arbeid deelachtig werd. Gezien het aantal drukken, dat van zijn overzichten en

[1]) 619, blz. 33.

bloemlezingen verschenen is, kan men aannemen, dat hij voor een korte tijd het middelbaar onderwijs in de Nederlandse letterkunde heeft beheerst en dat ook het Hoger Onderwijs — maar dan meer door zijn uitgaven van vergeten dichters of brieven van bekende dichters, alsmede door zijn geschiedenis der nieuwe letteren, — zijn invloed heeft ondergaan. Op dit gebied is Van Vloten's verdienste zo niet door de tijdgenoot dan toch door de nakomeling erkend geworden.[1]) Een schets van de geschiedenis, enz. voor burgerscholen van jongens en meisjes, een beknopte voor leraren en onderwijzers en voor ieder die, als hij, in Jonckbloet's Geschiedenis geen welbehagen vond, een verzameling van Nederlands dicht en ondicht van de 17de, 18de en 19de eeuw en uit de laatste verzameling weer een keur, moesten het Nederlandse volk de kennis van zijn eigen literatuur bijbrengen, waarvan het zolang verstoken was geweest. De indruk, die men bij vergelijking met een tegenwoordig schoolboek als de bekende geschiedenis van Dr. C. G. N. de Vooys verkrijgt, is, dat hier van het goede teveel werd gegeven. De karakteristieken op zich zelf zijn goed, de citaten uitmuntend, maar er worden te veel namen genoemd. De schets van de geschiedenis laat geen enkele naam van de uitvoeriger editie

[1]) De lofspraken van nakomelingen zijn voor het grijpen. Ik haal er enkele aan: „Degene die het meest heeft gedaan voor de bekendmaking van onzen, gelijk van zoo menig ander Nederlandsch dichter van vroegeren of lateren tijd, is J. van Vloten geweest". Inleiding tot de Spelen van Cornelis Everaert, uitgegeven door Dr. J. W. Muller en Dr. L. Scharpé, blz. XLVII. „In het midden van de 19de eeuw werd opnieuw de aandacht op het Geuzenliedboek gevestigd door den man, die zooveel van onze oude letterkunde, dat slechts aan enkelen bekend was, voor iedereen toegankelijk gemaakt heeft. In zijne Nederlandsche Geschiedzangen (1852, nieuwe uitgaaf 1864) nam Van Vloten niet minder dan 133 nummers uit het Geuzenliedboek op. De historische toelichtingen maakten vele dezer liederen verstaanbaar, maar vooral is het eene groote verdienste van hem geweest, dat hij ze in tijdsorde geplaatst heeft. Daardoor heeft hij ook lateren uitgevers het werk vergemakkelijkt, ook al neemt men zijne dateering niet ongewijzigd over". Aantekening van Dr. P. Leendertz Jr. achter de uitgaaf van Dr. E. T. Kuiper's Het Geuzenliedboek (1925), blz. 385.
Ook bij Kalff, Blok, De Vooys e.a. kan men ze verspreid vinden.

vallen, maar beperkt zich in karakteristiek en citaat. Nu moet men niet vergeten, dat tientallen 19de eeuwse namen voor ons niet meer dan een klank zijn en dat in de 21ste eeuw tientallen van onze 20ste eeuwse beroemde romanschrijvers en schrijfsters, critici en poëten waarschijnlik — dank zij het Museum voor Letterkunde — wel ter studie aanwezig, maar toch zeker niet meer bekend zullen zijn.

Evenwel is dit oordeel ook geuit door een onderwijsman, A. W. Stellwagen, die in zijn herdenking van Van Vloten schrijft: „Het boek heeft geheel het karakter van zijn maker; het is te vol, er is te veel gegeven. De groote deugd is, dat de beknoptheid tot verdere (zelf)studie aanspoort en uitnoodigt, omdat — met slechts weinige uitzonderingen — het boek van elken schrijver of dichter een enkel woord geeft, een regel of wat, maar die eigenaardig en ons den verderen weg wijzende. Bij alles en op iedere bladzijde maakt deze geschiedenis der Letteren den indruk, dat Van Vloten een man was van zeer groote belezenheid en kennis en die er een genot in vond anderen tot de beoefening der Nederlandsche letteren te prikkelen".[1])

Ook op het gebied van de literatuur heeft Van Vloten voor zijn opvatting moeten strijden. Over de middel-Nederlandse („middennederlands" vereist volgens Van Vloten de assimilatiewet) twistpunten hebben we het al gehad. Voor de latere eeuwen geldt het evenzeer zijn helden te verdedigen tegen aanvallen van gezaghebbende literatoren: Vondel tegen Jonckbloet, Onno Zwier van Haren tegen Huet, De Genestet tegen De Gids; en aan de andere kant bovenmatig geprezen schrijvers tot hun redelike afmetingen terug te brengen: de door Jonckbloet en Loffelt op de voorgrond gestelde Rodenburg, de door Vosmaer in „Een Zaaier" verheerlikte Multatuli.

Aan een eigenlik-aestheties oordeel was Van Vloten evenmin toe als een ander van zijn tijdgenoten. Jonckbloet niet, die een snuifje had genomen van Duitse aesthetiese methodes en nu, met een hekel aan wat hij burgerlik en

[1]) Leeskabinet, Nov. 1883, blz. 89.

didakties vond — Maerlant, de klerk; Vondel, de kousenkoopman; — zijn onnederlandse theoriën toepaste op Nederlandse „lettergewrochten", Bakhuizen niet, die het levende Amsterdam opriep rondom Vondel met Roskam en Rommelpot en Hoofts Warenar, Huet niet, die een Franse geest en fatsoenlikheidsbegrippen had en ook Potgieter niet, die van de renaissance-schoonheid vol, zocht naar geest en karakter, maar die liefst in de evenwichtige maat van zijn eigen wezen. Maar wat de besten onder Van Vloten's tijdgenoten, en hijzelf niet het minst, deden, was, dat ze de aandacht van hun lezers afleidden van Cats en Tollens, en haar richtten op Vondel en Bilderdijk. Zij vonden in de populaire eerste twee Holland op zijn smalst terug en streefden naar een wijder, een grootser Holland, dat hun door Vondel, de Van Harens, Bilderdijk in de oren zong.[1])

De werkzaamheid van deze literatuurbeoefenaars kan dan ook het beste gekend worden uit hun houding tegenover Vondel en Bilderdijk.

Voor de herleving van Vondel heeft Van Vloten veel gedaan. Hij volgde hier, schouder aan schouder met Alberdingk Thijm, in het voetspoor van Jacob van Lennep, die in 1855 zijn volledige Vondel begon te publiceren. In 1858 hield hij in Deventer een voordracht: „Vondels Eenvoud".[2]) Toen in 1860 Tollens in Rotterdam een standbeeld zou krijgen, heeft Van Vloten in de Nederl. Spectator[3]) aan het eind van zijn bespreking „Tollens en zijn ongeroepen levensbeschrijver" een oproep gedaan voor een Vondelstandbeeld. Deze oproep werd twee jaar later gevolgd door de uitgave van „Vondels Eenvoud" „ten voordeele van 't op te richten standbeeld des dichters", ongeveer gelijktijdig met Beets' „Gesprek met Vondel, naar aanleiding van 't hem toegedachte standbeeld"[4]). Van Van Lenneps grote prachtuitgaaf waren al enige delen verschenen, toen Van Vloten het aanzoek ontving om voor de uitgever Roelants in Schiedam een goed-

[1]) Potgieter, de dichter onder hen, stond toch anders tegenover de vaderlandse dichtkunst dan de overigen. Hij sloot aan bij Feith en Bilderdijk stootte hem af.

[2]) 1053. [3]) 1197. [4]) Erven Bohn, Haarlem, 1861.

kope volledige Vondel persklaar te maken. Hij zag geen reden Roelants naar Van Lennep en Binger te verwijzen. Immers hun kostbare uitgave kon nooit vallen binnen het bereik van de velen: leraren, onderwijzers, studenten, rederijkers en toneelgezelschappen, en voor deze was het ook wenselik de spelling te moderniseren. Dat hij bij de uitgave gebruik maakte van verschenen en niet verschenen gegevens, was, in een tijd, toen men nog geen Nederlands en middel-Nederlands, zelfs nog geen oud- en mnl. woordenboek van Oudemans rijk was, niet meer dan natuurlik. Van Vloten had zijn eigen lijstje met aantekeningen, al lezende bijeengegaard, maar hij maakte, behalve van Van Lennep's verschenen delen, ook nog dankbaar gebruik van de hulp van „onze begaafde en smaakvolle dichter, Mr. A. Bogaers", die Van Vloten's taalkundige aantekeningen op Vondel aan een nauwlettend toezicht onderwierp. Maar ook bij zijn verklaring van Vondel openbaarde zich het verschil in beginsel met de andere taalgeleerde Vondelkenners. „Hij heeft mij daardoor reeds op ettelijke, mij ontsnapte misstellingen opmerkzaam gemaakt, en mij de gelegenheid verschaft, die nog vóór de voltooying der uitgave, aan mijne lezers aan te wijzen, en kenbaar te maken. De rijke voorraad woorden, die hij zich, uit vroeger en later schrijvers heeft opgeteekend, en die inderdaad een aanzienlijk gestoffeerd magazijn vullen, maken 't hem gemakkelijk, mij daaruit van dienst te zijn, en zich de meeste aanspraak op mijn dank en dien mijner lezers te verwerven. 't Is mij daarom van mijne zij des te aangenamer, hem weêrkeerig den dienst te kunnen doen, om hem, zoo mogelijk, opmerkzaam te maken op het min voldoende eener dergelijke lijst voor een juist inzicht in 't eigenlijke leven der taal; zij kan, op zich zelf, nimmer meer dan 't middel zijn om daartoe te geraken" . . .

Het is hier hetzelfde als met de verklaring van middel-Nederlandse uitdrukkingen, plaatsnamen e.d. Van Vloten vraagt met de anderen: komt dit woord, deze uitdrukking meer voor bij Vondel of bij zijn tijdgenoten?" — en hij had op hen zijn belezenheid in de kluchtspeldichters voor — maar hij vraagt daarnaast: komt het nog voor in het tegen-

woordig Nederlands, in een of ander dialect? en hij heeft daardoor meer kans gelijk te hebben, maar ook zich bloot te geven. En omgekeerd: wanneer Vondel zegt in een van zijn eerste verzen van De Warande der Dieren, die bovendien uit het Frans vertaald zijn, dat de haan „zingt", dan aarzelt hij niet dit bij Vondel een gallicisme te noemen; ook al weet Bogaers hem een zingende haan uit Der Natueren Bloeme aan te wijzen, op een plaats, uit het Latijn van Thomas van Cantimpré vertaald, hij weigert te geloven dat een goed-Nederlandse haan ooit anders heeft gedaan of behoort te doen dan kraaien.

Men heeft zich vaak boos of vrolik gemaakt over het overdreven purisme van Van Vloten — zijn jacht op gallicismen en germanismen — zelfs bij Vondel. „Een weldenkend geletterd Engelschman onzer dagen", schrijft hij zelf met ingenomenheid, „de verwaarloozing zijner eigen taal in de Engelsche dagbladen gispende, gaf den wensch te kennen, dat hun uitgevers maandelijks ten dienste van hun medewerkers een lijst van verboden uitdrukkingen en woorden mochten aangeven, even als jachtopzieners gewoon zijn schadelijk gedierte aan wand of deur te spijkeren". Het valt niet te ontkennen, dat Van Vloten jagende op on-Nederlandse konijntjes of wezels, ook wel eens een bok schoot. Maar doorgaans is zijn afwijkend standpunt en niet zijn ontoereikende kennis de oorzaak van afwijkende oordeelvelling. Zo in zijn vriendschappelik antwoord op de losse aanmerkingen van Mr. A. Bogaers[1]) . . . „volgens u heeft een woord slechts een nederlandschen vorm noodig, om burgerrecht te erlangen, wanneer een of ander „achtbaar schrijver" het gebruikt; in welk een zin dat in beide talen geschiedt, maakt bij u geen onderscheid. Eilieve, zie eens, waartoe zulk een beginsel leiden moet. De Duitschers en wij hebben beiden van het werkwoord *uitschieten* het zelfst. naamw. *uitschot* gevormd; maar bij hen dient dat, om eenige uitgezochte *uitverkoornen*, bij ons om eenig *uitgeworpen uitvaagsel* aan te duiden. En hoe denkt gij nu

[1]) 1061, blz. 3.

wel, dat de leden onzer raads- en andere *commissiën* (Hoogd. *Ausschuss*) het zouden opnemen, wanneer gij hen naar uw (vergeef het mij) wat *ondoordachten* stelregel, het *uitschot* der zedelijke lichamen noemdet, die zij vertegenwoordigen?[1]) De vorm van het woord is toch even goed Neêrlandsch, als die van *voorwerpen*; maar het wordt (even als dit laatste) bij ons in een geheel anderen zin, maar die hier kennelijker aan den dag komt, dan in het Duitsch gebezigd". Voor Van Vloten gold een woord al als germanisme, wanneer er naast, een volgens het Nederlands taaleigen gevormd synoniem bestond en wanneer hij het als een indringer uit de Beierse tijd kon brandmerken of als een in de 17de eeuw met Vondel uit Keulen of met de hannekemaaiers uit Oost-Friesland gekomen zegswijs. Dat het eeuwenlang en door allerlei schrijvers gebruikt was, verbeterde de zaak van het corpus delicti wel, maar redde het niet. Van Vloten had een opzettelike studie gemaakt van de Duitse invloed op onze taal en vooral uit de tijd van het Beierse gravenhuis veel texten met baarblijkelike germanismen gepubliceerd. Hij bleef terecht van mening dat het gevaar voor de onteigening van onze taal hoofdzakelik van *die* kant dreigde, vooral in zijn eigen tijd, door de invloed van Duitse theologiese, wijsgerige en aesthetiese handboeken, en ging onvermoeid voort met aanspijkeren van dit schadelik wild.[2])

Van Vloten was dus in 1862 begonnen aan de „schandekoope" volksuitgave van Vondels werken, die hij ook niet ongemoeid tot stand zou brengen. Binger deed Roelants een proces aan wegens nadruk en Van Vloten, die als getuige gedagvaard werd, oordeelde natuurlik dat hij hiervoor de zedelike verantwoording droeg en verdedigde zichzelf en zijn uitgever in twee zeer lezenswaarde vliegende blaadjes.[3])

„Ik dacht daarbij zoo weinig aan eene benadeeling — door nadruk — der belangen van de H. H. van Lennep en

[1]) Merkwaardig is in dit verband dat Albert Verwey, in zijn Johan van Oldenbarnevelt, blz. 29, zich van dit „uitschot" in de Duitse betekenis heeft bediend om een „commissie uit de Staten" aan te duiden.

[2]) 780—805. [3]) 1055; 1056.

Binger, dat ik — moet ik thans zeggen: de onnoozelheid? — had, de nieuwe uitgave, na tijd en wijle, aan eerstgenoemde zelf te willen opdragen, niet twijfelende aan de volkomen instemming, die iedere poging bij hem vinden zou, de werken van den grooten dichter bij het Nederlandsche volk meer bekend en bemind te maken . . . Door de baat, mij bij de bewerking door Van Lenneps uitgave — in 't bekendmaken van zeer enkele verzen in handschrift of minder verspreide oude uitgaven en de voorloopige rangschikking naar tijdsorde — gegeven, behoefde ik mij — ronduit gesproken — niet meer dan beloond te achten voor hetgeen ik hem, op mijne beurt, zoo in oorspronkelijke handschriften als aanwijzingen en toelichtingen in der tijd verstrekt heb, en hij dan ook steeds met de meest vriendschappelijke erkentenis en openlijke dankbetuiging van mij aangenomen heeft. Ik mocht mij daarom te recht bevreemden over de aanklacht later door de H.H. Binger tegen mijn uitgever ingediend en waarbij deze van niet meer of minder dan nadruk hunner uitgave beschuldigd werd. Naar ik verneem, verdeelt zij zich over drie punten: text der voor 't eerst in druk gegeven verzen, volgorde der stukken, en aanteekeningen. Ik heb mij omtrent beide eerste punten reeds verklaard, ben daarenboven, wat het tweede betreft, zoo in de eerste als tweede aflevering herhaaldelijk van Van Lenneps rangschikking afgeweken. Omtrent het derde nog een enkel woord. Ik heb mij, èn kortheidshalve èn vooral om allen schijn van vitzucht te vermijden, in mijn eerste aflevering opzettelijk weêrhouden, waar ik van Lenneps verklaring door eene, mijns inziens, juistere meende te moeten vervangen, daarbij op zijn minder juiste toelichting te wijzen, er mij toe bepalende, alleen mijn eigen te geven. Daardoor komt natuurlijk voor den oppervlakkigen lezer minder onmiddelijk uit, waar ik al of niet van hem verschil. Waar ik inderdaad van zijne opheldering gebruik maakte, heb ik mij daarentegen, gelijk het bij aanhalingen past, bepaaldelijk op hem beroepen, meer dan eens daarenboven den lezer die zich op een of ander punt, buiten mijn bestek, verder mocht willen inlichten, op hem verwezen; herhaaldelijk heb ik

voorts, waar hij geene toelichting gaf, en ik die wel noodig rekende, ze ten dienste mijner lezers gegeven. Wie deze wijze van behandeling in hare bijzonderheden wil nagaan, zal wel aan geen nadruk gelooven". De bewijsplaatsen geeft hij er bij op. En in het tweede blaadje: „Ik behoef hier wel niet te herhalen, dat ik van een en ander noch uit jammerhartige vitzucht, noch uit een lakenswaarde begeerte rep, om zijne verdiensten, in 't uitgeven van Vondel, te verkleinen, maar alleen om — *door hemzelf* en dat onbillijk verwijt van nadruk *gedwongen* — de nauwlettende zorg te laten uitkomen, door mij op mijne beurt aan Roelants' volks-uitgaaf besteed. Dat ik mijn eigen arbeid daarom voor volmaakt zou willen uitventen, is verre van mij; maar gerustelijk mag ik hier herhalen, wat ik op de vierde en laatste vraag van den rechter antwoordde: „of ik namelijk niet erkennen moest, dat Roelants' Vondel het voorkomen eener *verkorte* en *verkleinde* uitgave van die der Gebr. Binger had?" dat, wel verre van dien, zoowel door de in de derde aflevering ingelaschte, bij van Lennep, ontbrekende verzen, als door de verschillende wijzigingen en verbeteringen in text en textverklaring aangebracht, hij eerder eene vermeerderde en verbeterde uitgave van Vondels Gedichten heeten mocht."[1])

Dit was geen grootspraak: een zoo nauwgezet criticus als Dr. G. Penon, verzekerde in 1877[2]), de nieuwe Pantheon-Vondel van Van Vloten, in de oorspronkelike spelling uitgegeven, besprekende, dat hij Dr. van Vloten voor de aangewezen persoon hield om Vondels werken uit te geven. „Reeds vroeger heb ik Van Vlotens verdiensten in het licht gesteld en aangewezen hoe zijne uitgave (de bekende in twee deelen) veel beter is dan die, welke door Mr. van Lennep is bezorgd. 't Is me toen door sommigen kwalijk genomen, dat ik dat zoo boud uitsprak. Nu, waarheid was het, en die waarheid mocht niet verzwegen worden".

[1]) Nadat aanvankelik aan Binger rechtsingang was verleend, wees de Rotterdamse rechter de aanklacht af en de Haagse raadsheer, in hoger beroep, ontsloeg Roelants van alle rechtsvervolging. 1180 blz. 542.

[2]) De Banier, 4e jaargang, afl. 5, blz. 44.

Bij een text-critiese vergelijking van de Pantheon-Lucifer met de handschriften blijkt hem Van Vlotens uitgave ook niet aan een ideale maatstaf van nauwkeurigheid te voldoen — die van Van Lennep noemt hij „de slordigheid zelve"— met name de correctie liet te wensen over, zoals bij Van Vloten doorgaans het geval is — maar daar gaat het niet om. De beste Vondeluitgave is in zijn tijd door Van Vloten gegeven en hij was de enige, die het treurspel van Vondel in zijn eigen dramaties karakter erkende als evenwaardig aan Goethe's treurspelen, aan de Franse klassieke drama's, minder dan Shakespeare en Calderon, meer dan Voltaire.

Van Lennep, Huet, Beets, Bakhuizen, Jonckbloet begonnen Vondel te bewonderen als lyries dichter of als wereldburger; dat zijn drama's in de soort die ze vertegenwoordigden onovertroffen waren, zag alleen Van Vloten in, ofschoon ook hij Jephta als treurspelheld mislukt achtte.[1]) Maar kan men hetzelfde niet met meer recht beweren van Shakespeare's Merchant of Venice, waarin zich voor ons begrip de tragiese rol allang verplaatst heeft van Antonio naar de onsterfelike Shylock?

Tussen de uitgave van 1863—'66[2]) en de niet-voltooide van 1877—1883[3]) vielen de Vondelfeesten, waarbij het standbeeld van de dichter in het naar hem genoemde Vondelpark onthuld werd. Kunstenaars en geleerden, vrijdenkers en katholieken verenigden zich om in een driedaags feest de dichter en mens Vondel hun hulde te brengen. Alleen Ten Kate, Boissevain, Pierson hadden zich, toen zij hoorden, dat Schaepman de gedachtenisrede zou uitspreken, aan de huldiging onttrokken en brachten er nu in de pers een wat zure kritiek op uit. Maar juist dat in de verering van Vondel zich de roomse en onroomse helft van onze landgenoten kunnen verenigen, waarborgt deze dichter zijn grote opvoedkundige, zijn verzoenende, zegenrijke werking en van die werking was Van Vloten de heraut.[4])

Geen letterkundige verschijning heeft in Van Vloten's tijd zoveel stof opgejaagd als de schim van Bilderdijk.

[1]) 1074. [2]) 1054. [3]) 1075—1076. [4]) 1071—1072.

Zijn schaduw valt over de gehele twede helft van de 19de eeuw. Eerst Da Costa's verheerlikend overzicht bij zijn volledige uitgave van de werken[1]) en Huet's omvangrijke studie daarover[2]); dan de keuze uit zijn werken, door een „Leven" aaneengeregen, door Van Vloten; dan de openbaarmaking van de brieven aan zijn eerste vrouw en dochter, en van het echtscheidingsproces, het partijkiezen van Van Vloten vóór, van Huet tegen Catharina Rebecca,[3]) terwijl na Kollewijn's beschouwing[4]) Fruin[5]) nog in 1897 het laatste woord in deze questie kon spreken. De naklanken van Da Costa's lofrede vindt men bij Alberdingk Thijm, Beets, Wap.

In Bilderdijk bewonderde het jonge Nederland van 1830 tot 1860, met zijn wassend verlangen naar grootheid, de opstandigheid, al was het dan een schijnbaar-onderworpen opstandigheid, de grootse allure, de prachtige, voor echtdichterlik gevoel gehouden, rhetoriese ontboezemingen, de geweldige concepten. De mens werd hen steeds antipathieker naarmate duideliker bleek dat Bilderdijk, zich voordoende alsof hij Bilderdijk haatte, toch eigenlijk noch God noch mens, maar alleen Bilderdijk zelf liefhad. Van Vloten, hoewel meer dan een ander overtuigd, dat Bilderdijk onvroom en onwaarachtig was, kon niet zoals zijn nakomelingen, diezelfde onwaarachtigheid in Bilderdijk's verzen aanwijzen en ze dientengevolge brandmerken als rhetories.

In 1867, bij de steenplaatsing in Bilderdijks Haagse woonhuis, waarbij M. de Vries, Hofdijk, Alberdingk Thijm, pastoor Brouwers, Capadose en Van Lennep het woord voerden, hield hij zich afzijdig en schreef op de uitgegeven redevoeringen, behalve op die van Van Lennep, die alleen de *dichter* herdacht had, een scherpe kritiek.

De eerste twijfel aan Bilderdijks dichterlike grootheid komt van de kant van Douwes Dekker. Douwes Dekker, die

---

[1]) Kruseman, 1856—1860.

[2]) De mensch en de dichter Willem Bilderdijk, Haarlem, A. C. Kruseman, 1859. Litt. fantas. en krit. XXV, 1—95.

[3]) 1084—1100.

[4]) In het eerste deel van zijn: Bilderdijk, Zijn leven en Werken (1891).

[5]) Verspr. Geschriften· V. 398—425.

in zelfvergoding en zelfverblinding en zelfbeklag, de gelijke is van Bilderdijk[1]), maar in wiens aanval op Bilderdijk's treurspel, Floris V, behalve de zucht om ten koste van een ander geestig te zijn, veel jalousie de métier stak. Multatuli moge bitter doen over de roem door hem als schrijver geoogst, hij had dichter willen zijn, een zo omstreden, een zo bewonderd dichter als Bilderdijk. Zijn aanmerkingen op Floris V zijn meer van taalkundige dan van aesthetiese aard en Van Vloten bestrijdt onmiddellik, dat Bilderdijk zijn taal niet beheerst zou hebben; maar in dit zwakste van zijn toneelstukken ontdekt Multatuli toch eerder dan andere de rhetoriek.

En nu deze eerste bres eenmaal geslagen is in de reputatie van de dichter Bilderdijk, dringen er meer aanvallers op. In 1875 Pierson[2]), in 1878 Dr. Jan ten Brink[3]) en het zal nu geen 10 jaren meer duren, of het bolwerk bezwijkt onder de slagen der tachtigers, de eerste die er een positieve aesthetiese waardeschatting tegenover stelden. Maar dat heeft Van Vloten niet meer beleefd en hij zou het ook niet goedgekeurd hebben.

Bilderdijk blijft dus ook voor Van Vloten een groot dichter, maar in zijn letterkundig Panthéon van vaderlandse helden krijgt hij geen plaats. Daar troont Vondel omgeven door Maerlant, de historieschrijver Hooft, de blijspeldichter Breêro, de kernachtige Huygens, de Van Harens, Bellamy; daar onderhouden zich in een hoekje, waar geschertst en gelachen, maar ook met bezieling en overtuiging gesproken en met hoofse bevalligheid geluisterd wordt: Coornhert, de vrouwen Maria Tesselschade en Betje Wolff, de wijsgeer Johannes Kinker en van zijn eigen tijdgenoten misschien Alberdingk Thijm en Potgieter. Met hen voelt hij zich het meest op zijn gemak, want zij allen schreven een levendig Nederlands proza en hielden niet van gewichtigheid.

---

[1]) De vergelijking is door Van Vloten gemaakt; 1188, blz. 5—7.
[2]) Studiën over Bilderdijk in „Nederland" 1875. „Moeten wij die dichterlijke taal waarlijk bewonderen?.... Ook Bilderdijk's voorbeeld heeft vaak meegewerkt tot de verbreiding van eene opvatting der dichtkunst, die ik voor verderfelijk moet houden". [3]) 1ICO.

Hij is niet eenzijdig of vooringenomen: Coornhert's humanistiese verdraagzaamheid en wijze wellevenskonst was hem zeker het liefst; op het verwijt van Nuyens, dat hij voor vier eeuwen stellig een beeldbrekend Geus zou geweest zijn, antwoordt hij met te zeggen: „Neen, ik zou als Coornhert de nonnetjes en hun gewijde schatten voor het beeldstormend volk verborgen hebben". „En wel verre daarom ook, dat ik de onschuldige beelden der Katholieke Kerk in het Geuzenjaar van 1566 bestormd zou hebben, had ik mij zeker toen beijverd, met Coornhert, de kostbaarheden der bedreigde kloosterzusters weg te bergen. Zoo ik vervolgens niet wellicht reeds met Jan van Marnix te Austruweel in de pan gehakt, of met graaf Adolf te Heiligerlee „gebleven" waar, ik was misschien als Watergeus naar den Briel gekomen, maar had er zeker geen Gorkumschen martelaar gemaakt. En later zou ik mij, met gemelden Coornhert op het gevaar af er, even als hij, door de reeds heerschende Calvinisten, voor vervolgd en verguisd te worden, vereenigd hebben, om gezegden Calvinisten de harde waarheid over hun dwangziek bedrijf niet te verzwijgen. Ziedaar wat ik — naar mijn bescheiden meening — in het laatste derde deel der 16de eeuw zou geweest zijn; en ik *tart* ieder, uit mijn verschillende schrifturen en handelingen der 19de, een enkele zinsnede of wenk aan te voeren, die het weerspreekt".[1])

Maar hij waardeert tegelijkertijd de felle contra-remonstrant Revius, de katholieke priester Stalpaert van der Wiele, de remonstrant Passchier de Fijne, de onleerstellige Kamphuysen. En als literair-historicus weet hij zich toch ook wel zozeer boven zijn persoonlike voorkeur te stellen, dat hij een nieuwe uitgave van Cats' volledige dichtwerken bezorgt, — Cats, „de onverdroten zedenrijmelaar van Sorghvliet", zooals hij hem noemt — en Bilderdijk in een bloemlezing van de onleesbaarheid verlost, waarin hij door de volledige uitgaaf van zijn werk geraakt is. Maar het valt aan te nemen, dat hier het aanbod en verzoek van een uitgever mede gewicht in de schaal legden.

---

[1]) 520, blz. 305.

2. LETTERKUNDIGE TIJDGENOTEN (1850—1883).

Onder de letterkundige tijdgenoten van Johannes van Vloten verstaan we zowel de schrijvers *van* literatuur als die *over* literatuur. Bijna alle letterkundig begaafden van zijn tijd verenigen de functie's van auteur en criticus: in Van Vloten, Pierson, Bakhuizen, Huet, Alberdingk Thijm, overweegt de criticus, in Beets, Potgieter, Van Lennep, Hofdijk, Vosmaer, de auteur; zuivere schrijvers zijn eigenlijk alleen Multatuli, Mevr. Bosboom Toussaint, De Genestet, Cremer, Van Limburg Brouwer, Oltmans; niet anders dan historieschrijvers (critici) zijn Jonckbloet en Fruin.

Over nagenoeg al deze tijdgenoten kan men bij Van Vloten bizonderheden vinden: een oordeel, een kenschetsing. Voor zover hij ze overleefd heeft, heeft hij ze herdacht en hun brieven aan hem gepubliceerd: De Genestet[1]) (1865), Bakhuizen[2]) (1865), Van Lennep[3]) (1868), Van Limburg Brouwer[4]) (1873), Anton Bergman[5]) (1874), Potgieter[6]) (1875) en de minder belangrijke: Moulin[7]) (1856), ten Bruggencate[8]) (1855). En voor zover ze hem overleefden zal een enkele, zoals Multatuli[9]), Mevrouw Bosboom, Pierson, een zucht van verlichting geslaakt, maar zullen de meesten hem openlik of stilzwijgend herdacht hebben als een eerlik mens, die het goede wilde.

De verhouding tot Bakhuizen hebben we al behandeld, die tot De Genestet droeg een hartelik en vriendschappelik karakter, maar nam door De Genestets vroege dood een ontijdig einde. De belangrijkste zijn die tot Douwes Dekker en Huet, en de duurzaamste die tot Potgieter en Thijm geweest.

In Douwes Dekker bewonderde Van Vloten de geniale schrijver van de Max Havelaar en de voorvechter voor recht en waarheid. Hij trad met hem in briefwisseling en wist hem in 1864 een lezing in Deventer te bezorgen.

Zij hadden toen een tijd lang beiden het gevoel een geest-

---

[1]) 1164. [2]) 1147. [3]) 1180. [4]) 1183. [5]) 1152. [6]) 1193 en 1194. [7]) 1184. [8]) 1158. [9]) Zie blz. 127.

verwant gevonden te hebben en hangende de beruchte Deventer kwestie stuurde Dekker zijn gastheer van drie jaar geleden een sympathiebetuiging[1]). Kort daarna bedankte hij hem voor zijn uitspraak in de Bloemlezing uit het Nederlandsche Proza: „dit even vurige als geestvolle slachtoffer van Indisch wanbeheer en Nederlandsche lamlendigheid".

Maar toen Van Vloten het initiatief nam tot ondersteuning van Dekker's gezin en er met behulp van Huet, Kallenberg van den Bosch en Van der Valk in slaagde een klein fonds bijeen te brengen, had hij zich Multatuli voor goed tot vijand gemaakt. Want er stond in de circulaire:

„Hun man en vader, de keerzij van wiens belangloozen aard het is, allerminst een financieman te wezen, wiens roeping eer op ieder ander gebied dan dat eener doeltreffende behartiging zijner geldelijke belangen ligt, is daartoe niet bij machte. Zij zouden daarom wenschen, door een genoegzaam aantal persoonlijke inschrijvingen van een vijf- en twintig tot honderd Nederlandsche Guldens 's jaars tot een gezamenlijk bedrag van hoogstens tweeduizend toe, in de gelegenheid gesteld te worden zijn gezin behoorlijk te verzorgen en in een of ander gemeente, waar het leven niet te duur en het schoolonderwijs deugdelijk is, metterwoon te vestigen. Een hunner, het meest in de nabijheid levende, zou zich meer bepaaldelijk met het beheer der te verstrekken geldsom belasten, in de betaling van 't benoodigde voorzien en een wekelijksche uitkeering voor de dagelijksche behoeften aan de moeder des huizes doen kunnen". Dat er bij deze ondersteuning voor gewaakt werd het geld niet in handen van Dekker zelf te geven, was voor deze prikkelbare auteur een reden Van Vloten en later Van Vloten's zwager, Mr. J. van Gennep, de aanstichter van het Multatulifonds, van de ergste kwade trouw te zijnen opzichte te verdenken. Ook in het maatschappelike was Dekker afbrekend, Van Vloten opbouwend. De Maatschappij tot nut van den Javaan

---

[1]) Zie: Multatuli brieven (wereldbibl.) deel VII, blz. 7—19, 53—57 (van Tine aan Dr. v. Vl.) en deel VIII, 57—58 en de circulaire.

kon zoals we gezien hebben, op Van Vloten's steun rekenen, maar Dekker vond het een doodgeboren instelling.[1])

Met zijn beroep op de deelneming van het Nederlandse volk ten bate van zichzelf en zijn gezin, had Dekker zich als mens min of meer onder curatele van de deelnemenden gesteld en Van Vloten was een curator, die ook voor genieën geen afwijkende zedelike maatstaf erkende. In zijn antikerkelik streven eensgezind met Multatuli — hoewel met veel meer waardering voor de historiese grootheid en waarde van de Christelike cultuur toegerust — moest hij al gauw aanstoot nemen aan wat er aan zelfbedrog en eigenliefde in zijn handelingen en uitingen school. Nu was er geen directe reden hem daarover hard te vallen, vóór de verering van Multatuli z.i. de spuigaten uitliep en zelfs een zo harmonies en smaakvol auteur als Vosmaer er aan meedeed. „Onkruid onder de Tarwe" was de in zijn titel zo juiste terugslag op Vosmaer's studiën: „Een Zaaier".

De publicatie van deze „Letterkundige karakterstudie" is Van Vloten erg kwalik genomen en hem als een ergerlike onkiesheid aangerekend. Men vreesde, en terecht, dat ze een belemmerende invloed zou uitoefenen op Multatuli's toch al zo van uiterlikheden afhankelike scheppingskracht. Loffelt's „Jupiter van Vloten en zijn kritiek", beantwoord door: „Thersites Loffelt en zijn gevit" diende dan ook hoofdzakelik om dat door Multaluti reeds luid aangekondigde euvel — hij was bezig aan Woutertje Pieterse — te bezweren.

Ik kan niet vinden dat Van Vloten ongelijk had en geef hier plaats aan zijn eigen verdediging.[2]) „Met bovenstaande beschouwing schreef Mr. Brooshooft in den Tolk,[3]) zich niet te kunnen vereenigen. Naar hem voorkwam, schreef hij, was het huwelijk[4]) van Douwes Dekker geen lachwekkend

---

[1]) „Maatschappij tot nut van den Javaan", vlugschrift, niet opnieuw uitgegeven in de werken. Zie ook de brieven aan Roorda van Eysinga.

[2]) 1188, blz. 92.

[3]) Mr. Brooshooft was redacteur van De Tolk, waarin Van Vloten's Multatuli-studies eerst waren verschenen.

[4]) Bedoeld is het tweede huwelik. (M. M.-V.)

onderwerp, en in elk geval een zaak, die hij voor zichzelven te verantwoorden had. Ik deel in die zienswijs niet; ik meen dat de wijs, waarop D.D. voortdurend zich met zijn gansche gezin aan zijn lezers als heeft opgedrongen, ieder van dezen ook het volste recht geeft, openlijk rekenschap te vragen van zijn handelingen en geschriften, in beider onderling verband. Wanneer iemand zich op een dergelijke hoogte, op een zoo reusachtig voetstuk stelt, als hij, van den aanvang af, en in toenemende mate, verkozen heeft te doen, dan staat het elk volkomen vrij, hem te vragen, met welk recht en op welke gronden hij dat doet, en wat er al dan niet aan is van al de groote woorden, die hij omtrent zich en de zijnen bezigt. Hij zelf — niet ik, of een ander — heeft het eerst zijn *gelukkig* huwelijk — gelijk hij 't noemt — zijn Tine en zijn kinderen op het tapijt gebracht, en daaromtrent allerlei moois geschreven, ons allerlei roerends zoeken diets te maken; en wij hebben dus recht te weten, in hoever hij ons daarin al dan niet *moedwillig* bedrogen heeft . . .

„Ware het (huwelijk) t'avond of morgen eens *in alle stilte* door hem voltrokken, dan had het er ter wille der maatschappelike verhouding van zijn tweede vrouw èn nu èn later, wanneer hij haar eens door den dood ontvallen mocht, door gekund. Doch nu, zoo algemeen en met zooveel ophef, tijdens de opvoering van de Vorstenschool, kenbaar gemaakt, en openlijk bij de aankondiging in de dagbladen, met den naam en de nagedachtenis der eerste vrouw verbonden — welker dood hij daarenboven *niet* in die dagbladen had bekend gemaakt — was het meer dan *onkiesch*, en beoordeelt men het zeker nog het zachtst, door het, bij wijze van April-aardigheid, maar met een meesmuilenden glimlach te begroeten".

Met Van Vloten's verandering in de derde druk van zijn 19de eeuws proza: „deze even vurige als geestvolle *bestrijder* van Indisch wanbeheer en Nederlandsche lamlendigheid" met de noot: „„slachtoffer" schreef ik minder juist in de vorige uitgave; want al zal zijn strijd steeds even lofwaardig blijven, „slachtoffer" was hij, van den aanvang af, slechts van zijn averechtsche zelfbespiegeling en zijn noodlottige tekort-

koming in alle zelfbedwang", sluit zijn rechtstreekse oordeelvelling over Multatuli; met Multatuli's vereerders heeft hij het nog een tijdlang aan den stok. Dat hij Multatuli tot na zijn dood een nagel aan de doodkist bleef, is later gebleken uit de brieven. Dekker gaat zelfs zo ver te veronderstellen dat de Dageraad en andere bladen speciaal om hem te grieven, Van Vloten waarderend gedenken.[1])

De verhouding tot Huet is door Albert Verwey, bij de uitgave van Huet's brieven aan Van Vloten[2]), voldoende aangeduid. Hoe Van Vloten in de Alg. Konst- en Letterbode de eerste gedichten van De Genestet in bescherming nemende tegen Zimmerman's kritiek in de Gids, zich buiten De Gids een gezag als literair beoordeelaar had verworven, waaraan Huet, met zijn eerstelingen optredende, zich gaarne wilde onderwerpen. Een vriendschappelik verkeer ontwikkelde zich tussen de beide huizen in Deventer en Bloemendaal, dat door het aftreden van Huet als predikant nog versterkt werd.

Bij de mislukte Groninger benoeming uitte Huet zijn verontwaardiging over de gedane keuze. Iets vreemds is er in de manier waarop hij toch ook getracht heeft, wetende dat Jonckbloet Van Vloten had voorgedragen, zelf een voorspraak voor dat ambt te verkrijgen.[3])

De Gidsgeschiedenis gaf in 1865 Van Vloten gelegenheid openlik met: „Ne touchez pas à la reine" zich voor Huet te verklaren, maar toen twee jaar later Van Vloten zich in een dergelijk geval bevond, schreef Huet hem niet anders dan een gelukwens, dat hij uit een scheve positie bevrijd was.[4]) „Het komt mij namelijk voor, dat uwe positie tegenover het D'sche Atheneum niet volkomen zuiver is, en dat gij, bij voortduring het „middeneeuwsch professorenpak" dragend,

---

[1]) Multatuli: Brieven, deel X, blz. 235: „Ge begrijpt immers dat het ophemelen van dien onbeduidenden kerel slechts ten doel heeft mij te grieven?"

[2]) XXe Eeuw, 1902, afl. 7 en 8, blz. 1—25 en 152—179.

[3]) Brieven aan Potgieter: I, 65.

[4]) Brieven van Maart en 3 Juli 1876.

geen regt hebt, ‚de „doopkluchten" der moderne predikanten zoo streng af te keuren als door u gedaan wordt. Het eene „wij blijven" toch is het andere waard; en gelijk de Herv. Kerk nimmer het „renovabitur" zal mogen uitspreken, zoolang van de modernen geene mannelijke demonstratie uitgaat, zal ook de wedergeboorte van het Hooger Onderwijs uitblijven, zoolang niet een schaar van professoren, door u voorgegaan, afstand doen van hun professoraat".

Er is hierin een zo duidelike misvatting van Van Vloten's streven, dat men bij Huet òf de lust om paradoxaal te zijn òf een overgrote naïveteit òf, en dat zal wel het juiste zijn, de ergernis van de scepticus over zijn geestdrijvende vriend veronderstellen moet. Stelt Huet zich op het standpunt dat een gereorganiseerde Kerk een even onmisbare instelling is als het onderwijs, dan was er voor hem geen reden geweest van zijn ambt afstand te doen, maar had hij, evenals de andere modernen de Kerk naar zijn opvattingen kunnen hervormen; meent hij daarentegen, dat de kristelike kerk heeft uitgediend, dan helpt een „renovabitur" niets en is de Kerk absoluut niet te vergelijken met het onderwijs, zonder hetwelk, in welke gedaante dan ook, de maatschappij niet te denken is; is hij overtuigd, dat de Kerk nodig is, maar de modernen er niet in thuis horen, dan kan hij Van Vloten's optreden niet afkeuren. Op Van Vloten moet deze uitspraak in ieder geval een onzinnige indruk gemaakt hebben en zij klopt niet met Huet's „Ongevraagd advies", inzake Pierson tegen Réville c.s. van 1866.

Beter hout sneed Huet met wat er volgt: „Ik ben het volstrekt niet met U eens dat onze Hoogereburgerscholen worden moeten hetgeen Mr. Groen noemen zou „kweekscholen van het ongeloof" en dat gedeelte Uwer oratie heeft op mij den indruk gemaakt, als werd door U, lijnrecht in strijd met al uwe antecedenten, de gewetensvrijheid aangerand. „Laat ze tezamen opwassen" behoorde mijns inziens uwe leus te zijn; of, kan dat niet, dan: „Elk zijns weegs". Doch nimmer moogt gij er toe komen, Staats- of gemeentemagten in het werk te stellen om propaganda te drijven in *uw* zin."

Inderdaad legt Huet hier de vinger op de noodzakelike

tegenstrijdigheid in Van Vloten: in theorie verdraagzaam, openstaande voor alle werkelike vroomheid, heeft hij in de praktijk het fanatisme van de apostel. Het kon niet anders: gevaar voor een onkerkelik toekomstig Nederland duchtte hij alleen van de modernen, die een schijngeloof bestendigden; met rust laten kon hij daarentegen de katholieken, de orthodoxen, de kerkeliken van vroegere generatie's, die bij een in kennis van de natuurwetenschappen opgevoed jonger geslacht, z.i. geen proselieten zouden maken. Maar Huet maakt dit wrevelig. En toen Van Vloten hem de les las over de opdracht van Minister Hasselman[1]) en hem de waarheid zei over zijn (anti)-Nationale Vertogen[2]), zijn „Coentje-Contrarie" spelen, nam hij hem dat zeer kwalik. Wel bleef Van Vloten herhaaldelik Huet's uitlatingen in de Javabode met ingenomenheid of tegenspraak, in ieder geval met belangstelling citeren, en was ook Huet ruim genoeg om Ten Brink op de verdiensten van Van Vloten te wijzen en die verdiensten na zijn verscheiden te roemen. Maar in zijn brieven aan Potgieter toont hij zich geërgerd.

Een karakter, aan Van Vloten's inborst lijnrecht tegenover gesteld, was dat van Pierson. Van het begin van diens predikantsloopbaan af stond van Vloten op de uitkijk, of zo'n scherpzinnig en tegelijk gevoelig agnosticus niet zou eindigen met uit de Kerk te gaan en toen hij dit deed, werd deze stap door zijn voorgegane confrater met gejuich begroet. Tevens kreeg Van Vloten nog eens de gelegenheid zijn hart te luchten over de „blijvers". Niet omdat zij bleven, maar omdat zij Pierson zijn „kloek besluit" kwalik namen. Het regende brochures, o.a. ook van Kuenen en Scholten, want nu Pierson rekenschap gaf van zijn heengaan, voelden zijn ambtsbroeders zich verplicht verantwoording af te leggen van hun blijven, en zij konden dat niet, zonder Pierson's uittreden als een misstap, een vergissing te bespreken.

Een en ander gaf Van Vloten aanleiding tot zijn: „Moderne alleenspraak" in den mond gelegd aan de Waalse predikant te Rotterdam met de slotregels:

[1]) 1169. [2]) 1173.

„Laat Waarheid, Eerlijkheid, Oprechtheid, alles sneven,
„Wij kunnen zonder dat wel leven,
„Maar zonder *Kerk* leeft een *moderne* niet".[1])

Réville het meest van allen werkte prikkelend op Van Vloten's rijmlust. Getuige ook het versje:

„Heugelijke tijding
„Bron van hartverblijding
„Hoor: Réville blijft.
„Mag ook Pierson wijken,
„Hij zal niet bezwijken,
„Neen, Réville blijft.
„Wat U moog begeven
„In dit angstvol leven,
„Hij niet, neen *hij blijft.*
„Nog is, in Gods toren
„Niet de Kerk verloren,
„Want Réville *blijft.*
„Waarom ook geweken?
„'t Is zoo zoet te prêeken,
„Kanseltaal te spreken,
„Zalving voor en na;
„Avondmalen, doopen,
„Texten op te hoopen —
„Knollen te verkoopen
„Voor citroenen, ja.

En zijn Afscheidszang aan Réville[2]), hem bij zijn emeritaat en vertrek naar Frankrijk toegezongen.

Pierson zelf rekende zich aanvankelik aan Van Vloten verplicht.

In Januari 1865, kort voor de verschijning van zijn verantwoording, schreef hij hem, met herinnering aan „Een misverstand"[3]) over: „zekere kritiek, waaraan ik altijd bekennen moet veel te danken te hebben, hoe *pijnlijk* de auteur mij *destijds* ook aandeed".

Ook Pierson's volgende brochure: „Gods wondermacht en ons geestelijk leven" wordt door Van Vloten met ingenomenheid besproken.[4])

---

[1]) 367, blz. 80 en blz. 73. [2]) 204.
[3]) A. Pierson: Een misverstand, Gids Mei 1860; en 364. [4]) 369.

Zo Pierson voordien in Van Vlotens deelneming geen bemoeizucht heeft gezien, zeker heeft hij ze als zodanig verwenst, nadat hij in Heidelberg de kansel weer beklommen had, door hem in Rotterdam vaarwel gezegd. Van zijn veranderd kerkelik standpunt gaf hij rekenschap in „Een keerpunt", door Dr. Land: „Een keerpunt in de wijsgeerige ontwikkeling van Dr. Pierson" genoemd en Van Vloten haast zich Land's gevolgtrekkingen te onderstrepen.[1]) Volgende aanleiding tot oneensverklaring is dan Pierson's studie over Alexandre Vinet, waarin hij, volgens zijn criticus, zeer terecht, Vinet boven Taine en Sainte Beuve stelt, maar zeer ten onrechte dit aan Vinet's kristendom toeschrijft: al de hoge morele eigenschappen die Vinet maken tot een verheven criticus, zijn zonder kerkelik geloof denkbaar.[2]) Verder hindert Van Vloten in Pierson zijn gebruik van vreemde woorden en zijn duidelik uitgesproken voorkeur voor Duitsland en de Duitsers.[3]) En dan heeft de „weifelzieke Doctor" nooit belangstelling getoond voor de Nederlandse letterkunde en zowel Vondel's als Bilderdijk's dichterlike waarde in twijfel getrokken. Persoonlike omgang heeft er blijkbaar nooit tussen beide mannen bestaan en Pierson's voornaamste werkzaamheid valt na Van Vloten's overlijden. Hij stond toen — als oudere tijdgenoot — in sommige opzichten nader aan de tachtigers dan de Haarlemse Dr., die vóór hun optreden het letterkundig toneel verlaten had. In zijn laatste levensjaar wist Van Vloten toch nog een mede-Spinozist in hem te begroeten en dit was een verzoenend einde.[4])

Persoonlike omgang heeft er, tenminste na 1868 bestaan tussen Van Vloten en Potgieter. Huet was de schakel geweest en zijn vertrek naar Indië was er debet aan. Want Potgieter werd toen degeen, die het kleine fondsje voor Mevrouw Douwes Dekker beheerde en die van het nieuwste

[1]) 370—371. [2]) 372. [3]) 373—375.
[4]) 383. Zie over Pierson: Alb. Verwey: Bij den dood van Allard Pierson in Tweemaandelijksch Tijdschr. 1896 en Stille Toernooien, blz. 116. C. G. N. De Vooys: A. P.'s Verspr. Geschr. Beweging 1909 April en Mei.

nieuws omtrent Huet en zijn werkkring op de hoogte was. In Bloemendaal, op Sorghvliet hadden zij, vóór Van Vloten in Bloemendaal kwam wonen, elkander misgeloopen en op Kleveroord is Potgieter later nooit geweest, maar Van Vloten bezocht hem geregeld op de Leliegracht om naar de laatste Javabode's te vragen, waaruit hij berichten putte voor zijn Deventer Weekblad.

In Potgieter's brieven aan Huet kan men duidelik merken, met hoe innig genoegen hij doorgaans Van Vloten's krijgsdansen gadeslaat (volgens de voorstelling van Kalff: „de slachtoffers die Van Vloten van tijd tot tijd aan de martelpaal bond om daarna een woesten krijgsdans rondom hen uit te voeren")[1]) al had hij tegen de *vorm* waarin hij het deed, onoverkomelike bezwaren. De Vries' welsprekendheid[2]), Opzoomer's ijdelheid[3]), Pierson's weekheid, de Academie, de Maatschappij der Ned. Letterk.[4]), hij ziet ze met pleizier hekelen. Maar hij neemt het óók gemoedelik op, wanneer Van Vloten in „Mijne herinneringen aan den Gids"[5]) een boekje open doet over zijn relaties met dat tijdschrift, die Potgieter niet van zijn meest verlichte kant doen kennen. „Ik heb den *Levensbode* gekocht", schrijft hij 11 Juli 1865[6]) aan Huet, „en lees dagelijks hoe geestig ik voor mijn vroegere bekrompenheid werd gekastijd. Slechts heeft Van Vloten één ding vergeten; het is niet dat mijn mederedacteurs — ook toen v. d. Brink verdween — reeds dadelijk meê stem hadden — het is dat hem iets onhebbelijks eigen is, waarmeê ik maar geen vrede krijgen kan. Het is iets afstootends, dat in onze naturen ligt. „Wij moeten maar in onze rol blijven"." En 23 Sept. 1869[7]) weer:

„Waarom sluit ik, die voor jaren, als redacteur van de Gids, aan Van Vloten zijn opstel over A. von Humboldt, „Een Koninklijk geleerde"[8]) terugzond, waarom sluit ik in dezen een photographie des mans met een paar lauwer-

[1]) Gesch. der Ned. Letterk. VII, blz. 640.
[2]) Brieven, dl. I, blz. 279.
[3]) Brieven, dl. III, blz. 102.
[4]) Brieven, dl. I, blz. 162.
[5]) 1168. [6]) I, blz. 129. [7]) II, blz. 246. [8]) 1259.

twijgen versierd? Is mijn standaard van moraliteit gedaald? Toch niet, hoop ik, maar

„Le siècle ou nous vivons, est un mauvais moment".

„En toch heeft de tijd zijne belangwekkende zijde, Frankrijk, Engeland, zelfs Pruisen, bewegen zich weer in vrijzinnige richting".

De reden van Potgieter's weigering was merkwaardig. Van Vloten vermeldt hem als naschrift bij de publicatie van het artikel in de Ned. Spectator. Men zou, het stuk lezende, verwachten dat de lof door Van Vloten aan deze vrijzinnige, onkerkse en onafhankelike natuuronderzoeker toegezwaaid, de Gids te vrijzinnig, onkerks en onafhankelik voorkwam. Maar de redactie kleedde haar bezwaren dan toch anders in: zij schreef „het niet met mij eens te zijn over de beschouwing en waardeering van v. H.'s karakter. Zij meende dat hij een hoveling was van het begin tot het einde, die slechts in het geniep (in zijn intieme correspondentie) zich oprecht en onafhankelik uitliet. Mij echter dunkt, dat iemand, die zich zoo tot den koning uitte, als hij bijv. in den hier aangehaalden brief over Maszmann, of aan 's konings disch, en op zijn ziekbed tegen en over Von Gerlach, niet mag gezegd worden slechts in het geniep geprotesteerd te hebben tegen de regeeringsbeginselen die hij terecht verafschuwde; dat hij het getuigenis verdiende door hemzelf zich ergens toegekend van „alleen den moed zijner meening gehad te hebben". En zijn „jonge vriend", daarenboven, hoe open en karaktervol tevens heeft hij zich tegenover dezen steeds uitgelaten! Men heeft (onzes inziens) te veel aan dat „intime" van Varnhagens briefwisseling gehecht en daaruit verkeerdelijk afgeleid, dat hij buitendien nooit verzet heeft aangeteekend tegen hetgeen hij om zich geschieden zag. Maar aangenomen zelfs, dat dat verzet slechts stilzwijgend geweest ware, hij het op het papier slechts geuit had, dan zou het nog den man vereeren, die het tegenover de nakomelingschap uitsprak en verdient het, reeds als een waarschuwende blootlegging der jammerlijke beginselen van Pruissen's staatkunst, allesins onze aandacht".

De verhouding tot de Gids was, na het vertrek van Bakhuizen, tengevolge van de voorzichtigheid van Potgieter: in 1843, toen hij verlangde het stuk over Strauss en De Greuve getekend te zien[1]); in 1848, toen hij het stuk over de Tübingse school van zijn ketterse ondeugendheden ontdaan, plaatste[2]); in 1852, toen Van Vloten de gedichten van De Genestet in bescherming nam en „een beginsel- en naamlooze mishandeling" van zijn vertaling van Quinet's Marnix moest dulden, nooit heel hartelik geweest. Telkens als de geest door toetreding van een jonger lid: Gerrit de Clercq, Van Limburg Brouwer, wat vrijzinniger geworden was, kreeg Van Vloten weer een boek ter bespreking toegezonden, o.a. in 1859 eensklaps Jonckbloet's Beatrijs en Karel ende Elegast, maar het ging niet van harte en kort na de weigering van het opstel over Von Humboldt's briefwisseling kreeg Van Vloten een vrij uitvoerige beschouwing over Edmond Scherers verzamelde kleine stukjes terug „met de aanminnige verklaring, dat men toch vreezende het t'avond of morgen eens te kwaad met mij te zullen krijgen, beter vond, maar tevoren alle betrekkingen af te breken".

Dat Van Vloten deze verklaring voor kennisgeving aannam, en er Potgieter nooit voor in den ban heeft gedaan, en dat Potgieter zijn terechtwijzing zo gracieus aanvaardde, is het beste bewijs, dat hij deze als mens zeer hoog stelde en, omgekeerd, Potgieter in Van Vloten's omgang behagen schepte. Potgieter had het ervaren, wat maar weinigen wisten: „Nippold had in Katwijk veel met Van Vloten verkeerd en was evenzoo verrast als ik er velen heb gezien, zulk een aangenaam mens te hebben aangetroffen in iemand, die als schrijver zijn best doet onaangenaam te zijn".[3])

Het schijnt dat Van Vloten van Potgieter nog al wat aanmerkingen velen kon. Telkens verhaalt Potgieter daarvan in zijn brieven aan Huet en niettemin blijft Van Vloten hem bezoeken. Na Potgieter's dood herdenkt hij eerst zijn belang voor de letterkunde en eindigt tenslotte: „Ook

---

[1]) 141. [2]) 1.
[3]) Brieven aan Huet: III, blz. 221.

als mensch edel en vol gloed voor het schoone en goede, hulpvaardig en trouw in zijn vriendschap, zal men zijn verlies diep betreuren". En in de Kunstbode: „Want zoo iemand, was hij — tot overdrijvens toe — van alle ijdeltuiterij en pronk met eigen persoonlijkheid vrij!"[1]) Bij de onthulling in 1879 van Potgieter's buste op zijn graf hield hij, op verzoek van Zimmermann, een korte toespraak, die aanleiding was tot een vinnige pennenstrijd met Ch. Boissevain.[2])

Het komt zoo duidelik aan den dag en het is een kenmerkend verschil met onze tijd: wat de belangrijke persoonlikheden verbindt of scheidt, is niet eenheid of verschil van beginselen, allerminst staatkundige, maar eenheid of verschil van karakter en van vaderlandsliefde.

Wanneer men langs de rechte weg het goede voor Nederland wilde en trachtte te bereiken, was het bijkomstig tot welke partij men behoorde. Tegenstanders in het staatkundige: Groen van Prinsterer—Thorbecke, Alberdingk Thijm—Van Vloten, waren betere vrienden dan de liberalen onder elkaar. Eerst de katholieke, en na hen de gereformeerde en de socialistiese groep hebben begrepen wat partijverband kon betekenen.

Van Vloten's vriendschap met Alberdingk Thijm dateerde al van „het eerste lustrum van Thijm's huwelijk. Van Vloten en Thijm tutoyeerden elkaar. Meer dan eens kwam Van Vloten bij Thijm aan huis het dejeuner gebruiken. Mevrouw Thijm mocht Van Vloten ook zeer"[3]) en hij ontlokte haar de reeds elders (blz. 40) geciteerde aan haar dagboek toevertrouwde ontboezeming. Een onuitputtelike bron van open brieven was in de eerste jaren het karakter van Prins Willem I, te berde gebracht door Van der Horst in: „Het Huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saksen, historisch-kritisch onderzocht".[4])

Deze Van der Horst was dezelfde auteur die enige jaren

[1]) 1193, 1194. [2]) 48.
[3]) J. A: Alberdingk Thijm, blz. 218.
[4]) 524—526.

later door Bakhuizen volkomen verslagen zou worden in *zijn*: „Het Huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saksen, historisch-kritisch onderzocht"[1]) — en die Bakhuizen verleidde tot de bekende grap, door Fruin misplaatst geacht, door Van Vloten verontschuldigd[2]) — maar die dadelik na de publicatie van zijn boekje de niet malse aanval van Van Vloten te verduren kreeg.

Thijm nam het op voor Van der Horst en Van Vloten richtte zich dus tot hem, de voorman van de katholieke geschiedbeoefenaars, in zijn antwoord: „Ik heb het wel gezegd, heer en vriend! dat uw en uwer geloofsgenooten kerkelijk standpunt een vrijen onpartijdigen blik op het tijdperk des Zwijgers verbood!; uwe poging tot rechtvaardiging des Heeren van der Horst in de Gids tot mij gericht, bewijst mij zulks ten volle. Wanneer ik dus daarop thans nog met een enkel woord terugkom, doe ik dat niet om uwentwil — daarvoor acht ik u, ik belijd het, te ongeneeslijk krank aan het euvel van het Katholicisme, maar voor die belangstellenden — en welk Nederlander is dat niet? — in het vraagstuk van Oranje's onverdiend aangetaste eer, die uwe min juiste voorstelling van het verhandelde, tot verkeerde denkbeelden omtrent den zedelijken maatstaf brengen mocht, door mij ter beoordeeling van des grooten Zwijgers handel en wandel gebezigd". En hij besluit . . . „en ik ook thans vermeen mij gerustelijk van alle verder geschrijf te mogen onthouden, hopende tevens hiermede aan uw welmeenend — maar vergeef het mij — weinig doeltreffend schrijven het onpartijdige, trouwhartige recht gedaan te hebben, dat gij verplichtend belijdt van mij gewend te zijn".

De toon is, ondanks zijn grote openhartigheid, hoffelik. Hoffeliker dan we van Van Vloten gewend zijn. Hij was een reactie op die van Thijm zelf. Van de man die de enveloppe om de voor een vriendin bestemde brief met water bevochtigde, want, „ik kan toch aan een dame mijn spog niet zenden"! en die dit fiere protest inzond tegen de „mishandeling" van Van Vloten's Nederlandse bewerking van

[1]) 527. [2]) 626.

Quinet's Marnix in De Gids: „Schrijver dezes is geen onvoorwaardelijk voorstander van den anoniemen Bijenkorfschrijver Marnix, geen onvoorwaardelijk voorstander van den gniepigsten vertegenwoordiger van het Pantheïsme onzer dagen, Edgar Quinet, geen voorstander zelfs van de wijsbegeerte en geschiedbeschouwing van Dr. Van Vloten, maar bijna nog grooter vijand dan van de hier aangeduide richtingen, verklaart hij zich van de even laatdunkende als kwalijk verborgen oppervlakkigheid, die de anonieme pen des recensents in het beste en beroemdste onzer tijdschriften bestuurd heeft. Wel hoe! We zouden het moeten beleven dat voortaan in den Gids gansche halfvellen compressen druks gevuld werden met de meest onbekookte aanmerkingen op boeken, wier historische inhoud en literaire form gelijkelijk recht hadden op een degelijke kritiek!" ... Deze omgang, die ons Van Vloten van een, wegens het gemis aan brieven, weinig belichte kant doen kennen, maakt een verkwikkelike indruk.

De questie Willem-Filips houdt hen de volgende jaren nog bezig en telkens weer, 1868, 1883, spreekt Van Vloten Thijm tegen[2]), wanneer deze tijdens een congres gemanifesteerd heeft het Wilhelmus niet als volkslied te kunnen beschouwen, daar het katholieke deel van het Nederlandse volk er niet van ganser harte mee zou kunnen instemmen.

In 1854 richt Thijm zijn Dietsche Warande op — de naam bevatte al een vriendelikheid aan het adres van de Zuidelike broeders, die door de Leidse filologen niet helemaal als vol beschouwd werden — en Van Vloten wordt een trouw medewerker. Hij publiceert er de onuitgegeven verzen van Noydekin, Pieter Vreugdegaar, Jan Vrouwentroost, Jan van Gulick, Augustijnken van Dordt en anderen[3]), de tafelspelen uit Trou moet blijcken[4]) en wat hem uit de 14de en 15de en 16de eeuw in handschrift onder de ogen is gekomen: zedelike gispingen[5]), levensmanieren[6]); uit de 17de eeuw, samen met Thijm, Hooft's „Schijnheiligh"[7]) met een onder-

---

[1]) Dietsche Warande 1855.
[2]) 964. [3]) 937–945. [4]) 980 en 981. [5]) 914. [6]) 987. [7]) 1014 en 1016.

zoek naar de berijmer daarvan, bizonderheden over Huygens,[1]) zijn „genealogische aanteekeningen" over Vondel[2]) en zijn „historische aanteekeningen"[3]) over letterkundigen en kunstenaars.

Op de taal- en letterencongressen, door beiden trouw bezocht, vond Van Vloten in Thijm — ofschoon die er weer een eigen in onderdeel van de zijne afwijkende spelling op na hield, een medestander inzake spelling, woordenboek, e.d. De medewerking aan de Dietsche Warande verminderde uit den aard der zaak, toen Van Vloten in 1865 zijn eigen orgaan „De Levensbode" oprichtte, maar later werden de rollen omgekeerd en zond Thijm zijn bijdragen in voor de van 1874—1876 door Van Vloten geredigeerde Kunstbode. Dit deel van beider werkzaamheid hoort evenwel in het hoofdstuk over de Kunstgeschiedenis, waar we er op terug komen.

3. BUITENLANDSE BOEKEN

De herleving,[4]) waartoe Van Vloten zich geroepen achtte zijn volk op te wekken, verwachtte hij voor dat volk niet alleen door de kennis van zijn eigen geschiedenis en letterkunde, maar het moest leren van, zich spiegelen aan, zich meten met het buitenland. Het bewerken, vertalen, aankondigen, beoordelen van belangwekkende buitenlandse boeken was een aanzienlik deel van zijn dagtaak. Hij deed dit niet op de manier van Huet, Potgieter, Pierson e.a., door doorwrochte studies over buitenlandse letterkundigen; hij gaf weer of vertaalde, hij kondigde aan en haalde eruit, wat hij voor de opvoeding van zijn volk nodig achtte. Het waren alles weer volksuniversiteitscursussen, populariserende beschouwingen, compilaties, korte karakteristieken ook wel, maar *geen* diepgaande studies over een onderwerp of persoonlikheid.

Op allerlei gebied heeft hij vreemde uitgaven ter kennis

[1]) 1023 en 1025. [2]) 1058. [3]) 1047.
[4]) Herleven of verzinken. 587.

van zijn landgenoten gebracht. Allereerst bracht hem zijn Spinoza-studie in aanraking met geleerden uit alle landen en hun werk, en al wat in het buitenland over Spinoza verscheen, trok zijn aandacht en werd door hem gerecenseerd. Had de Spectator-redactie een kort levensbericht nodig van een gestorven buitenlander: Strausz, Stahl, Feuerbach, dan wendde zij zich tot Van Vloten. De vertalingen en besprekingen uit het Frans of Waals betroffen doorgaans de geschiedenis: Quinet's „Een winter in Spanje"[1]), een onderhoudend boekje over Spaanse natuur, mensen en tijdsomstandigheden vertaalde hij in 1847 al, zijn Marnix[2]) in 1855; overigens gaf hem de Frans-Duitse oorlog aanleiding kennis te nemen van wat er van Franse zij alzo verscheen en dit te bespreken. Hij volgde Renan's[3]) en Scherer's[4]) publicatie's en gaf er geregeld verslag van.

Uit Duitsland kwam de moderne theologie met Schleiermacher[5]) en daarna de wijsbegeerte van de kunst. Zeller's beknopte geschiedenis der kristelike kerk[6]) werd vertaald, Hase's „Ueber die Entwicklung des Protestantismus"[7]) besproken, Strausz[8]), Von Hartmann[9]) en Schopenhauer[10]) ontgingen zijn aandacht niet. Van de werken van E. Curtius[11]) en Fr. Th. Vischer[12]) gaf hij bewerkingen. Van elk nieuw boek over Goethe[13]) nam hij kennis en tracteerde de lezers van de Levensbode op de inhoud en zijn eigen oordeel daarover. Een enkele maal, vooral na 1872, in de Haarlemse tijd, toen zijn geldelike omstandigheden hem veroorloofden zich ook met ontspanningslectuur bezig te houden, vertaalde hij een aardig bellettristies boekje, zoals Gottfried Keller's meesterlike novelle „Romeo und Julia auf dem Lande"[14]) en uit het Engels „The household of Sir Thomas More"[15]) en Ed. Jenkins[16]) „Klein Duimpjen, eene maatschappelijke vertelling."

Vertalingen van Shakespeare door Moulin en Kok werden door hem van een voorrede voorzien en hij verdiepte

[1]) 1243. [2]) 559. [3]) 124, 157. [4]) 147. [5]) 125, 155.
[6]) 142. [7]) 134—135. [8]) 141, 148—152. [9]) 333, 334 388.
[10]) 388, 389. [11]) 111, 1303. [12]) 151, 1306, 1314.
[13]) 302, 1246—1256. [14]) 1266. [15]) 1276. [16]) 1279.

zich in wat Fransen, Duitsers en Nederlanders over de grote dramaturg publiceerden.[1]) De werken van Mill en Spencer introduceerde hij bij zijn publiek. Van Thackeray[2]) hield hij veel en hij kan het nooit goed hebben, wanneer men Douwes Dekker de Nederlandse Thackeray noemt. Grote bewondering heeft hij voor George Eliot[3]).

Ten Kate's Tasso-vertaling vergelijkt hij met het oorspronkelik.[4])

Niet veel anders dan ergernis geeft hem, wat speciaal Duitsers over Nederland en de Nederlandse letteren neerschrijven. De half-schuldige oorzaak van veel Duitse betweterige uitspraken was Jonckbloet's Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, die door Lina Schneider „de Keulsche dame"[5]) in het Duits vertaald was. En hij neemt het de Engelsman Edmund Gosse heel kwalik, wanneer hij zich een oordeel over de Nederlandse letterkunde aanmatigt, ontleend aan Ten Brink.[6])

Als lid van het Haarlems leesmuseum was hij bovendien in de gelegenheid tal van buitenlandse tijdschriften bij te houden, waaruit hij ijverig alles wat hij gebruiken kon, aantekende.

De beknopte samenvatting „eener nu ruim veertigjarige lectuur" gaf hij tenslotte in zijn „Geschiedenis der Nieuwe Letteren", een beschrijving van de Europese literaturen in hun ontstaan en ontwikkeling sedert de kruistochten. Ze verscheen bij Van Kampen[7]), in 1876.

---

[1]) 1268—1272. [2]) 1277. [3]) 1273. [4]) 1282.
[5]) L. van Deyssel: Verzamelde opstellen, 2de Bundel, blz. 119 vlg. (1897).
[6]) 703. [7]) 1145.

VI. BEELDENDE KUNSTEN

„Naarmate de kerk en haar invloed minder worden, moet de kunst noodzakelijk wassen."[1])

Weinig tijdperken zijn zo arm geweest aan begrip en aan voortbrengselen van beeldende kunst als de eerste helft van de 19de eeuw in Nederland. De schilderkunst was als huiselik kunstje deel geworden van een nette opvoeding, evenals het „klavierspel" en het hoogste waar zij naar reikte was het copieeren van voorgangers, het romanties illustreren van de literatuur en het met waterverf of pastel in miniatuur afbeelden van dames en heren en jongedames en jongeheren.

De bouwkunst plaatste overal „wanstaltige roomsche kerken, met haar houten namaak van vermeend grieksche vormen, haar opeenstapeling van kleine houten zuiltjes, klokkentorentjes en dergelijke"[2]); „de allerafzichtelijkste voortbrengselen van een bastaard-stijl, die er zich op toe scheen te leggen, zoo leelijk en smakeloos mogelijk te bouwen."[3]). De huizenbouw — „alles even geesteloos afgeplat en rechtlijnig, en een eentonig, 't zij gevoegd of overpleisterd, naakt en kaal metselwerk van gebakken steen". Die „grauwe pleister" vooral is een van de ergste dingen, die Van Vloten zich later uit zijn Leidse studententijd herinnert.

Maar met de belangstelling voor de vaderlandse geschiedenis werd ook die voor de Nederlandse kunst wakker en het eerste, waar zij, bij monde van Potgieter, om vroeg[4]), was een monumentaal rijksmuseum, om de schilderijen voornamelik van oudheidkundige, van historiese waarde in ten toon te stellen. Potgieter's „Rijksmuseum" beoogde uitsluitend de verheerliking van de 17de eeuw in portret-, doelen- en schutterstukken van het Trippenhuis en voor zover grootse tafrelen uit die tijd niet op het doek gebracht waren door de toen levende schilders, beval hij ze zijn eigen, het penseel

[1]) 1305, Voorbericht.
[2]) 451, blz. 471, 480. [3]) 1304, 3de druk, blz. 256.
[4]) Het Rijksmuseum. 1844.

hanterende tijdgenoten ter uitbeelding aan. Niet de wijze waarop de schilder zijn visie weergaf, gold als belangrijk, maar de literaire of historiese waarde van de bewerkte stof gold als maatstaf. De Parijse Nederlander Ary Scheffer voldeed aan het eerste verlangen evenals de Belg Gallait, met zijn tafrelen uit de opstand aan het tweede.[1]) Men schilderde niet naar de natuur, maar naar de literatuur.

Waardeerden de geestelik-leidende Nederlanders de beeldende kunsten dus voornamelik om iets anders dan hun kunstschoonheid, „het Nederlandsche volk" waardeerde ze nog in het geheel niet. Thorbecke had, de kunst op één lijn stellende met de godsdienst, beide voor „geen regeeringszaak" verklaard. De kerk, van ouds het troetelkind van de Nederlandse burger, had zijn overerfde bezittingen en kon zijn overerfde rechten laten gelden; de kunst evenwel bezat niets dan hier en daar een 17de eeuws in verval zijnd gebouw, door een liefhebber met zijn kunstverzameling aan de gemeente van zijn inwoning nagelaten, waar de schilderijen, goede en onbeduidende, in slecht verlichte ruimten naast, boven en onder elkaar hingen en voor het grootste deel op de zolders (o.a. van het Mauritshuis) opgeborgen waren. Oude gebouwen, poorten, beelden werden als afbraak verkocht en gesloopt, nog niet eens ter wille van verkeer of stads-uitbreiding, maar omdat men ze lelik vond en het onderhoud en herstel geld kostten. Er viel voor de kunst dus nog alles te doen en de oprichting van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in 1842 was een eerste stap op de goede weg, maar zolang het einddoel niet bereikt was, was er nog niets gewonnen. Dit einddoel was: de kunst te laten opnemen in het onderwijs, het lager evengoed als het middelbaar en hoger, waardoor ze zowel regeringszorg als middel tot ont-

---

[1]) Het boeiende en door zijn suggestieve eenzijdigheid treffende boek van Gerard Brom: „Hollandse schilders en schrijvers van de 19de eeuw" laat de opvatting van Potgieter en Thijm te uitsluitend domineren. Van Vloten noemt hij nergens en met reden. Hij zou niet in zijn voorstelling gepast hebben, evenmin als in zijn voorstelling van de tachtigers Albert Verwey.
W. L. & J. Brusse, Rotterdam 1927.

wikkeling werd en, wat voor Van Vloten zeer belangrijk was: levensbehoefte en levensvervulling voor wie met hem de kerk ontgroeid waren.

Zijn werkzaamheden tot dat doel waren nu drieledig:

1°. beschaven en veredelen van de kunstsmaak door wijsgerige beschouwingen over kunstschoon in het algemeen.

2°. beschrijven van de Nederlandse schilderkunst, op zich zelf en in verband met de Europeese.

3°. alarm blazen bij ieder voornemen tot sloping en pogingen doen tot behoud van het bedreigde waardevolle monument; bij de regering aandringen op wijziging van de Hoger Onderwijswet, oprichting van musea, aanschaffing van kunstwerken, instelling van een departement voor schone kunsten en aanstelling van bevoegde ambtenaren ten dienste daarvan.

Van Vloten was de enige, die de daartoe nodige capaciteiten in zich verenigde. Wijsgerig en histories geschoold en open voor alles wat in het buitenland verscheen, was hij de aangewezen persoon om in opdracht van de ondernemende uitgever Ter Gunne te Deventer een bewerking op zich te nemen van Oeser en Grube's „Briefe an eine Jungfrau über die Hauptgegenstände der Aesthetik." Hield hij zich wat indeling en gang van de denkbeelden betrof, bij de eerste druk, voor de eerste drie hoofstukken aan zijn voorbeeld: I. 's Menschen geestvermogens — Aesthetika of schoonheidskunde — Natuurgevoel en natuurschoon; II. Natuur- en landschappelijk schoon — Werking der kleuren; III. Kunstschoon — Verbeelding — Schoonheid en Zedekunde — Vrijheid der kunst in 't scheppen harer gewrochten — Invloed en werking der kunst — Spel, ernst en scherts — Verheven- en bevalligheid; — toch had ook dit eerste gedeelte meer van een oorspronkelik werk dan van de compilerende navolging, waarvoor hij het zelf uitgaf. De overige hoofdstukken, de indeling der kunsten betreffende: bouwkunst, beeldhouwkunst, schilderkunst en aanverwanten, toonkunst, danskunst, dichtkunst en welsprekendheid, waren zelfstandig bewerkt hoofdzakelik naar Vischer's beroemde Aesthetik en met verwijzing af en toe naar die van Hegel. Voor de

beeldende kunsten had hij „meer bepaaldelijk den geschiedweg gevolgd, wat men zich licht verklaren kan „uit het besef der bijna algemeen heerschende onkunde op dit punt."

Van Vloten's „Aesthetika, of Schoonheidskunde, voor Nederlanders geschetst", het eerste samenvattende overzicht op dat gebied in Nederland, heeft, getuige de drie drukken, die er binnen 17 jaar van verschenen zijn, zijn werk bij de landgenoten gedaan. Het boek prikkelde tot denken en onderzoeken, en gaf de bronnen aan, waaruit men zijn opgewekte weet- en kijklust bevredigen kon. En het was op dat ogenblik een weldaad, dat het geleerd werd: „De schoone vormen der kunst strekken niet, om de min of meer bittere pillen van wijsbegeerte en zedeleer te vergulden; en er een ander belang in te zoeken dan dat der schoonheid zelf, zou slechts het kenmerk van een bekrompen, voor haar eigenlijke waardeering onvatbaren geest zijn."

„Wie daar echter wel voor vatbaar is, wie een open oog en oor heeft haar te genieten en als in zich op te nemen, die zal ook op zedelijk gebied hare heilzame werking niet missen. Liefdevol zal zij zijn hart openen, zijn gemoed verruimen, hem haar eigen vrede instorten; uit de volheid zijner gelouterde stemming en van zijn verruimd bestaan, zal zich een weldadige wederwerking op de dingen van 't werkelijke leven en van zijn dagelijksche omgeving doen gevoelen, en vreugde en blijdschap in alles om hem wekken .... De, door den kristelijken Apostel, als „de meeste" verheerlijkte liefde zal de ongezochte, maar des te gaver en rijker vrucht zijn van de onwillekeurige, maar des te krachtiger werking der kunst en van 't schoon .... ook daar (in zijn eigen boezem) voelt hij allengs allen weerstrijd vereffenen, alle tweespalt versmelten, in gelijke mate als het (op het doek of op 't papier, in marmer of metaal, in woorden of tonen) in het kunstwerk, dat hij, met oog of oor — of beiden — geniet, het geval is; en dat met een kracht vaak, dat hij zich sterk genoeg gaat voelen, om ook allen verderen strijd te tarten; dat hij gelouterd en veredeld zijn dagelijkschen werkkring weder binnentreedt, gereed, om ook daar van den bezielenden adem in over te storten, waarmede hij, in die reinere

luchtstreek, zijn matte longen verkwikte. Dan wenscht hij alles om zich, gelijk zijn eigen leven zelf, tot zulk een kunstgewrocht, zulk een harmonisch geheel te maken, allen strijd uit de wereld, gelijk uit zijn gemoed, te bannen. Maar al schudt hem de minder harmonische werkelijkheid, dikwerf maar al te onzacht uit die schoone droomen van wereldveredeling wakker; al kan hij zelfs, bij 't allengsche wegslijten van den indruk, niet alle eigen verdrietelijkheid ook blijvend uit zijn gemoed weren; — hij heeft den weg leeren kennen, langs welken hij vrede en kalmte herkrijgen en ook anderen steeds verschaffen kan; een weg, die hem en hun blijvend geopend is, en die, zoolang de menschelijke geest met gevoel voor 't schoone bezield, met rijk ontwikkeld kunstvermogen begaafd is, ook niet gesloten worden zal".[1])

Bij de 2de en 3de druk van de Aesthetika, nu „Leer van 't schoon en den kunstsmaak" geheten, liet hij zijn voorbeeld geheel los en breidde de drie eerste hoofdstukken uit tot een zevental. Hij hield hierdoor rekening met het bezwaar van Vosmaer[2]) en andere recensenten, die hadden gevonden, dat de eigenlike aesthetica wel wat te kort kwam vergeleken bij de kunstgeschiedenis. Hij maakte hiervoor gebruik van Lemcke's Populäre Aesthetik en het laatste werk van Fiedler (Ueber die Beurtheilung von Werken der bildenden Kunst, Leipzig, 1876) een aestheticus, die door Croce met veel waardering genoemd wordt. Over het algemeen kan men zeggen, dat hij zich voor zijn herdrukken altijd van de nieuwste en beste werken op het behandelde gebied bediende en geen moeite ontzag om op de hoogte van zijn tijd te blijven.

Toen hij zijn van kunstzin verstoken landgenoten door de Aesthetika voldoende voorbereid achtte, gaf hij hun een geschiedenis van Nederlands schilderkunst van de 14de tot de 18de eeuw.[3]) Dit was een samenhangend overzicht van de zgn. Vlaamse en Hollandse scholen, ruim 15 jaar vroeger door „de kunstgrage Franschman en vurige vereerder der

[1]) Zie mijne aantt. over, Muziek en Poëzy, in de Kunstkroniek voor 1862, blz. 52 (noot van v. Vl.).

[2]) Gids, Sept. 1860. [3]) 1330.

Hollandsche schilderschool, die onder den naam W. Burger schreef — doch eigenlijk T. Thoré heette, en die voor korten tijd verscheidde, zoo niet onmogelijk, althans uiterst moeilijk geacht. Dank zijn eigen scherpzinnigen beschouwingen, dank den onverdroten nasporingen verder van Vosmaer, Van der Willigen, Van Westhreenen, Bode, Scheltema, Kramm en anderen en het nieuwe licht, daardoor op veel punten verspreid, is in dien tusschentijd die onmogelijkheid niet alleen meer twijfelachtig gebleken, maar ook die moeilijkheid aanvankelijk reeds aanmerkelijk verminderd, hoeveel onzekers ook op zoo menig punt nog heerschen mag. Voortgezet onderzoek en ijverige doorsnuffeling der gildeboeken — gelijk ze in Den Haag, Delft, Haarlem en elders reeds plaats greep — zal daaromtrent steeds meer licht brengen, en dan ook deze eerste poging, het geheel der Nederlandsche schilderkunst in zijn geschiedverband en onderlingen samenhang voor 't Nederlandsche volk beknoptelijk te schetsen, kunnen aanvullen en verbeteren. Inmiddels verblijd ik mij, bij de ontwakende belangstelling in den lande voor 't geen de kennis en studie van 't kunstschoon raakt, deze met lust en onder zooveel kunstgenot bewerkte kleine bijdrage tot bevordering en aankweeking daarvan reeds nu in 't licht te kunnen zenden; en daarmede — den lezer heil! —"[1])

Het doorsnuffelen van de gildeboeken en andere archiefstukken was al evenzeer een kolfje naar zijn hand, als het bezoeken van musea. Uit eigen aanschouwing kende hij de schilderijenverzamelingen in Parijs[2]), Londen[3]), Berlijn, Frankfort en verscheidene andere noord en zuid-Duitse steden, Kopenhagen, Petersburg en Moscou, en natuurlik die in de Hollandse en Vlaamse steden. Wat een ander zou afmatten, verfrist hem. Het is ongelofelik, hoeveel de man kon opnemen en weergeven: alles ziet hij, op zijn urenlange wandelingen door de natuur en door de verzamelingen, en over alles schrijft hij. Vroeg naar bed, vroeg op, sober — hij rookte ook niet — sterk van geest, lichaam en zenuwen, staat hij klaar om de werking van kunst en natuur beide te ondergaan,

[1]) 1330, blz. 356. [2]) 1143, blz. 115. [3]) 1028, blz. 582.

zoals hij die in het aangehaalde uit de Aesthetica beschrijft. Het register aan de „Schilderkunst" toegevoegd, maakte het in zijn tijd tot een onmisbare handleiding en nog niet zo heel lang geleden antwoordde een bekend schilder — het was Jan Veth — gevraagd of Van Vloten's geschiedenis der schilderkunst nog waarde had: „Ze is in elk geval nog altijd de enige".

Hoe stond nu Van Vloten tegenover de Nederlandse schilderkunst van de 17de eeuw en die van zijn dagen? Hij eist niet van hen, zoals de meeste van zijn tijdgenoten deden[1]), dat de stof belangrijker zou zijn, m.a.w. dat de gedachte, anders gezegd de literatuur of de geschiedenis, die stof zou beheersen.

„Levensvolle werkelijkheid" is zijn devies en er is geen twijfel mogelik bij welke schilders hij het liefst op bezoek gaat. „„Genoeg gezucht met die schilders van 't lijden" — en al zegt hij het niet, hij bedoelt hier toch wel in hoofdzaak „het lijden Christi" en der martelaren — zijn wij geneigd met Thoré er bij uit te roepen, onze tranen afgewischt, en de heldere oogen wijd geopend voor 't geen de natuur ons biedt. Te meer, omdat het een niet het ander uitsluit, en ook de stoffelijke en zedelijke smart maar al te natuurlijk is en van de wieg tot het graf den mensch begeleidt. In de kunst vindt men het middel tot beider veredeling en verzachting, en zijn ontheffing aan allen stoffelijken dwang en zedelijken druk der alledaagsche wereld. Door haar veredeld, werken zij verademend op zijn gemoed. En Jordaens' penseel, in zijn onvervalscht Vlaamsch karakter, had daar den slag van".[1]) Evenals in zijn middelnederlands proza en zijn geschiedenis van de Nederlandse letteren geeft hij ieder het zijne, maar het blijkt toch wel, dat zijn voorkeur verwijlt bij: Jordaens, Teniers, Frans Hals, Adriaen Brouwer, Van Ostade, Albert Cuyp, Rembrandt en Jan Steen. Behalve Albert Cuyp en Rembrandt zijn deze alle de blijspelschilders en we herinneren ons Van Vloten's pleizier in het Nederlandse kluchtspel. Bij Rembrandt vindt hij behalve de levens-

---

[1]) Zie Brom, blz. 1—35. [2]) 1330, blz. 140.

volle werkelikheid de dichterlikheid te prijzen, en hij haalt met welgevallen aan, dat Rembrandt zich niet ontzag „de kunstregels te bestrijden met de bewering, dat men alleen de natuur en geen anderen regel volgen moest". Levendig en zelf-gezien is zijn beschrijving van Rembrandt's „feestelijke uittocht van kaptein Banning Cocks burgervendel.[2])" Daarom (ter wille van de eenheid) liet er de schilder zijn dertig personen, zelfs ten koste van sommigen hunner, die, voor hun goede geld, wel wat meer in 't gezicht hadden willen komen, met hun officieren aan 't hoofd, in bonten drom dooreen, op 't geroer der trom, uit hun Wacht of Doelen rukken, om naar den vogel te gaan schieten. Alles wemelt er achter beide hoofdpersonen en hun naaste omgeving, los en levendig door elkaar; een van 't gezelschap schiet zelfs zijn geweer reeds af, een knaap draaft met den helm en de kruithoorn, die men hem te dragen gaf, op 't hoofd en in de hand, voort; twee meisjens, waarvan 't eene een haan aan haar gordel en een prijshelm in haar hand draagt, stappen lachend en lustig meê; de vaandrig Jan Cornz. Visscher laat het hoog geheven oranje-witte- en blauwe vendel zwaayen, de serjants Kemp en Engel heffen hun hellebaarden, de tamboer Kampoort slaak wakker de trom, terwijl tot vermeerdering van 't rumoer, een hond hem staat aan te blaffen, en de verdere troep de trappen af naar beneden stormt. Frans Banning en zijn luitenant Van Ruitenburg, de een in 't donkerbruin met zwarten flaphoed op, een breeden rooden sjerp om 't lijf en de ontschoeide hand met levendig gebaar vooruitstekend; de ander, in schitterend geel met gouden boord gedost, met gele handschoenen en gele laarzen, zijn, evenals een aantal anderen, de hooge stoep reeds afgetreden, en vormen het middenpunt van den voorgrond. Geheel in't licht schittert aan Bannings zij, op de eerste treden achter hem, het meisjen, met haan en helm, in geelzijden jurk; daar naast, die treden reeds afgestapt, een geheel in 't rood gekleed schutter, met witten kraag en rooden hoed, die al voortstappende zijn geweer laadt; hooger op de trap, achter 't meisjen de wakkere

[1]) 1330, blz. 278.

vaandrig met wambuis en sjerp van roodgewerkte zij, met edelgesteenten bezet. Naast hem treden drie andere burgers, wier hoofden met hoed of helm gedekt, boven die van beide hoofpersonen, en een tusschen hen doorkijkend, derde hoofd uitkomen. Wat de teekening van al die beelden betreft, zij geeft de treffendste proef van Rembrandts meesterlijken trant, zonder bepaalde omtrekken en als met enkele volheid van ronding, allen en alles in zijn eigenaardigen vorm, op 't levendigst en met de meeste juistheid, te veraanschouwelijken. Men ziet al deze personen gaan, kouten, handelen, te voorschijn en op elkander dringen; 't is — naar men heeft opgemerkt —, als stapten Banning en zijn luitenant in levenden lijve het schilderij af de zaal in, waar zij slechts in conterfeitsel voor onze oogen treden. En dan de kleur en het licht, waarin dat alles gepenseeld en geplaatst is!"

De verdere opmerkingen over die kleur en dat licht zijn voornamelik, zoals Van Vloten ook zegt, ontleend aan het Frans van Vosmaer's Rembrandt: sa Vie et ses Ouevres[1]) maar hoeveel levendiger en aanschouweliker is de voorstelling geworden door de ondergane bewerking!

Aardig is ook de manier waarop hij Rembrandt's prachtlievendheid in zijn voor hem te betreuren gevolgen verdedigt:

„Wie dus ook geneigd mocht wezen, hem hard te vallen over zijn twistziek geldbeheer, zie wel toe daarin niet te ver te gaan, en den schepper van zooveel treffend schoons, in zijn deerniswaarde bekrompenheid, niet om dat luttel penningen te beknibbelen, dat de nazaat dubbel en dwars aan de gewrochten van zijn penseel — ongelukkig voor hem slechts te laat — te koste legt, en dat men hem dus waarlijk wel op rekening der toekomst mag boeken. De verkoop van zijn inboedel had in 't laatst van 1657, die van zijn huis in Febr. 1658 plaats".[2])

Het is te verwachten, dat iemand met deze kijk op de 17de eeuwers, tegenover de schilderkunst van zijn eigen tijd met minder wanbegrip zal staan dan de meeste van zijn

---

[1]) blz. 227 vlg. [2]) 1330, blz. 276.

tijdgenoten. Aan de Ary-Scheffer-bewondering[1]) is ook hij niet ontkomen, maar niettemin verklaart hij zich eens met Edmond Scherer[2]), die Scheffer's kunstgaaf verweet: niet geheel op de hoogte zijner gedachten te zijn. „L'idée chez lui déborde la forme, il cède à une intention didactique; il veut trop dire et exprimer trop directement ses pensées". „De opmerking mag allesins waar heeten, en verklaart mij althans volkomen, waarom ik steeds, boven al zijn schijnbaar meer gedachtenrijke schilderijen de voorkeur geven zou aan die beide treffend ware voorstellingen uit het leven van graaf Eberhard (te Dordrecht bij den ouden heer De Kat) en naast deze aan zijn koning van Thule en zijn roerend schoone portretten van Gretchen en Faust". En elders[3]) zegt hij met niet-volkomen instemming: „In Frankrijk ontwikkelde zich . . . in den in Holland geboren en te Dordrecht met een standbeeld vereerden Ary Scheffer, eene meer romantische kunst, op welke de invloed van Duitsche dichtkunst en bespiegeling niet te miskennen valt". Dat hij met Israëls, de toen nog zo weinig begrepen meester uit de Haagse school — „die van de bijna uitsluitende kleurwerking, met meerder of minder verontachtzaming van lijnen" — meer op had dan met de modeschilder en vriend van Vosmaer, Alma Tadema, zou men kunnen afleiden uit zijn korte beschrijving van de tentoonstelling[4]) in 1876 te Den Haag gehouden:

„Met Mesdag genieten wij een avond op de Schelde, een vroegen morgen te Scheveningen, of komen daar op een visscherspink met hem binnen. Een visschersterugkomst wonen wij met Arzt bij, en zouden met Alma Tadema's op haar rustbank uitgestrekte schoone, die niets beters te doen schijnt te hebben „de voorbijgangers" kunnen gaan „tellen", wanneer wij ons niet liever verder spoedden, om zooveel ander schoon nog gâ te slaan, als hier gevonden wordt . . . Cluysenaer uit Brussel zond eenige studiekoppen, die echter voor die meesterlijke portretstudie van Israëls, naast Bisschops trouwdag te vinden, onderdoen".[5])

[1]) Zie Brom, blz. 21 vlg. [2]) 147, blz. 45. [3]) 1331, 3de dr. II, blz. 118. [4]) 1330, 2de dr. II, blz. 122. [5]) Kb. 1876, 114.

Overigens is het bespreken van een schilderij in techniese termen hem nog vreemd, maar hij staat de schilderkunst nader dan de dichtkunst, even na als het proza. Hij heeft niet lang genoeg geleefd om de opkomst van de Amsterdamse school te zien — hij heeft deze alleen helpen voorbereiden — maar de tachtigers hebben hem altijd in liefde herdacht.

En dan was er nog het derde, het polemiese deel van zijn taak, voornamelik tot uiting komende door middel van De Nederlandsche Kunstbode. Sedert 1867 was hij ambteloos en sedert 1872 ook van de redactie van het Deventer Weekblad ontheven. De Levensbode, die niet geregeld verscheen, maar „naar de geest getuigde of de gelegenheid zich aanbood"[1]) liet hem genoeg vrijheid voor de redactie van een periodiek, die hij in de Kunstbode met zijn Haarlemse uitgever De Graaff oprichtte. Het blad verscheen om de veertien dagen en kreeg een groot aantal vaste medewerkers: A. Admiraal, T. H. de Beer, H. L. Berckenhoff, Dr. J. ten Brink, Marcellus Emants, Dr. J. H. Gallée, C. J. Gonnet, Mr. J. N. van Hall, R. Hol, Martin Kalff, David van der Kellen, Gerard Keller, F. Smit Kleine, J. van Santen Kolff, J. Kneppelhout, A. C. Loffelt, Dr. W. Moll, Dr. A. Pierson, J. H. Rössing, Dr. H. J. A. M. Schaepman, Dr. E. Scheltema Sleeckx, A. Steenbergen, A. W. Stellwagen, Jhr. Mr. V. de Stuers, J. A. Alberdingk Thijm, A. A. Vorsterman van Oyen, Dr. J. J. F. Wap, Dr. A. van der Willigen, C. N. Wybrands en nog enige anderen.

Hier was Van Vloten in zijn element. De bouwkunst is de gemeenschapskunst, zij raakt iedere voorbijganger, en hier was Van Vloten's methode van aan den weg timmeren aangewezen. Hier ging het bovendien niet tegen enkele personen, maar doorgaans tegen regerings- of andere corporaties, die een harde huid hebben en aan kritiek gewend zijn. Hier gold het, de publieke opinie mee te krijgen, met een kwinkslag hier, een „houd den dief, houd den vernieler!" daar, een ontmaskering elders, in hoofdartiekelen, mede-

[1]) 1143, blz. 117.

delingen en berichten en de rubrieken: Vandalisme en Anti-Vandalisme.

De tijden waren rijp en het „frapper toujours" zou de rest wel doen. Wat al maatregelen voor het behoud van oude kunst zijn er niet genomen in die paar jaren, nadat eenmaal de commissie van adviseurs was ingesteld! Met welk een voldoening en verwachting zal de auteur van „Vaderlandsche gebouwen en gedenkteekenen"[1]) het volgende bericht neergeschreven hebben[2]): „Door den minister van binnenlandsche zaken is in de St. Ct. meêgedeeld, dat er weldra eene commissie van hoogstens 15 advizeurs benoemd zal worden, om de regeering voor te lichten, welke maatregelen tot het instandhouden van oude gebouwen en gedenkteekenen te nemen, en te melden welke van beide laatste hier of daar mochten aanwezig zijn. De commissie zal jaarlijks een verslag omtrent hare werkzaamheden uitbrengen, en door een met f 1800 bezoldigd secretaris worden terzij gestaan". Deze secretaris was Victor de Stuers, die een jaar later referendaris voor Kunsten en Wetenschappen werd.

Nu was het dankbaarder werken. Had de commissie advies van behoud uitgebracht, dan hoefde de Kunstbode alleen maar als luidspreker van Victor de Stuers dienst te doen en daarvoor te zorgen was Van Vloten wel toevertrouwd.[3]) Restauratie van de Grote Kerk te Haarlem, van de kerken te Gouda en Brouwershaven, en van een groot aantal kleinere gebouwen, wisten zij, ondanks de tegenwerking van gemeenteraadsleden en dagbladpers gedaan te krijgen. Slaagden zij er niet in het onheil te keren, dan beleefden toch de slopers geen plezier van hun werk. Vermakelik is in dat opzicht de geschiedenis van de Hogewoerdspoort te Leiden geweest.[4]) Ondanks het nadrukkelik verzoek

---

[1]) 663. [2]) Kb. 1874, 14.

[3]) Dat jongere kunstenaars en kunsthistorici sinds 1897 opkwamen tegen „het roekeloos restaureeren en het onbarmhartig ontmantelen van kerken" (Zie Huizinga's „Jan Veth", blz. 93) verkleint de waarde niet van het eerste werk door De Stuers e.a. voor het behoud van bouwwerken gedaan.

[4]) 1362, 1364. Zie ook onder Vandalisme, Kb. 1874, blz. 102.

van de commissie aan de gemeenteraad, had de meerderheid der Leidse gemeenteraadsleden, met als sterkste vertegenwoordigers de professoren Goudsmit en Buys en de burgemeester Van den Brandeler, voor de sloping gestemd. Van Vloten kan niet nalaten, de namen van alle voor- en tegenstemmers te publiceeren als afschrikwekkend en navolgenswaardig voorbeeld en eindigt met de aardigheid: „Naar men verneemt, zal nu het Leidsche studentencorps, dat zich bij de vernieling van meubels, vensterruiten en stoep van de sociëteit Minerva zoo vandaalsch gestemd heeft betoond, in twee afdeelingen gesplitst onder aanvoering van zijne beide Professoren G o u d s m i t en B u y s, en het opperbevel van zijn en hun curator, burgemeester *Van den Brandeler*, bij de aanstaande Ontzetviering, tot bestorming der Poort te velde trekken, om haar onder 't geweld zijner mokerslagen te doen bezwijken". Maar daarmee is de woordvoerder der voorstemmers nog evenmin van hem af als de gemeente. Een lang gedicht „Professors Alleenspraak" zou, als de jurist minder wijs geweest was, nieuwe grond voor een aanklacht wegens laster hebben kunnen geven. Ik citeer het eerste der goed-geslaagde coupletten:

„Ik heb mijn zin: de poort zal vallen!
De God van Isrel zij geloofd!
Als, Jericho, eens voor uw wallen
Blinkt nog zijn glorie onverdoofd:
't Bazuingeschal van Zijne scharen
Leî toen uw muren ras in puin;
Thans, door de stem, mijn mond ontvaren,
Treft Hij de poort in Leidens tuin."

En nog eens weer haalt hij het op in: „Het feestoffer eener berooide gemeente"[1]). „'t Is thans gebleken, waartoe het poortsloopend Leiden zich, in spijt aller tegenstribbeling van betergezinden van haar tuintooi ontdaan heeft. De arme gemeente kwam geld te kort om op den driehonderdsten derden October haar burgervader met zijne mederaadsleden en hun gasten feestelijk te spijzigen; de opbrengst der af-

[1]) 1364, blz. 145.

braak alleen kon min of meer in hun braspenning voorzien. Geen wonder dus, dat de gaarne op stadskosten gastreerende raadsleden er zoo vaardig in toestemden, haar poort op 't feestaltaar ten offer te brengen. Slechts een vier of vijftal bleken in de laatste raadsvergadering, 1 October gehouden, op voorstel van een hunner, Mr. C. Cock, belangeloos en kiesch genoeg, de deelneming aan een feestmaal te weigeren, dat ten koste der met of zonder poortslooping reeds zoo bezwaarde belastingschuldigen zou komen, en verklaarden daaraan te willen deelnemen, wanneer de kosten door de persoonlijke bijdragen der raadsleden zelf gedekt werden. De rest begreep, dat men met het geld uit de poortsteenen gemaakt zich vrijelijk te goed mocht doen, en daardoor bij de zwaar belaste bevolking genoegzaam verantwoord was. Een hunner liet zich zelfs, naar men zegt, in zijn erkentelijkheid voor 't sloopingsvoorstel tot het volgende voordevuistjen vervoeren, den wakkeren burgemeester toegezongen. Of hij 't, bij 't feestmaal zelf, als feestdronk voor hem heeft opgedreund, is ons niet ter oore gekomen:

BAAS BOVEN BAAS

„Deelt onder u mijn lijf!"
Sprak Van der Werf, bij 't straatgekijf
Der hongerende Leidenaren,
En liet ze zoo weêr ongevoederd varen.
Maar Van den Brandler sprak,
Toen het aan geld ontbrak,
Om hem, 's Raads leden, en hun gasten goed te onthalen,
Dit meer doeltreffend woord:
„Deelt onder u de poort!"
En wist ze lekkertjens zoo te doen middagmalen.

„Men is nu te Leiden en elders zeer benieuwd, hoe het geld voor den feestdisch van 1875 zal gevonden worden, en of de Morschpoort daar wellicht voor ten offer vallen zal. Sommigen willen, dat de raadsleden Goudsmit en Buys zullen voorstellen, eenige schilderijen uit het museum in de Lakenhal ten gelde te maken, en zou de eerste reeds, met zijn deskundige vrouw en kinderen daar een bezoek

hebben afgelegd, om zich van de geringe kunstwaarde der stukken te overtuigen".

Het is door G. Kalff Jr. al opgemerkt[1]), die de mededeling blijkbaar van Van Eeden zelf heeft, dat „Het Poortje of De Duivel in Kruimelburg" onder rechtstreekse invloed ontstaan is van Van Vloten's brochure over de noodeloos gevelde Olm."[2]) Alleen maakt Kalff, die veel te veel zegt om het alles te kunnen verantwoorden, van de Olm een Kastanjeboom. Maar het is duidelik, dat ook Van Vloten's strijd voor het behoud van de Hoogewoerdspoort te Leiden en de Kleine Houtpoort te Haarlem, alsmede van de Hals' en van Beresteyn aanleiding is geweest tot Van Eeden's Blijen Kluchtspelen: Het Poortje, Frans Hals. Het zijn precies dezelfde ondeugden, die in „Het Poortje" gehekeld worden als in de genoemde kluchten van Van Vloten: de schrielheid van de burgemeester, bij Van Eeden met de naam „Van Krenten" getooid, de kleinsteedse bekrompenheid, de afwezigheid van kunstzin, de lafheid en inhaligheid, de huichelarij. De literaire invloed van Van Vloten op Van Eeden moge gering geweest zijn, daar de laatste zijn zede-lessen later nooit meer in blijspel-vorm gegeven heeft, de morele steun, die hij zowel als andere jongeren van betekenis aan die onversaagde Haarlemmer ontleenden, is groot geweest. De schilder Danville, die in „Het Poortje" kunst en karakter en natuurlikheid vertegenwoordigt, maar zich door zijn drift laat meeslepen, zendt tot behoud van het Poortje een ingezonden stuk in de krant, dat, behalve de te scherpe zinnen in het begin en het slot, zo uit de pen van Van Vloten gevloeid kon zijn; en wanneer van Eeden's blijspel nà September 1883 geschreven is, is het zonder twijfel als een hulde aan de onlangs overleden strijder voor waarheid en natuur bedoeld.

Maar er was meer te doen dan oude monumenten te behouden of uit te luiden. Musea moesten gebouwd (Rijksmuseum), ingericht (Lakenhal), of gereorganiseerd (Maurits-

[1]) G. Kalff Jr. „Frederik van Eeden, De psychologie van den tachtiger", J. B. Wolters' Uitgeversmaatschappij 1927, blz. 32.

[2]) Zie blz. 218—222.

huis), worden; directeuren aangesteld daarvoor, en professoren voor de pas opgerichte Academie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam en de afdeling bouwkunde van de Polytechniese school te Delft. „The right man on the right place", roept Van Vloten uit, als Thijm tot hoogleraar aan de Academie benoemd wordt, „mits hij zorg draagt er de beeldende kunst en hare geschiedenis niet op wijwater te zetten, gelijk hij 't in zijn anders zoo belangwekkende *Portretten van Vondel* den grooten dichter gedaan heeft." Hij juicht, als Thijm's zwager Cuypers tot architect van de nieuwe museumgebouwen in de Buitenvelder Binnendijkse polder benoemd wordt. Een gebouw laat zich zo licht niet op wijwater zetten.

Hij en Thijm waarschuwen tegen een kakografiese tekening van het kasteel Brederode, waarvan de overblijfselen zijn blootgelegd en dat nu volgens de aanwijzingen van De Stuers gerestaureerd zal worden. In de Kunstbode van 1874 doet hij een oproep voor een museum van kunstnijverheid, want bij de Weense tentoonstelling van 1873 heeft Nederland een bitter armoedig figuur geslagen, terwijl de andere Europese landen, op voorgang van Engeland, in de laatste decenniën musea en scholen voor kunstambacht en kunstnijverheid opgericht hebben. Het museum kwam in zijn woonplaats Haarlem, onder directie van F. W. van Eeden, de latere schoonvader van zijn oudste dochter.

Er viel ook nog te waarschuwen tegen namaak of combinatie van stijlen in de beeldhouwkunst en tegen overdreven fatsoen in de kunst. „Het 18 dezer, te Amsterdam op 't Regulierspleín onthulde standbeeld van Thorbecke stelt dien staatsman geheel in dagelijksche kleedij voor, en doet hem daardoor eenigsins vreemd uitkomen naast het geknotte Grieksche zuiltjen, waartegen men hem leunende heeft voorgesteld. Waarom ook daar niet liever een of ander voorwerp uit het hedendaagsche leven voor in de plaats gesteld, dat er meer in overeenstemming meê was, en meer eenheid in 't geheel zou brengen?"[2]) Zie ook: „Wat de schoolkinderen

[1]) Kb. 1876, 158. [2]) Kb. 1876.

den koning moeten schenken[2]) en „Een artistieke en nationale fontein".[3]) „Er is dezer dagen heel wat woorden de nek gebroken naar aanleiding van 't drietal ontwerpen voor de fontein ingezonden, die den lusthof van Soestdijk zal sieren. Een van deze bleek niets dan een afbeelding te zijn van de schoone Schildpaddenfontein te Rome, en de algemeene vraag was, hoe men er toe had kunnen komen, zulk een eenvoudigen namaak te bekronen? Was men zoo weinig in de kunstwereld thuis, dat men het bevallige oorspronkelijke kunstgewrocht niet kende? — En wat kon er iemand toe leiden, zoo'n ontwerp, als ware 't zijn eigen, in te zenden? — Ik deed mij beide vragen ook, tot mij bij kennisneming der bewoording van de prijsvraag — door den heer Godefroi ergens meêgedeeld — eensklaps een helder licht opging: de fontein moest „artistiek" en nationaal" zijn. Welnu — „artistiek" is deze romeinsche in de hoogste mate; en „nationaal?" waarlijk helaas! niet minder, wanneer men slechts het oog op 't eigenaardig gedierte wil vestigen, dat haar versiert. Waar — zoo dacht zeker de inzender — beter zinnebeeld te vinden van den tragen gang van zaken ten onzent, het „zoetjens aan dan breekt de lijn niet", dat den 19de eeuwschen Nederlander zoo treurig van zijn doortastende voorvaders — de Geuzen der 16de en 17de eeuw — onderscheidt, en dat zich ook dit jaar (1878) op nieuw weêr in alle zaken van Staat en kerk zoo jammerlijk bewaarheid heeft? Slechts ééne kleine wijziging ware dan in dien namaak te wenschen; en wij geven haar hier — mocht men het veelbesproken ontwerp verkiezen — gaarne aan; eene wijziging, die hem tevens wat minder uitsluitend copie zou doen zijn. Men vervange er de niet inheemsche schildpadden door onze slakken, het ware zinnebeeld der wijs, waarop bij regering en volk, in 't Nederland onzer dagen, 's Lands welzijn wordt nagestreefd".

Het „fatsoen" had al veel eerder een veeg uit de pan gekregen, al in Van Vloten's tweede Leidse studententijd[4]):

„In het verhaal ons door een tijdgenoot bewaard gebleven,

---

[1]) 1329. [2]) 1434. [3]) 958.

van Filips van Borgondiëns blijden intocht in Brugge (1440), lezen wij, hoe er onder anderen bonten en bijbelschen opschik der stad, ook ergens, „up eenen steenen pylaer een kint(stont)pissende ypocras, ghedurende dach ende nacht[1])". Een niet geringe weerstrijd voorzeker met de begrippen onzes tijds; wij werden echter bij de bezorging van dit bundeltjen onwillekeurig tot die voorstelling geleid, en mochten tevens meenen, dat, bij al het stootende, dat een beeldjen als dat argelooze Brugsche voor den negentiende eeuwschen mensch hebben mag, bij eene vergelijkende beschouwing van beide tijdperken in dit opzicht, het onze het minste der twee zou blijken. Zoo verre toch het van ons is te wanen, dat mannekens-pis juist het welvoegelijkst sieraad onzer straten of pleinen zouden wezen, door de wetten eener gepaste kieschheid gebillijkt, houden wij toch de overpreutsche teêrheid in de denkbeelden van thans voor verreweg verwerpelijker, dan de gezonde ruwheid in de natuur van toen. Heeft toch niet bijv. onze uitgever, in het belang der kieschheid van het publiek, niet gerust voor wij de „bloote billen", waarin de eenvoudige Corn. Maertsz. een ijdelen pronker aan de kaak stelde (zie blz. 49) tot een „naakt lijfjen" verfatsoenlijkt hadden, dat zeker wel zoo poppig staat, maar ook niet half zoo krachtig spreekt! Hij — de uitgever wel te weten — niet de dichter — mocht het met het bekende zeggen van Voltaire houden: „mon cul est aussi dans la nature, et pourtant je ne le montre pas", waarmede men reeds zoo vaak bij dergelijke gelegenheid voor den dag kwam; de bitsche franschman vergat echter, dat zijn billen geen kunstbillen waren, maar dat niemand daarentegen er immer aan gedacht heeft om de schoone godes der oudheid, die den naam naar het gewraakte lichaamsdeel voert „ontoonbaar" te noemen. Voltaire bewees door zijne woorden alleen, dat hij meer slag van leven had, dan een naaktlooper of straatvuilik, maar zoo zeer zijn zeggen op het gebied des werkelijken levens van toepassing is, als wet op dat der kunst had men het nooit mogen opdringen. Een dergelijke „kiesch-

[1]) Kronijk van Vlaanderen, uitgeg. door de Mij. der Vl. Bibliophilen.

heid", als bovengemelde verandering in het versjen van Maertsz. vergen kan, aarselen wij dan ook niet ziekelijk te noemen, en wij bejammeren den lezer, voor wien zij noodig wezen mag".

Ten slotte behandelen wij nog het alarm slaan, wanneer een kunstwerk naar het buitenland uitgevoerd dreigde te worden. Cornelis De Witt's Chattambeker versjacherd![1]) De Emerentia van Beresteyn verkocht! Aan wie de schuld der verkwanseling?[2]) Van 1875 af werden de prachtige Frans Hals'en, behorende aan het Haarlemse hofje van Beresteyn bedreigd door de kooplust van rijke Amerikanen. De hofjesregenten hadden hier wel oren naar en hadden alvast copieën laten maken. Toen Van Vloten dit merkte, moesten de regenten en ieder die een eventuele verkoop verdedigde, het bij hem ontgelden.[3]) 't Scheen, dat de oude hofjesbestjes zelf, die er de lucht van gekregen hadden, ook niet afkerig waren van de som geld in ruil voor de schilderijen geboden. „'t Zou inderdaad wat schoons zijn", merkt Van Vloten op, „de eigenlievende bedoelingen dezer allesins vergankelijke vrouwelijke natuurproducten boven de onsterfelijke kunstgewrochten van een schilder als Frans Hals te willen stellen!" Het gevaar schijnt dan weer enige jaren bezworen, maar in 1882 wordt het urgent. De Kunstbode was opgehouden: „inlandsche verhuis- en buitenlandsche reisplannen van korter en langer duur" — hij was door de dood van zijn schoonvader in het bezit gekomen van een vrij aanzienlik fortuin en liet nu een huis bouwen aan het in Florapark herdoopte oude Hazepatersveld[4]) — „maken mij de geregelde veertiendaagsche bezorging der uitgave van den Kunstbode in 't volgende jaar ondoenlijk. Al blijf ik er daarom ook gaarne nog aan medewerken, zal toch zijn leiding, van January 1877 af, in handen der heeren Marcellus Emants en David van der Kellen Jr. overgaan. Ik schei met te minder leedwezen van de mij anders zoo aangename taak, als ik haar aan zulke goede zorg zie toevertrouwd".[5])

[1]) 1428. [2]) 1438, 1439. [3]) 1401, 1402.
[4]) Het opvallende dubbele rode huis met het torentje, Florapark 15.
[5]) Slotwoord van de Kb. De Kunstbode heeft echter de volgende

In de Haarlemsche Courant plaatste hij zijn oproep tot het Nederlandse volk om vrijwillige geldelike bijdragen en in de Nederl. Spectator van 23 Dec. 1882 doet hij het verslag van de mislukking: „Wat nu echter die verkwanseling, om ze met Victor de Stuers zoo te noemen, betreft, zal ik de laatste zijn, om de regenten van 't Hofjen te beschuldigen... Voor mij zijn niet zij de schuldigen, maar — *het Nederlandsche volk*. Ik had door mijn oproeping in de Haarl. Ct.[1]) dat volk, zonder onderscheid van godsdienst, rang of kunne, in de gelegenheid gesteld, van zijn belangstelling in zijn museum van schilderijen blijk te geven. Het heeft echter ten volle getoond, daar minder hart voor te hebben dan de Barones van Rothschild voor het *hare*. Deze besteedde *f* 105.000 voor de Emerentia alleen; dat volk had geen *f* 150.000 voor de drie andere stukken er bij nog over! De regenten hadden niets liever gedaan dan het viertal voor die som in 't land te laten; doch toen de onverschilligheid van 't Nederlandsche volk eenmaal gebleken was, hadden zij het volste recht zich volkomen verantwoord te achten, als zij 't naar Frankfort verkochten... Eere dien jeugdigen leden der nieuw opgerichte Sint Lucasgilde te Amsterdam, die mij terstond een kleine driehonderd gulden overmaakten, en daar later nog vijf en veertig aan toevoegden ...

De afgevaardigde der pas opgerichte A'damse Sint Lucasgilde, was Jacobus van Looy, een leerling der academie voor beeldende kunsten, geweest.[2]) Het opkomende kunstenaarsgeslacht van Nederland had Van Vloten's oproep verstaan.

jaren niet bestaan en toen hij in 1879 weer verscheen, had niet Emants met Van der Kellen, maar Jan ten Brink de leiding.

[1]) Dec. 1881.

[2]) Volgens mededeling van Jac. Van Looy, aan wie ook de bewaard gebleven kwitantie voor *f* 296 werd afgegeven. Deze kwitantie, evenals een voor *f* 45 aan A. J. Der Kinderen, bevindt zich in verz. Verwey. De brief van Van Vloten bij de teruggezonden gelden, was in de nalatenschap van Jan Veth, secretaris van Sint Lucas in 1882. Zie J. Huizinga: Leven en werk van Jan Veth, blz. 11 en 89.

VII. ONDERWIJS

> „En zooals de hoogste verstandsontwikkeling als van zelf de hoogste zedelijke ontwikkeling in zich sluiten moet, mag men ook aan de beoefening van iedere wetenschap eene kracht tot zedelijke opleiding toekennen, die voor de meeste harer beoefenaren aan onze hoogere scholen de hoofdzaak zijn moet." [1])

Toen de nieuwe grondwet van 1848 de scheiding van kerk en staat vastgelegd had, sprak het vanzelf, dat het onderwijs in aansluiting bij de wet herzien moest worden. Er werd dan ook een commissie benoemd, die advies uitbracht en Van Vloten zo de aanleiding verschafte, om zijn oordeel uit te spreken in: „Enkele wenschen omtrent de wijziging van het hooger onderwijs".[2]) Het is kenmerkend zowel voor Van Vloten, als voor de gang van zaken bij de Nederlandse regering, dat de voorgenomen wijziging eerst 28 jaar later zijn beslag kreeg en dat de schrijver van de „Enkele wenschen" deze eerst in 1866, en nog eens weer in 1876, bijna onveranderd herhalen kon.

De eerste en alle andere in belang overtreffende wens, ook door Opzoomer voorgestaan, was die naar opheffing van twee, minstens één der rijksuniversiteiten.[3]) Leiden, met zijn oudste en eerbiedwaardigste rechten, zou eerst behoorlik ingericht kunnen worden, wanneer Utrecht niet meer bestond. Alle andere voorstellen waren onuitvoerbaar zonder de aanneming van dit ene, omdat de regering anders geen geld beschikbaar had. Merkwaardig zijn de argumenten, die de Staats-commissie tegen de éne rijksuniversiteit weet aan te voeren. Wij, met onze universiteiten te Leiden, Utrecht Groningen, Amsterdam (twee stuks), Wageningen, Delft, Rotterdam, Nijmegen, Bandoeng en Batavia, zouden voor die overvloed geen beter excuus weten dan het feit, dat hij

---

[1]) 619, blz. 10. [2]) 1461.

[3]) Men herinnere zich, dat Napoleon de universiteit Utrecht en de Athenea Amsterdam en Deventer opgeheven had, zodat men het herstel ervan als een nationale daad was blijven beschouwen.

zoveel bekwame mannen in staat stelt wetenschappelik werkzaam te zijn en op deze wijze het cultuurpeil in Nederland te verhogen. In die tijd scheen men daarentegen niet te weten, waar de leerkrachten vandaan te halen. En het hoofdargument der commissie, — al acht zij de éne rijksuniversiteit een „onbereikbaar ideaal" — is dan ook vrij zonderling in onze ogen: zij acht het „staatsgevaarlijk" meer dan duizend jongelingen op éne plaats bijeen te brengen: men denke aan Weenen, Berlijn, Praag![1]) Wij kunnen ons over die angst nog meer vrolik maken dan Van Vloten, die er met ernst tegen opkomt. Duizend studenten, welk een getal! Nu bezitten verschillende van onze universiteiten het dubbele aantal, zonder dat iemand daarvan gevaar voor de staat ducht.[2])

Twintig jaar later doet dit argument gelukkig geen opgeld meer. Het heet bij de danmalige commissie, dat de vrije concurrentie tussen de rijksuniversiteiten de wetenschap ten goede zal komen. Welnu dan, zegt Van Vloten, laat de éne rijksuniversiteit te Leiden een gemeenteuniversiteit te Amsterdam naast zich zien verrijzen, dan is er voor de wedijver voldoende gezorgd! Maar *die* wedijver leek de Leidse hogeschool niet, want bij de oprichting van de Amsterdamse universiteit in 1878 maakt zij bedenkingen en krijgt van Van Vloten een welverdiend standje: „De aftredende eerste Rector der Leidsche universiteit heeft zich, helaas! niet kunnen onthouden van lucht te geven aan den kleingeestigen naijver, die — als men weet — Leiden, niet tot zijn eer, steeds tegen Amsterdam in dat opzicht gekenschetst heeft. In zijn aftredingsrede melding makende van de uitnoodiging tot deelneming in de feestviering, door de Hooggeleerden dier hoofdstad aan die van 's Lands oudste Akademiestad gedaan, en de — onwelwillende — weigering

[1]) 619. blz. 9.

[2]) Het jaarboek der Rijksuniversiteit te Leiden, blz. 209 geeft voor 1927 op: 2044; Amsterdam en Utrecht iets minder of evenveel; Groningen, Wageningen en Rotterdam zullen er wel minder hebben; Nijmegen en de Vrije te Amsterdam ook, maar voor deze vier en voor Delft, dat er aanzienlik meer heeft, staan mij geen gegevens ten dienste.

van de laatsten daaraan gehoor te geven, heeft hij op de vier universiteiten zinspelende, die 't Land door de oprichting der Amsterdamsche thans rijk is, tevens zijn twijfel geuit, of dat tot voordeel der wetenschap zou zijn. De vinger naast de wond,[1]) heet dit stukje van 1878 en in 1882 komt hij er in de Amsterdammer op terug.

Een andere tegenwerping van de memorie van toelichting van 1874 — en deze memorie had de „Studiën over Hooger Onderwijs" door Mr. Vissering in de Gids van 1867 en 1868 tot grondslag — is even vermakelik: dat „het samenzijn van duizend of meer studenten in ééne stad niet bevorderlijk is voor de rust en kalmte, tot grondige studie vereischt". Alsof er iets opwekkenders bestaat voor studenten, als het samen werken, samen praten, samen plezier maken met studiegenoten! Waren het dan nóg Klikspaantypen in die tijd?

Hoe het zij, Van Vloten heeft met deze wens, waarmee veel te veel locale belangen gemoeid zijn, voor dovemansdeur gepreekt, en sinds en zolang Nederland Indië als afzetgebied voor zijn overscharig intellect, administratief en organisatories talent heeft, is de questie minder urgent.

Het volgende voorstel betrof een consequente doorvoering van de scheiding van kerk en staat. Was er geen staatskerk meer, dan behoorde ook de opleiding van kerkleraars, voor de Nederlands hervormde zo goed als voor andere gezindten niet aan een staatsinrichting te geschieden, maar aan kerkelike kweekscholen, seminaria. De godgeleerde faculteit verviel daarmee: zij loste zich op in de andere, voorzover de wetenschappelike vakken betrof: godkunde, godsdienstgeschiedenis (vergelijkende mythologie), zedekunde en wijsbegeerte. Hoe die vakken bij de bestaande faculteiten: letteren en wijsbegeerte, rechten en staatswetenschappen onder te brengen? Van Vloten's indeling der faculteiten is volmaakt logies: hij splitst de rechten in Rechten en Staatswetenschappen en de groep letteren en wijsbegeerte in: Zedekundige Wetenschappen en Letterkunde. In de faculteit

[1]) 1502, blz. 473.

van wijsbegeerte en geschiedenis (gezamenlik zedekunde), heeft hij nodig: één professor voor oude geschiedenis en klassieke beschaving; één voor vaderlandse geschiedenis; één voor staatsrecht; één voor rechtsleer (encyclopaedie van het recht); één voor zedeleer (een nieuw vak op te bouwen op Schleiermacher's Verhandlungen und System der Sittenlehre); één voor godkunde en mythologie; één voor algemene spraakleer; één voor kunstleer (aesthetica); één voor redeneerkunde (logica); één voor zielkunde (psychologie); één voor de geschiedenis der oude en nieuwe wijsbegeerte. Er is maar één betrekking, waarvoor deze faculteit opleidt: leraar in de geschiedenis aan gymnasium en burgerschool. Zorgde men ervoor de kerkelike seminaria op te richten in de universiteitssteden, dan hadden de toekomstige predikanten alle gelegenheid zich godsdienstwetenschappelik te vormen en zelfs een graad te halen in één van de andere faculteiten: zedekunde of letteren.

In de faculteit der letteren zou immers de Oosterse taalwetenschap ondergebracht moeten worden: Hebreeuws, Syries, Arabies, door drie hoogleraren te doceren. Dan Sanskrit, Perzies, Grieks, Latijn, evenals de oude geschiedenis, beschavingsgeschiedenis en wijsbegeerte verplichte vakken voor het doctoraat in de klassieke letteren. Daarnaast een doctoraat in de Nederlandse letteren in te stellen, met als vakken: iets meer Sanskrit dan voor de klassieken, Goties, midden-nederlands, oud-, midden-, hoog- en neder-duits, oudheidkunde en geschiedenis des vaderlands en der Nederlandse letteren. Vijf professoren en lectoren voor de romaanse letteren: Frans, Italiaans, Spaans en Portugees; voor Engels, Angel-Saksies en oud-Noors; voor oud-, middel- en nieuw-duits; voor Japans en voor Javaans completeren het personeel dezer faculteit.

Ten dele zijn deze wensen in vervulling gegaan bij de wet van 1878 en al eerder, in 1865, was Prof. Kern aangesteld om Sanskrit en vergelijkende taalwetenschap te doceren, voor een ander deel eerst bij het academies statuut van 1920. Maar in de hoofdzaken van zijn plan: opheffing van één rijksuniversiteit en van de theologiese faculteit aan

de overige bleef alles, zoals de traditie het gesanctionneerd had. Dat iemand dit voorstel in 1850 kant en klaar in zijn hoofd had met de geldelike mogelikheden er bij berekend, zodat hij ze zijn leven lang slechts behoefde te herhalen, is een sterk staaltje van werkelikheidszin.

Een korte samenvatting van al zijn voorstellen[1]), ook met betrekking tot het gymnasiaal onderwijs, geeft hij in 1866:

„De voorbereidende studiën, ook voor medicijnen en natuurwetenschap (maar niet voor redeneer- en zielkunde), op de Latijnsche en hoogere burgerscholen overgebracht en daardoor de voorbereidende schooljaren tot zes, of hoogstens zeven, verlengd, de universiteitsjaren tot drie ingekort. Niet het Latijn, maar het Grieksch daar als hoofdtaal, van het begin tot den einde, beoefend.[2]) Aan de universiteit: afschaffing der Godgeleerde faculteit of liever haar afstand aan de hervormde kerk, opdat deze, even als de Luthersche, Doopsgezinde, Remonstrantsche en Roomsch-Katholieke haar eigen kweekschool, 't zij te Leiden of elders, waar zij zal verkiezen, hebbe. De faculteiten voor wijsbegeerte en letteren en voor de rechten beide gesplitst, en het aantal der hoogleeraren en vakken dienovereenkomstig vermeerderd. Het doctoraat en meesterschap, als gevolg dier splitsing, in ieder dier faculteiten niet slechts verdubbeld, maar voor die der letteren daarenboven naar de verschillende talen, waarop zich de candidaat heeft toegelegd — 't zij Oostersche of Westersche en van de laatste oude of nieuwe — ingedeeld. In plaats van den vermeenden wedijver der drie verbrokkelde scholen, een werkelijken wedstrijd tusschen hoogleeraren en lectoren, bij volkomen vrije vestiging der laatste, in 't leven geroepen. En dat alles — voegen wij ten slotte hier nog bij — niet onder toezicht onzer verouderde curatoren-instelling, maar van een of meer bezoldigde in-

[1]) 1467, blz. 36.

[2]) En dat dan niet meer volgens de ouderwetsche, beperkte taalbeginselen, maar de nieuwe, op taalvergelijking gegrond en in Duitschland o.a. door G. Curtius, in zijne — reeds zeven of achtmaal herdrukte — Schulgrammatik toegepast, ten onzent onlangs in de nagelaten Grieksche spraakkunst van Bruining ontvouwd.

specteurs, die voortdurend een wakend oog over de geheele inrichting laten gaan, en den minister van raad en inlichting dienen. Dat voorts ook het stelsel der collegie-gelden afgeschaft, en den verschillenden hoogleeraren, eene gelijkmatige vaste bezoldiging verleend worde[1]), is een allengs te algemeen gevoede wensch, dan dat wij er hier bij behoeven stil te staan. Niet minder wenschelijk ware 't voorzeker zoo men, in 't belang van den studietijd, naar den Duitschen trant, een halfjarigen schoolcursus invoerde".

Hoe weinig hij om traditie en plechtigheid gaf, blijkt hier weer: „Evenals ten opzichte der curatoren heeft men ook in 't nieuwe ontwerp ten opzichte van 't Latijn te veel aan de overlevering gehecht, door te vorderen, dat de Series Lectionum en het Rectoraal Verslag — dat de rede moet voorafgaan — in die taal moeten gesteld worden. Er bestaat geen enkele reden meer, waarom men die verouderde gewoonte nog langer zou aanhouden en de meeste der aangegekondigde lessen zouden, bij de uitbreiding vooral van 't taalkundig onderwijs, een zonderlinge vertooning in dat Latijnsche pak maken. Het ware tevens te wenschen, dat men van deze gelegenheid gebruik maakte, om ook het middeleeuwsch-professorale af te schaffen, en de hoogeleerden zich steeds in hun gewone dagelijksche — of wil men, zondagsche — kleedij vertoonen liet..." Men begrijpt dat deze en dergelijke uitingen, van iemand die zelf het „hoogeschoolmeesterspak" zou moeten dragen, hem bij zijn sollicitatie voor het Groninger professoraat niet ten goede aangerekend werden. Men nam het hem in Deventer al genoeg kwalik, dat hij door zijn uiterlik en gedragingen

[1]) „De studenten betalen dan ieder schooljaar een bepaalde som, voor alle door hen waar te nemen lessen, aan de schatkist. Ten einde den lectoren gelegenheid tot vrije mededinging te verschaffen, zou men hen, voor elk, hunne lessen op den duur volgend student, eene zekere geldsom kunnen verzekeren. Studenten, die — voor hun examens of uitbreiding van studie — van hun diensten gebruik wenschten te maken, zouden natuurlijk gehouden zijn, hen, evenals thans de *repetitoren*, naar onderlinge overeenkomst, daarvoor te voldoen. Van testimonium-lessen mag voorts geen sprake meer zijn, in alles wordt examen afgenomen".

niet de nodige gewichtigheid aan zijn ambt bijzette.[1])

Wat Van Vloten erg aan het hart gaat, is de leerstoel voor aesthetica, aan de afdeling voor zedekundige wetenschappen in te voeren. Daarvoor brak hij herhaaldelik, vooral in de Kunstbode, een lans. Ook op de middelbare scholen wenste hij de kunstgeschiedenis onderwezen te zien en het tekenen.[2]) „Wij verklaren ons echter niet, hoe er het ontwerp toe gekomen is, vakken als de aardrijkskunde en het handtekenen van 't gymnazium uit te sluiten: beide zijn, voor alle studie en beschaving, onmisbaar."

Van Vloten's belangstelling voor het middelbaar onderwijs betrof allereerst de boven behandelde hervormingen voor het gymnasium: voorbereidende studiën in de hoogste klassen, minder Latijn, meer Nederlands, Duits en Engels; bovendien tekenen, aardrijkskunde en kosmografie, terwijl de toekomstige wis- en natuurkundigen, met minder Latijn en Grieks, hun B.-vakken in het H.B.S.-gebouw ter plaatse konden gaan genieten en van de inrichtingen daar gebruik maken. Daarnaast wijdde hij vooral zijn aandacht aan zijn eigen vakken: zoals ze onderwezen werden op de nieuw opgerichte burgerscholen: Nederlands en Geschiedenis.[3]) De middelbare acte voor de Nederlandse taal en letteren maakte een nieuwe opleiding nodig, — vooral zolang de universiteit nog niet in het tekort aan leraren voorzag — en het waren vooral onderwijzers, die daarvan gebruik maakten. Van Vloten, die door Thorbecke tijdens zijn tweede ministerie in de examen-commissie voor die acte benoemd was, maar er door zijn opvolger dank zij De Vries' bemoeiïngen[4]), naar hij meende, niet weer voor voorgedragen werd, leidde tal van onderwijzers en andere jongelui voor de acte middelbaar Nederlands[5]) op.

[1]) 8. [2]) 1491, blz. 26. [2]) 1469, V. [3]) Zie ook blz. 137 en 138.
[4]) 854, opdracht blz. 4.
[5]) A. W. Stellwagen: Leeskabinet, Nov. 1883, blz. 84.
„Er zijn leeraren bij 't middelbaar onderwijs werkzaam, die aan zijne vriendschappelijke hulp en leiding het welslagen op den examendag hadden te danken; er zijn tal van onderwijzers der lagere school, die aan zijne persoonlijke hulp en aan zijne leerboeken en bloemlezingen veel te danken hebben."

Vaak deed hij dit belangeloos en het was een van deze onderwijzers, die Van Vloten's oudste zoon op zijn 11de jaar voor de pas-opgerichte H.B.S. in Deventer klaar maakte. Bij de onderwijzers en leraren stond hij dan ook hoog in de gunst, niet het minst om de eenvoudige gulheid van zijn omgang. Een der voornaamste onder deze leraren, dezelfde A. W. Stellwagen, drukt zich zo uit: „Van Vloten had iets zeer eigenaardigs; hij kende geene persoonlijke meerderheid zijnerzijds. Hij miste het nederbuigende, hij bezwaarde niet, als hij met ons sprak; zijne hartelijkheid was gemeend; zijne belangstelling blonk uit zijn oog; de muziek zijner stem was der natuurlijkheid van zijne manieren getrouw. Ja, Van Vloten was in den omgang met ons, zijne minderen naar den geest en naar leeftijd, zijne jongeren zoo gaarne op een voet van vriendelijkheid, die de natuur te baat had.... Voor de onderwijzers was de overledene een raadgevend vriend — en hij genoot als ik hem uit de schoolwereld vertelde van geestige knapen, van talentvolle jongens, van 't leven en bedrijf op de banken van 't gymnasium en de hoogere burgerschool. Geen wonder, dat het onderwijs in 't Nederlandsch zijne belangstelling had; en een opstel van een schoolknaap in te zien, was nog zijn lust, als hij op mijne kamer het ter correctie medegenomen werk zag liggen".

Vandaar dat Huet op Van Vloten's waarschuwing dat men in Nederland „Huet met een Lion en verder staatkundig „schorriemorrie" zou vereenzelvigen", terugsnauwt: (Doch) „dat kunt gij niet meenen, gij die het jaren lang met Dageraadgespuis hebt aangelegd, en nog altijd voortgaat u gelegen te laten liggen aan rederijkers- en schoolmeesters-schorriemorrie". Wel foei, Huet! ge weet toch ook wel dat Van Vloten hiermee doelt op de onbetrouwbaarheid van de befaamde Lion, redacteur van het Dagblad van Zuid-Holland, en moet gij de op deze mensen toegepaste oneervolle benaming voor brave onderwijzers en rederijkers gebruiken!

Van de oprichting der naar nieuwe talen en wiskundige vakken georiënteerde burgerscholen verwachtte Van Vloten gouden bergen. Gouden bergen van zedelike en redelike vrijheid, liefde, waarheid. Maar het was half werk de jonge

mannen daarheen te leiden en de vrouwen in bekrompenheid en onwetendheid te laten opgroeien. „Onze vrouwen houden er ons onder", had een vriend tegen hem gezegd, „en ik antwoordde, dat ik het hem volgaarne toegaf, wanneer hij slechts begon met er zich zelf en mij persoonlijk van uit te zonderen. Hij zelf toch — had geene vrouw, en de mijne heeft altijd te verstandig gedacht, om zich met leerstellige beuzelarijen in te laten". Mevrouw Van Vloten was zeker niet bekrompen en onwetend. Hoezeer zij zelfs bij zijn studie Van Vloten hielp, blijkt uit een „Aanvulling van Mone's Nied. Volkslitteratur alter Zeit" een gebonden handschrift op hollands papier, klaarblijkelik naar zijn aantekeningen door haar vervaardigd. Zij las veel en had een zelfstandig oordeel en ruime belangstelling.

En behalve een vrouw had Van Vloten ook dochters.

Prof. Vitringa, bekend als Jan Holland, was er tegen dat meisjes ook natuurwetenschappen zouden leren, en Van Vloten laat een getrouwde vrouw: Koosje Jansen geb. ten Beste aan prof. Vitringa schrijven, dat juist het onderricht in de plant-, aard-, natuur- en sterrekunde onmisbaar is voor de ontwikkeling van de vrouw[1]).

Zoals ik al gezegd heb, verhuisde de familie naar Bloemendaal, hoofdzakelik omdat in Haarlem behalve goede jongensscholen, ook een burgerschool voor meisjes was opgericht. Het was in die tijd vooral Elise van Calcar, die propaganda maakte voor behoorlik onderwijs aan meisjes en haar eigen school, waar dit te verkrijgen was. Huet bespreekt haar geschrift in zijn Nationale Vertoogen en het blijkt dan, dat hij het onderwijs voor de vrouw uitstekend vindt, maar dat hij de omstandigheden betreurt, die het voor een vrouw uit intellectuele kringen nodig maken, betaalde arbeid te verrichten. We denken aan Douwes Dekker's theatrale uitroep in zijn Brieven: „Onze Nonnie is pas vier jaar, — stel u eens voor, dat ze later — voor geld — o God!"[2]) Een van de weinige vrouwen, die toentertijd voor geld schreven was mevrouw Bosboom en haar had nooit iemand er om beklaagd

[1]) 1479—1481. [2]) Geciteerd 1188, blz. 71.

of geminacht. Maar zij had het talent, dat verschillende andere schrijvende vrouwen ontbrak. Van Vloten die het nooit een nadeel kon vinden, wanneer een mens, man of vrouw, door werk in zijn of haar levensonderhoud moest voorzien, deelde wel met zijn tijdgenoten de afkeer voor vrouwen, die zonder genoeg talent en met veel ophef zich als het ware aan de publieke opinie opdrongen. Een van hen was Mina Kruseman en hij laat haar een gesprek met hemzelf voeren, onder de titel: „Kritiek en ingebeelde wankunst" en „(Opgedragen, zonder haar voorkennis, aan Stella Oristorio di Frama, geboren Kruseman, door geen vriend noch vijand, maar iemand die 't wel meent met haar en de kunst).[1]) Vosmaer, de ridderlike Flanor van de Spectator had zich over deze toneelspeelster-schrijfster ontfermd, evenals over de onder pseudonym Holda en Hroswitha optredende schrijfsters Clant van der Mijll-Pipers en Elisa Haighton.

Hij kenschetst in de toneelaanwijzing haar opkomen en zijn eigen houding in een paar woorden: „Kritikus zittende in zijn huiskamer te schrijven, met zijn vrouw en een stuk of wat kinders om zich, hoort op de kamerdeur kloppen, roept „binnen", schrijft de aangevangen zinsnede af, en legt zijn pen neer, terwijl de deur geopend wordt. Binnen treedt zijn vriend Flanor van den Spectator, vergezeld van een rijzige vrouw in 't zwart fluweel gekleed, met mannenhaat in 't oog en een revolver in haar ceintuur". Exit: „Zij treedt, Flanor meêtronende, met majesteit en haar revolver af. Kriticus wisselt een glimlach met zijn vrouw, neemt zijn pen weer op, doopt ze in en zet zijn schrijfwerk voort". Ook tegenover het feminisme dus staat hij objectief, het midden houdende tussen „hollen en stilstaan." Met grote ernst en waardering bespreekt hij in 1878 de beide boekjes van Annie Besant: „The political status of women" en „The law of population"[2]) en de wijze waarop hij over George Sand[3]) schrijft of over Goethe en Frau von Stein,[4]) geven blijk van een hoog moreel standpunt zowel als van een zuivere en edele houding tegenover de vrouw in het algemeen.

[1]) 1288. [2]) 1028. [3]) 1240, 1241 en Kb. 1876, blz. 95.
[4]) 1252 blz. 601.

Was Van Vloten in staat betreffende hoger en middelbaar onderwijs techniese adviezen te geven, voor het lager moest hij zich bepalen tot ijveren voor volksonderwijs. Daartoe kon hij zich aansluiten bij de Vereeniging tot bevordering van 't Volksonderwijs, die een uitgebreid programma had: „verplicht en zooveel doenlijk kosteloos onderwijs, verbetering in het lot der onderwijzers, vermeerdering van het aantal hulponderwijzers bij ieder school, dat thans nog zooveel te klein is, enz."[1]) Hij zette hier, zoals hij altijd deed, zijn hele persoonlikheid weer voor in, zodat een onderwijsman hem na zijn dood in de Huisvriend er voor prees: „Als bestuurslid van de hoofdzakelijk door zijn toedoen opgerichte afdeeling „Haarlem en omstreken" van de vereeniging „Volksonderwijs" legde hij een voor anderen dikwijls beschamenden ijver aan den dag. Door weer en wind kwam hij, bij winteravond, van zijne toenmalige woonplaats Kleveroord onder Bloemendaal, op drie kwartier afstands van Haarlem, elke vergadering bijwonen. Wie er ook ontbrak, Van Vloten zelden of nooit. Hij was er de ziel en de drijfkracht tot voortdurende en opgewekte werkzaamheid".[2])

Ja, zelfs de voorbereidend lagere of, zoals hij ze later noemt, aanvankelike-vorming- of speelschool, had zijn belangstelling. Haarlem had een tekort aan gemeentelike, niet bewaar-, maar speelscholen en Van Vloten, als bestuurslid van Volksonderwijs oefende mondeling en schriftelik druk op de wethouder, om de oprichting van een of meer dergelijke openbare scholen van hem gedaan te krijgen. Hij bezocht er Leiden, Delft en andere plaatsen voor, die, ofschoon zoveel armer dan Haarlem, eerder en beter in die leemte voorzien hadden.

En zoals de inspecteur van het Lager Onderwijs Slangen opmerkt: „In 1882 ijverde hij voor Openbare Speeltuinen en toonde voor haar nog meer dan zijn warm hart over te

[1]) 1488.

[2]) Van Vloten was, blijkens een convocatiebiljet in zijn nalatenschap, ook lid van het „Schoolverbond", Afdeeling Haarlem en Omstreken. Of dit iets anders was dan „Volksonderwijs", kan ik niet zeggen.

hebben". Misschien was de onbekrompenheid, waarmee hij in latere jaren zijn beurs ter beschikking stelde van volksontwikkeling, nog een sterker prikkel tot navolging dan de door hem bestede moeite en woorden.

„Laat de kinderkens tot mij komen" en ik zal ze de zegeningen van het neutraal schoolonderwijs schenken. Er is Van Vloten veel bespaard gebleven, dat hij de „Schoolstrijd" niet tot heden heeft bijgewoond. Hij is verscheiden in het geloof aan de openbare school en haar overwinning.

VIII. SPINOZA

„De blijde boodschapper der mondige menschheid."[1])

Het hoogtepunt van Van Vloten's leven, de bekroning van zijn levenswerk, is zonder enige twijfel de onthulling van Spinoza's standbeeld geweest. Aan de verkondiging van Spinoza's wijsbegeerte en levensleer had hij in waarheid zijn leven gewijd.

In de opdracht van zijn „Baruch d'Espinoza, zijn leven en schriften in verband met zijnen en onzen tijd", vertelt hij, hoe hij tot Spinoza gekomen is:

„Bijna gelijktijdig met mijn eerste schreden op godgeleerd gebied, greep de uitgave der reeds aangehaalde *Hallische Jahrbücher* plaats, die, langs den weg van den boekhandel, ook tot Leiden doordrongen, en al aanstonds een belangstellend lezer in mij vonden.[2]) Door hen werd ik — van den linkerkant — in de Hegeliaansche wijsbegeerte ingewijd, en mij zoo dezer zwakke zijde — het knoeyen met de kristelijke geloofsbegrippen, en 't verwringen harer beginselen naar de aangenomen denkbeelden in Kerk en in Staat, natuur- en wereldbeschouwing — te kennelijker blootgelegd. Strauss' reeds gemelde studie over Daub en Schleiermacher, maakte mij voorts te goeder uur met den laatste bekend, wiens gevoelsbeginsel in zake van godsdienst mij — in spijt der voorkeur door Strauss zelf aan Hegel gegeven — hem alras verre boven Hegel stellen deed. Van Schleiermacher, wiens wijsgeerige en godgeleerde werken ik terzelfder tijd, in de nieuwe gezamenlijke uitgave, was machtig geworden, kwam ik tot Spinoza, door Strauss — in 't aangevoerde stuk — te recht als den denker aangewezen, uit wien Schleiermachers zoogenoemd kristelijke geloofsleer, in haar eigenlijke aard en strekking geput was. Zijne werken — niet lang daarna, in de handige kleine uitgaaf van Bruder verschenen — maak-

[1]) 310.

[2]) Tegelijkertijd werd hij door Bakhuizen op Hemsterhuijs opmerkzaam gemaakt. (M. M.-V.)

ten sedert het middenpunt mijner wijsgeerige studiën, de steeds hooger gewaardeerde leiddraad van geheel mijn wijsgeerige, zedelijke, zoowel als verstands-ontwikkeling uit. Hem — den eigenlijken voldinger van Descartes — vond ik door Leibnitz oneerlijk verworpen, door Kant verontachtzaamd, door Hegel en zijne volgelingen niet begrepen, of althans in zijne volle waarde erkend; en zoo werd de thans eindelijk ten uitvoer gebrachte wensch bij mij levendig, om den waren aard van zijn streven, de eigenlijke strekking, doel en uitkomst zijner wijsbegeerte op zede- zoowel als verstandsgebied, in verband met zijn tijd en den onzen, te schetsen".[1])

De eerste keer, dat Van Vloten openlik de aandacht vestigde op Spinoza, was geweest in twee van de stellingen achter zijn dissertatie. „„„Sic jure de eo Straussius: „alle Hauptsätze des ersten Teils der Schleiermacherschen Glaubenslehre werden dann erst recht verständlich, wenn man sie in die Formeln Spinosas zurück übersetzt, aus welchen sie ursprünglich genommen"". En de andere: „„„Quo magis res singulares *intelligimus* eo magis Deum intelligimus", Spinoza."

De enige vraag, waarmee deze en gene Van Vloten zedelik meende in het nauw te kunnen drijven, was die naar de herkomst van zijn doctorstitel. Herhaaldelik moest hij uitleggen, dat dit geen kerkelike maar een wetenschappelike graad was en dat hij hem gehaald had, „om door kerk en faculteit beide (zijn) wetenschappelijke rijpheid te doen waarmerken."[2]) Inderdaad: het is niet in strijd met Van Vloten's al voor 1843 gevestigde overtuiging, dat hij op deze „zeer onkerkelijke dissertatie en onkerkelijke stellingen" gepromoveerd was; men moet zich eerder verbazen, dat de faculteit ze aanvaard heeft. De XXV^ste^ stelling hield het volgende in: „Quum Theologia *scientia* sit eorum quae ad Ecclesiam pertinent, *huic* in *illam* vel tantillum juris tribuere absurdum est". Er is niet de minste twijfel, hoe deze jonge doctor theologiae, goedgekeurd „candidaat tot den heiligen dienst" tegenover kerk en kerkleer staat, ook

[1]) 1143, blz. 113. [2]) Als voren.

vóór hij in tijdschriften, voor een groot publiek bestemd, zijn standpunt verklaart.

Men kan niet zeggen, dat Spinoza door Van Vloten ontdekt is. Ontdekt was hij — als men dat woord gebruiken wil — een eeuw vroeger, door Lessing en zijn dichterlike tijdgenoten. Maar Van Vloten gaf Spinoza aan zijn geboorteland terug, nadat hij eerst in het „Supplementum ad Benedicti de Spinoza opera quae supersunt", nieuw materiaal, waaronder het zo belangrijke "Vertoog over God en mensch", door hem in het Latijn terugvertaald[1]), aan de Europese Spinoza-studie had geschonken. Dit vertoog, dat als het ware een voorstudie voor de Ethica kon heten, opende met de pas gevonden brieven een nieuwe kijk op Spinoza's ontwikkeling en levensgeschiedenis. Het gaf dan ook in alle landen aanleiding tot hernieuwd Spinoza-onderzoek en het stelde Van Vloten in staat, enige jaren later voor zijn landgenoten een samenvatting van Spinoza's leven en leer te geven in het genoemde boek.

Als levensbeschrijving is dit werk reeds in 1898 verbeterd door Meinsma's „Spinoza en zijn kring."

Wat de leer betreft, begon Van Vloten dadelik met kleur te bekennen in zijn opdracht „Aan Dr. Jacob Moleschott".

Moleschott in 1822 te 's-Hertogenbosch geboren, had zich na zijn promotie in 1845 te Utrecht als arts gevestigd, waar hij samen met Donders en Deen de „Nederlandsche Bijdragen tot de anatomische en physische wetenschap„ oprichtte. In 1847 vestigde hij zich als privaat-docent in de physiologie en anatomie in Heidelberg, bleef daar werkzaam tot 1854, toen een waarschuwing van de regering betreffende zijn propaganda van het materialisme, hem drong de betrekking neer te leggen. Na een paar jaar als hoogleraar in Zürich werkzaam te zijn geweest, vervulde hij hetzelfde ambt eerst in Turijn en daarna, van 1879 tot zijn dood in 1893 toe, in Rome.

Toen Van Vloten hem zijn Baruch d'Espinoza opdroeg begroette hij in hem de man, die op natuurkundig gebied

---

[1]) 274. Het bleef alleen bewaard in een Nederlandse vertaling.

deed, wat hij zelf op het gebied van de geest wilde voltooien. De erkenning was al in 1847 van Moleschott uitgegaan. Hij had Van Vloten naar aanleiding van „dezes" „Een paar aanteekeningen op Mr. Opzoomers Beoordeeling van Prof. Scholten", „een vriendelik schrijven van dank en bijval" toegezonden, waarin hij bekende niet geloofd te hebben, dat iemand over „zulk een amfibie, als Krauses filosofisch Kristendom", zo kon en durfde spreken, als Van Vloten gedaan had. Door omstandigheden — Van Vloten's zwerftocht door Zuid-Duitsland en Moleschott's vertrek naar het buitenland — had er geen andere toenadering tussen beide mannen plaats, dan de uitwisseling van geschriften, maar in de opdracht van „Spinoza" beantwoordt Van Vloten de geestverwantschappelike groet van 19 jaar geleden, met interest.

Het fysiologies materialisme, dat door Moleschott op de door Feuerbach gelegde grondslagen tot een volledig wijsgerig stelsel ontwikkeld was[1]), nam aan, dat alles wat in de mens omgaat en werkt, zijn oorsprong vindt in het stoffelik lichaam. Dit was een absolute oorlogsverklaring tegen de heersende wijsbegeerte en godgeleerdheid, omdat de nieuwe kennis van het ziels- en zenuwleven van de mens aan het licht bracht, dat een afzonderlik bestaan en dus voortbestaan van een persoonlike ziel voor de wetenschap onaanwijsbaar was. Het oude dualisme tussen kracht en stof, ziel en lichaam scheen niet alleen opgeheven, de verhouding scheen zelfs omgekeerd te worden. De ontkenning van het zelf-

[1]) Zijn voornaamste werken, alle in het Duits geschreven, buiten de bijdragen in het in 1855 door hem opgerichte tijdschrift: „Untersuchungen zur Naturlehre des Menschen und der Tiere", zijn: Physiologie der Nahrungsmittel (2de dr. Giessen, 1859), Lehre der Nahrungsmittel fur das Volk (Erlangen, 3de dr. 1858), Physiologie des Stoffwechsels in Pflanzen und Tieren (Erlangen, 1851), Der Kreislauf des Lebens (Mainz, 1852, 5e dr., 2dln. 1875—'76); Georg Forster, der Naturforscher des Volks (Frankf. 1854; Physisches Skizzenbuch (Giessen, 1861); Ein Blick ins Innere der Natur (1882); Karl Darwin (1882); Hermann Hettner's Morgenrot (1883); Franciscus Cornelis Donders (1888); Für meine Freunde: Lebenserinnerungen (Giessen, 1895).

standig bestaan van een persoonlike ziel raakte de godsdienst, de erkenning van het oorzakelik verband van alle natuurgebeuren sloot een persoonlike, scheppende God uit. Men kon dan wel inplaats van die verlochende ziel het „bewustzijn" stellen, zoals dan ook gebeurde, en de zedelike vrijheid, de zgn. vrije wil handhaven, de godsdienst was daarvan voorlopig niet gediend. „Dat bewustzijn dus ook, als eenheidspunt des menschen, is het, dat den mensch, die, naar zijne geheele bewerktuiging, anders aan het hoofd des dierenrijks staat, daar tevens zoo hoog boven verheft en in het voorrecht eens hoogeren zedelijken levens deelen doet . . . aan dat bewustzijn ontbreekt het hun (de dieren) geheel. Dat bewustzijn overigens is, zoo min als een der andere grondkrachten der natuur (zwaartekracht, scheikundige verwantschap, aantrekkingkracht, zenuwwerkzaamheid, enz.) voor verdere verklaring vatbaar; het best zou het zich nog met een spiegel laten vergelijken, tegenover welken al de verschillende werkzaamheden der centrale hersenzenuwen, naar vaste wetten, plaats grijpen, en die al de verschillende van gene uitgaande stralen niet slechts tot een beeld verbindt, maar ook door dezes weerspiegeling weder nieuwe werkingen in 't leven roept; — men zou zich die spiegel dan tevens als een oog moeten denken, dat door de verschillende werkingen ook op verschillende wijze wordt aangedaan". . .

„Van deze willekeur is echter de dusgenoemde zedelijke vrijheid geheel verschillend. Zedelijk vrij toch noemen wij den mensch in tweederlei opzicht, vooreerst, voor zooverre hij den aanleg en de eigenschap bezit de godsdienst- en zedebegrippen in zich te ontwikkelen, en, door voortdurende oefening, steeds meerder vermogen over al zijn denken en daardoor ook al zijn doen te erlangen, en verder voor zooverre hij er in geslaagd is, al zijn doel en denken naar de verhevene zedewet in te richten. In beiderlei opzicht nu wordt hem, ook bij de onzelfstandigheid zijner ziel, niets ontnomen; wat het eerste betreft, zal hij steeds daardoor boven de dieren verheven blijven, dat hij dien hoogeren aanleg bezit en steeds meer ontwikkelen kan. En wat het

tweede aangaat, zal voorzeker die zedelijke vorming, die overeenbrenging aller zijne handelingen met de hooge zedewet, van tallooze reeds plaats gehad hebbende, zoowel lichamelijke als zedelijke indrukken van buiten afhangen, welke trap van zedelijke vrijheid hij moge bereikt hebben of zal vermogen te bereiken. En wanneer men dus beweert, dat de mensch in ieder oogenblik steeds zóó handelt als hij alleen vermag te handelen, spreekt men voorzeker eene stellige waarheid uit; daarmede echter loochent men dat, wat men zedelijke vrijheid noemt, niet. De zedelijk vrije en de louter willekeurige handeling hebben steeds dat met elkander gemeen, dat in beiden geenerlei oorspronkelijkheid, geenerlei eigen beweging is, dat beide door de aanwezige voorstellingen en gedachten, indrukken en eigenheden, bepaald worden. Zij zijn slechts daarin wezenlijk onderscheiden, dat het in het eerste geval voorstellingen en begrippen van hooger orde, meer verheven zedelijke wetten zijn, die het geheele voorstellingsleven beheerschen, terwijl in het tweede geval alleen lagere zinlijke voorstellingen en begrippen de handeling bewerken. Stelt echter de kristelijke kerkleer, leert haar hoofd-apostel wel iets anders? Men moest zijn schoonen brief aan de eerste Kristenen van Rome niet kennen, om het te durven beweren . . ."

Deze aanhalingen zijn genomen uit Van Vloten's artiekel van 1855: „Godsdienst en natuurkennis"[1]) waarin hij de uitkomst van het natuurwetenschappelik onderzoek van Moleschott, Haeckel e.a. op het wijsgerig denken populariseert. Terwijl Scholten zijn redelik monisme in overeenstemming trachtte te brengen met de Leer der Hervormde Kerk, zocht en vond Van Vloten, overtuigd, zoals we gezien hebben, dat dit in overeenstemming brengen niet anders was dan nieuwe wijn in oude zakken gieten, in Spinoza's Ethica de levensleer die zijn redelike en religieuze, maar vooral zedelike behoeften bevredigde. En zo droeg hij dan zijn Spinoza aan Moleschott op.

De leer echter, die Van Vloten gelukkig maakte en waar-

[1]) 1451, blz. 187 vlg.

mee hij ook zijn tijdgenoten gelukkig hoopte te maken, was niet de wijsbegeerte van Spinoza met huid en haar, maar een „gelouterd Spinozisme"[1]) een Spinozisme, in overeenstemming gebracht met de resultaten van de natuurwetenschap der laatste eeuwen. Dit hield voornamelik in, dat Spinoza van zijn mystieke elementen ontdaan werd en de wijze waarop dit geschiedde, was allereerst door de naam God (Deus) doorlopend te vervangen door die van „het oorspronkelijk en zelfstandig, onbegonnen en oneindig bestaan" of „het eeuwig en oneindig oorzakelik verband aller dingen".

Van Vloten beschouwde de Godsnaam als onafscheidelik van het Pauliniese, het kerkelike Kristendom, als de naam voor een „persoonlijk wezen naar het beeld van den eindigen mensch gevormd en dat als wereldschepper en onderhouder wordt afgebeeld". In deze zin had Spinoza zijn Deus in ieder geval niet bedoeld. Gebruikte hij de godsnaam voor het onpersoonlik heelalbegrip, dan gaf hij daarmee aanleiding tot een begripsverwarring, die zijn levensbeschrijver tot elke prijs bij zijn lezers wenste te voorkomen. „Er grijpt n.l. een verwarring van twee dingen bij plaats: het onbegrijpelijke, onnaspeurbare, waarop de menschelijke denkkracht stuit, en den godsnaam, dien zijne kinderlijke verbeelding daar in vroeger dagen en verschillende vormen, op heeft toegepast en mee vereenzelvigd; maar die een meer ontwikkeld verstand tot zijn waar gehalte herleiden kan. Wanneer er dus van een begrijpen Gods sprake is, dan geldt het natuurlijk dien uit de verbeelding geputten naam slechts, die het moderne Kristendom ons voortdurend als dien van een proefhoudend zelfbestaan zou willen opdringen, ontdaan van al die persoonlijke egenschappen, zonder welke het zich niet denken laat, en daardoor met zich zelf in weerstrijd. Juist het wanbegrip, waartoe dat dichterlijke Godsbeeld van vroeger dagen door de moderne richting ontaard is, doet inderdaad het beste de onhoudbaarheid dier richting uitkomen. De naam en het begrip van God is een historisch en genetisch ontleedbaar iets, door welks ontleding en ont-

[1]) 292, blz. 152.

binding, voor den behoorlijk ontwikkelden en beschaafden mensch, echter niets verloren gaat van wat een onmondige zienswijs er in te bezitten waant". De strijd tegen die godsnaam heeft een goed deel van zijn Spinozapropaganda beheerst. Anderen waren het soms met hem eens en kwamen dan met een substituut aan, zoals Betz die de naam God, op voetspoor van Lewes, door Noumenon (Νουμενον) wilde vervangen. De naam God, merkt Van Vloten hier weer op, is goed voor dicht en ondicht, maar niet voor de wijsbegeerte, „waar 't op juistheid van begrip en voorstelling aankomt".[1]) Het enige, wat hier in aanmerking komen kan, is „het oneindig rijke en onuitputtelijke leven".

Op menigeen in onze tijd maakte dit fanatiek verzet tegen het wijsgerig gebruik van de Godsnaam de indruk van een strijd tegen windmolens. Bolland schreef in zijn opstel: Het Godsbegrip[2]): „Of men [het Absolute] al dan niet God gelieft te noemen, is bij slot van rekening een kwestie van smaak". Van Eeden betoogde[3]), dat „de wijzen en grooten, het eigenlijke menschenras in zijn volle ontwikkeling, dezen naam altijd zijn blijven gebruiken, met waardige toepassing en vol besef".

Toch was de opmerking alleszins juist, dat de Godsnaam een „dichterlijk beeld van vroeger dagen" oproept en dat men als redelik denkend wijsgeer zich in acht moet nemen, voor de associatie's die hij meebrengt. Bergson b.v. gebruikt hem dan ook niet.

Spinoza echter gebruikte die naam wel degelik en dat niet alleen, maar hij verbond er beschouwingen aan, die met een zuiver rationalistiese opvatting niet verenigbaar blijken, zodat men met recht van een mystieke zijde van zijn wijsbegeerte spreken kan.

Van dit mystieke in Spinoza's leer stond Van Vloten ver af. Hij achtte het in strijd met de uitkomsten der moderne natuurwetenschap en daar hij zich tot taak gekozen had, Spinoza in dat opzicht te „moderniseren", bleef na deze

[1]) 297, blz. 428; 300, blz. 490.
[2]) De Nieuwe Gids IX, 2. blz. 231.
[3]) De Blijde Wereld, blz. 67.

bewerking alleen de verstandelike Spinoza over. Het goede daarbij was echter, dat hij het bewust deed en aanwees, *waar* hij het deed, zodat zijn boekje bruikbaar blijft voor wie Spinoza ook naar zijn eigen, niet door Van Vlotense zeef gegane leer kennen wil. Hij citeert b.v.[1])

„„Alles wat wij met de derde soort van kennis verstaan, verschaft ons genot, en dat wel met de voorstelling Gods als oorzaak, d.i. dus — naar de vroegere omschrijving — met liefde tot God; deze — uit die kennis geboren — verstandelijke liefde tot God, is eeuwig". Ziedaar al aanstonds twee stellingen, die wij, in dien vorm althans, niet van hem kunnen overnemen. Het genot der even blijde als werkzame gemoedsrust, de liefdevolle stemming, ons door het weldadige inzicht in 't eeuwig natuurverband aller dingen gebaard, werd ons vroeger reeds betoogd; maar wij scheiden ze liever van dat Godsbeeld, kerkelijker herinnering, dat zich ons anders hier verwarrend op den voorgrond dringen zou. Stellen wij er het oneindige, ongestoord voortsnellende leven waarin alles zijn grondslag en verband vindt, dat zich in alles gelijk in ons zelf uit, voor in de plaats; dan moet voor die liefde noodzakelijk ook weder die liefdevolle werkzaamheid in de plaats treden, die ons, bij onze noodzakelijke taak in dat verband, bezielt, wanneer wij er eenmaal het blijde inzicht in erlangd hebben. In dien zin nemen wij dus ook gaarne Spinoza's beide stellingen aan". Hij vervolgt: „„de geest is slechts zoo lang zijn lichaam duurt, aan het lijden der hartstochten onderhevig". Natuurlijk, want die hartstochten worden uit de indrukken geboren door 't lichaam ondergaan; en geeft dit Spinoza daarom aanleiding, hèn te gispen, die „naar de gewone meening eeuwigheid met duur vermengende, wanen, dat verbeelding en herinnering" — beide alleen van die lichamelijke indrukken uitgaande — „ook na den dood zouden overblijven". Een opmerking, ten dienste van alle persoonlijke-onsterfelijkheidsbejagers."

„„God zelf heeft zich met een oneindige verstandelijke

---

[1]) 276, blz. 379.

liefde lief" en „de verstandelijke liefde van den geest voor God is zelf die liefde Gods voor zich zelf; niet voor zoo ver zij oneindig is, maar voor zoo ver ze door het wezen van den menschelijken geest, als eeuwig beschouwd, verklaard worden kan; d.i. de verstandelijke liefde van den geest voor God is een deel der oneindige liefde, waarmede God zich zelf lief heeft". — Inderdaad, wij dreigen te duizelen; niet alleen omdat wij vroeger dien God als verstandloos[1]) en liefdeloos[2]) hebben leeren kennen, en hem ons dus moeilijk hier als met een verstandelijke liefde bezield kunnen voorstellen; maar ook omdat wij ons, bij den ons hier voorgehouden zin, zoo geheel buiten ons zelf, buiten ons persoonlijk aanwezen moeten denken, dat wij er ons noodwendig in een gansch onpersoonlijke nevelsfeer bij verliezen. Het eenigste wat ons daar nog eenigszins voor behoedt, is die tusschenkomst van den menschelijken geest — maar dan toch altijd als eeuwig beschouwd — die ons op persoonlijk terrein terugbrengt, en ons althans een duimbreed vasten gronds onder de voeten geeft. Blikken wij van daar om ons, dan kunnen wij Spinoza's beide stellingen alleen in dien zin ons verklaren, dat de liefdevolle stemming, ons door 't werkzame inzicht in 't oneindig natuurverband eigen geworden, ons juist omdat wij in dat oneindig leven met vol bewustzijn deelen, eigen is. Wij moeten ons dan dienovereenkomstig ook de woorden uit de bijgevoegde aanteekeningen verklaren, dat „ons geluk, of heil of vrijheid, dien ten gevolge, in die standvastige en eeuwige liefde omtrent God, die een is met Gods liefde omtrent ons[3]), bestaat". Deze zeggen dan namelijk niet anders, dan dat ons geluk of vrijheid in de liefdevolle stemming en daarmee gepaarde blijde werkzaamheid bestaat, door dat deelen met vol bewustzijn in 't

[1]) Zie boven.

[2]) Zie hier voren blz. 370, aant.: „God is hartstochteloos en wordt door geen vreugde of droefheid beroerd", en (19) „wie God lief heeft, kan er onmogelijk naar streven, dat God hem weder liefheeft."

[3]) Omdat namelijk — naar de Spinozistische terminologie —God in den mensch zich zelf lief heeft. Zie 't betoog van Stell. 36 en 't Coroll.

oneindige natuurleven voor ons te weeg gebracht; en wij zien dan ook tevens de juistheid der nu volgende stelling in, dat „er niets in de natuur is, dat tegen die verstandelijke liefde" (lees: die liefdevolle stemming) „indruischt, of in staat ware haar op te heffen"" . . .

„In zijn betoog en in zijn volgende stelling gewaagt hij dan van een aldus ontwikkelden en gestemden geest, als „van wien het grootste deel overblijft, wiens grootste deel eeuwig is". Wij zullen dit — om onzer vroegere redeneering getrouw te blijven — wel niet anders mogen opvatten, dan als op het niet louter persoonlijk bestaan, maar op 't bewustzijnvolle mede-leven met het oneindige of eeuwige aanzijn der natuur toepasselijk. De uitdrukking is inderdaad minder gelukkig aangewend; zij mag — naar het strikte verband van geheel het stelsel, en om ons daarmede niet in den tastbaarsten weêrstrijd te brengen — niet anders beteekenen, dan dat voor zoover die geest zich niet louter persoonlijk gevoelt, hij dus ook, al gaat zijn persoonlijk en lichaamlijk bestaan te loor, gerekend kan worden buiten die persoon voort te leven; op geen andere wijs echter dan ook het ontbonden lichaam — in andere levensvormen opgenomen — voortleeft; gelijk wij dat straks (blz. 377) reeds betoogd hebben".

Hier is het punt, waar Van Vloten Spinoza niet volgen kan en wil. Het voortbestaan van de geest, de Al-geest, los van verbeelding en herinnering, onpersoonlik maar toch scheppend, zoals Hegel die in zijn systeem tot grondslag en doel tevens van het heelal heeft gesteld, werpt licht op de kant van Spinoza, die voor hem niet belangrijk was. Het mystiek Pantheïsme „die verouderde ziekelijke Al-vergodingsleer", zoals hij het ergens noemt[1]) is hem even weinig aangenaam als het standpunt van de „mystieke droomer" Daniël Chantepie de la Saussaye. Spinoza is voor hem de wijsgeer van het natuurlijke leven: „philosophia non mortis, sed vitae meditatio" of, zoals hij het vertaalt als motto voor zijn Levensbode: „Wijsbegeerte is *levens*-bespiegeling, geen

[1]) 312, blz. 164.

doodsbetrachting"; hij is de schrijver van dat onovertroffen hoofdstuk over de hartstochten en over de beheersing dier hartstochten door de rede; de schrijver van die praktiese staatsleer, de prediker van de opgewekte werkzaamheid. „Men moet dan evenwel ten zeerste op zijn hoede zijn, om die Spinozistische bespiegeling — gelijk dat gewoonlijk plaats heeft — met geen Indisch-lijdelijke, geestroovende verdooving en verdieping te verwarren; daar zij integendeel de voorstelling van het volste, oneindig rijke en vruchtbare leven geldt".

In de kwestie van Spinoza's Oosterse en Westerse bronnen wil, noch kan ik mij begeven, maar het is misschien wel de studie van de Indiese wijsbegeerte geweest, naast de dichterlikheid van zijn tegenwoordige bewonderaars,[1]) die ons ook met de mystieke Spinoza vertrouwd heeft gemaakt. In Van Vloten's tijd evenwel was men in Nederland ook aan de redelike en zedelike Spinoza nog niet toe.

Voor die Spinoza is in 1877 op voorgang van Van Vloten een standbeeld opgericht en heeft van Vloten bij dat standbeeld zijn onthullingsrede gesproken. Ofschoon hij het beste gedenkteken[2]) toch altijd vond, de bezieling die van de daden der grote Nederlanders uitging op het nageslacht, bleef het oprichten van standbeelden voor, evengoed als het noemen van stadsstraten en pleinen[3]) naar die Nederlanders een van de beste middelen om dat nageslacht aan die daden te doen gedenken. In de tijd toen hij over geen andere geldmiddelen te beschikken had dan de opbrengst van zijn gesproken en geschreven woord, gaf hij herhaaldelik brochures uit, eerst als voorlezingen gehouden, „ten bate van het op te richten standbeeld van...". Op deze wijze spoorde hij aan en

[1]) Gorter, Van Suchtelen, Verwey, Bierens de Haan e.a.

[2]) 607. Het beste gedenkteeken voor 1813, Voorlezing te Deventer gehouden 29 Oct. 1863, en uitgegeven ten voordeele van een standbeeld van G. K. van Hogendorp, Zutfen, W. Thieme, 1863.

[3]) Brieven van Huet aan Van Vloten, XXste Eeuw 1902, II, blz. 177: „Uit de Mailcourant van 17 Maart, gisteren hier ontvangen, zie ik dat gij een Ripperdapark op uw geweten hebt." Waarschijnlik is Van Vloten dus ook voor de andere Haarlemse-Geuzen-straatnamen verantwoordelik.

droeg hij bij tot het oprichten van de standbeelden voor Vondel, Van Hogendorp, Thorbecke, de Marnixen. Door wie en hoe het beeld uitgevoerd zou worden, waar het geplaatst zou worden, dat waren alles dingen, waarvoor dan weer de kunsthistoricus in hem de grootste belangstelling had. Het oprichten van het Spinoza-standbeeld was in alle opzichten zijn werk. Bij de tweede druk van zijn Benedictus de Spinoza in 1871 sprak hij er het eerst van en wees tevens de plaats aan — in de nabijheid van het sterfhuis aan de Paviljoensgracht te Den Haag —, waar het zou moeten verrijzen. Daarna wist hij in 1875 een commissie tot stand te brengen met de Leidse hoogleraar in de wijsbegeerte, Land, als voorzitter en hijzelf, Betz, Campbell, Limburg Stirum, Nijhoff, Bosscha, Jacobson e.a. als bestuursleden. De opwekking „Een standbeeld voor Spinoza"[1]) door het comité verspreid, was van zijn hand. In 1877 waren de werkzaamheden nog niet zo ver gevorderd, dat men, zoals de bedoeling geweest was, de onthulling kon laten samen vallen met de tweehonderdjarige gedachtenisviering van Spinoza's sterfdag, maar er was buiten de *f* 1000, door Van Vloten zelf geschonken toch reeds bijna *f* 8000 bijeen, waarvan de helft uit het buitenland. Het was dan ook een beleefdheid, dat men een buitenlander, en wel, nadat de Berlijner filosoof Berthold Auerbach om gezondheidsredenen had moeten bedanken, Renan uitnodigde om de gedachtenisrede te komen uitspreken.[2]) Het was nu alles Spinoza, wat de academie's deden horen: Van der Wyck in Groningen, Land in Leiden hielden een college over hem en aan prof. Scholten werd bij zijn 40-jarig professoraat in 1880 een Spinoza-medaillon aangeboden. Dit laatste geval was koren op Van Vloten's molen en hij vond het heerlik de coïncidentie bekend te maken: „Prof. Scholten — men zal 't zich herinneren — is die vermakelijke Leidsche godgeleerde van nieuwerwetschen kristenstempel, die zich wel verledigen wilde, de som van vijftig nederlandsche centen, als

[1]) 295.

[2]) Spinoza. Discours prononcé à la Haye, à l'occasion du 200e anniversaire de sa mort, par Ernest Renan. La Haye, Mart. Nijhoff, 1877. Zie 298.

stoffelijk blijk van zijn hooge waardeering, voor 't standbeeld van Spinoza bij te dragen, in 't natuurlijk niet verwezenlijkte uitzicht, daarvoor — in Febr. 1877 — Renan te gaan hooren". De rede van Renan, door Van Vloten bijna geheel, van enig commentaar voorzien, in de Levensbode afgedrukt, bleek voor sommige van Van Vloten's geestverwanten nog te kristelik, zodat Van Vloten weer enige toelichting geven moet: „Kerk- en geloofschuwe hoorders hebben zich, naar 't mij voorkomt, door de hier gebezigde uitdrukking[1]) onwillekeurig te veel laten innemen tegen de strekking van Renan's verder betoog; evenals men zich steeds door den bij Spinoza gebruikten Godsnaam der overlevering het oog heeft laten verblinden voor 't geen er eigenlijk welbeschouwd achter schuilde, doch dat men er niet door heen wist te zien. Stel, voor die conscience du *divin*" en dat „*geloof* in 't oneindige", het besef van 't oneindig werkzame leven, in zijn ondoorgrondelijk, maar onmiskenbaar verband, en de opmerking van Renan is even juist als beamenswaard, al mag hij zich zelf daar ook niet voldoende rekenschap van hebben gegeven. Vandaar dat mij dan ook, bij deze onwillekeurige onmiddelijke vertolking zijner uitdrukkingen in een minder kerkelijk klinkende taal, de ergernis bespaard bleef, door anderen bij 't aanhooren van Renan's rede, min of meer ten onrechte, ervaren. Door minder aan den uiterlijken vorm en klanken zijner woorden te hechten, had men zich wellicht een aanneemlijker denkbeeld van hun eigenlijke strekking kunnen verschaffen. Waarom, inplaats van aan dergelijke uitwendigheden te blijven hangen, niet liever acht gegeven op 't geen verder in zoo menige zinsnede, in allen opzichte waars en treffends gezegd werd" . . .

Toen Renan zijn rede geëindigd had, bood Van Vloten het in zijn bezit zijnde geschilderde portret van Spinoza aan de door twee wethouders vertegenwoordigde gemeente 's Gravenhage aan, voor het stedelik museum.

Het duurde nog drie jaar, vóór het standbeeld gereed

[1]) Spinoza: l'homme qui eut à son heure la plus haute conscience du divin. En verder „een vrij geloof in het oneindige". Dit was voor Multatulianen en andere Dageraadsmannen al te veel.

was en aan dezelfde gemeente overgedragen kon worden. Er was *f* 40.000 voor nodig, dan moest er een internationale prijsvraag uitgeschreven en de ingekomen ontwerpen beoordeeld worden. De keuze viel op het ontwerp van een jong Frans beeldhouwer Hexamer. Het aanvoeren van het voetstuk, het gieten en vervoeren van het beeld nam ook nog geruime tijd, maar eindelijk stond het dan op de Paviljoensgracht en kon op 14 Sept. 1880 onthuld en overgedragen worden.[1]) Het bestuurslid Van Limburg Stirum stelde de feestredenaar voor aan het talrijke gehoor: vertegenwoordigers van rijk en gemeente, afgevaardigden van het koninklik huis, Spinozavereerders uit talrijke landen, en Nederlandse vrijdenkers.

Daar was de 62-jarige Van Vloten, begeleid door zijn vrouw en zijn nu ten dele reeds volwassen kinderen en zijn stem klonk over de buiten het verkeer gelegen stille, maar nu door een uitgelezen schaar bezette gracht, met de heldere stelligheid, waarmee ze zo vaak geklonken had.

„Spuwt op dat graf; — daar ligt Spinoza!" — Aldus vóór ruim anderhalve eeuw, de meer geloof- dan liefderijke herder en leeraar der toenmaals heerschende hervormde kristenkerk, te Middelburg, Karel Tuinman. En thans, op luttel schreden afstands van dat graf, het straks te onthullen beeld van den man, op wien die wellevende uitnoodiging gemunt was, van de banieren omwuifd alle dier landen uit de oude en nieuwe wereld, uit welke, van Moscou tot New-York, van de Argentijnsche Republiek tot Java, ons bijdragen toestroomden, om het te doen verrijzen. En inderdaad het is mij, als zag ik, bij al dien vlaggenpronk en de hier saamgekomen schare, uit die bescheiden woning daarnevens ons, waar hij zijn laatste levensjaren doorbracht, hem zelf zich, in zijn eenvoudig huispak, onder zijn huisgenooten aan 't venster vertoonen, vragende wat er wel mocht gaande zijn, en zich schuchter terugtrekken bij 't vernemen, dat dat alles op hem zelf en zijne gedachtenis

---

[1]) Commissoriaal Verslag van de voorbereidende werkzaamheden in het Spinozanummer van de Spectator.

was toegelegd. Niet te zijnen behoeve trouwens heeft dan ook al dit vertoon hier plaats, noch zal zijn beeld hier van heden aan prijken; maar om hunnentwil, die hem vereeren, en om des te levendiger steeds aan ieder in te prenten, wat de man, door dat beeld vertegenwoordigd, in zijne levensvolle bespiegeling, voor de beschaafde menschheid beteekent".

Van deze betekenis geeft hij dan een bewonderenswaardig beknopt en zakelik, maar niet oppervlakkig overzicht.

„Het was een stout woord, dat hij er sprak", schrijft Vosmaer in de Spectator,[1]) „en ik voelde mij trotsch tot een volk te behooren, waar zulk een woord in het openbaar, ten aanhoore van autoriteiten en niet enkel spinozisten, vrijmoedig kan en mag gesproken worden. Hij zeide in het kort, met zijne gevulde en saamgestelde maar kernvolle zinnen, in eene taal en dictie als ware het Latijn, zoo feestelijk en monumentaal, de groote beteekenis van „den blijden boodschapper der mondige menschheid": den man, die den weg bereidde tot die toekomst, waar „het de liefde verzakend, de menschheid verdeelend geloof voor een verstandig en liefdevol, de menschen verbroederend inzicht wijkt"; den denker die „het beschavingswerk der halverwegen postvattende Hervorming voltooide". Hij schilderde hem in zijn „blij zijn en weldoen"; in zijne edele levensbeschouwing en opwekking ten leven, in „tegenstelling aller jammerende doodsprofeten".

„„Gelukkige gemeente," zei hij, „die reeds elders het beeld van dien edelaardigen Geuzenprins en opstandeling ziet prijken, die niet ophoudt u van zelfstandigen volkszin te spreken, en die er thans dat van den wijze aan ziet toegevoegd, die u maatschappelijke veredeling boven alle geloofsverdeeldheid en maatschappelijke vooroordeelen predikt"".

„Ja, daar lag een gloed van overtuiging in deze rede, die ook andersdenkenden diep moet doen voelen dat het hier ernst is, en die hen, die de hier verkondigde beginselen zijn toegedaan moet hebben bezield en hun goedgedaan. Het was een wakker woord en ik wenschte dat onze taal in Europa

[1]) Ned. Sp. 1880, Spinozanummer, blz. 307.

verstaanbaar ware, opdat het vernam: zoo wordt er in het kleine Nederland gedacht en zoo durft men er spreken".

Van Vloten's ernst en overtuiging hebben zich vastgeankerd in Spinoza. Voor het geld, dat het standbeeldcomité over had gehouden, gaven hij en Land de complete werken uit,[1]) de eerste volledige Spinoza, sinds hij de aanvulling op de uitgaaf van Bruder als Supplementum gepubliceerd had. Hij had Spinoza als vaderlandse held door het land van zijn geboorte doen aanvaarden en tegelijk door die wijsgeer van Europese betekenis Nederland laten deel hebben aan een internationale cultuur.[2])

[1]) 322.

[2]) De Societas Spinozana heeft in 1926 de onthullingsrede van Van Vloten met de Latijnse vertaling er onder en voorafgegaan door een levensbericht, opnieuw uitgegeven. Chronici Spinozani tomus quartus, Hagae Comitis MCMXXVI. 310.

IX. BESLUIT

„Saev*us* tranquill*is* in undis" heeft Verwijs, met een variant op het devies van Prins Willem, van Van Vloten gezegd. En al bedoelde hij het zo niet, die spreuk was in de tweede helft van de 19de eeuw een even grote lofspraak als het originele devies in de tweede helft van de 16de. Van Vloten, vast in zichzelf rustend, heeft in de stilstaande wateren van de toenmalige Nederlandse beschaving een beroering gebracht, die ze tot over de eeuw heen heeft doen voortgolven. Dat hij tans een weinig gelezen schrijver is — een vergeten veelschrijver, heb ik wel eens horen mompelen — ligt niet aan zijn stijl of aan geringheid van geestelike betekenis — maar aan de aard van zijn werkzaamheid, die in het bizonder bestemd was voor zijn tijdgenoten. „Het Nederlandsche Volk" van zijn tijd in al zijn lagen wilde hij bereiken en bereikte hij ook.

Dat hij zijn stijl verzorgde, blijkt zelfs uit zijn handschriften. Hij verbeterde, werkte om, schrapte, voegde bij, totdat hij de werkzaamste schakering van taal en zinswending tot uitdrukking van zijn gedachten gevonden had.

Met van „noeste vlijt" en „stalen volharding" te spreken, verlaagt men een dergelijk fenomeen. Er is bij hem een oerkracht, een zoo overbruisend levensgevoel, dat het aan alle kanten een uitweg zoekt en omgekeerd alles, waar de zinnen mee in aanraking komen, naar zich toe haalt en omzet in denking. En dit langs lijnen van onverbiddelike zekerheid en helderheid.

Alleen een ijzersterk gestel en een ongelofelik concentratievermogen — hij zat b.v. later liefst in de familiekring te werken, te midden van zijn, bekend eigengereide, in vrijheid gedresseerde kinderschaar — stelden hem daartoe in staat.

Hij houdt van de Latijnse volzin, de Ciceroniaanse, al is het niet de oratoriese, periode, omdat die hem gelegenheid geeft overal nog iets tussen te voegen; en zo ontstond de stijl, die Vosmaer prees om „zijne gevulde en saamgestelde, maar kernvolle zinnen", maar waar Verwijs op smaalde, door te zeggen, dat Van Vloten's stijlleer de „Leer van den Tus-

schenzin" had te heten. Ook met deze schimp trof Verwijs, anders dan hij bedoelde, het rechte. Voor Van Vloten, met zijn gebouwde, maar toch door felheid en scherts voortdurend onderbroken zinnen, was er geen groter lof denkbaar dan dat hij een meester was in de tussenzin.

Het opwekkende, maar vaak vermoeiende van zijn stijl ligt in de weerhouden, maar toch voelbare nervositeit die hem eigen was. Een aangeboren haast, die zich toonde in vlugheid van opvatten en schrijven, maar die vaak tot het conflict leidde tussen driftige stuwing en strakke intoming.

Ook zijn schrift is fijn, haastig — dit blijkt o.m. uit de vele en snelle verbindingshalen — èn duidelik, al vergt het aandacht en voorzover het aantekeningen voor eigen gebruik waren, een vergrootglas.

Hij is een overtuigde en zijn stijl is bestemd te overtuigen. Hij laat zijn lezers geen rust, vergunt ze niet op adem te komen. Men moet dikwijls een sterk hoofd hebben om zijn prikkelende, overvulde, tot nadenken en partij kiezen dwingende volzinnen te waarderen. Ze zijn geen lectuur voor de hetzij krities-sceptiese, hetzij aestheties-indolente naturen, waaraan onze tijd zo rijk is. Het ware oordeel over zijn stijl kan pas geveld worden, als men zijn geschriften geheel en al beschouwt in het tijdperk waarop ze hun werking oefenden.

Tot het laatst toe is Van Vloten de moralist gebleven, die zijn belangstelling en aandrang naar alle kanten uitstrekte. Aan het eind van zijn leven, in Haarlem, nog dezelfde onvermoeidheid — „animal disputax bij uitnemendheid" zegt Kalff,[1]) — als jaren tevoren in Leiden en Deventer.

Terwijl de Spinoza werd afgedrukt en aan de Arend voortgewerkt, trachtte hij voor de jeugd speeltuinen te verkrijgen, voor het Nederlands kunstbezit de Hals'en van Beresteyn te behouden, en voor het Haarlemse stadsbeeld de Olm vóor het Proveniershuis.

Ontmoet men nu 60-jarigen, die in Haarlem hun schooltijd beleefd hebben en noemt men hen de naam Van Vloten, dan blijken voor hen aan het vlugschriftje: „Boomschending

---

[1]) Gesch. d. Ned. Letterk. VII, blz. 640.

bij raadsbesluit; ter uitvaart en herdenking van den zoo noodeloos gevelden Olm", („uitgegeven tot tegemoetkoming in de onkosten voor een ander dan 't armoedig lantaarnpaaltjen even smaakvol als scheutig, in zijn plaats gesteld"[1]), aangename herinneringen uit hun jeugd verbonden te zijn. Ik wil over dit geval nog even uitweiden, omdat Van Vloten's talent in kleine uiterlikheden de verborgen oorzaken en de te wachten schadelike gevolgen bloot te leggen, hier in al zijn eigenaardigheid uitkomt. En omdat hier ook de liefde voor het natuurschoon, die aan verenigingen als Heemschut, Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten, enz. pas veel later het aanzijn heeft gegeven, in kiem aanwezig is.

„Telken voorjaar kan men langs Haarlems straten en wegen een drie- of viertal manspersonen zien ronddwarrelen. Een daarvan, blijkbaar de hoofdpersoon, van middelbare gestalte in effen zwart gedost, een tweede van gelijke gestalte en kleedij, de derde kortgehalsd en breed geschouderd, aan Munkaczy's Pilatus herinnerend, en door zijn zwaren lichaamsbouw ver boven zijn beide metgezellen uitstekende, de vierde eindelijk in meer dienende houding, den drie anderen ter zij gaand. Dat is de burgemeester van Haarlem, met zijn desonkundigen, die gave pronkboomen voor wormstekig en levensgevaarlijk uitmaken, en die zich jaarlijks onledig houden de ronde te doen, om te zien, waar ergens wat hoog en fraai hout voor hen te kappen valt. „Daar komen de boomschenders aan," zegt het weinig met hun streven ingenomen publiek, als het hen ziet naderen, maar al te wel wetend, wat ze weer in hun schild voeren, en waarom ze zulke begeerige blikken naar al 't geboomte opslaan, dat ze op hun omwandeling ontmoeten. Of ze in het laatste voorjaar gelukkig geweest zijn in hun vondst is mij niet met zekerheid bekend; maar van 't najaar is hun een gansch onverhoopt fortuintjen ten deel gevallen, dat wel een nadere vermelding verdient, en daarom het hoofdonderwerp dezer aan 't betreurenswaardig slachtoffer hunner verzielzucht gewijde bladzijden zal vormen".

---

[1]) Deze toevoeging staat in de derde druk.

Dit slachtoffer dan was een grote iep voor het Proveniershuis en toen de oprechte Haarlemmer de tijding van 's olms veroordeling op de societeit „Trouw moet blijken" bracht, ging er een storm van verontwaardiging en afkeuring op. „In de hoop, dat er, bij tijdige tusschenkomst, nog iets aan te doen zou zijn", schrijft Van Vloten, „nam ik thuis gekomen de pen ter hand, en stelde 't navolgende verzoekschriftjen aan 't Gemeentebestuur op, waarvan ik tevens een afschrift aan de Haarlemsche Courant zond:

„ „Aan het Gemeentebestuur van Haarlem geeft de ondergeteekende met allen verschuldigden eerbied te kennen: dat hij met het grootste leedwezen heeft kennis genomen van het in de jongste Raadszitting genomen besluit, om dien pronk der Groote Houtstraat, den lommerrijken iep of olm voor 't Proveniershuis, die den woedenden Octoberstorm onlangs nog weder zoo kloek en krachtig weerstaan heeft, te vellen, alleen omdat een angstvallig overbuur, door dienzelfden storm — naar 't blijkt — wat zenuwachtig geworden, zich in het hoofd heeft gezet, dat die boom 't er op toe leî, zijn huizing en winkelrommel hoe eer hoe beter op 't lijf te komen vallen, en hem schade in zijn beurs te berokkenen; terwijl ondergeteekende, en gewisselijk veel anderen met hem, zich daarentegen overtuigd houdt, dat die krachtvolle boom het waarschijnlijk langer zal uithouden dan zijn alarmistische belager; dat ondergeteekende daarom ook gaarne bereid is, alle schade door dien boom aan gemelde huizing en winkelwaren te berokkenen voor zijne geldelijke rekening te nemen; en dat hij uit dien hoofde met bescheiden aandrang verzoekt, het reeds gestreken vonnis, zoo niet te herroepen, althans niet ten uitvoer te leggen, vóór meer dringende redenen die grievende natuurschennis en ontsiering der Houtstraat eenmaal mochten vorderen. 't Welk doende, enz. 24 Nov. 1881."

„Men ziet", gaat hij voort, „ik had het den Raad zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt; hij behoefde niet eens van zijn onzinnig besluit terug te komen — waar men altijd zoo bang voor is, als ging daardoor het zoogenoemd *prestige!!* te loor. Neen, zijn *prestige* verliest men door — gelijk in

zake dezen olm, en zooveel andere — dwaasheden te doen; niet door daar nog bijtijds van terug te komen; ook voor een gemeenteraad is het veel beter, ten halve te keeren dan ten heele te dwalen. Nu behoefde men daartoe niet eens nog te komen; men had de tenuitvoerlegging van 't besluit eenvoudig maar onbepaald uit te stellen en de boom bleef behouden".

Het verzoek werd echter afgewezen, de boom werd geveld en bleek volkomen gaaf en gezond te zijn, zodat hij *f* 180 voor de stadskas opbracht.

„Wat een drukte om zo'n boom!" zullen velen in den lande gedacht hebben, die niet verder zagen dan hun neus lang was. In de eerste plaats stond het geval van de olm niet alleen, maar werden de bomen in de prachtige Dreef ieder voorjaar door de stadsjantjes „opgekamd" op een wijze, die hun uitsterven ten gevolge had. De hele Hout werd bedreigd door de „desonkundige" raadslui van de gemeenteraad en Van Vloten verzuimde dan ook niet een nieuw verzoek in te dienen, ditmaal om de raad te bewegen zich een ander stel deskundigen aan te schaffen, „dan 't geen getoond had zich zoo kostelijk op de gezondheid en ziekte van boomen te verstaan".[1]) Het was dus een algemene verdediging van bedreigd natuurschoon, maar op Van Vlotense wijze gedemonstreerd aan een bizonder geval. Hoe doelmatig deze manier van behandelen was, blijkt uit de drie drukken, in enkele weken van het boekje verschenen. Het zou heus niet kwaad zijn, als de bonden, die wij bezitten, een Van Vloten rijk waren om de ingezonden klachten in de krant leven bij te zetten.

In de tweede plaats werd de hebbelikheid van alle gemeentebesturen en andere officieele lichamen nog eens weer gehekeld, die geen inmenging van burgers in hun aangelegenheden dulden. „Men ziet het: nog altijd het oude vooroordeel, dat de burgers maar hebben te *prijzen*, wat de Heeren verkiezen te *wijzen*. O, voorzeker, mijnheeren, wij willen gaarne

[1]) Een van deze was de bekende bloembollenkweker en -handelaar Krelage.

en van heeler harte *prijzen*, wat gij prijzenswaardigs in 't belang van stad en gemeente verricht; doch wij zullen ook *in dat zelfde belang*, ons — hoe ongaarne dan ook — veroorloven, u onbewimpeld onder 't oog brengen, wat ons minder, wat ons gansch niet lofwaardig in uw beraadslagingen en besluiten voorkomt; vooral wanneer dat met zooveel stijfhoofdigen moedwil gepaard gaat, als in zake dezer betreurenswaarde boomschending, door de belhamels onder u, is aan den dag gelegd".

En in de derde plaats,.... maar geven we het woord aan Van Vloten voor zijn eind-boutade:

„Nog een woord ten slotte. Men zal zeggen, dat ik dien olm maar niet loslaat. Vooreerst echter is nu wijlen die fraaye boom dat ten volle waardig; maar buitendien koester ik een stille hoop, dat met zijn val het keerpunt in Haarlems kleingeestig geldbeheer gekomen mag zijn. De kruik gaat zoo lang te water tot ze breekt; en ik heb de Haarlemsche schrielheidskruik, tot stoffelijke en zedelijke schâ der gemeente, nu zoo lang al te water zien gaan, dat ze eindelijk wel eens breken *moet*. 't Blijft altijd jammer, dat die olm daar dan nog voor ten offer heeft moeten vallen; gelukkig intusschen voor Haarlem, wanneer dat offer zoo ten minste niet te vergeefs mocht gebleken zijn!"

Bij het schrijven van dit beginselvaste, maar toch ook speelse geschriftje, was Van Vloten nog in de volle kracht van zijn werkzaamheid. Twee jaar later, op 21 September 1883, stierf hij, na een korte hevige ziekte, zijn „Geschiedenis van Nederlands Volk en Staat sedert hun vrijverklaring in 1648" onvoltooid nalatend.

„De lachende hyena" noemden hem, volgens niet geboekstaafde, maar mondelinge overlevering zijn vijanden, voornamelik omdat de brede mond met de smalle, bewegelike lippen nauweliks over de twee grote boven voortanden gesloten kon worden. Het was een gezicht, dat men niet in rust moest zien, dat wakende ook eigenlik nooit in rust wàs, behalve bij het poseren voor de fotograaf. De sterker spanning in de linker gezichtshelft, verergerd door een sterke aangeboren

bijziendheid, (het portret waarnaar de in Eigen Haard en Chronicon Spinozanum gepubliceerde afbeeldingen gegraveerd en geclicheerd zijn, was bijgewerkt, zodat men daar op niet ziet, dat het rechter oog kleiner is dan het linker) wordt opgelost, wanneer de ogen tintelen en de mond beweegt. In rust zijn de ogen wat omfloersd, maken zelfs een ietwat zwaarmoedige indruk, waarachter men de denker vermoedt: maar de mond heeft de spontane natuurlikheid van zijn lachlust, de *risus*, die hij, op voetspoor van Spinoza, vooral niet wil verward hebben met de *irrisio*, de schimpzucht".[1])

Het is wel mogelik, dat Huet gelijk had, toen hij deze goedlachsheid een van Van Vloten's „beste titels" noemde. „Hij verstond de kunst", zegt hij, „een tegenstander met één trek te teekenen en de toeschouwer tot vroolijkheid te stemmen".[2]) Hij vervulde daardoor een functie, die de politieke platen van onze weekbladen ten dele van hem hebben overgenomen. We hebben dan ook meer dan eens gelegenheid gehad, evenals Huet, te wijzen op Van Vloten's verwantschap met het Nederlands kluchtspel.

Die goedlachsheid maakte het hem mogelik, zich ten slotte ook met de wereld, waarin hij zoveel te misprijzen en zoveel te verbeteren vond, te verzoenen. Bovendien gaf zij hem, staande temidden van zijn tegenstanders, een onmiskenbare meerderheid en verschaft het gezichtspunt van waar uit een belangrijk deel van zijn werk met letterkundige belangstelling beschouwd kan worden; terwijl zij tevens aan hen, die hij bestreed de voldoening geeft dat zij niet zozeer slachtoffers waren van zijn „boosaardigheid"[3]) als wel de door hem ten tonele gevoerde personen in het blijspel, waaraan hij behoefte had.

[1]) 276, blz. 335.
[2]) Litt. Fant. en Krit. XXII, blz. 122—123. [3]) 41.

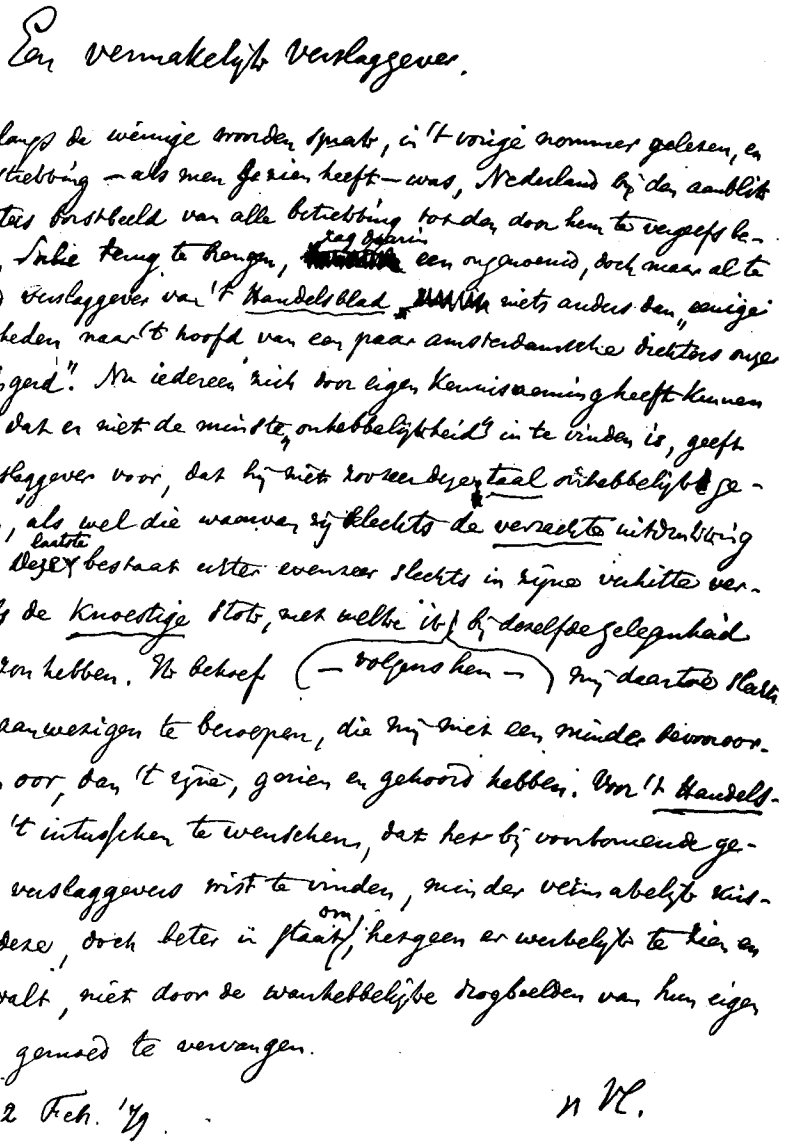

Een vermakelijke Verslaggever.

Toen ik onlangs de weinige woorden sprak, in 't vorige nommer gelezen, en wier hoofdstrekking — als men gezien heeft — was, Nederland bij den aanblik van Potgieters borstbeeld van alle betuiging tot dan door hem te vergeefs bestreden, Jan Salie terug te houden, [redacted] een ongenoemd, doch maar al te wel bekend Verslaggever van 't Handelsblad [redacted] niets anders dan „eenige onbeduidendheden naar 't hoofd van een paar amsterdamsche dichters aan dagen geslingerd". Nu iedereen zich door eigen kennisneming heeft kunnen overtuigen, dat er niet de minste onbeduidendheid in te vinden is, geeft dezelfde verslaggever voor, dat hij niets tegen deze taal onbeduidendheid gevoeld heeft, als wel die woorden bij sleehts de verzekte uitdrukking van zijn. Deze bestaat echter evenmin slechts in zijne verkeerde verbeelding, als de kwaadaardige stoot, met welke hij bij dezelfde gelegenheid gezwaaid zou hebben. Ik beroep (— volgens hem —) mij daartoe slechts op al die aanwezigen te bevragen, die mij niet een minder bevooroordeeld oog en oor, dan 't zijne, gezien en gehoord hebben. Voor 't Handelsblad ware 't intusschen te wenschen, dat het bij voorkomende gelegenheden verslaggevers mist te vinden, minder veelzeggende schijnen dan deze, doch beter in staat, hetgeen er wetenschappelijk te leen en te keuren valt, niet door de waanbeeldige hoogheden van hun eigen verbitterd gemoed te vervangen.

H. 12 Feb. '74. n V.

Handschrift van Van Vloten, zie 48, blz. 51.

BIBLIOGRAFIE

LIJST VAN AFKORTINGEN

TIJDSCHRIFTEN EN WEEKBLADEN

A. K. & Lb.	Algemeene Konst- en Letterbode, 1788—1800. Haarlem. Nieuwe Alg. K.- en Lb. 1801—1853, Haarlem. Alg. K.- en Lb. 1854—1859, Haarlem en 's-Gravenhage. Alg. K.- en Lb. 1860—1861, Haarlem.
Amst.	De Amsterdammer, weekblad voor Nederland, onder redactie van de Koo. Amsterdam, Holkema & Warendorff, 1879.
Bijdr. Gesch. en oudheidk. prov. Gr.	Bijdragen voor Geschiedenis en Oudheidkunde inzonderheid van de provincie Groningen.
Bijdr.(N)v.R.&W.	Nieuwe bijdragen voor regtsgeleerdheid en wetgeving. Amst. 1851—1858.
Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk.	Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, verzameld en uitgegeven door J. A. Nijhoff, X dln. Arnhem 1836—1858. Nieuwe serie, Arnhem 1859.
Dager.	De Dageraad. Tijdschrift toegewijd aan de verspreiding van waarheid en verlichting in den geest van de natuurlijke godsdienst en zedeleer, 1e serie 1857.
Dev. Wkbl. *Wkbl. van N-A.*	Het Deventer Weekblad. 1867; van 30 Sept. 1868 tot Jan. 1869 genoemd: Weekblad van Nieuw-Abdera.
D. War.	Dietsche Warande. Tijdschrift voor Ned. oudheden en nieuwe kunst en letteren, door J. A. Alberdingk Thijm. Amst. 1855.
Eig. Haard.	Eigen Haard, onder redactie van H. de Veer, H. F. R. Hubrecht en H. J. Renneveld. Haarlem Kruseman & Tjeenk Willink 1875.
Gids.	De Gids 1837.
Hist. Gen. Cod.	Codex diplomaticus Neerlandicus van het Utrechtsch Geschiedgezelschap. 1848.
Hist. Gen. Kron.	Werken van het Historisch Genootschap (tot 1849 Gezelschap) te Utrecht: Kronijk 1845. jrg. I—XVI.
Hist. Gen. Werk.	Werken van het Historisch Genootschap, Utrecht.

Hum.	De Humanist. Tijdschrift voor geloofsvrije menschelijke beschaving en veredeling, op onbepaalde tijden in het licht gegeven door J. van Vloten, I—IVde stuk. Haarlem, I. de Haan 1880—1883.
Janssen & van D. Bijdr.	H. Q. Janssen en J. H. van Dale, Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen. Deel I—IV, 1856—1863.
Kerkh. Arch.	N. C. Kist & W. Moll, Kerk-historisch archief, 5 dln. Amst. 1855—1863.
Kist & Royaards N. Arch.	N. C. Kist en H. J. Royaards. Nieuw Archief van Kerkel. Geschied., inzonderheid van Nederl. V dln. Schiedam en Leiden, 1851.
Kunstkr.	Kunstkronijk, uitgegeven ter aanmoediging en verspreiding der schoone kunsten. Leiden 1840.
Lect. v. d. h.	Lectuur voor de huiskamer, Leiden 1854—1858.
Lb.	De Levensbode. Tijdschrift op onbepaalde tijden, door dr. J. van Vloten, Dl. I—VII, 1865—1874 Haarlem, I. de Haan. Tijdschrift voor onbevooroordeelde waarheid en wetenschap op verstandelijk en zedelijk gebied. Dl. VIII—XII, 1875—1880.
Nav.	De Navorscher, onder redactie van P. Leendertz Wzn. Amst. 1851.
Ned. Kb.	Nederlandsche Kunstbode tot opwekking, aankweeking en veredeling van den Nederlandschen kunstsmaak en schoonheidszin, onder leiding van dr. J. van Vloten. Haarlem, W. C. de Graaff, 10 Maart 1874—Juni 1877. 3 Dln.
Ned. Mus.	Nederlandsch Museum. Tijdschrift voor Letteren, Wetenschap en Kunst, onder het bestuur van J. F. J. Heremans. Gent 1874.
Ned. Sp.	De Nederlandsche Spectator, redacteur dr. M. P. Lindo, enz. 1860.
Ned. Toon.	Het Nederlandsch Tooneel. Orgaan van het Ned. Tooneelverbond, onder redactie van H. J. Schimmel, W. J. Hofdijk en Max Rooses, Utrecht 1872. Idem onder hoofdredactie van J. N. van Hall enz. 1874—1879. Idem onder hoofdredactie van Tako de Beer. 1880.

N. Ned. Taalmag.	Nieuw Nederlandsch Taalmagazijn. Tijdschrift voor de werkdadige beoefening, vergelijking en veredeling onzer moedertaal, verzam. door L. A. te Winkel, IV jgn. 's-Gravenhage 1853—1857.
Noord en Zuid.	Noord en Zuid. Taalkundig tijdschrift voor de beide Nederlanden, onder redactie van Taco H. de Beer, Culemborg 1877.
Omnibus.	Omnibus. Geillustreerde bladen aan schoone letteren en kunst gewijd. Leiden en Rotterdam 1868—1878. 10 Dln.
Onze Tolk.	Onze Tolk. Letterkundig weekblad 1870.
Overijss. Recht en gesch.	Verslagen en mededeelingen van de vereeniging tot beoefening van Overijsselsch recht en geschiedenis. Deventer.
Public. Soc. Limb.	Publications de la Société historique et archeologique dans le dûché de Limbourg. VIII—XVII. Maestricht, puis Roermond 1871.
Sloet's Tijdschr.	B. W. A. E. Sloet tot Oldhuis. Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en statistiek. Deel I. Zwolle 1841.
Stud. en Bijdr.	Studiën en bijdragen op het gebied der historische theologie, verzameld door W. Moll en J. C. de Hoop Scheffer, dl. I, Amsterdam 1868—1870. Deel II—IV, 1871—1880.
Taal- en Letterb.	De Taal- en Letterbode, onder redactie van E. Verwijs en J. Cosijn, 1870.
Taalg.	De Taalgids. Tijdschrift tot verbreiding van de kennis der Nederlandsche taal, onder redactie van A. de Jager en L. A. te Winkel, IX jrg. Utrecht 1859—1867.
Toekomst.	De Toekomst. Tijdschrift onder redactie van Frans de Cort. 1875.
Tooneel.	Het Tooneel. Redact. J. N. van Hall en C. N. Wijbrands. Dl. I. Utrecht 1877—1878.
Vad. Lett.	Vaderlandsche Letteroefeningen. Amsterdam 1761.
Wbl. Onderw.	Weekblad voor Lager, Middelbaar en Hooger Onderwijs.
Wetensch. Bl.	Wetenschappelijke Bladen. Een bloemlezing uit buitenlandsche tijdschriften voor Nederland bewerkt onder toezicht van J. C. van Deventer, Haarlem. Kruseman & Tjeenk Willink 1863—1875.

Zeeuwsch. Gen.	Archief voor het Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen.

DAGBLADEN

Handelsbl.	Algemeen Handelsblad. 1827.
Kamp. Crt.	Kamper Courant. Algemeen Nederlandsch Volksblad. 1833.
Mid. Crt.	Middelburgsche Courant, 1837.
Overijss. Cour.	Overijsselsche Courant.
Rott.	Rotterdammer Nieuwsblad 1843.
Utr. prov. dbl.	Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad.

MENGELWERKEN

	Album der Schoone Kunsten, Haarlem 1853.
Geld. V.	Geldersche Volksalmanak Amsterdam. 1835.
	Geuzenalmanak voor 1874. Legros Antwerpen.
Jaarb. Mil. Akad.	Jaarboekje voor de Kon. Mil. Akademie. 1881.
Jaarb. Willemsf.	Jaarboek Willemsfonds 1877.
Landjuweel.	Landjuweel. Proza en Poëzie verzameld door A. J. Berman, Amsterdam 1878, 2 dln.
Ned. Proza.	Verzameling van Nederlandsche Prozastukken van 1229—1476, naar tijdsorde gerangschikt. Leiden en Amsterdam, J. H. Gebhard & Co. 1851.
Ned. Volksalm.	Nederl. Volksalmanak voor 1858 enz., uitgegeven door A. J. de Bull, Amsterdam.
Nutsalm.	Volksalmanak, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van het Algemeen voor 1856 enz. Amst.
Overijss. Alm.	Overijsselsche almanak voor oudheid en letteren voor 1836, enz. Deventer.
	Vosmaer's Schilderschool. Haarlem. Kruseman. 1867—1872.
IJselkout.	Mengelingen en Bijdragen door dr. J. van Vloten, Deventer. A. ter Gunne 1855.

PERSOONLIKS

I. LEVENSBIZONDERHEDEN

1. AAN DE REDACTIE VAN DEN GIDS. [Klacht over schrappen in en terugzenden van copie]. (Leiden, 3 Mei 1848.) A. K. & Lb. 1848. 290–291.
2. DE JONGSTE BENOEMING BIJ DE FACULTEIT DER BESPIEGELENDE WIJSBEGEERTE EN LETTEREN TE GRONINGEN, UIT DE BRONNEN TOEGELICHT. (Dev. 16 Dec. 1864). Dager. XIX. 1865. 303-311.
3. AAN DE REDACTIE VAN DE DAGERAAD. [Nog benoeming te Groningen] Dager. XIX. 1855. 550-551.
4. IN MEMORIAM MR. I. A. VAN ROYEN, OUD-COMMISSARIS VOOR GRONINGEN. Dev. Wbl. 22 Jan. 1868.
5. TER NAGEDACHTENIS VAN MR. I. A. VAN ROYEN. [Oud-commissaris voor Groningen, „onbevooroordeeld" Groninger curator in 1864]. Lb. III. 1868. 316–320.
6. EERLIJKE WENSCHEN OMTRENT HOOGER EN MIDDELBAAR ONDERWIJS, NEDERLANDSCHEN VOLKSZIN, ENZ. (rectoraatsoverdracht) 16 Febr. 1867. Deventer, Jac. v. d. Meer 1867. 1ste druk, 5 Aug. met naschrift en opdracht aan den Deventer Gemeenteraad [30 blz., 2de en 3de druk 40 blz.].
7. ANTWOORD OP EEN BRIEF VAN CURATOREN. Vliegend blaadjen voor zijn stadgenooten. Deventer, Jac. v.d. Meer, 1867.

7a. DE GEMEENTERAAD VAN DEVENTER TER VERANTWOORWOORDING GEROEPEN DOOR EEN VRIJZINNIG KIEZER ALDAAR. [13 blz.] Kampen, bij K. van Hulst, 1867.

8. AFGEDWONGEN ANTWOORD.[1]) [Waardige weerlegging van het verwijt van een Deventer burger, dat v. Vl. niet deftig genoeg is en geen werk genoeg van zijn betrekking maakt]. (Dev. 27 Febr. '67).
9. WAARSCHUWING EN BERICHT. [Waarschuwing tegen het brochuretje van Kits van Heyningen en aankondiging van de„Open Brief" aan Stieltjes]. Lb. II. 1867. 480–481.
10. DOEL EN WERKING MIJNER RECTORALE REDEVOERING. Bijdrage tot de zedelijke ziektegeschiedenis eener gemeente. Lb. II. 1867. 604–618.
11. OFFICIEELE STUKKEN IN DE ZAAK VAN DEN HEER DR. J. VAN VLOTEN. Uitgegeven op last van den Raad der Gemeente Deventer. Deventer, Stoomdrukkerij Wed. P. de Lange. 1867.

[1]) In drukproef aanwezig in verzameling Verwey.

11*a*. UIT NIEUW-ABDERA, opentlijk schrijven aan T. J. Stieltjes tot toelichting der officieele bescheiden. Deventer, Jac. v. d. Meer. 1867 [36 blz.].

12. WELEERWAARD GESCHIEDBEDROG. De zoogenaamde Geloofsvervolging te Deventer, door G. E. Kits van Heyningen. Zwolle 1867. Lb. II. 1867. 626–639.

13. INLEIDEND WOORD OVER DE BEDOELING VAN ZIJN LEIDING. Deventer Weekblad. 2 October 1867.

14. DEVENTER BETOOGTRANT. [V. Vl. is door Jordens Jr. in de societeit bedreigd met telhout-slagen]. Dev. Wbl. 18 Nov. 1867.

15. INGEZONDEN : BRANDT REDIVIVUS. [Rijmen aan 't adres van Mr. George Jordens door Flamingo]. Dev. Wbl. 4 Dec. 1867.

16. HOOFDARTIKEL OVER DEVENTERS BURGEMEESTER, [die als hij zich aan de „bier-dynastie" ontworsteld zal hebben, goede eigenschappen bezit]. Dev. Wbl. 18 Dec. 1867.

17. RAADVERGADERING TE DEVENTER. [Verslag van een (gefingeerde) raadszitting te Deventer, waarin boete gedaan en Van Vloten's geschilderd portret onthuld wordt]. Dev. Wbl. *1 April* 1868.

18. HOOFDARTIKEL BIJ ZIJN VERHUIZING NAAR BLOEMENDAAL, (Kleveroord 17 Mei 1868). Dev. Wbl. 20 Mei 1868.

19. EEN „BEGEERLIJK" PROFESSORAAT ? Dev. Wbl. 20 Mei 1868.

20. NOG IETS OVER DE „DEVENTER KETTERJACHT". Wbl. v. N. A. 14 Oct. 1868.

21. NOG EEN BRIEF AAN BEKEND ADRES. [gef ing. brief van burgem. van Marle aan Jordens]. Hoofdart. (get. Q. N.) Wbl. v. N. A. 11 Nov. 1868.

22. EEN AMSTERDAMSCHE BRIEF MET ANTWOORD, EN BRIEFWISSELING MET DE SCHAGER COURANT. [Iemand die zich noemt Titus Tel verwijt v. Vl. dat hij te scherp en te persoonlik is. Weerlegging]. Lb. III. 1868. 121–136.

23. VRIJE STUDIE, voordracht gehouden in het Delftsche Studentengezelschap van dien naam. Haarlem, E. C. von München. 1868. [36 blz.].

24. NOODIG ONDERRICHT. [Met citaat : En Philippus hoorde hem lezen en zeide : „Verstaat gij ook hetgene gij leest ?" En hij zeide : „hoe zoude ik doch, zoo mij niet iemand en onderricht ?" (Hand. IX. 30). Weerlegging van „Keerom" in de Spectator, die van „sombere levensbeschouwing en smartelijke levenservaring" heeft gesproken, naar aanleiding van v. Vl.'s „Vrije Studie"]. Lb. III. 1868. 612–621.

25. HET FEESTVIEREND DELFT. [Spotdicht op Delft en aansporing tot Vrije Studie]. Hoofdart. Dev. Wbl. 29 Juli 1868.

26. ZENDBRIEF JOHANNIS I, II, III. Aan de lezers mijner Vrije Studie [tegen de aantijgingen van „Keerom" = Dr. W. Doorenbos]. Hoofdart. Wbl. v. N. A. 30 Dec. 1868. Dev. Wbl. 6 Jan. 1869. Dev. Wbl. 20 Jan. 1869.

27. WAARAAN HET VADERLAND BEHOEFTE HEEFT. [Veerkracht en overtuiging]. Dev. Wbl. 28 April 1869.

28. STEKELIGHEID. [„In Wetenschappelijke Bladen van Nov. 1869 heeft iemand naar aanleiding eeniger opmerkingen omtrent de omwandelingen van 't Ned. Wbk. gevraagd, waarom V. Vl. altoos zoo stekelig is"]. Lb. IV. 1870. 1–5.

29. AAN MIJN OUDEN SCHOOLKAMERAAD. [Gedichtje met jeugdherinneringen en betoog aan Esser, Haags orthodox predikant]. Dev. Wbl. 26 Oct. 1870.

30. HET JONGE NEDERLAND. [Lezing voor „Vrije Studie" gehouden, waarin o.a. Fruin als leider der jeugd gehekeld wordt.] Lb. IV. 1870. 412-421.

31. EEN ERNSTIG WOORD TOT JHR. MR. J. DE WITTE VAN CITTERS. [Weerlegging van dezes beweren in de Spectator, dat v. Vl. de helft van zijn leven besteedt aan het zoeken van stokken en de andere helft aan het anderen kwalik tracteren daarmee]. Dev. Wbl. 9 Nov. 1870.

32. JHR. VAN CITTERS EN HET DEVENTER WEEKBLAD. [over de drukfouten in het vorige artikel]. Dev. Wbl. 16 Nov. 1870.

33. VERKLARING. [Antwoord aan „Het Vaderland" op een aanmerking betreffende de rijmen aan Schimmel, in No. 50, en rijmpje aan Mr. J. N. van Hall]. Dev. Wbl. 21 Dec. 1870.

34. HET PROCES-DRABBE. [Onder naam van de priester prof. Allard is v. Vl.'s Vondel door de uitgever Bogaerts opnieuw in de handel gebracht. Drabbe, eveneens Katholiek, wil v. Vl. hierover een proces aandoen]. (Bl. 27 Maart.) Ned. Sp. 1 April 1871.

35. TERECHTWIJZENDE TOELICHTING; AAN MR. J. S. DUYVIS JZ. TE KOOG AAN DE ZAAN. [Deze heeft opgemerkt, dat v. Vl's geschrijf meer indruk zou maken, als het anoniem was]. Lb. V. 1872. 594–600.

36. VERDICHTE BRIEF VAN MOSSELMANS. in Dev. Wbl. 14 Febr. 1872. onder correspondencie.

37. DE EERW. M. HEEFT DE NAÏVETEIT GEHAD MEE TE DEELEN, DAT HIJ GEEN PART OF DEEL HAD AAN 'T EERVOLLE SCHRIJVEN, HEM IN EEN VORIG NUMMER SCHERTSENDERWIJS IN DE PEN GELEGD ENZ. in Dev. Wbl. 28 Febr. 1872.

38. NAAR SOMMIGE DAGBLADEN ZEGGEN, ZOU ONZE GRONINGER EERW. EEN KLACHT HEBBEN INGEDIEND BIJ DE DEVENTER RECHTBANK. Dev. Wbl. 6 Maart 1872.

39. TWEE GEESTVERWANTE GELOOFSHELDEN. „(Wie Burgersdijk in eere houdt, Geef Mosselmans den lof, Wiens heldenklacht zijn schoolmisbaar Nastreefde en overtrof.") Dev. Wbl. 13 Maart 1872.

40. RECHTSKOUT IN ZAKE MOSSELMANS. [Het proces]. Dev. Wbl. 29 Mei 1872.

41. BOOSAARDIGHEID ? [In de dagvaarding is de scherts boosaardig genoemd. v. Vl.'s goedaardigheid.] Dev. Wbl. 5 Juni 1872.

42. MR. J. KNOTTENBELTS PLEITREDE IN ZAKE B. C. J. MOSSELMANS. Herziene en volledige uitgave, met voorrede en slotzang van Dr. J. van Vloten. Haarlem, I. de Haan 1872.

43. UIT NIEUW-ABDERA. [v. Vl. veroordeeld door de Deventer rechtbank in de zaak Mosselmans onttrekt zich aan de censuur van dat lichaam door het redacteurschap v. h. Dev. Wbl. neer te leggen]. Dev. Wbl. 26 Juni 1872.

44. DE WAARHEID IN ZAKE B. C. J. MOSSELMANS. Opentlijk schrijven aan M. D. Graaf van Limburg Stirum. (Bl. Aug. en Sept. 1872). Haarlem, I. de Haan 1872. [19 blz.].

45. NADER BERICHT OMTRENT DE MODERN APOSTOLISCHE PREDIKING. [Weer Mosselmans]. Lb. VI. 1873. 321–324.

46. EEN WOORD VOORAF. [Aankondiging van het mederedacteurschap van Dr. Betz en het meer geregeld verschijnen van de Levensbode.] Lb. VIII. 1875. 1–2.

47. EEN ONDOORDACHT VERWIJT EN KENSCHETSEND ZELFBEDROG. [Verwijt van de verslaggever der N.R.C., naar aanleiding van v. Vl's toetsing der Nationale Vertoogen van Huet, dat v. Vl. zich gekweten had met een kalmte en onpartijdigheid, die wel steeds door hem bedoeld, maar niet altoos door hem in acht genomen werd. Hiertegen komt v. Vl. *natuurlijk* op]. Lb. X. 1878. 481–486.

48. MODERN-KRISTELIJKE GODZALIGHEID EN GELOOFSHAAT. [Charles Boissevain's artikel in de Gids van Febr., „De Profundis" getiteld ; correspondentie naar aanleiding van Boissevains Handelsbladverslag der bij het onthullen van Potgieters buste door v. Vl. gesproken woorden]. Lb. XI. 1879. 43–59.

49. HERINNERINGEN AAN MR. H. J. SWAVING. (H. 18 Mei '81) Ned. Sp. 1881. 187.

50. SLOTWOORD (van de Levensbode). [Aankondiging van de Humanist]. Lb. XII. 1881. 644.

51. DRIEDERLEI NEDERLANDSCHE VOLKSKWAAL EN HAAR BESTRIJDING. Voorgedragen in de vereeniging voor Algemeene Belangen te Kampen, 24 Jan. '83, 9 Febr. met eenige wijziging van den aanhef, in de afdeeling der Unie te Haarlem. [Jenever, modernisme en woordenboek]. Hum. 1883. 481–498.

Zie verder voor levensbizonderheden de nos. 208 (noten), 247, 269, 276 (voorrede), 1126, 1143 (blz. 112–118), 1147, 1161, 1168, 1169, 1458 en voorrede IJselkout.

II. REISBRIEVEN EN -HERINNERINGEN.

52. HERINNERINGEN UIT ZWABEN EN FRANKEN. Tübingen en de Tübingsche School. 1846. Gids 1848. I. 606-629. Als „HERINNERINGEN UIT TÜBINGEN" verbeterd herdrukt in: Lb. III. 47–72. 1866.

53. UIT GOTHA I EN II (Gotha, 20–22 Sept. 1861.) Ned. Sp. 1861. 344 en 353.

54. AAN DE LEDEN VAN HET TAAL- EN LETTERKUNDIG CONGRES TE GENT. 19–21 Augustus, 1867. [Rijmbrief uit Kopenhagen]. Lb. II. 1867. 600–603.

55. VAN DEN „DOODEN BOOM" NAAR DEN „KOOPHAVEN". [Reisbrief I en II. Van Deventer naar Kopenhagen]. (Aug. 21 Sept. 1867). Ned. Sp. 298, 324, 372, 386.

56. EEUWFEEST-INDRUKKEN UIT GENT I EN II. Ned. Kb. 1876. 147. 155, 158, 175, 181.

57. VIERDAAGSCHE HARTSWANDELING. (H. Jan. '78) Landjuweel. Proza en poëzie verzameld door A. J. Berman, Amst. 1878 dl. II. 70-78.

58. VAN HAARLEM NAAR HELSINGFORS, PETERSBURG EN MOSCOU. I, II, III, IV, V. Ned. Sp. 1878. 290, 311, 314, 355, 364, 383, 408, 427.

59. UIT WESTFALEN IN DE PINXTERDAGEN. (H. 8 Juni. 1879.) Ned. Sp. 1879. 200.

60. VAN 'T SPAARNE NAAR JUTLAND EN SEELAND. (Nordby op Fanö, July 1881. Kopenhagen, 12 Aug.) Ned. Sp. 1881. 304, 310, 321.

61. UIT FANÖ. (26 Juli '81). [De vrijheid van ambtenaren; de bestrijding van Kollewijn's Geschiedenis; Alb. Thijm over Hooft's tweede vrouw. (Antwoord van Alb. Thijm in no. 215)]. Amst. 31 Juli 1881. [Zie ook 247.]

62. EEN MISVERSTAND. (Kopenhagen, 9 Aug. '81). [Antw. aan Alb. Thijm]. Amst. 14 Aug. 1881.

III. GELOOFSBELIJDENIS

63. WILLEM'S OCHTENDVIERING (naar Lichtenberg). [Amintor's Morgenandacht Werke IV. 1849.] Gedrukt achter no. 208 als blz. 43–47.

64. VERKLARING. [Aan Ds. Harting te Enkhuizen, over v. Vl.'s beginselen]. (Den Haag, 24 Juli 1850). A. K. & Lb. 1850. II. 39-48.

65. LIJKSCHOUW OVER DE GODGELEERDHEID. Leiden, P. Engels 1857. [Zie ook 1456 en 1457.]

66. GODGELEERDHEID. [Een bespreking en samenvatting van: Geschiedenis der jongste Theologie, in hare hoofdtrekken geschetst door C. Schwarz, theol. prof. te Halle, naar de 2de uitgave uit het Hoogduitsch vertaald door Chr. Krabbe, pred. te Leiden]. (Dev. 1 Juli 1859.) Dager. VIII. 385-408.

67. EEN PAAR BEDENKINGEN. I. Kerk of geen kerk? [Voor de liefde en tegen het geloof van Paulus' Christendom.] (Dev. 20 Maart 1860). II. Een woord over een persoonlijk feit. [Antwoord aan een zekere J—d uit A, theoloog, die hem over zijn geloof aangevallen heeft]. Dager. IX. 33–37–41.

68. KRISTENDOM OF GEEN KRISTENDOM? (Dev. 12 Dec. 1860). Dager. XI. 1861.

69. KRISTENDOM EN HUMANISME. (Dev. 17 Febr. 1861). Dager. XI. 505–506.

70. GODSDIENST EN WETENSCHAP. Over de godsdienstige zijde der nieuwere wereldbeschouwing. (Dev. 13 April 1861.) Dager. XII. 139–145.

71. EEN ARNHEMER INDRUK [bedevaartgangers naar Kevelaar]. (Dev. Aug. 1864). Geld. Volksalm. 1865, 101–106.

72. GOD-LEVEN. [Naar aanleiding van Brill's Voorlezingen over de geschiedenis der Nederlanden 1864]. Lb. I. 1865. 100–108.

73. EEN ERNSTIG WOORD OVER EEN ERNSTIGE ZAAK [naar aanleiding van een moderne preek tegen het onsterfelikheidsgeloof]. Dev. Wkbl. 12 Febr. 1868.

74. KERKZUIVERING. Hoofdart. Dev. Wbl. 2 Sept. 1868.

75. WAT WIJ IN ZAKE VAN GELOOF EN GODSDIENST WILLEN EN NIET WILLEN. Hoofdart. Wbl. v. N. A. 7 Oct. 1868.

76. WAT „ONNUT EN VEROUDERD KERKBEZOEK" IS. Dev. Wbl. 24 Maart 1869.

77. EEN MODERN GODGELEERDE AANKONDIGING IN DE HUISBIBLIOTHEEK. [Aankondiging van v. Vl.'s „Humaniteit" in de Huisbibliotheek]. Hoofdart. Dev. Wbl. 15 Sept. 1869.

78. EEN BEHARTENSWAARDE WENK VAN ONVERDACHTE HAND. [Loftuiting op J. C. de Hoop Scheffer over „Menistenstreken" in Doopsgezinde Bijdragen]. Dev. Wbl. 18 Febr. 1869.

79. OVER AFSCHEIDING VAN VRIJDENKERS, VOORGESTELD DOOR EEN LID VAN DE HUMANITEIT ; OVER GROEN VAN PRINSTERER EN DE BOSCH KEMPER ; OVER WEERBAARMAKING. Hoofdart. Dev. Wbl. 20 Oct. 1869.

80. MR. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN EN ZIJNE „ARGUMENTEN". [„Dooplustig vrijdenker"]. Dev. Wbl. 3 Nov. 1869.

81. HUMANITEIT : DE BLIJDE BOODSCHAP DER 19de KRISTENEEUW, uitgesproken in het Amsterdamsch genootschap van dien naam. Amsterdam, R. C. Meyer 1869. [46 blz.].

82. GELOOF EN OVERTUIGING. Dev. Wbl. 29 Dec. 1869.

83. MATERIALISME EN GODSDIENSTZIN. In antwoord op een vriendelijk schrijven. Lb. IV. 1870. 31–71.

84. VROOMHEID EN GELOOF ; EEN KERKELIJK VOLKSVOOROORDEEL BESTREDEN. Lb. IV. 1870. 326–332.

85. VERKLARING VAN BEGINSELEN. Lb. IV. 1870. 466–470.

86. TWEEDERLEI NEDERLANDSCH VOLKSGIF. [Modernisme en jenever]. Volkslezing in „De Humaniteit" 2 April. Haarlem, E von München 1871. [20 blz.].

87. GELOOF, LIEFDE EN WETENSCHAP. Tweederlei maar al te gewone begripsverwarring bestreden. [Mevr. Bosboom Toussaint heeft in het Utr. weekblad opgemerkt „zoeken wij Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, met ernst, moed en geestdrift, maar zoeken wij haar in het Kristendom."] Dev. Wbl. 19 April 1871.

88. EEN ANTI-MODERNE FILIPPIKA. [Aanprijzing van „Tweederlei Nederlandsch volksgif." Volkslezing ter toelichting der godsdienstvraag in de Nederlandsche samenleving]. Dev. Wbl. 26 April 1871.

89. WELBEGREPEN HUMANITEIT. Dev. Wbl. 16 Aug. 1871.

90. GEVOEL EN GELOOF; NOG IETS OVER 'T ONSTERFELIJKHEIDSVRAAGPUNT. Lb. IV. 1871. 580–594.

91. WAT IK TEGEN DE MODERN-KERKELIJKE RICHTING HEB. Aan Mr. Hartogh Heys van Zouteveen. Dev. Wbl. 28 Febr. 1872.

92. NIHILISME? Een ernstig woordjen tot Dominee Van Bell, [die het modernisme het juiste midden genoemd heeft tussen orthoxie en nihilisme, gevolgd door een spotliedje: „Oud modern Geuzenliedje".] Dev. Wbl. 17 April 1872.

93. ZELFZUCHT EN ONSTERFELIJKHEID. Lb. V. 1872. 606–613.

94. ZELFOPOFFERING ALS ZEDEBEGINSEL, ENZ. [Naar aanleiding van Betz' artikel „Doop en besnijdenis" in Lb. VII. Blz. 261]. Lb. VII. 1874. 278–281.

95. DOEL EN GRONDSLAG DER ZEDELEER. Doel en grondslag der Moraal. Twee schetsen van H. B. G. Rotterdam, Storm Lotz, 1873. Lb. VII. 1874. 465–478.

96. EEN WELKOM SCHRIJVEN. [Vertrouwelik schrijven van een geestverwant, die zijn ingenomenheid betuigt met „Doel en grondslag der Zedeleer"]. Lb. VII. 1874. 598–600.

97. OPTIMISME EN PESSIMISME. [„Is it not wise to make the best of ill?" Shelley's Julian and Maddalo]. Lb. VIII. 1875. 455–458.

98. EEN GELOOFSVRIJ MANIFEST. [Aanbeveling van het manifest der A'damse Vereenigingen: De Humaniteit en Het Vrije Onderzoek, aan alle Geloofsvrijen in Nederland]. Lb. VIII. 1875. 577–580.

99. EEN VERDERFELIJK MISVERSTAND. [Generaal Knoop, in de Ned. Spectator over de Parijse commune van 1871 schrijvende vereenzelvigt „de rampzalige leer, die alles tot het stoffelijke terugbrengt met die verkondigt, dat 's menschen aanzijn met het leven op deze wereld ophoudt"]. Lb. IX. 1876. 130–134.

100. ZEDELIJKE BETEEKENIS DER LIEFDE. Lb. IX. 1876. 307–320.

101. EEN ALGEMEEN GELOOFSMISVERSTAND. [Doel van de Humanist: veredeling en beschaving buiten kerkgeloof]. Hum. 1882. 1–5.

102. GELOOF EN LIEFDE IN STRIJD. Hum. 1882. 120–122.

103. MENSCHELIJK PLICHTBESEF. Voordracht over den grondslag der humanistische Zedewet. Hum. 1882. 141–152.

104. MISVERSTAND OMTRENT ATHEISME. Hum. 1882. 228–242.

GODGELEERDHEID EN GODSDIENST-GESCHIEDENIS

I. VERGELIJKENDE GODENLEER

105. EEN EGYPTISCHE GOD EN ZIJN GESCHIEDVERLOOP. Hermes trismegistus nach Aegyptischen, Griechischen, und Orientalischen Ueberlieferungen dargestellt van Dr. Richard Pietschmann, Leipzig 1875. Lb. X. 1878. 445–456.

106. EGYPTISCHE GODENWORDING. Hum. 1882. 127–140.

107. EEN PARSISCHE RIDDER TONDALUS. Himmel- und Höllenfahrt eines Parsischen Priesters, Arda-Viraf. (Bl. 5 Jan. 1873). Ned. Sp. 1873. 28.

108. ORMAZD EN AHRIMAN. Darmesteter, Ormazd et Ahriman, leurs origines et leur histoire. Paris 1877. Lb. X. 1878. 314–320.

109. OUD-JOODSCHE GODENLEER EN GESCHIEDBESCHOUWING. Lb. XI. 1879. 321–382.

110. VERGELIJKENDE GODENLEER : Simson als Zonnegod. (1863) Lb. I. 1865. 73–99.

111. GRIEKSCHE GODENWORDING EN ONTWIKKELING. „Ephesos" ein Vortrag von Ernst Curtius, Berlin, Hertz. 1874. Die Griechische Götterlehre vom geschichtlichen Standpunkt. (von dem selben). 1875. Lb. VIII. 1875. 548–564.

112. LYKURGUS ALS ZONNEGOD. Konrad Trieber, Forschungen zur Spartanischen Verfassungsgeschichte. Berlin, Weidmann 1871. (Bl. 20 Sept.) Ned. Sp. 1871. 326.

113. GODSDIENST- EN AFHANKELIJKHEIDSGEVOEL; PLANTEN- EN DIEREN-, GEESTEN- EN ZIELENDIENST. [„Naar aanleiding van Schultze's scherpzinnig „Fetichismus" heeft Dominee Tiele onlangs in den Gids, tegenover Max Müllers onhoudbare stellingen daaromtrent, het vraagstuk der Godsdienstwetenschap wat nader zoeken toe te lichten, en is daarin voor een goed deel uitnemend geslaagd"]. Lb. IV. 1871. 518–528.

114. GODEN-WORDING, ONTWIKKELING EN ONTBINDING. [Naar aanleiding van : Tiele's „Ontwikkelingswetten van den godsdienst" in Theologisch Tijdschrift VIII. 3]. (Leiden 1874). Lb. VII. 1874. 451–461.

115. KRISTELIJKE MYTHOLOGIE. J. E. Wesseling, Ikonographie Gottes und der Heiligen, Leipzig, T. O. Weigel, 1874. Ned. Kb. 1876. 84.

II. ONTSTAAN VAN HET CHRISTENDOM;

116. QUAESTIONUM PAULINARUM CAPUT UNUM. Specimen academicum inaugurale. Lugduni-Bat., apud. S. en J. Luchtmans. Leiden, 20 Juni. 1843. [41 blz].

117. BOEKBESPREKING. Th. Jo. van Griethuysen. De notionibus voce σῶμα et σαρξ in N. T. interpretatione distinguendis. Amstelodamum. S. L. Prins, 1846. (Katwijk a/Z. 29 Juli. 1849). A. K. & Lb. 1849, II, 102—108 en 120—124.

118. BOEKBESPREKING. F. W. B. van Bell, Disputatio theologica de patefactionis christianae indole e vocabulis φανεροῦν et αποκαλυπτειν in libris N. T. efficienda. Lugduni-Bat. apud. P. Engels, 1849. A. K. & Lb. 1850, I, 72—77.

119. BOEKBESPREKING. L. G. E. Rauwenhoff's Disquisitio de loco Paulino qui est de δικαιωσει. Lugd. Bat. apud P. Engels. 1852. (Leiden, 13 Maart 1852). A. K. & Lb. 1852, 129—132.

120. BOEKBESPREKING. De betrekking van het verstand tot het uitleggen van den Bijbel, inzonderheid van de schriften des Nieuwen Testaments, door Dr. J. H. Holwerda, Predikant te Gorinchem. Gor. J. Noorduyn en Zoon. 1853. A. K. & Lb. 1853, I. 298–303.

121. BOEKBESPREKING. Uitlegkundige aanteekeningen op eenige plaatsen uit het Nieuwe Testament, door Dr. J. H. Holwerda, predikant te Gorinchem. 1853. Te Gorinchem bij J. Noorduyn & Zoon. (Leiden, Oct. 1853). A. K. & Lb. 1853, II, 329—333.

122. BOEKBESPREKING. Jezus van Nazareth, Israëlitisch wijsgeer en hervormer ten tijden der Romeinsche overheersching. Tweede herziene uitgave. A'dam. 1860. (Dev. 24 Sept. 1860). Dager. XI. 89–93.

123. OVER 'T GELOOF AAN JEZUS' OPSTANDING EN OVER KRISTELIJK GELOOF EN LIEFDE. (Dev. 29 Sept. 1862.) Dager. XV. 25—29.

124. JEZUS VAN NAZARETH EN ZIJNE BEGINSELEN, IN BETREKKING TOT ONZE DAGEN. [Naar aanleiding van Renan's Leven van Jezus]. Amsterdam. J. J. Weeveringh. 1863. [32 blz.].

125. PAULUS EN SCHLEIERMACHER I, II en III. Stichter en slooper des Kristendoms. Lb. II. 1867. 146–160; 433—456. Lb. III. 1868. 67–102.

126. JUDA EN ZIJN BOETPROFEET IN 'T LICHT DER GESCHIEDENIS. Jeremia in de lijst van zijn tijd (!!) door Dr. H. Oort. Leiden, S. C. van Doesburgh, 1867. Lb. II. 1867. 226–249.

127. LUCAS EN SILAS I en II. Lb. II. 1867. 457–459; III. 1868. 422–427.

128. DE MESSIAS DER PROFEETEN IN 'T LICHT DER GESCHIEDENIS. Jules Steeg, De Messias volgens de Profeten. Uit het Fransch door J. M. Ossink Calkoen. Amsterdam. J. G. Lankelma, 1867. Lb. III. 1868. 202–225.

129. DE APOSTEL DER LIEFDE MISKEND. [Paulus: maar de liefde is de meeste van deze]. Lb. VI. 1873. 280–282.

130. PAULUS' REIS NAAR CORINTHE. Lb. X. 1878. 477–480.

131. EEN MODERN-IDEALE KRISTUS. De omgeving van Jezus van Nazareth, in „Uit het oudste Kristendom," door Tideman en Rovers; Haarlem, 1880. Blz. 1–37. Lb. XII. 1880. 109–115.

132. OUDJOODSCHE NARICHTEN OMTRENT BEIDE EERSTE KRISTEN-EEUWEN. Blicke in die Religionsgeschichte zu Anfang des zweiten christlichen Jahrhunderts, von Dr. M. Joel. I. Breslau und Leipzig, 1880. Lb. XII. 1880. 260–268.

133. EEN PAAR HOOFDSTUKKEN UIT DE KRISTELIJKE GODENLEER. Des origines du Christianisme unitaire chez les Anglais, par G. Bonet-Maury. Paris, G. Fischbacher. 1881. Lb. XII. 1881. 533–595.

III. GESCHIEDENIS VAN HET PROTESTANTISME

134. BOEKBESPREKING. Die Entwickelung des Protestantismus. Eine Academische Rede von Dr. Karl Hase. Leipzig, Breitkopf u. Härtel 1855. (D. 6 Oct. 1855). A. K. & Lb. 1855. 385.

135. PROTESTANTISME. Die Entwicklung des Protestantismus. Eine akademische Rede von Dr. Karl Hase. Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1855. IJselkout 1855. 198–205.

136. DE GENEEFSCHE KETTERMOORDER EN ZIJN SLACHTOFFER. Servetus and Calvin. A study of an important epoch in the early history of the Reformation, by R. Willis, M. D.; H. S. King & Co., London 1877 Lb. X. 1878. 5–26

137. KERKELIJKE HERINNERINGEN UIT HET JAAR 1566 (naar afschrift van 't Rijksarchief te Brussel) I. WAT DE PASTOOR VAN 'T KIEL PREEKTE. (Dev. Febr. 1855). Kerkh. archief I. 1857. 319–326.

138. KERKELIJKE HERINNERINGEN UIT HET JAAR 1566, naar afschrift van de boekerij te Wolfenbuttel. I, II, III vlg. (Dev. 11 Nov. 1858.) Kerkh. archief I. 428 en II. 253–274. (Katwijk a.d. R. 18 Aug. 1861). III. 120–141. 1862.

139. BOEKBESPREKING. De kerkhervorming te Brugge, een historisch tafreel, door H. Q. Janssen, predikant te Sint Anna ter Muiden. 1856. (Dev. 9 Mei 1857). A. K. & Lb. 1857. 170.

140. EERSTE AANSTALTEN TOT VESTIGING DER HERVORMDE KERK TE NAALDWIJK IN 1572, (Katwijk a/d. Rijn. Aug. 1858). Kerkhist. archief II. 1859. 129–135.

IV. DE MODERNE GODGELEERDHEID IN EUROPA

141. BOEKBESPREKING. Het leven van Jezus kritisch verdedigd tegen Dr. D. F. Strauss, door F. C. de Greuve. Groningen, E. van Zweeden 1840. Gids 1843. 421—433, 477—490, 549—553, 604—614.

142. BEKNOPTE GESCHIEDENIS DER KRISTELIJKE KERK, naar het Hoogduitsch van Dr. Ed. Zeller. Amersfoort, W. J. v. Bommel v. Vloten. 1848; [VIII en 258 blz.].

143. DE TÜBINGER SCHOOL EN HARE HOLLANDSCHE TEGENSTANDERS. Historische aanteekeningen omtrent de wording des Christendoms. Amersfoort, W. J. van Bommel van Vloten. 1848. [130 blz].

144. RENANS DENKBEELDEN OVER BOVENNATUURKUNDE, WIJSBEGEERTE EN GODSBEGRIP. Dager. IX. 513–521. 1858.

145 DE TÜBINGER SCHOOL EN HARE LATERE NASPORINGEN. (Dev., Juny 1860). Dager. XI. 305–315. Zie ook no. 52.

146. GODSDIENSTIGE ZONDERLINGEN DEZER EEUW. La France mystique, tableau des excentricités religieuses de ce temps, par Alex. Erdan, 3e edition 1860. Appréciation positive de l'imitation de J. Chr. par W. de Constant Rebecque, disciple de Comte, le fondateur de la religion universelle. 1860. Notice sur l'oeuvre et sur la vie d'Auguste Comte par le Dr. Robinet. 1860. (Katwijk, 19 Aug. '61) Dager. XII. 526–532. 1861.

147. EEN SCHRANDER EN WELMEENEND GODGELEERDE. Mélanges de critique religieuse, par Edmond Scherer. Paris, Joél Cherbuliez, 1860. Lb. I. 1866. 32–46.

148. LECTUUR VOOR MODERNEN. Het oude en het nieuwe geloof. Eene belijdenis van D. F. Strauss, vertaald door A. A. Deenik MLz. (predikant te Ternaard). Haarlem, Erven Loosjes. 1873. Ned. Sp. 1873. 37.

149. EEN MODERN GELOOFSAPOSTEL. [Mosselmans' lezing over Strauss : Het oude en het nieuwe geloof]. Lb. VI. 1873. 158–160.

150. L'ANGE HUET'S MISVERSTAND IN ZAKE STRAUSS EN DE MODERNEN. Lb. VI. 1873. 169–178.

151. VISCHER OVER STRAUSS. Lb. VI. 1873. 533–545.

152. DAVID FRIEDRICH STRAUSS. (Bl. Maart '74). Ned. Sp. 1874. 87.

153. GELOOF EN BESCHAVING. De invloed der geloofsbelijdenis op de beschaving, door F. von Hellwald, uit het Hoogduitsch vertaald door Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen. Assen 1875. Lb. IX. 1876. 23–34.

154. TELEURGESTELD ? [Over een lezing van Renan]. Lb. IX. 1877. 482–484.

155. BIJ SCHLEIERMACHERS GRAFSTEEN (28 Aug. 1878). Lb. X. 1878. 420–423.

156. HET ONTBINDINGSPUNT VAN 'T KRISTENDOM. Die Krisis des Christentums von Ed. von Hartmann, in Nord und Süd. Sept. 1880. Lb. XII. 1880. 150–154.

157. RENANS DENKBEELDEN OMTRENT KERK EN STAAT. Lb. XII. 1881. 628–633.

V. MODERNISME IN NEDERLAND

a. VOORSPEL

158. BOEKBESPREKING. Nederland meer dan eenig land ter wereld eens blijkbaar tot hoofdzetel van het Protestantisme bestemd, enz. [Preek tegen de Roomsen] door H. T. de Blaauw. Zouden wij ook wel doen, ons de pauselijke benoeming van bisschoppen hier te lande wat minder aan te trekken. [Preek van verzoening], door A. D. Loman. (Leiden, 19 Mei. 1853). A. K. & Lb. 1853, I, 375—380.

159. HERINNERINGEN AAN PROF. J. F. VAN OORDT. (Het beeld van J. F. van Oordt J. Wz. geschetst door H. M. C. van Oosterzee, predikant te Oirschot. Met portret. s Hertogenbosch, Gebr. Muller, 1853. [Groninger School]. IJselkout. 1855. 16–28.

b. ALGEMEEN

160. WALGELIJKE ZALVING EN VERMEENDE RONDHEID. [„Onder de verheven leus „laat er ons rond voor uitkomen," heeft zekere Ds. Sepp, predikant der Doopsgezinden te Leiden, in een bij Teylers Genootschap bekroonde prijsverhandeling, eene pragmatische geschiedschets der Godgeleerde denkbeelden ten onzent sedert de laatste zeventig jaren zoeken te geven"]. (Dev. 24 Dec. 1860). Dager. XI. 433–451. 1860.

161. WAANZINNIGE KERKMIN. Nieuw en Oud, Godgeleerd Tijdschrift. Overdruk: De kerk, door S. W. F. Roorda van Eysinga. Lb. II. 1867. 81–92.

162. GRONDSTELLINGEN DER SINTERKLAASKRISTENEN. [Naar de welwillende mededeelingen van hun stichter Dr. Burgersdijk] Lb. II. 1867. 619–625.

163. NOG IETS OVER DOOP, KRISTENDOM EN MENSCHELIJKE ONTWIKKELING. [Over de afschaffing van de verplichte doop te Hamburg]. Dev. Wbl 7 Juli 1869.

164. EEN HEUGELIJK TEEKEN DES TIJDS. [Naar aanleiding van een bericht, dat het getal der candidaten bij de Ned. Herv. Kerk maar de helft der vacatures bedraagt]. Dev. Wbl. 22 Sept. 1869.

165. NOG MEER HEUGELIJKE TEEKENEN. [In Deventer vinden de moderne dominees lege kerken, weshalve de Dev. correspondent v.h. Vaderland voorslaat, maar weer een behoudende te benoemen]. Dev. Wbl. 29 Sept. 1869.

166. DE DAUW DES GELOOFS. Dev. Wbl. 28 Sept. 1870.

167. EEN VERMAKELIJK SCHRIJVEN TOEGELICHT. [Schrijven van Mr. de Cock uit Groningen, die Schwarz te Gotha opgezocht en hem verteld heeft dat v. Vl. alle modernen voor huichelaars uitmaakt, omdat zij aan deugd en onsterfelikheid geloven]. Lb. V. 1872. 206–234.

168. MODERN KRISTELIJK ZELFBEDROG. [„Een onzer moderne geloofsverwringers, een dier godgeleerde boomvruchten, die maar niet „rijp" willen worden, en ons dus wel dringen ze van de takken te schudden, heeft, naar aanleiding van dit heugelijke Geuzen-feestjaar, onlangs ergens geschreven, dat hij en zijne geestverwanten de huidige vertegenwoordigers van dat wakkere geuzenras waren, enz. Handtastelijker onjuistheid valt er zeker wel niet uit te denken"]. Lb. V. 1872. 495–498.

169. HOLWERDA'S AFSCHEIDSWOORD EN DE ROEPING DER „MODERNEN". Herinneringen van een predikant na eén en veertigjarigen dienst, enz. door Dr. J. H. Holwerda, Gorinchem, C. Schook, 1872. Lb. V. 1872. 481–494.

170. EEN DOMINEE VOOR DEN VORM. [Een Haarlemse moderne ds., die de aanneming voor een „vorm" verklaarde en de gemoedsbezwaren van een catechisante wist weg te redeneren]. Lb. VI. 1873. 230–232.

171. EEN VERMAKELIJKE COMMISSIE. [Commissie benoemd door de Synode der Hervormden tot verzoening der verschillende richtingen in de kerk]. Lb. VI. 1873. 324.

172. ONZE KLERIKALEN. [Dit zijn niet, zooals de liberale bladen ons willen doen geloven, de rechtzinnigen, maar de modernen, de Scholtens, Rauwenhoffs, enz. die een kerkelik schijnliberalisme helpen bestendigen]. Lb. VI. 1873. 462–464.

173. EEN NOODKREET DES ONVERSTANDS. [Noodbrief van de vrijzinnige kiesvereeniging van leden der nederduitsch-hervormde gemeente om alle vrijzinnigen op te roepen tegen de orthodoxie in de N. H. Kerk]. Lb. VI. 1873. 546–550.

174. NOG EEN SYMBOOLZIEK GELOOFSKNUTSELAAR. [Over een lid van de moderne bond, dat zich op de vergadering te Utrecht beklaagd heeft, dat het avondmaal zo slecht bezocht wordt]. Lb. VI. 1873. 551–552.

175. EEN VERMAKELIJKE BRIEFKAART [nieuwjaarswens van enige modernen]. Lb. VII. 1874. 14–16.

176. EEN ADVOKAAT DER MODERNEN. Rechtzinnigen en modernen in eene en dezelfde kerk, openbare brief aan Prof. Doedes van R. van Boneval Faure, Leiden, 1873. Lb. VII. 1874. 102–106.

177. EEN KENSCHETSEND WOORDENSPEL. [De Hervorming heeft v. Vl.'s „Geuzenleus" besproken en tegenover diens „Geus" zijn „Kristen" gesteld]. Lb. VII. 1874. 256–260.

178. EIGENAARDIGE VREES. [Vrees van ds. van Gorcum, dat de geschiedenis van Jozua Davids aanleiding zal geven tot een nieuwe kruistocht tegen de predikanten]. Lb. VII. 1874. 479–480.

179. EEN ACADEMISCHE FEESTPREEK IN 1875. Godsdienstige Rede ter voorbereiding van het Akademiefeest, enz. door Dr. J. J. Prins. Leiden, van Doesburgh. 1875. Ned. Sp. 1875. 94.

180. EIGENAARDIGE VREES EN MODERN-KRISTELIJKE ZELFBEGOOCHELING. [Kritiek op een klacht „Predikanten-Nood" in het moderne-dominee'sblad „De Vrijheid"]. Lb. VIII. 1875. 251–255.

181. DR. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN EN DE WELEERW. HEER W. C. VAN MANEN. Een woord over Dr. W. C. van Manen's artikel „Ethnologie", in de Vaderl. Letteroefeningen van Juni 1876, door Dr. H. Hartogh H. v. Z. Assen, 1876. Lb. IX. 1876. 213–221.

182. MODERN-KRISTELIJK HOLLAND IN NOOD. [De Synode heeft de kerkelijke belijdenis met de *drie* vragen gehandhaafd, tot groot ongerief van alle modernen]. Lb. IX. 1876. 222–225.

183. GODSDIENST EN ZEDELIJKHEID. Modern klerikalisme, door Mr. S. van Houten, in de Vragen des Tijds voor April 1877. Lb. IX. 1877. 251–266.

184. GODGELEERD ZINSBEDROG. Kerk en Theologie. Redevoering ter aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Groninger hoogeschool uitgesproken den 10den Oct. 1876, door Dr. J. Cramer. Groningen 1876. Lb. IX. 1877. 629–640.

185. EEN MODERN-KRISTELIJKE GODSBESPIEGELING. [Over (het verslag in het Vaderland van) een lezing van ds. Knappert uit Leiden voor de Haagse vereniging „Licht, Liefde, Leven"]. Lb. X. 1878. 256–258.

186. EEN APOLOGETISCH KUNSTSTUK. Antiek en modern Christendom, in den Gids voor 1880, II, Blz. 26–59. Lb. XII. 1880. 93–108.

187. ROTTERDAMSCHE STOUTIGHEDEN. [Mishandeling van een vrijdenkend prediker Meng, door het kristelik grauw]. Hum. 1882. 123–126.

c. MODERNE PREDIKANTEN

(VAN HAMEL, KUENEN, RAUWENHOFF, SCHOLTEN, E. A.).

(Alfabeties)

188. EEN MODERNE BELIJDENIS. Belijdenis-doen, een schetsje uit de kerkelijke en onkerkelijke wereld, door A. G. van Hamel, Waalsch Predikant te Rotterdam. 's Hertogenbosch. 1873. Lb. VI. 1873. 233–244.

189. DOMINEES EN LEEKEN, NAAR MODERN-GEESTELIJKE INBEELDING. [Weer Ds. van Hamel, pred. bij de Waalse gemeente te Rotterdam]. Lb. VII. 1874. 111–113.

190. DE MODERN-KRISTELIJKE STAATSKERK EN HAAR PRIESTER. Un roi, un peuple, un Dieu. Sermon prêché à Rotterdam, le 17 Mai 1874, par A. G. van Hamel. Rotterdam, H. A. Kramers & Zn. 1874. Lb. VII. 1874. 444–450.

191. VERDEELDHEID IN 'T MODERNE KRISTENKAMP. [Ds. van Hamel in modern Theologisch Tijdschrift van Nov. heeft een uitvoerige „Toelichting en Antikritiek" op de zoogenoemde „Gedachten over Godsdienst zonder metafysika" in een nommer van 't vorig jaar, door Kuenen, gegeven]. Lb. VIII. 1875. 243–250.

192. KRISTELIJKE SCHRIFTGELEERDEN. [Naar aanleiding van een lezing, te Haarlem door Prof. Kuenen gehouden, waarin hij de „modernen kristelijke schriftgeleerden" genoemd heeft]. Lb. IV. 2. 1871. 1–10. (inhoudsopg. 173–182).

193. EEN NIEUWERWETSCH-KRISTELIJK SCHRIFTGELEERDE. Volksgodsdienst en Wereldgodsdienst. Vijf voorlezingen, enz. door A. Kuenen. Leiden. S. C. van Doesburgh. 1882. Hum. 1882. 432–448.

194. EEN KRISTELIJK MISVERSTAND OMTRENT EEN BELANGRIJK VRAAGPUNT DES TIJDS. [Naar aanleiding van de geschriften van Ds. H. Pierson: Gewettigde Ontucht 1878 en Maandblad, bestrijding der zonde in de maatschappij]. Lb. X. 1878. 548–552.

195. EEN BEDE OM ZELFBEHOUD. (Rauwenhoff). Lb. I. 2. 1866. 148–153.

196. EEN GODGELEERD ALARMIST. [Prof. Rauwenhoff heeft te Leiden naar aanleiding v. h. geopende R. K. Concilie, een bezorgde redevoering uitgesproken]. Dev. Wbl. 22 Dec. 1869.

197. RAUWENHOFFS BARNUM. [Nippold, die R's laatste boek met veel ophef (als Barnum en Baily) in Duitsland heeft aangekondigd]. Lb. VI. 1873. 482–484.

198. PROF. RAUWENHOFF EN JOOST DAVIDS. Lb. VII. 1874. 139–147.

199. MODERN-KRISTELIJKE BEGRIPSVERWARRING. [Naar aanleiding van Rauwenhoff's opmerking over Mill in Theol. Tijdschr. 1874. I]. Lb. VII. 1874. 170–173.

200. NOODELOOS IDEAAL-GESCHARREL. Aan Dr. L. W. E. Rauwenhoff. Lb. XI. 1880. 577-602 en Haarlem, W. C. de Graaf. 1880. [28 blz.].

201. DOMINEE REVILLE EN DE WAARHEID. Lb. IV. 1871. 537–560.

202. EEN VERMOORDE ONNOOZELHEID. [Reville]. Lb. V. 1872. 115–119.

203. GODGELEERDE WORMEN. [Reville, Rauwenhoff, Scholten, Herderschee, Slotemaker, enz. in verschillende geschriften en artikelen]. Lb. VI. 1873. 179–224.

204. EEN EIGENAARDIG GESCHENK; EN AFSCHEIDSZANG AAN REVILLE. [Een door Bosboom geschilderde kerk]. Lb. VI. 1873. 225–229.

205. NIEUWERWETS-KRISTELIJKE ERGERNIS EN INBEELDING. [Dr. M. A. N. Rovers]. Lb. XII. 1880. 315–320.

206. EEN PAAR AANTEEKENINGEN OP MR. C. W. OPZOOMER'S BEOORDEELING EENER VERHANDELING VAN PROF. SCHOLTEN. Rotterdam, H. A. Kramers. 1846.

207. KANTTEEKENINGEN OP PROF. SCHOLTEN'S REDEVOERING VAN 8 FEBR. 1847. (Leiden. 12 Mrt. 1847.) R'dam. H. A. Kramers. [48 blz.]

208. OVER DE LEER DER HERVORMDE KERK EN HARE TOEKOMST. (Nov. 1849). Schiedam. Roelants. 1849. [94 blz.]

209. BOEKBESPREKING 1859 V. Over het determinisme van de Leidsche School. Aanteekening op het jongste geschrift van den hoogleeraar Scholten, door Dr. Koorders, Utrecht, Kemink en Zoon. 1859. Dager. VIII. 239.

210. HET MATERIALISME VOOR 'S KONINGS GELEERDEN. Over de oorzaken van het hedendaagsche materialisme door J. H. Scholten. Amsterdam C. L. van der Post. 1860. Het kritisch standpunt van Mr. C. W. Opzoomer beoordeeld door denzelfde. Voorts de verslagen en mededeelingen der Koninkl. Akademie, afd. Letterkunde, over 1860. (Dev. 17 Mei. 1862). Dager. XIV. 238–251.

211. SCHOLTEN EN OPZOOMER OVER RENAN. (Dev. Dec. 1863). Dager. XVII. 393–396. 1864.

212. BOEKBESPREKING. Het evangelie van Johannes. Kritisch-hist. onderzoek door J. H. Scholten. Leiden. Academie-boekhandel van G. Engels. 1864. De oudste getuigenissen aangaande de schriften des N. Testaments, hist. onderzocht door J. H. Scholten enz. a. b. 1866. (Dev. Pinkster-Zondag. 1866). Dager. XXII. 273–276.

213. MODERNE ZALVING. I. Geloofsbelijdenis en leerrede over Joh. VII : 61–69, gehouden na de herdenking zijner 25-jarige ambtsbediening, door J. H. Scholten, Leiden, Engels 1865. II. Wij blijven. Brief aan Dr. A. Pierson enz., door A. Reville, Arnhem, D. A. Thieme 1865. (spotdicht en uitleg). (22 Nov. Dec. 1865). Dager. XXI. 145–150. 1866).

214. EEN GODGELEERDE AFSCHEIDSREDE. Afscheidsrede bij het neerleggen van het Hoogleeraarsambt aan de Universiteit te Leiden, door J. H. Scholten, Leiden. S. C. van Doesburgh. 1881. Lb. XII. 1881. 461–465.

d. PROTESTANTENBOND, VRIJE GEMEENTE

215. EEN KRISTELIJKE GOOCHELBOND. [Protestantenbond]. Lb. VI. 1. 1873. 4–13.

216. MODERN-KRISTELIJKE KERKVERGADERING; EEN MODERN-KRISTELIJKE PAUS EN ZIJN AANHANG. Beschrijving van den eersten nederlandschen Protestantendag, gehouden te Utrecht, 30 October 1873. enz. Uitgegeven door het Hoofdbestuur van het ((lees *den*) nederlandschen Protestantenbond, Rotterdam, 1874. Lb. VII. 1874. 84–101.

217. MODERN-KRISTELIJKE ZIELEJACHT. [Circulaire van de Ned. Protestantenbond, afd. Den Haag, aan alle stemgerechtigde kerklidmaten]. Lb. VIII. 1875. 572-576.

218. EEN NIEUWERWETS-KRISTELIJK „GISTDRAGER". Dr. B. Tideman. [„Een afscheid", in de Hervorming, orgaan van den Nederlandschen Protestantenbond. 1879. No. 41]. Lb. XI. 1879. 314–316.

219. NASCHRIFT. [Hulde aan Hooykaas Herderschee, die in de kerk blijvende en daarvan uitleg gevende, Piersons optreden billikt in een brief aan Huet]. Lb. I. 1866. 160.

220. DE ZONDE, NAAR MODERN KERKBEGRIP. De zonde; eene voorlezing van Ph. R. Hugenholtz, predikant te Amsterdam, 1871. Lb. IV. 1871. 609–613.

221. ONFRISSCHE HALFHEID EN TWEESLACHTIGE GODSDIENSTKOUT. Schetsen en Tafereelen. Godsdienstig leesboek voor School en Huis, enz., [door P. H. Hugenholtz Jr.] 1872. Lb. VI. 1873. 33–60.

222. EEN HEUGELIJK BERICHT, MAAR NOG STEEDS SLECHTS TEN HALVE. [Dagbladbericht, dat het broederpaar Hugenholtz *eindelijk* besloten heeft de kerk vaarwel te zeggen en tevens te bepalen *op welke wijs het godsdienstig leven voort te zetten.* [Dit is natuurlik het „ten halve"]. Lb. X. 1877. 160.

223. TREURIGE TEEKENEN DES TIJDS. [Het uittreden van de Hugenholtzen uit de kerk (zie Lb. X. 2. 1878) was half werk, omdat zij een nieuw kerkje stichten. Erger nog is de „misselijke" handelwijze van hen, die een „remonstrantsch" gemeentetje gesticht hebben]. Lb. X. 1878. 248-250.

224. NIEUWERWETS-KRISTELIJKE GODSBESCHOUWING. Johs. Hooykaas Herderschee. Beeld en Werkelijkheid in de Stemmen uit de Vrije Gemeente III. 10. Lb. XII. 1880. 251–259.

225. ONDOELTREFFENDE GODSBESPIEGELING. Eene opvoedkundige Vraag, (door) Ph. R. Hugenholtz. (Volksblad der Vereeniging voor Volksonderwijs. 1881. No. 16 en 17). Lb. XII. 1881. 424–429.

226. NIEUWERWETS-KRISTELIJK GODSGEHASPEL. E. Snellen. Open brief aan den heer Joh. Hooykaas Herderschee in de Stemmen uit de vrije Gemeente IV. Blz. 35. vlg. Lb. XII. 1881. 430-438.

227. EEN NIEUWERWETS-KRISTELIJKE GELOOFSPREEK. Het blijvende in ons godsdienstig geloof. Toespraak van N. C. Balsem, in de Stemmen uit de Vrije Gemeente. IV. 1. Lb. XII. 1881. 439–444.

228. GODSDIENST EN ZEDELIJKHEID. Naar aanleiding van des Haagschen Hugenholtz' stuk in de Stemmen IX. blz. 101 vlg.: Iets over het verband van godsdienst en zedelijkheid. Lb. XII. 1881. 445–448.

e. GODSDIENSTONDERWIJS

229. KATECHEETEN-NAÏVETEITEN. Godsdienstwetenschap en wijsbegeerte in het jongste ontwerp van wet op het hooger onderwijs, door C. P. Tiele. (Gids 1869. Blz. 121 vlg.). Lb. IV. 1870. 20–30.

230. EEN MODERN KATECHIZATIEBOEKJEN. Godsdienstonderwijs voor meer ontwikkelden, door H. G. Hagen, W. Scheffer, R. Koopmans van Boekeren en J. Knappert. Leiden, Gebrs. van den Hoek 1870. Lb. IV. 1871. 207–223.

231. MODERN-KRISTELIJKE BANGMAKERIJ. [Op de vergadering van moderne predikanten te A'dam werd het wetsontwerp op het H.O. afgekeurd, daar de regering de vorming van predikanten aan de kerk overlatende, protestantsche „pastoors" zou kweken. V. Vl. steekt hier de draak mee]. Lb. VII. 1874. 282–284.

232. WIE IS HIER DE BEHOUDENDE PARTIJ ? [Minister tegenover Kamerleden over bestendiging of opheffing der theologiese faculteit aan de hogescholen]. Lb. VIII. 1875. 321–325.

233. EEN WELMEENEND, MAAR NIET GENOEG DOORTASTEND BOEKJEN. Welke waarde hebben de christelijke geloofsbelijdenissen? De geschiedenis van het ontstaan en eigenlijke wezen des Christendoms voor het volk duidelijk ontwikkeld, door een onafhankelijken en onpartijdigen Godgeleerde. Zutfen, A. E. C. Van Someren, 1873. Lb. IX. 1876. 267–276.

234. TEEKENEN DES TIJDS. NIEUWERWETSCH GODSDIENST-ONDERRICHT VAN TWEE KANTEN. De Godsdienst der Rede, door L. Uhlich, naar den 5den hoogd. druk, door F. Domela Nieuwenhuis, Haarlem 1877. Katechismus van den Rationalist, volgens den Kat. der R.K. Kerk ten gebruike van alle diocezen der wereld, tweede uitgaaf. Brussel, Drukkersbond, Koolstraat 37, 1877. Lb. IX. 1877. 593–620.

235. MODERN-GODGELEERDE AANMATIGING EN ZELFBEDROG. [Op de jaarlikse bijeenkomst der moderne godgeleerden is gezegd, dat de universiteit godsdienstleraren had op te leiden]. Lb. X. 1878. 310–313.

VI. ANDERE STROMINGEN

a. DOEDES, VAN OOSTERZEE, CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE

236. MODERN OF APOSTOLISCH KRISTENDOM ? Toespraak gehouden door Prof. Doedes bij den aanvang der Academische lessen te Utrecht bij Kemink & Zn. 1860. [V. Vl. kiest het apostolische kr. van Doedes]. (Dev., Driekoningen 1861). Dager. XI. 498–504.

237. EEN GODGELEERDE KUNSTBESPIEGELAAR. Godsdienst en Kunst. De afhankelijkheid der laatste van de eerste, door S. Hoekstra Bzn. Theol. Dr. en Hoogleeraar te Amsterdam. A'dam, P. N. van Kampen. 1859. (Dev. Nov. en Dec. 1859). Dager. IX. 331–341. 1860.

238. GEESTELIJKE REISINDRUKKEN. Op reis. Bladen uit de Portefeuille van J. J. van Oosterzee. Te Rotterdam bij van der Meer en Verbruggen 1854. IJselkout. 1855. 114–122.

239. VAN OOSTERZEE'S THEOLOOG DER TOEKOMST. Van welke theologen heeft de kerk het meeste heil te wachten; toespraak enz. door Dr. J. J. van Oosterzee. Utrecht, Kemink & Zn. 1867. Lb. III. 1868. 115–120.

240. MONUMENTALE WELSPREKENDHEID. Onthullingstoespraken, 17 Nov. 1869; 's-Gravenhage 1869. Het laatste woord, toespraak na de onthulling enz. door J. J. van Oosterzee, 'sGravenhage, M. J. Visser 1869. Lb. IV. 1870. 163. 172.

241. HOE EEN MYSTIEKE DROOMER ZICH EN DER GEMEENTE DE TEEKENEN DES TIJDS VERKLAART. De godsdienstige bewegingen van dezen tijd in haren oorsprong geschetst. Vier voorlezingen door Ds. Chantepie de la Saussaye. Rotterdam, Tassemeyer 1863. (Dev. 10 Juli 1863.) Dager. XVI. 401–409.

242. POT EN KETEL IN STRIJD. [D. Chantepie de la Saussaye — Oosterzee]. Historie of Roman ? Het leven van Jezus, door E. Renan voorloopig toegelicht door J. J. van Oosterzee. Utrecht, Kemink & Zn. 1863. Een woord naar aanleiding van Prof. van Oosterzee's geschrift over het Leven van Jezus, door D. Chantepie de la Saussaye, Pred. te R'dam. R'dam, Tassemeyer 1863. (Dev. 6 April). Dager. XVIII. 126–130. 1864.

b. GEREFORMEERDEN

243. EEN LEERSTELLIG ALMANAKJEN. De Liefde sticht. Almanak voor het jaar 1872, uitgegeven door de vereeniging tot verspreiding van stichtelijke blaadjes. Amsterdam, T. Kouwenaar. Lb. V. 1872. 354–358.

244. EEN LEERSTELLIG ALMANAKJEN. Almanak van de Vereeniging tot verspreiding van stichtelijke blaadjes. Lb. VI. 1873. 125–129.

245. EEN VERMAKELIJKE UITSPRAAK. [Uitspraak van Abraham Kuyper in de Standaard over de joden en speciaal Spinoza, die volgens hem „zijn roem aan scheeve voorstelling en kunstmatige opvijzeling te danken heeft".] Lb. X. 1878. 487–490.

246. EENE DEERNISWAARDE PLECHTIGHEID. [Bijeenkomst van ger. kerkleraars om een Universiteit op gereformeerden grondslag te vestigen.] Lb. XII. 1880. 185–187.

c. KATHOLIEKEN

247. BOEKBESPREKING. Hollandsch woord aan zijn landgenoten, door J. A. Alberdingk Thijm. Amsterdam, Loman en Reudler. 1851. Volksalmanak voor Nederl. Katholieken in 't jaar des Heeren 1852, door Alb. Thijm en J. C. van Nouhuys, Amsterdam, C. L. Langenhuysen. (Schrikkeldag 1852. Leiden). A. K. & Lb. 1852, 1. 150–158.

248. BOEKBESPREKING. Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken in het jaar des Heeren 1853, bijeengebracht door Jos. Alb. Alberdingk Thijm en H. J. C. van Nouhuys. Te Amsterdam bij C. L. van Langenhuysen. (Leiden, Febr. 1853). A. K. & Lb. 1853, I, 233-240 en 246-252.

249. OPEN BRIEF AAN DE REDACTIE VAN DE DAGERAAD. [over opmerkingen in een artikel betreffende Rooms-Katholieken en Jansenisten]. (13 Juli 1863.) Dager. XVI. 475–476.

250. PAUSELIJKE HERVORMINGSVIERING. Hoofdart. Wbl. v. N. A. 28 Oct. 1868.

251. ULTRAMONTAANSCHE KRITIEK. Lb. III. 1868. 622–636.

252. ULTRAMONTAANSCHE OVERMOED. [Dr. H. J. A. M. Schaepman acht het onmogelik over de toelichter der godsdienstvraag, die in „Tweederlei Nederlandsch Volksgif" het woord voert, in ernstige vorm te spreken]. Lb. V. 1872. 149–152.

253. KERKELIJKE LIJKSCHOUW. Het Vaticaansche Concilie in de jaren 1869 en 1870 door S. H. ten Cate, Zwolle, van Hoogstraten en Gorter, 1872. (Bl. 23 Febr. '73). Ned. Sp. 1873. 84.

254. LUTHERS OPTREDEN UIT EEN GEMOEDELIJK TWENTSCH KLOOSTEROOG BEKEKEN. Stud. en Bijdr. IV. 1878. 430.

255. ANTI-CASUÏSTISCHE HEKELRIJMEN. Stud. en Bijdr. IV. 1878. 434.

256. VERSTOOTEN HEILIGEN IN FRANKRIJK (1666). Stud. en Bijdr. IV. 1878. 370.

257. BEELDBESCHRIJVING GODS EN DER HEILIGEN. Lb. XII. 1881. 596–613.

258. ONBEWUSTE EN BEWUSTE ZWENDELARIJ MET MARTELAARS- EN HEILIGENBEENDEREN. Lb. XII. 1881. 614–627.

d. VRIJMETSELAARS

259. GESCHIEDENIS DER VRIJMETSELARIJ. Nav. XIV. 99. 1864.

260. DE VRIJMETSELARIJ EN HARE TOEKOMST. Lb. I. 1865. 33–73.

261. VRIJMETSELAARS-KALENDERLESSEN. Lb. XI. 1879. 383-402.

262. VRIJMETSELARIJ EN HUMANISME. Lb. XII. 1881. 449–460.

WIJSBEGEERTE

(Chronologies)

17DE EEUW

263. LORD BACONS EER VERDEDIGD I, II, III, IV. A. K. & Lb. 1860. 28, 37, 51, 60.

264. LORD BACONS SCHULD OF ONSCHULD. (Bl. Sept. '74). Onze Tolk VI, 17. 1874–'75.

265. HOLLANDSCH BRIEFJEN VAN DESCARTES. (Aan Gerrit Brandt, horlogemaker 18 Juli 1643). A. K. & Lb. 1853, I, 4.

266. DESCARTES EN ZIJN JONGSTE BEWONDERAAR. [Spruyt]. Lb. IV. 4. 1870. 122–132.

267. BRIEFWISSELING VAN SPINOZA. A. K. & Lb. 1853. 150.

268. BOEKBESPREKING. Benedicti de Spinoza tractatus de Deo et homine etc., door Eduardus Boehmer, Halle 1852. (Leiden, 12 Febr. 1853). A. K. & Lb. 1853, I, 150–157 en 168–173.

269. SPINOZA EN SHAKSPERE. IJselkout Dev. 1855. 217–221.

270. SPINOZA EN LEIBNITZ. (12 Aug. 1855). Réfutation inédite de Spinoza par Leibnitz, précédée d'un Mémoire par A. Foucher de Careil. Paris 1854. IJselkout. Dev. 1855. 206–216.

271. EEN KRYPTO-SPINOZIST: Homerus, Plato, Spinoza, door Dr. Burger Jr., Zutfen, W. Thieme 1860. (Dev. 13 Dec. 1860). Dager. XI. 349–353.

272. NOG EEN WOORD OVER SPINOZA'S ONSTERFELIJKHEIDS-BEGRIP. Aan Dr. D. Burger. (Dev. 2 Mei 1861). Dager. XII, 209–222.

273. SPINOZA'S JONGSTE BESTRIJDER. Oeuvres de Spinoza, traduites par Emile Saisset, Tome I. Introd. critique. Paris, Charpentier. 1861. Ned. Sp. 1861. 196.

274. AD. BENEDICTI DE SPINOZA OPERA QUÆ SUPERSUNT ONMIA SUPPLEMENTUM, enz. Amstelodamum, apud. Fred. Muller, 1862.

275. SPINOZA EN DESCARTES. Fragment uit den eerstdaags verschijnenden Baruch d'Espinoza: Zijn leven en schriften, enz. Dager. XIV. 5–15. 1862.

276. BARUCH D'ESPINOZA Zijn leven en schriften in verband met zijnen en onzen tijd. Amsterdam, Fred. Muller, 1862 [XII en 483 blz.] 2de druk onder de titel: Benedictus de Spinoza, naar leven en werken, in verband met zijnen en onzen tijd geschetst, 2de herz. en verm. dr., Schiedam, H. A. M. Roelants. 1871.

277. TERUGBLIK EN REKENSCHAP VAN GEVOELENS. OPENTLIJK SCHRIJVEN AAN JHR. Mr. J. J. DE BOSCH KEMPER. (Naar aanleiding zijner bespiegelingen over mijn Baruch d'Espinoza, in het Volksblad). (30 Dec. 1862). Dager. XV. 385–400. 1863.

278. SAADJA FAJJUMI EN ZIJNE VERMEENDE BETREKKING TOT SPINOZA. (Dev. 6 April 1863). Dager. XVIII. 122–124. 1864.

279. SPINOZA DOOR EEN GEMOEDELIJK STAMGENOOT BESCHOUWD. Spinoza, sein Lebensbild und seine Philosophie. Inaugural-dissertation u.s.w., von J. B. Lehmans, aus Nimwegen. Würzburg 1864. Lb. I. 1866. 110–124.

280. SPINOZA DOOR EEN GELOOVIG FRANSCHMAN BEKEKEN. Spinoza et le Naturalisme comtemporain, par Nourisson. Paris 1866. Lb. II. 1867. 71–80.

281. SPINOZA'S VERTOOG VAN GOD EN MENSCH. Lb. II. 1867. 460–471.

282. KRISTIAAN HUYGENS EN SPINOZA. Christiaan Huygens in zijn leven en werken geschetst, door P. Harting. Groningen 1862. Lb. III. 1868. 252–254.

283. TRENDELENBURG EN JANET OVER SPINOZA. Ueber die aufgefundenen Ergänzungen zu Spinoza's Werken und ihren Ertrag für Spinoza's Leben und Lehre (von Ad. Trendelenburg). Berlin 1867. Spinoza en het Spinozisme, door Paul Janet, 's-Hertogenbosch; E. H. van der Schuyt. 1867. Lb. III. 1868. 242–251.

284. MENSCH EN DIER NAAR SCHOPENHAUER EN SPINOZA. Lb. IV. 1870. 110–121.

285. WIJSGEERIGE SCHARRELAARS. A. v. d. Linde, Spinoza. Seine Lehre und deren erste Nachwirkungen in Holland. Göttingen, 1862. Dezelfde in den Nederl. Spectator voor Oct. en Nov. 1869. E. Böhmer, Spinozana in Fichtes Zeitschrift 1863. Schaarschmidt, Benedicti de Spinoza, korte verhandeling, etc. Amstelodami, 1869. Chr. Sigwart, Benedicts de Spinoza's Kurzer Tractat, u.s.w. Tübingen, 1870. Lb. IV, 1870. 101–109.

286. BARUCH OF BENEDICTUS. Lb. IV. 1871. 635–636.

287. GOEDE RAAD AAN EEN SCHARRELAAR MET HET SPINOZISTISCH GODSBEGRIP. [„In het Gidsnummer dezer maand is zekere L. B. — waarschijnlijk Dr. Spruit of een ander Opzoomeriaan van 't zelfde eerlijk gehalte — naar aanleiding van het veelbesproken tractaat over God en mensch, jammerlijk aan 't scharrelen met het Spinozistisch Godsbegrip".] Dev. Wbl. 12 April 1871.

288. DR. SPRUIT EN SPINOZA. [Zie Gids Juli 1871, Blz. 1–68]. Lb. V. 1872. 120–123.

289. MR. LOTSY EN SPINOZA'S GODSBEGRIP. Lb. V. 1872. 601–605.

290. DE WETENSCHAPPELIJKE AARD VAN SPINOZA'S WIJSBEGEERTE, DOOR EEN ENGELSCHMAN ONTVOUWD. Fred. Pollock, The Scientific Character of Spinoza's philosophy (Fortnightly Review, May, 1873). Lb. VI. 1873. 267–279.

291. HET SPINOZISME OP HET TREURTOONEEL VERHASPELD. „Die Unverantwortlichen", Trauerspiel in vier Aufzügen, von M. L. F. Mohr, Amsterdam 1875. Lb. VIII. 1875. 565–571.

292. ROBERTUS NURKS EN SPINOZA. Van Vloten's Benedictus de Spinoza bevit door C. B. Spruyt, Utrecht, J. L. Beyers. 1876. Lb. IX 1876. 145–160.

293. HET SPINOZA-STANDBEELD. Lb. IX. 1876. 321–326.

294. PROF. JHR. VAN DER WIJCKS SPINOZA. Spinoza, door Jhr. van der Wijck, hoogleeraar te Groningen, bij J. B. Wolters, 1877. Lb. IX. 1877. 377–396; herdrukt als PROFESSOR VAN DER WIJCK'S SPINOZA GETOETST. Haarlem, W. C. de Graaff, 1877.

295. EEN STANDBEELD VOOR SPINOZA. [Opwekkend Blaadje vóór Febr. 1877].

296. SPINOZA'S TERING. Lb. IX. 1877. 424–425.

297. EEN EERLIJK VERZET EN 'T „NOUMENON" VAN LEWES. [Naar aanleiding van Betz' uiting, dat hij zich niet vleit met de hoop, de zaak zoo klaar uiteen te zullen zetten, „dat alle blikslagers, barbiers en bidders voortaan in staat zijn, over Spinoza's meerdere of mindere zaligheid op goede gronden te oordeelen"]. Lb. IX. 1877. 426–430.

298. DE TWEE-HONDERDJARIGE GEDACHTENISVIERING VAN SPINOZA'S STERFDAG IN DEN HAAG. Lb. IX. 1877. 452–468.

299. MODERN-JOODSCHE HULDE AAN SPINOZA. Spinoza. Zur Rechtfertigung seiner Philosophie und Zeit. Eine Denkschrift zum 200-jährigen Todestage, von Dr. Rotschild, Rabbiner in Alzey. Leipzig, Erich Koschuy 1877. Lb. IX. 1877. 431–451.

300. TOENEMENDE SPINOZA-WAARDEERING. Ter nagedachtenis van Spinoza, uitgesproken in de Akademische lessen van 24 Febr. 1877, door J. P. N. Land, Leiden. E. J. Brill 1877; — Spinoza en de Vrijheid, eenige bedenkingen tegen de Spinozastudie van den heer Gunning, door Dr. H. J. Betz. 's-Gravenhage. M. Nijhoff 1877. Lb. IX. 1877. 485–520.

301. LESSING EN SPINOZA. G. E. Lessings Stellung zur Philosophie des Spinoza, von Dr. K. Rehorn, Frankfurt a/M. 1877. Lb. IX. 1877. 521–527.

302. GOETHE EN SPINOZA. Die Beziehungen Goethe's zu Spinoza. Vortrag von Dr. Georg Jellinek, Wien, 1878. Lb. X. 1878. 423–432.

303. SPINOZA-WAARDEERING IN ENGELAND. [Lezingen en tijdschriftartikelen van Pollock]. Lb. X. 1878. 491–505.

304. SCHOPENHAUER, KANT EN SPINOZA. Naar aanleiding van: Die Lehre Schopenhauer's. Versuch einer kurzer Darstellung ihres Inhaltes, von Ernst Eckstein. Salon, 1878, S. 28 ff. Lb. X. 1878. 506-513.

305. SPINOZA VAN THEÏSTISCHE ZIJ BESCHOUWD. Die Lehre Spinoza's und der Materialismus von H. Sommer. (Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, 1879). Lb. XI. 1879. 297–307.

306. SPINOZA ALS ERVARINGSWIJSGEER. Spinoza's wijsbegeerte, door Mr. M. C. L. Lotsy. (Amsterdam. J. C. A. Sulpke, 1878). Lb. XI. 1879. 228–285.

307. MODERN-KRISTELIJK MISVERSTAND OMTRENT LOTSY'S SPINOZA. De onttroning van het gemoed door een modern Spinozist (Lotsy), door H. Koekebakker. (Bibliotheek van moderne Theologie en Letterkunde 1879. I. 3.) Lb. XI. 1879. 286–296.

308. IETS NADERS OMTRENT FR. VAN DEN ENDE EN ZIJN GEZIN. Lb. XII. 1880. 128-132.

309. NIEUWERWETSCH JODENDOM EN SPINOZISME. [Brief van een Duitse Jood]. Lb. XII. 1880. 146–149.

310. SPINOZA, DE BLIJDE BOODSCHAPPER DER MONDIGE MENSCHHEID; toespraak bij de onthulling van zijn standbeeld 14 Sept. 1880. 's-Gravenhage, Mart. Nijhoff. 1880. Herdrukt met Latijnse vertaling er onder benevens levensbericht in het Latijn door W. G. van der Tak in Chronicon Spinozanum IV, 1927, blz. VII—XXIV en 223—232.

311. SPINOZA. FOUR ESSAYS BY J. P. N. LAND, KUNO FISCHER, J. VAN VLOTEN AND ERNEST RENAN, edited by Prof. Wm. Knight. London—Edinburgh, 1882. 170. Engelse vertaling van 310 als: "Herald to Mankind of the Good News of Its Majority."

312. KRISTELIJK MISVERSTAND OMTRENT SPINOZA. Het standbeeld van Spinoza en zijn feestredenaar, door Dr. D. J. van der Plaats (N. R. C. van 19 Oct. 1880). Lb. XII. 1880. 161–172.

313. PROF. SCHOLTEN EN SPINOZA. Lb. XII. 1880. 173–181.

314. ONDOORDACHTE KRITIEK. [Iemand die zich „Criticus" noemt maakt in een artikel „Spinoza in beeld" aanmerkingen op v. Vl's onthullingstoespraak.] Lb. XII. 1880. 182–184.

315. EEN SPINOZISTISCH HEKELSCHRIFT UIT DE 17de EEUW. Het leven van Philopater, opgewiegt in Voetiaansche talmerijen en groot gemaeckt in de verborgentheden der Coccejanen. Een waere Historie. Tot Groeningen voor Siewert van der Brug, in de Waerheyd 1691. Lb. XII. 1880. 188–236.

316. DUITSCHE SPINOZA-MISVATTING. Descartes und seine Schule von Kuno Fischer. Zweiter Teil, Fortbildung der Lehre Descartes. Spinoza. 3te Auflage, München, 1880. Lb. XII. 1880. 272–280.

317. ENGELSCHE SPINOZA-WAARDEERING. Spinoza, his life and philosophy, by Frederick Pollock. London, C. Kegan Paul and Co. 1880. Lb. XII. 1880. 281–314.

318. SPINOZA'S UITSTAPJEN NAAR UTRECHT. Lb. XII. 1881. 466–470.

319. SPINOZANA UIT HANNOVER. Ned. Sp. 1882. 135.

320. SPINOZA'S ZOOGENOEMD BOVENNATUURLIJKE GROND-SLAG. [v. Vl. scheidsrechter tussen Betz en Lotsy over Spinoza]. Hum. 1882. 66–70.

321. DE OPBOUWENDE AARD VAN HET SPINOZISME EN DE JUISTE VERHOUDING VAN GEVOEL EN REDE. Hum. 1882. 281-296.

322. SPINOZISME TEGEN WIL EN DANK. [Dr. C. B. Spruyt tegen de Liberalen in de N. R. C.]. Hum. 1882. 315–320.

323. BENEDICTI DE SPINOZA OPERA QUOTQUOT REPERTA SUNT. Recognoverunt J. van Vloten et J. P. N. Land. Volumen prius, Hagae Comitum, apud Martinum Nijhoff 1882. Volumen posterius, 1883.

18DE EEUW

324. NAAR KANT TERUG? Lb. XI. 1879. 403–414.

325. KANT EN HET DARWINISME. Kant und Darwin. Ein Beitrag zur Geschichte der Entwicklungslehre, von Fritz Schultze, Jena, 1875. Lb. VIII. 1875. 544–547.

326. KANTIAANSCH MISVERSTAND. Spinoza en Kant, door Dr. J. H. Betz. 's Gravenh. Mart. Nijhoff 1883. Hum. 1883. 523—533.

327. BOEKBESPREKING. Oeuvres philosophiques de François Hemsterhuis, Leeuwarde. Nom. ed. par L. S. P. Meyboom, III. 1850. (Den Haag, 4 Juli). A. K. & Lb. 1850, II, 39—48.

328. OVER HET GESCHRIFT: „ARISTE OU LE VRAI AMI", onlangs uitgegeven onder den naam van Fr. Hemsterhuis, door Mr. M. des Amorie van der Hoeven, Hoogl. te Amsterdam. Leeuwarden G. T. N. Suringar 1880. [Getuigenis voor de echtheid van de Ariste, die door D. A. v. d. H. ontkend is en het stuk verguisd. (Zie Blz. 385 uitwendig bewijs van F. J. Domela Nieuwenhuis tegen de echtheid]. (Leiden 5 Nov.). A. K. & Lb. 1850, II, 306—316.

19DE EEUW

(Alfabeties)

329. AFGETROKKEN DENKBEELDEN EN HUNNE VOORSTELLING. De mensch op en buiten de aarde. Gedachten over Ruimte, Tijd en Eeuwigheid. Amsterdam, J. H. Gebhard en Cie, 1855). IJselkout, Dev. 1855. 169–173.

330. BOEKBESPREKING. Encyclopedie der wijsbegeerte met toepassing op de grondbeginselen der zielkunde, ten gebruike van gymnasien (!!) en bij den aanvang der akademische studiën, door Dr. H. M. Duparc. Amsterdam, Gebr. Diederichs 1859. A. K. & Lb. 1859, 385-386.

331. WAT IS WIJSBEGEERTE? [„De op ervaring gegronde bespiegeling over 't verband, het stoffelijk en zedelijk verband der dingen, en daaruit afgeleide levenspraktijk"]. Lb. V. 1872. 321–343.

332. LUDWIG FEUERBACH. Leben und Geist Ludwigs Feuerbach. Festrede, u.s.w. von Dr. C. Beyer, Leipzig, 1873. [en herinnering aan een bezoek bij Feuerbach]. Lb. VII. 1874. 65–83.

333. ED. VON HARTMANN'S BESPIEGELING OVER 'T ONBEWUSTE NATUURWETENSCHAPPELIJK GETOETST. Lb. IX. 1876. 286–306.

334. VON HARTMANN'S GOOCHELSPEL MET HET ONBEWUSTE. Philosophie des Unbewussten von Eduard von Hartmann, Berlin 1870. Lb. V. 1872. 393–424.

335. STELLIGE WIJSBEGEERTE. De methode der positieve filosofie, volgens Auguste Comte, door J. L'Ange Huet. Leiden, S. C. van Doesburgh 1866. Lb. IV. 1867. 45–70.

336. EEN WELKOM BETOOG. Nieuwe oplossing van een oud vraagstuk enz. door L'Ange Huet, Leiden, S. C. van Doesburgh 1872. [Wijsgerig „gehaspel"]. (Bl. 26 Oct. 1872). Ned. Sp. 1872. 347.

337. L'ANGE HUET EN DE MODERNEN. Lb. VI. 1873. 412.

338. PROF. KOSTER EN 'T MONISME. Het natuurlijk ontstaan van den mensch, in de Gids van 1875. I. Blz. 241 vlg. Lb. X 1878. 353–357.

339. MATERIALISME OF MONISME? (Bl. 19 April '74). Ned. Sp. 1874. 140.

340. BOEKBEOORDEELING: H. Wolfgang van der Mey: Het aardsche heldendom. (H. 16 Juni '81). Amst. 10 Juli 1881.

341. EEN HUMORISTISCH HELDENMATIGE WERELDBESCHOUWING. Het aardsche heldendom. De humor als grondbeginsel van het wereldproces. Nieuwe wereldbeschouwing van H. Wolfgang van der Mey. Nijmegen, A. van Duynen (1881). Lb. XII. 1881. 359-423.

342. BOEKBEOORDEELING. De weg der wetenschap. Een Handboek der Logica door Mr. C. W. Opzoomer, Leiden en Amsterdam bij J. H. Gebhard en Co. 1851. (Leiden, 10 Sept.). A. K. & Lb. 1851, II. 230–237.

343. BOEKBESPREKING. De Staatkunde van Edmund Burke. Geschetst door Mr. C. W. Opzoomer. Amsterdam J. H. Gebhard en Co. 1852. (Leiden, 18 Aug. 1852). A. K. & Lb. 1852. II, 130–133.

344. BOEKBESPREKING. Corn. Guil. Opzoomer. Oratio de Philosophiae Natura quam habuit die XXVI Martii a. 1852. Amst. Gebhard et Socios. (Leiden, Koningsjaardag 1853). A. K. & Lb. 1853, I, 185–191.

345. ERVARING OF BESPIEGELING? Een woord over Mr. Opzoomers laatste ervaringsbeschouwing. (Leiden, 20 Maart 1853). A. K. & Lb. 1853, I, 198-202.

346. BOEKBESPREKING. Wetenschap en wijsbegeerte. Door Mr. C. W. Opzoomer te Amsterdam, bij J. H. Gebhard en Comp. 1857. (Dev., 19 April 1857). A. K. & Lb. 1857, 161-163.

347. BOEKBESPREKING. De waarheid en hare kenbronnen, door Mr. C. W. Opzoomer, Gebhard en Comp. Amsterdam 1859. (Katwijk, 20 Aug. 1859). Dager. VIII. 529.

348. BOEKBESPREKING. De geest der nieuwe richting, redevoering van Mr. C. W. Opzoomer. Amsterdam, Gebhard en Cie. 1862. (Dev., 20 Dec. 1862). Dager. XV. 355–356. 1863.

349. SCHEIDING VAN KERK EN STAAT. [Over Opzoomer's „De orthodoxie aan het staatsroer"]. Dager. XVI. 373–374. 1863.

350. MR. OPZOOMERS MOED EN DOORZICHT. De Godsdienst door Mr. C. W. Opzoomer, 1ste afl. A'dam J. H. Gebhard & Co. 1864. Cartesius, eene redevoering, door Mr. C. W. Opzoomer, A'dam Gebhard & Co. 1861. (Dev., 16 Juli 1864). Dager. XVIII, 347–352. 1864.

351. DE RIDDER OPZOOMER EN ZIJN SCHILDKNAAP [Jhr. Mr. van der Wyck]. (Dev. Maart 1865.) Dager. XIX. 52–54.

352. MISPLAATSTE MODERNE PREEKLUST [Opzoomer]. Lb. I. 2. 1866. 153–156.

353. GODSDIENST. Godsdienst door Mr. C. W. Opzoomer, 1ste–5de afl. Amsterdam, Gebhard & Cie. 1864–66. Theologie en Godsdienstwetenschap, door C. P. Tiele, in den Gids voor Mei 1866. Lb. I. 1866. 57–90.

354. EEN GELOOFSPREEK VAN MR. OPZOOMER. De Godsdienst door Mr. C. W. Opzoomer. Zesde afl. Het godsdienstig geloof voor onzen tijd. Amsterdam, J. H. Gebhard en Cie. 1866. Lb. III. 1868. 103–114.

355. MR. OPZOOMERS KRISTENDOM; DE BEGOOCHELING ONZER MODERNEN. De Godsdienst, door Mr. C. W. Opzoomer. 7de afl. 1867. Lb. III. 1868. 226–241.

356. MR. OPZOOMER DOOR ZICHZELF GEVONNISD. De vrije wetenschap, redevoering uitgesproken door Mr. C. W. Opzoomer. Amsterdam, Gebhard & Cie. 1869. Lb. IV. 1870. 92–100.

357. PROFESSORALE NAÏEVETEITEN. [Prof. Opzoomers eerste college over de aanmatiging van de Bonapartes en Frankrijk; Visserings opmerkingen over het wetsontwerp H. O.; de te lange vacantie's aan de academie]. Dev. Wbl. 19 Oct. 1870.

358. OPZOOMERIAANSCH ONGEDULD. [Aanval op Opzoomer, Spruyt, van der Wyck, Fruin, die Opzoomer als opvolger van Stuffken naar Leiden wensen]. Dev. Wbl. 29 Maart 1871.

359. OPZOOMER VIA SPRUYT.
[O, Spruyt, gij hebt het gansch verbruid...
Slechts wie als schildknaap van der Wyck enz....
Spotdicht op Opzoomer en v. d. Wyck]. Dev. Wbl. 15 Nov. 1871.

360. DRIE JUBILARISSEN. [Cobet, Moll, Opzoomer herdenken hun 25-jarige anbtsvervulling als professor]. Lb. V. 1872. 124–128.

361. HEIN KNAP, ALS JUBELPREEKER [Opzoomer, naar het stijlvoorbeeld van Jacob Geel]. Lb. V. 1872. 316–320.

362. HEIN KNAPS ACADEMISCHE ZELFBEGOOCHELING [Opzoomer]. Lb. VI. 1873. 465–467.

363. CONTRASTEN. [De opvoeding van Mill vergeleken met die van Opzoomer]. Lb. VII. 1874. 253–255.

364. EEN MISVERSTAND. [Kritiek op A. Pierson's „Een misverstand", in de Gids]. (Dev., Juni 1860). Dager. X. 315–323.

365. MODERNE KERKVRIENDEN EN HUN BEDRIJF. [Pierson en zijn tegenstanders „de blijvers"]. (Dev., 20 Jan. 1866). Dager. XXI. 308–310. Herdrukt als II van 367.

366. EEN KLOEK BESLUIT EN OPGEHELDERD MISVERSTAND. [Pierson]. Lb. I. 2. 1866. 140–147.

367. PIERSON EN ZIJN BESTRIJDERS. I. Reville blijft en Achilles-Reville; II. Moderne kerkvrienden en hun bedrijf; III. Piersons repliek en Reville's wederantwoord; IV. Patroclus-de Keyser; V. Jan Raps vragen beantwoord; VI. Huët's advies. Lb. I. 3. 1866. 73–121.

368. „TITUS" EN DE WAARHEID. [Verdediging van Piersons ontslagname tegen „Titus", Dr. A. F. H. de l'Espinasse]. (Dev. 10 April). Dager. XXI. Mei 1866.

369. PIERSONS JONGSTE VLUGSCHRIFT. Gods wondermacht en ons geestelijk leven, door Dr. A. Pierson, Arnhem 1867. Lb. II. 1867. 421–456.

370. DR. PIERSON EN ZIJN KEERPUNT. Het keerpunt in de wijsgeerige ontwikkeling van Dr. A. Pierson, toegelicht door Dr. J. P. N. Land, Hoogleeraar te Amsterdam, P. N. van Kampen. 1871. Dev. Wbl. 2 Aug. 1871.

371. DR. PIERSONS KEERPUNT. Lb. V. 1872. 129–148.

372. PIERSONS MISVERSTAND OMTRENT VINET. Lb. V. 1872. 243–255.

373. ALGEMEEN MENSCHELIJKE VOLKSBESCHAVING. [Pierson heeft gezegd, dat die bij de Duitsers het best te halen is]. (Bl. 26 Mei '73). Ned. Sp. 1873. 170.

374. TEGENSTRIJDIGHEDEN [in Pierson, die er over verzucht heeft (in het Vaderland) dat de Hollanders geen wijsgerig, maar een leerstellig volk zijn]. Ned. Sp. 1873. 234.

375. PIERSONS MISVERSTAND OMTRENT DEN DUITSCHEN GEEST EN DE MIDDELEEUWEN. Lb. VI. 1873. 303–307.

376. ONDOELTREFFENDE TAAL- EN STIJLKRITIEK. [Piersons Zondagsbespiegelingen over v. Vl.'s Bilderdijk in Het Vaderland]. (Bl. 10 Nov. '73). Ned. Sp. 1878. 362.

377. WAT MEN ONDER HET WOORD MONISME VERSTAAN MOET EN WAT MEN ER AAN HEEFT. [Strijd met Pierson over de betekenis van Monisme]. (Bl. 3 Mei '74). Ned. Sp. 1874. 155.

378. EEN PAAR OPMERKINGEN OVER PIERSONS BEGINSELVRAAG. [Aesthetiese beschouwingen.] Ned. Kb. 1875. 155.

379. ONOORDEELKUNDIGE VITZUCHT UIT GELOOFSHAAT. [A. Pierson heeft in het Handelsblad van Februarie aanmerking gemaakt op Schaepman's „Gedachtenisrede op Vondel"]. Lb. XI. 1879. 60–76.

380. HET LEVEN LEVENSWAARD. [Dr. A. Pierson over Mallock's „Is life wosth living", in Amst. no. 130.] (Bl. 23 Dec. '79) met noot van de redactie.] Amst. 28 Dec. 1879.

381. ANTWOORD OP DE NOOT VAN DE RED. IN No. 131. (Haarlem, 29 Dec. '79). Amst. 4 Jan. 1880.

382. PROF. A. PIERSON EN DE GRONDSLAG DER ZEDELIJKHEID. Lb. XI. 1879. 427–435.

383 WELMEENENDE AANSTALTEN TOT VOORBEREIDING VAN EEN SPINOZATISCHEN GRONDSLAG VOOR AESTHETIKA. Prolegomena van wetensch. aesthetiek, door Dr. Allard Pierson, Deventer, A. ter Gunne, 1882. Hum. 1883, 514—522.

384. ZONDERLINGE STIJLBEGRIPPEN [tegen Pierson over zijn definitie van „stijl"]. Ned. Sp. 1883. 77.

385. NEGENTIENDE-EEUWSCHE POESPAS. Het Materialismus, het Spiritismus, en de zuivere Wetenschap enz., door Dr. M. S. Polak. Amsterdam, F. C. Bührmann, 1872. (Bl., Dec. 1873). Ned. Sp. 1874. 4.

386. GEZOND VERSTAND EN WIJSBEGEERTE. Der gesunde Menschenverstand vor den Problemen der Wissenschaft, von Dr. Karl Freiherr du Prel. Berlin 1872. Lb. V. 1872. 507–516.

387. WIJSGEERIG GEKEUVEL. Dr. W. Scheffer. Wijsgeeren en wijsbegeerte van den nieuweren tijd. Leiden 1872. Lb. V. 1872. 440–449.

388. LECTUUR VOOR PESSIMISTEN. Weltelend und Weltschmerz, Eine Rede gegen Schopenhauers und Hartmann's Pessimismus, u.s.w. von Jürgen Bona Meyer, Bonn, 1872. (Bl., 20 Mei 1872). Ned. Sp. 1872. 185.

389. SCHOPENHAUER. De philosophie van het pessimisme, door Dr. W. Scheffer. Leiden 1870. Arthur Schopenhauer als Mensch und Denker, von Jürgen B. Meyer, Berlin 1872. Lb. V. 1872. 524–439.

390. INDEELING DER WETENSCHAPPEN. The classification of the sciences; to which are added reasons for dissenting from the philosophy of Mr. Comte; by Herbert Spencer. Lb. I. 4. 1866. 155.

391. WETENSCHAPPELIJKE VERSTANDSONTWIKKELING. (Naar Herbert Spencer's „Discipline" (Contemporary Review, 1873). Lb. VI. 1873. 553–575.

392. HERBERT SPENCER'S WIJSGEERIG GRONDBEGINSEL GETOETST. Mr. Spencer's Formula of Evolution as an exhaustive Statement of the Changes of the Universe by Malcolm Guthrie. London. Trübner and Co. 1879. Hum. 1882. 161–182.

393. ONVOLLEDIG MONISME. Sinn und Folgen der modernen Geistesströmung, dargestellt von A. Spir. Leipzig, J. G. Findel, 1878. Lb. XI. 1879. 415–426.

394. SPIRITISME ALS STOFDIENST. Het Spiritisme, een zoogenoemd wetenschappelijk vraagstuk, door Dr. H. J. Betz. 's-Gravenhage, 1882. Hum. 1882. 243–280.

395. EEN PESSIMISTISCH FETALIST. [Spruyt, als Schopenhaueriaan, is foetalist]. Lb. IV. 1870. 471–474.

396. CORRESPONDENCIE. [Uitval tegen Dr. Spruyt, die Opzoomer tegen van Vloten in bescherming heeft genomen]. Dev. Wbl. 16 Nov. 1870.

397. KORTZICHTIGE WIJSBEGEERTE. Proeve van eene geschiedenis van de leer der aangeboren begrippen, door Dr. C. B. Spruyt, enz. Leiden, E. J. Brill, 1879. Lb. XI. 1879. 165–227.

398. KRITIEK EN GEESTDRIFT. [Dr. C. B. Spruyt heeft in het Handelsblad geschreven dat de neiging tot bewonderen en vereren ten bate van de kritiek bij hem en zijnsgelijken in hun jeugd onderdrukt is]. Lb. XI. 1879. 436–438.

399. STUART MILL'S NAGELATEN GODSDIENSTBESPIEGELING. Natuur en Godsdienst door John Stuart Mill, vertaald door E. J. P. Jorissen. Groningen, Erven B. van der Kamp, 1875. Lb. VIII. 1875. 304–316.

400. UTILITEITS-GESCHARREL. De nuttigheidsleer van J. Stuart Mill en Prof. van der Wyck, door Dr. T. Cannegieter. Groningen. P. Noordhoff 1876. Lb. IX. 1877. 621–628.

401. DE OORSPRONG EN DE GRENZEN DER KENNIS, door Jhr. B. H. C. K. van der Wyck (inaug. oratie). (Dev., 21 Mei 1863). Dager. XVI. 264–269. 1863.

402. EEN AVERECHTSCHE VERZUCHTING [van Mr. J. A. Levy in zijn beoordeling van prof. van der Wyck's rectoraatsrede „Het raadsel der ervaring". Kant's wijsbegeerte voor alle tijden? in Amst. no. 120] (H. 15 Oct. '79) Amst. 19 Oct. 1879.

ZIELKUNDE

403. BOEKBESPREKING: Zielkunde, of beschouwing van den mensch als bezield wezen, door T. Roorda. Leeuwarden, G. T. N. Suringar, 1849. (2de dr. 1850). (Mei 1851). A. K. & Lb. 1851. II, 58-63 en 75-79.

404. BOEKBESPREKING: De physiologische eenheid van lichaam en ziel. Inwijdingsrede door G. E. Voorhelm Schneevoogt. Amsterdam, ter stadsdrukkerij in de Nes. 1851. (Leiden, 29 Juni). A. K. & Lb. 1852. II, 39-44.

405. WETENSCHAPPELIJKE ZIELKUNDE, ALS GRONDSLAG VOOR DE WIJSGEERIGE BESPIEGELING DER TOEKOMST. Lb. IV. 1870. 289–325.

406. PROEFONDERVINDELIJKE ZIELKUNDE. Die Aufgaben der experimentellen Psychologie von W. Wundt. (Unsere Zeit, 1882. S. 339 ff). Hum. 1882. 321–432.

407. ZIELKUNDIG ONDERWIJS. Ned. Sp. 1883. 165.

RECHTSWETENSCHAP

408. TER GEDACHTENIS. (Friedrich Julius Stahl). (Dev. 20 Oct. 1861.) Ned. Sp. 1861. 342.

409. KEUR TEGEN HET VERVALSCHEN VAN WIJN. Nav. XIII. 229. 1863.

410. EEN ZONDERLINGE INVAL. [Nederlandse bewerking van het Pruisies geschrift: Over het wezen der Grondwet, door Lasalle]. Lb. XI. 1879. 113–121.

411. STAATKUNDIGE WARHOOFDERIJ. [Nog eens polemiek met de vertaler van Lasalle]. Lb. XI. 1879. 311–313.

412. EEN LEIDSCHE GERECHTIGHEIDSREDE. De wetenschap der Gerechtigheid. Redevoering bij het aanvaarden van het hoogleeraarsambt, enz. uitgesproken door Mr. W. van der Vlugt, Haarlem, Erven F. Bohn, 1880. Lb. XI. 1879. 553–559.

413. EEN EN ANDER OVER GNEISTS RECHTSSTAAT. Lb. XI. 1879. 485–552.

414. HISTORISCH-WIJSGEERIGE STAATSBESCHOUWING. De Rechtsstaat, volgens de leer van Rudolf Gneist, door W. van der Vlugt, Haarlem, 1879. Lb. XI. 1880. 439–484.

STAATKUNDE

I. ALGEMENE STAATSBELANGEN

415. DE ALGEMEENE KIESDAG (30 Oct. 1866). Deventer, Jac. v. d. Meer. 1866.

416. NEDERLANDS CONSTITUTIONEEL OF GRONDWETTIG KONINGSCHAP. Volkslezing. Deventer, Jac. v. d. Meer. 1866. [27 blz].

417. EEN VERBIJSTERD MINISTERIE. Vliegend blaadjen, bij de ontbinding der Tweede Kamer, tot zijn landgenooten en medekiezers gericht. Deventer, Jac. v. d. Meer. 1866; [9 blz].

418. De REDACTIE VAN DE DEVENTER COURANT, D.W.Z. OVERZICHT BINNEN- EN BUITENLAND, ENZ. Dev. Wbl. 2 Oct. 1867—Juli 1872.

419. EEN MINISTERIE ZONDER NAAM. [En bekendmaking van de candidaten Tweede Kamer voor de verkiezing: Dumbar en Van Delden]. Dev. Wkbl. 15 Jan. 1868.

420. MINISTERIEELE OPENINGSREDE. [Spotdicht op het ministerie]. Hoofdart. Dev. Wbl. 4 Maart 1868.

421. EEN DEERNISWAARD BEGIN.

[„Uw vijand heet *Vooroordeel*
Heet *sleurzieke Eigenbaat*
Heet *Traagheid.*"

De belastingvoorstellen van de regering op de lange baan, dank zij de Jonckbloets, Kappeynes, enz.]. Dev. Wbl. 15 Mei 1872.

422. REPUBLIEK EN KONINGSCHAP I EN II. Dev. Wbl. 27 Mei 1868 en 15 Juli 1868.

423. ART. 74 DER GRONDWET. Wordt het Nederlandsche Volk werkelijk in de Tweede Kamer vertegenwoordigd ? Een vermakelijke inval van 's konings minister voor buitenlandsche zaken. Hoofdart. Dev. Wbl. 3 Maart 1869.

424. OVER DE WIJZIGING VAN 'T KIESSTELSEL. Hoofdart. Dev. Wbl. 5 Mei 1869.

425. EEN VROME WENSCH OP HET PUNT DER BELASTINGEN. [Mr. van Houtens financieele hervormingsplannen en de wet op de patenten]. Dev. Wbl. 29 Mei 1869.

426. VOORSLAG OMTRENT HET TOEKENNEN DER BIJ DE VERKIEZINGEN UITGEBRACHTE STEMMEN. Hoofdart. Dev. Wbl. 2 Juni 1869.

427. RECHTSBEWUSTZIJN. [Afwezig bij Fransen van de Putte, aanwezig bij v. Delden]. Dev. Wbl. 14 Juli 1869.

428. KERKELIJKE VOOROORDEELEN BIJ REGEERING EN VERTEGENWOORDIGING. Hoofdart. Dev. Wbl. 6 Oct. 1869.

429. VERKIEZINGSKOUT. [Uitslag der verkiezingen voor de liberalen en aanbeveling van „plaatselijke keuze"]. Dev. Wbl. 21 Juni 1871.

430. NOG WAT VERKIEZINGSKOUT. Dev. Wbl. 5 Juli 1871.

431. GELOOFSZAKEN. [De verkiezingen, zooals alles in dit ongelukkige land, een „*geloofs*zaak"]. Dev. Wbl. 26 Juli 1871.

432. DE AANSTAANDE VERKIEZING TE TIEL. [Genoemd wordt Sloet, als candidaat, oud-gouverneur van Indië, die zich eerst zal moeten zuiveren van de aanklachten betreffende Stieltjes en Roorda van Eysinga]. Dev. Wbl. 27 Sept. 1871.

433. WAAROM HET AANNEMEN VAN 'T AMENDEMENT-DUMBAR ZOO BIJZONDER WAARD IS. [Over het afschaffen van een gezantschap bij het Vaticaan] Dev. Wbl. 29 Nov. 1871.

434. ONZE REPUBLIKEINEN. Lb. IV. 1871. 512–517.

435. THORBECKE DOOR EN VOOR 'T NEDERLANDSCHE VOLK HERDACHT. Lb. V. 1872. 630–636.

436. NEDERLANDSCH A.B.C. IN JAN. 1873 [politiek]. Lb. VI. 1873. 1–3.

437. VROEGE GRIJSHEID ; EEN AFGELEEFD FEESTREDENAAR EN EEN BETREURENSWAARDIG STANDPUNT. Onze Grondwet; feestrede, gehouden door S. Vissering, Amsterdam, P. N. van Kampen en Zn. 1873. Lb. VI. 1873. 616–619.

438. NIEUWJAARSBLIK OP NEDERLAND, IN DECEMBER 1873. Aan een afgetreden minister [van Limburg Stirum, van 1872–'73 minister van oorlog in het ministerie de Vries]. Lb. VII. 1874. 1–13.

439. EEN KENSCHETSENDE VERKIEZINGSSTRIJD. [Verkiezingsstrijd te Gouda en Deventer.] Lb. VII. 1874. 114–119.

440. BEKNOPT STAATSBURGERLIJK HANDBOEKJEN voor ieder Nederlander, die zich van zijn plichten als mensch en staatsburger vergewissen wil. Haarlem, W. C. de Graaff, 1874. [159 blz.]

441. THORBECKE'S STANDBEELD. Nederlandsche Staats- en Volksbespiegeling. Arnhem, J. Rinkes Jr. 1876. [88 blz.]

442. EEN STANDBEELD [voor Thorbecke]. (18 Mei 1876). Nutsalm. 1877. 52.

443. KIEZERSINDRUKKEN, Tot waarschuwing en opwekking van ieder naar ware vrijzinnigheid strevend Nederlander te boek gesteld. (H., Nov. 1877). Haarlem, W. C. de Graaff 1877. Herdruk van Kiezersindrukken van November '77. Lb. X. 1878. 163–182

444. EEN „FIER EN STOER" KAMER-CANDIDAAT IN FEBR. 1878. [Manifest van de „fiere en stoere mannen van het Noorden"; ds. Winkler Prins]. Lb. X. 1878. 182–189.

445. HAARLEMMER KIEZERSINDRUKKEN VAN JULY 1878. Lb. X. 1878. 413–419.

446. KIEZERS-INDRUKKEN UIT HAARLEM, TEN VERVOLGE OP DIE VAN NOVEMBER '77. Lb. XI. 1879. 36–42.

447. RECHT EN PLICHT DER NEDERLANDSCH-INDISCHE REGEERING. (Haarlem, Driekoningen, 1880) Rott. Nieuwsblad van ? [1])

448. STELLENDIJKSCHE VERMAKELIJKHEDEN ; GEKWETSTE STELLENDIJKSCHE MAJESTEIT. [Haarlemse kiezersquesties]. Lb. XII. 1881. 476–479.

449. GEMEENTEBESTUUR EN BEVOLKING. Hum. 1882. 105–114.

450. GELOOFSDWANG IN DE TWEEDE KAMER. Ned. Sp. 1882. 139.

451. DROGREDENEN EN WENSCHEN OMTRENT GRONDWETSHERZIENING, voorgedragen in de vereeniging De Unie te Amsterdam, 30 Nov. 1882. Hum. 1882. 449–464.

452. ART. 194 DER GRONDWET GEEN PARTIJLEUS, MAAR EEN STAATSBELANG. Hum. 1883. 499–509.

II. DEVENTER GEMEENTEBELANGEN

453. SPOTDICHT OP DE DEV. GEMEENTERAAD EN VERSLAG VAN DE SLUITING DER STATEN-GEN. Hoofdart. Dev. Wbl. 1 Jan. 1868.

454. OF DEVENTER LIBERAAL IS ? [Na de verkiezing van liberale kamercandidaten]. Hoofdart. Dev. Wbl. 29 Jan. 1868.

455. UITSLAG DER STEMMING. DEVENTER LIBERALITEIT. WIE IS HIER SLACHTOFFER? [Niet v. V., maar „die arme slachtoffers hunner valsche schaamte en gestelde-machtsijdelheid"]. Hoofdart. Dev. Wkbl. 12 Febr. 1868.

456. NOG EEN VERDIENSTELIJK RAADSLID. (Hoofdart. over De Witt Hamer). Dev. Wkbl. 11 Maart 1868.

[1]) In overdruk aanwezig in verzameling Verwey.

457. HET ADRES VAN DEN HEER ANKERSMIT WZN. Hoofdart. Dev. Wkbl. 13 Mei 1868.

458. HET FEESTVIERENDE DEVENTER. Hoofdart. Dev. Wbl. 22 Juli 1868.

459. HOE MEN TE NIEUW ABDERA [= DEVENTER] OM EEN PLASDANKJEN BIJ DE NEDERLANDSCHE BISSCHOPPEN BEDELT. Een nieuw hoofdstuk uit de Historie der Schildburgers. Hoofdart. Wbl. v. N.-A. 30 Sept. 1868.

460. NIEUW-ABDERA IN NOOD; DE RAAD DER SCHILDBURGERS EN HUN GASFABRIEK. Hoofdart. Wbl. v. N.A. 21 Oct. 1868.

461. OVER „HET VADERLAND" EN ZIJN DEVENTER CORRESPONDENT. [Mr. Cornelis Duymaer van Twist]. Dev. Wbl. 12 Mei 1869.

462. DE VERKIEZING VOOR DEN GEMEENTERAAD. Dev. Wbl. 21 Juli 1869.

463. DEVENTER ZELFBEDROG. [Over de kastegeest van het zichdemocr.-voelende Deventer]. Dev. Wbl. 28 Juli 1869.

464. GELDELIJKE BESPIEGELINGEN. [Zonderlinge economie der Deventer raadsleden, die uitzuinigen op de kleine en verkwisten aan de grote salarissen]. Dev. Wbl. 12 Juli 1871.

465. DE DEVENTER COURANT EN DE RAADSVERKIEZINGEN. [Kritiek op de aftredende en herkozen 5 raadsleden, met Van Loghem aan 't hoofd]. Dev. Wbl. 19 Juli 1871.

466. 1866. EEN TERUGBLIK. [„De stadsweiden hebben sinds 1866, jaarlijks ± *f* 20000. meer opgebracht dan vroeger". Stoffelik heeft Deventer zijn belang begrepen, zedelik helaas niet]. Dev. Wbl. 12 Juni 1872.

MAATSCHAPPELIJKE BELANGEN EN VERSCHIJNSELEN

I. VOLKSWAPENING EN WEERBAARHEID

467. VOLKSWAPENING; NEERLANDS WEERBAARHEID (TE LAND); DE IJSELLIJN EN DE VESTING DEVENTER. Lb. I. 3. 1866. 1–30.

468. DRIE VRAAGPUNTEN VAN ALGEMEEN BELANG. 3 Volkswapening en Schutterijwet. Lb. I. 4. 1866. 1–56.

469. NEDERLANDS BURGERWAPENING EN SCHERPSCHUTTERS VAN VROEGER EN LATER TIJD. Arnhem, I. Nijhoff. 1866. [35 blz.]

470. DE VOORGENOMEN WIJZIGING DER MILITAIRE AKADEMIE. Hoofdart. Dev. Wbl. 5 Aug. 1868.

471. DE WEERBAARHEIDSVRAAG EN HARE AANVANKELIJKE BEANTWOORDING. Hoofdart. Wbl. v. N-A. 16 Dec. 1868. Zie ook no. 79.

472. EEN AVERECHTSCH BEGIN; EEN ONMONDIGE VOLKSBOND EN EEN OLIGARCHISCH BEHEER. [Bond voor volkswapening, toegejuicht door v. Vl., heeft door de Commissie tot organisatie haar statuten zien vaststellen en door de Koning bekrachtigen, buiten de leden om]. Lb. VIII. 1875. 549–462.

473. EEN OLIGARCHISCH MISVERSTAND. [Een van de 33 oligarchen heeft v. Vl. in een briefkaart hard gevallen over zijn misprijzen van de bond]. Lb. VIII. 1875. 581–583.

474. NOG WAT OVER DEN OLIGARCHENBOND EN ZIJN WORDING. [Bond van Volksweerbaarheid]. Lb. IX. 1876. 118–126.

II. MAATSCHAPPELIK ONRECHT

475. EEN OVERIJLDE HANDELING VAN DEN MINISTER VAN KOLONIËN. [Het ontslag van Stieltjes]. (Dev. 3 Juli 1863). Overijss. Cour. van 6 Juli. 1863.

476. NOG EEN WOORD IN ZAKE STIELTJES. (Dev. 4 Juli 1863). Overijss. Cour. van 20 Juli 1863.

477. NOG EEN WOORD, ENZ. Handelsblad, 5 Aug. 1863.

478. VERGRIJP VAN EEN NEDERLANDSCH MAANDSCHRIFT TEGEN DE WAARDIGHEID VAN 'T NEDERLANDSCHE VOLK EN VAN 'S LANDS AMBTENAREN. [Tegen een prent van de Tijdspiegel, die het ontslag van Stieltjes verbeeldt in Jan de huisknecht, die weggezonden wordt]. (Katwijk a/d. Rijn, 18 Aug. 1863). Dager. XVI. 521–524.

479. DRIE VRAAGPUNTEN VAN ALGEMEEN BELANG. 1. De zaak van de ontslagen koloniale adviseur Stieltjes, [met als Bijlage de drie vroegere, door v. Vl. in Overijsselsche Courant, 6 Juli 1863 en 20 Juli 1863, en in de Dageraad XVI. 2. Blz. 521 geplaatste artikelen]. Lb. I. 1866. 4. 1-57. Herdrukt als: DRIE VRAAGPUNTEN VAN ALGEMEEN BELANG, 'S LANDS MINISTERS, HET NEDERLANDSCHE VOLK EN ZIJNE VERTEGENWOORDIGERS TER BEHARTIGING ONTVOUWD. (14 Juli 1866). Deventer. Jac. v. d. Meer. 1866.

480. MAATSCHAPPIJ TOT NUT VAN DEN JAVAAN. [Naar aanleiding van de voordrachten van N. G. Pierson]. Hoofdart. Dev. Wkbl. 25 Dec. 1867.

481. VUIL LINNEN UIT JAVA. [Over Roorda van Eysinga's verbanning, Stieltjes' ontslag, enz.] Wbl. v. N.-A. 14 Oct. 1868.

482. VUIL LINNEN UIT JAVA. [Weer Roorda v. E. en Stieltjes]. Dev. Wbl. 13 Jan. 1869.

483. HET BATIG SLOT. [Geen standbeeld voor Coen op Java, maar voor Diepo Negoro]. Dev. Wbl. 26 Mei 1869.

484. EENE NEDERLANDSCHE ONJUISTHEID. [„Het Nieuws van den Dag heeft de leus der liberalen „Recht voor allen" genoemd. Het zou wat! Stieltjes, door een liberaal, zegge liberaal minister ontslagen"]. Dev. Wbl. 3 Mei. 1871.

485. EEN DOELMATIGE VERPLAATSING. [Van een hopman, kapitein Jansen, die zich verzet had tegen het gedwongen kerkgaan van zijn wapenbroeders, naar Deventer]. Dev. Wbl. 6 Sept. 1871.

486. KAP. JANSEN, HET NEDERLANDSCHE VOLK, EN HET BRIELSCH MONUMENT. Dev. Wbl. 17 Jan. 1872.

487. EEN ZONDERLINGE GEVOLGTREKKING. [Uw vijand heet — Vooroordeel. „De kamercommissie in zake kapitein Jansen heeft haar afkeurend oordeel uitgesproken over diens ontslag en geadviseerd, dat hem alsnog *eervol* ontslag gegeven worde, inplaats dat men hem onverwijld in beroep herstelde."] Dev. Wbl. 10 Jan. 1872.

488. WAAR HET NEDERLANDSCHE VOLK OP GESTELD HEET. [Volgens het „Nieuws van den Dag" op een goede spraakkunst en een deugdelijke zedeleer, naar aanleiding van de zaak van kap. Jansen.] Lb. V. 1872. 637-640.

III. STAATHUISHOUDKUNDE

489. OVER ARBEIDERSVEREENIGINGEN EN VENNOOTSCHAPPEN VAN HANDWERKSLUI; STAATHUISHOUDKUNDIGE NUTSLEZING. Deventer, G. Brouwer. 1863. [38 blz].

490. ARBEIDERS-VEREENIGINGEN. Mr. W. R. Boer, Inrichtingen waardoor de toestand der nijvere klasse in waarheid kan verbeterd worden, in zijn Handboek voor Volkshuishoudkunde, Amsterdam 1865. en Mr. B. D. H. Tellegen, Engelsche Arbeidersvereenigingen, in den Gids voor Juny 1865. Lb. I. 1865. 153–159.

491. KINDERARBEID IN FABRIEKEN. Jules Simon, L'ouvrier de huit ans. Paris, Librairie internationale 1867. Lb. II. 1867. 298–320.

492. ARMVERZORGING DER TOEKOMST. De Armenwet der toekomst. Beschouwingen over eene herziening der wet tot regeling van het armbestuur, van V. S. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante, 1867. Zur Reform des Armenwesens, van V. A. Huber, Schaffhausen, F. Hurter, 1867. Lb. III. 1868. 137–154.

493. LOON NAAR ARBEID. [Pleidooi voor salarisverhoging voor arbeiders en onderwijzers; tegen die van rechters en professoren]. Dev. Wbl. 10 Mei 1871.

494. EEN WELMEENENDE, MAAR HOPELOOZE POGING. [Het aangekondigde weekblad Werkmansvriend, dat het geloof op den voorgrond stelt]. Dev. Wbl. 30 Aug. 1871.

495. EEN WETENSCHAPPELIJK VOLKSMAN. Democratie en Wetenschap. Vertoogen en opmerkingen door F. Feringa, Groningen 1871. Lb. V. 1872. 264–306.

496. KINDERARBEID IN FABRIEKEN. [Aansporing tot afschaffing van de kinderarbeid]. Lb. VI. 1873. 143–144.

497. EEN WELMEENEND MIJMERAAR EN EEN NOODWENDIGE HERVORMING. (Mijmeringen over weezen en weeshuizen in de Arnhemsche Courant van Sept. 1872.–Jan. 1873). Lb. VI. 1873. 145–152.

498. EEN WELDENKEND FABRIKANT. Der Kern der Arbeiterfrage, Vortrag, gehalten den 6 März 1872 durch den Fabrikbesitzer Commerzienrath Joh. Quisthorp, Stettin. 1872. Lb. VI. 1873. 289–302.

499. EEN WELDENKEND HANDWERKSMAN. O. Rommerts, voorzitter der friesche werkliedenvereeniging. Een stem uit het volk, sociale toestanden besproken. Sneek, H. Pijttersen Tz. Lb. VII. 1874. 120–131.

500. STAATSHUISHOUDKUNDIGE TIJDSTEEKENEN. [Naar aanleiding van een Gidsartikel van de Amsterdamse prof. in de staathuishoudkunde]. Lb. XI. 1879. 122–140.

501. EEN VOLKSLEIDER VAN DEN WAL IN DE SLOOT. Voordracht van den heer F. Domela Nieuwenhuis in het gebouw van den Werkmansbode (in het bijvoegsel van dat weekblad voor 27 Maart l.l.). Lb. XI. 1879. 560–565

502. VERZOENENDE STAATHUISHOUDKUNDE. Oude en nieuwe economie; eene poging tot verzoening, door Mr. H. B. Greven, Utrecht, 1880. Lb. XI. 1879. 566–576.

503. EEN VREEMDSOORTIG „VERLOSSER". De wijsbegeerte der Verlossing (naar aanleiding van „Die Philosophie der Erlösung van Ph. Mainländer) door F. Domela Nieuwenhuis (Banier 1880. I. Blz. 245vlg.) Lb. XI. 1879. 616–631.

504. F. DOMELA NIEUWENHUIS EN DE PICKELHAUBE. Dager. 1881. 203.

505. SOCIALISTISCHE DROGREDENEN. [Ds. Domela Nieuwenhuis]. Lb. XII. 1881. 480–484.

506. HUMANISME IN DE FABRIEKSWERELD. La question ouvrière à la fabrique neêrlandaise de levure et d'alcohol. Essai de solution pratique par J. C. van Marken Jr. Paris, imprimerie Chaix, 1881. Hum. 1882. 153–160.

IV. ALLERLEI

507. EEN GOEDE ZAAK EN EEN ZONDERLINGE AANVRAAG. [Aanprijzing van de brochure der vereeniging voor weezenverpleging. De zonderlinge aanvrage is die naar mannen, die zich aan het hoofd van deze beweging stellen. Een prachtig veld voor de moderne dominees na hun aftreden!] Dev. Wbl. 1 Mei 1872.

508. LINTJENS-VOOROORDEEL DER LEIDSCHE AKADEMIE-JEUGD. [Gesprek met een student, die aan lintjes hechtte]. Lb. VI. 1873. 620–622.

509. DE LINTJENSREGEN EN DE DAGBLADPERS. (Bl. 19 Mei 1874). Dagblad?[1])

510. VAN KWAAD TOT ERGER. [Over ridderorden]. (Bl. 24 Juli '76). Wbl. v. h. Onderw. 29 Juli 1876.

511. NEDERLANDSCHE BARONNENTEELT. [Spotdicht op de 5 nieuwe baronnen]. Hum. 1882. 117–119.

512. LEVENDVLEESCH-KERVERIJ. Die Vivisection im Dienste der Heilkunde van Dr. R. Heidenhain. 2de dr. Leipzig. 1879. [Verdediging van een noodzakelike vivisectie]. Hum. 1882. 297–314.

513. DE MINISTERIEELE EEDPREEK ONTLEED. [Mr. Moddermans rede tot handhaving van de ambts- en getuigeneed]. Lb. XV. 1881. 485–504.

514. DE MINISTERIEELE EEDPREEK ONTLEED. (H., 10 October. 1881). Haarlem, W. C. de Graaff. 1881.

515. BRIEFWISSELING NAAR AANLEIDING DER EEDZAAK. [Weyenberg, Hartogh Heys van Zouteveen en Van Vloten]. Hum. 1882. 212–227.

[1]) Aanwezig in overdruk in verz. Verwey.

GESCHIEDENIS

I. VADERLANDSE GESCHIEDENIS

a. 16DE EEUW (*Chronologies*)

516. SPAANSCHGEZINDE NEDERLANDERS IN ANTWERPEN [in 1532]. (25 Jan. 1853). A. K. & Lb. 1853, I, 103-110.

517. DRUITIUS. [Michel Drieux in 1537 door paus Paul III benoemd tot algemeen Inquisiteur voor de Nederlanden]. Nav. XIII. 294. 1863.

518. RADICALISME. Eene geschiedstudie, voorgedragen in het leesmuseum te Utrecht en elders. Utrecht, L. S. Bosch & Zoon. 1862. [29 Blz.]

519. NEDERLANDS OPSTAND TEGEN SPANJE, UIT EEN KATHOLIEK, MAAR EERLIJK OOGPUNT BEKEKEN. Geschiedenis van den oorsprong en het begin der Nederlandsche beroerten (1559–1567), door W. J. F. Nuyens. Dl. I. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen 1865. Lb. I. 2. 1866. 57—88.

520. DE NEDERLANDSCHE OPSTAND DER 16de EN DE NEDERLANDSCHE KATHOLIEKEN DER 19de EEUW. Bemiddelend wederwoord aan Dr. W. J. F. Nuyens. Lb. III. 1868. 296–316. en Deventer Jac. v.d. Meer.

521. BOEKBEOORDEELING. Holzwart's Abfall der Niederlande. I. Genesis der Revolution. (1559–1566). Schaffhausen, Hurter 1865. Ned. Sp. 1872. 31.

522. DE NEDERLANDEN, ONDER KONING PHILIPS II. Naar het Fransch van Ad. Borgnet. met toelichtende en uitbreidende aanteekeningen en bijlagen. Amsterdam, Fred. Muller. 1852. (Leiden, 25 Mei 1852).

523. AAN MR. C. M. VAN DER KEMP. [verweer tegen een regel in de beoordeeling van v. Vloten's „De Nederlanden onder Philips II"]. (Leiden, 12 Dec. 1852). A. K. & Lb. 1853. II, 381-384.

524. BOEKBEOORDEELING. Het huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saxen, historisch-kritisch onderzocht, door J. J. van der Horst. Amsterdam, C. J. v. Langenhuysen 1851. (Leiden, 7 Sept. 1851). A. K. & Lb. 1851, II, 214-224.

525. DEN HEERE J. A. ALBERDINGK THIJM TE AMSTERDAM. [Antwoord op diens poging tot rechtvaardiging van Van der Horst in de Gids]. (Leiden 15 Nov. 1851). A. K. & Lb. 1851, II. 339-342.

526. BOEKBEOORDEELING. De geschiedenis onzes vaderlands. Openbare brief aan J. J. van der Horst, door J. A. Alberdingk Thijm. C. L. v. Langenhuysen. 1853. (Leiden, 12 Febr. 1853). A. K. & Lb. 1853, I, 36-43.

527. ORANJE EN GRANVELLE. Het huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saxen, historisch-kritisch onderzocht door R. C. Bakhuizen van den Brink. Amsterdam, Joh. Muller 1853. (4 Febr. 1855). IJselkout, 1855. 1–15.

528. LOSSE AANTEEKENINGEN BETREKKELIJK DEN VRIJHEIDSOORLOG. I, II, III, IV, V. Janssen en Van D. Bijdr. II. 67, 178, 307. 1857.

529. BOEKBEOORDEELING. L'inquisition et la réforme en Belgique par Ch. Rahlenbeck. Anvers, 1857. Wetensch. Bl. 1858. I, bijblad 17–20.

530. NEDERLANDS OPSTAND TEGEN SPANJE I: IN ZIJN BEGINSELEN, AARD EN STREKKING GESCHETST (1564–1567). Haarlem, Erven F. Bohn. 1856 [208 blz.] II: IN ZIJN EERSTE WORDING EN ONTWIKKELING (1567–1572) [344 blz.] III: IN ZIJN EERSTE ONTWIKKELING EN VOORTGANG (1572–1575). Haarlem, A. C. Kruseman 1858. [216 en CXXVIII blz.] IV: IN ZIJN VERDEREN VOORTGANG (1575–1577). Haarlem, A. C. Kruseman 1860. [X en 272 en CXL blz.] 2de druk: NEDERLAND TIJDENS DEN VOLKSOPSTAND TEGEN SPANJE. 2 dln. Schiedam, 1872.

531. EEN MISVERSTAND OMTRENT MIJN „VOLKSOPSTAND". Lb. VI. 1873. 153–157.

532. NEDERLANDS OPSTAND TEGEN SPANJE DOOR EEN FRANSCHMAN BESCHOUWD [QUINET] IN REVUE DES DEUX MONDES. Vad. Lett. 1854. II. 449–482.

533. PETRUS DATHENUS. Notes sur le lieu de sa naissance par I. Diegerinck. Bruges 1857. (D. 1 Juli 1857). A. K. & Lb. 1857, 237.

534. KERK EN INQUISICIE IN DE NEDERLANDEN. L'Inquisition Neerlandaise et les clericaux Belges, par Paul Fredericq. Bruxelles, Imprimerie europeenne 1882. Ned. Sp. 1883. 237.

535. DON CARLOS, PRINS VAN SPANJE. Naar de verschillende voorstellingen van vroeger en later tijd, en naar de juiste toedracht der zaken, volgens oorspronkelijke stukken. Vad. Lett. 1855. II. 157–175.

536. BOEKBEOORDEELING. Het jaar 1566. Een historische proeve uit den Nederlandschen vrijheidsoorlog. Meerendeels naar onuitgegeven bescheiden, bewerkt door M. L. van Deventer, met een voorwoord van Dr. R. C. Bakhuizen van den Brink, 's-Gravenhage. M. Nijhoff 1856. A. K. & Lb. 1856, 244.

537. BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER HERVORMINGSBEROERTE IN UTRECHT EN OMSTREKEN, IN 1566 EN 1567. Kronijk v.h. Hist. Genootschap XIV. Jg. 1858. 234. en 1859. 134.

538. UIT HET GEUZENJAAR 1566. (Uit het rijksarchief te Brussel). (Oct. 1851). I. Copie du mandement ou lettres aux geulx donnez par le maistre Satanas, II. Canticum Calvini, III. Aanteekening bij Montigny's Leven en Dood in Spanje. Blz. 13. (Leiden, Juni, Aug. 1853). A. K. & Lb. 1853, II, 66-69.

539. EEN GEUZENJONKER. [De aanbieding van het verzoekschrift aan Margaretha]. (Bl. Mei 1871.) Nutsalm. 1872. 92.

540. DE GEUZENJONKERS EN HUN SCHANDZUIL. (Bl. Dec. 1874). Geuzenalm. voor 1875. 22–27.

541. EEN GEUZENPRINS [Willem I.] (Bl., Oct. 1873). Geuzenalm. voor 1874. 27. Antwerpen 1874.

542. DE SCHANDZUIL VAN 'T GEUZENPALEIS. (Bl. Febr. 1872). Nutsalm. 1873. 29.

543. HOPMAN DAAM. (Bl. 28 Aug. 1872). Nutsalm. 1872. 99.

544. KONINGIN ELIZABETH EN DE GEUZEN. History of England from the fall of Wolsey to the death of Elizabeth by J. A. Froude. Vol. IX and X. Reign of Elizabeth. 3 and 4. London. 1866. (Bl., 30 Oct. 1869). Ned. Sp. 1869. 384.

545. NOORD-NEDERLANDSCHE GEUZENVOORSLAG. [Voorstel van de Antw. Geuzenbond, om te Souburgh een standbeeld voor Jan van Marnix op te richten]. (Bl. 9 Sept. 1872). Ned. Sp. 1872. 294.

546. JAN VAN MARNIX' GEDENKZUIL. (Bl. 4 Nov. 1872). Ned. Sp. 1872, 355.

547. TWEE GEUZENBROEDERS. [Jan en Filips van Marnix]. (Bl. 1 Aug. 1873). Nutsalm. 1874. 102.

548. VOORREDE bij: J. van der Have: Filips van Marnix van Sint Aldegonde. Haarlem, 1874.

549. WOORD VOORAF BIJ Filips van Marnix, door R. A. S. Piccardt. 1875.

550. REIMERSWAALS TROUW AAN KERK EN KONING IN 1566 EN 1567 (naar oorspronkelijke bescheiden). (Sept. 1856). Janssen en Van D. Bijdr. I. 295. 1856.

551. DE ANTWERPER GEUZENBEWEGING. 19 Aug. 1566. Lb. VII. 1874. 611–623.

552. SLUIS IN 1566. Janssen en Van D. Bijdr. III, 1858. 288.

553. ONDERZOEK VAN 'S KONINGS WEGE INGESTELD OMTRENT DE MIDDELBURGSCHE BEROERTEN VAN 1566 EN 1567. Hist. Gen. Werk. 1873.

554. ROELOF VAN STAKENBROEK. [Schout van Lier in 1567 en warm geuzenvriend]. Nav. XVI. 36. 1868.

555. DE DOOD VAN MONTIGNY. Vad. Lett. II. 1852. 356–388.

556. MONTIGNY'S LEVEN EN DOOD IN SPANJE (1566–1570), deels naar tot dusver onuitgegeven brieven (vermeerderde druk met bijlagen van het voorafgaande, met afzonderlik gepagineerde bijlage: Al. de la Loos, brieven aan den graaf van Hoorne) Amsterdam, Fred. Muller 1853.

557. DE DRIE KERKELIJKE PARTIJEN IN 1567. [Een Roomsch schimpdicht van dien tijd, ter boekerij te Wolfenbuttel]. IJselkout. Dev. 1855. 193–197.

558. PIÈCES CONCERNANT LES TROUBLES DU 16e SIÈCLE DANS LE PAYS DE LIMBOURG. 1567, '68. Public. Soc. Limb. IX. 1872. 248.

559. MARNIX VAN SINT ALDEGONDE EN DE WORDING VAN HET GEMEENEBEST DER VEREENIGDE NEDERLANDEN, vrij naar het Fransch van Edgar Quinet, met facsimile van Marnix' hs. en veel aanteekeningen en bijlagen. Deventer, A. ter Gunne 1855. [VIII en 208 blz.].

560. UIT DE DAGEN DER BEZIELING (9 Dec. 1570). Herman de Ruyter, naar uitgegeven en onuitgegeven authentieke documenten (waarom niet eenvoudig: echte bescheiden?), door Dr. J. G. R. Acquoy, 's-Hertogenbosch, G. H. van der Spruyt. 1870 Lb. IV. 1871. 595–604.

561. VLISSINGEN IN 1572. Nav. XIX. 77. 1869.

562. PACHECO TE VLISSINGEN OMGEBRACHT, 29 Apr. 1572. Nav. VII. 295. 1857.

563. GEUZENTOCHTEN IN STAATS-VLAANDEREN IN DEN ZOMER EN HERFST VAN 1572. I, II. Janssen en v. D. Bijdr. III. 382. 1858. IV. 113, 1859.

564. BISSCHOPPELIJKE KETTERJACHT (1572). Stud. en Bijdr. IV. 131. 1878.

565. ORANJE'S KRIJGSBEWEGING IN 'T OVERKWARTIER VAN GELDERLAND (1572). Bijdr. Vaderl. Gesch. en Oudheidk., nieuwe reeks, II. 89. Dev. Jan. 1860.

566. DE BRIELSCHE JUBELDAG. Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. No. 62. Februari 1872.

567. FRIESCHE BRIEFWISSELING VAN JUNI–DEC. 1572 EN VAN OCT. 1576–AUG. 1577. [Brieven van de Friese stadhouder en raad.] De vrije Fries. Friesch Genootschap VIII. 398. (Katwijk a/d. Rijn, 20 Aug. 1858; Dev. 17 Mei 1860), Workum, bij H. Brandenburgh en Zoon 1859. 1861.

568. GEUZENBEWEGING IN VLAANDEREN IN 'T VOORJAAR VAN 1573 (vervolg op Geuzentochten in St. Vl.). Janssen en Van D. Bijdr. IV. 236. 1859.

569. DE BEELDSTORM TE DELFT IN APRIL 1573. Stud. en Bijdr. III. 185. 1876.

570. ANDRIES VAN ANDERLECHT OP HET SLOT 'S-HEERENBERG [in Mei 1573]. Jaarb. Mil. Akad. 1866. 49.

571. DUITSCHE AANTEEKENINGEN BETREKKELIJK HET BELEG EN DE OVERGAVE VAN HAARLEM, EN ENKELE ANDERE PUNTEN UIT DE JAREN 1572 EN 1573, BENEVENS EENIGE BRIEVEN DIE STAD BETREFFENDE, VAN OCT.–DEC. 1576. (Dev. Jan. 1860). Hist. Gen Jg. XVI, 4de serie, 1ste deel. 63. 1860.

572. NOORD-HOLLAND IN 'T GEUZENJAAR: I. Hoorn, II. Alkmaar, III. Naarden, IV. Haarlem en omstreken. Stud. en Bijdr. I. 143, 303, II. 117, 1878.

573. BOEKBEOORDEELING. Noord Holland en de Noord Hollanders in den vrijheidsoorlog tegen Spanje, door A. Beeloo. Haarlem Erven Bohn 1853. (Leiden, April 1853). Vad. Lett. 1853. I. 366. 1853.

574. MIDDELBURGS BELEG EN OVERGANG (1572–1574) naar de oorspronkelijke bescheiden geschetst. Altorffer, Middelburg 1874.

575. LEIDENS BELEGERING EN ONTZET IN 1573 EN 1574, naar de oorspronkelijke stukken en bescheiden bewerkt. (25 Mei 1853). Leiden, D. Noothoven van Goor 1853. [IV en 220 blz.].

576. NALEZING, AANTEEKENINGEN EN BIJLAGEN OP LEIDENS BELEG EN ONTZET. Leiden, D. Noothoven van Goor. 1867.

577. BURGEMEESTER VAN DER WERFF'S HOUDING IN 'T BELEG VAN LEIDEN. (1574). Ned. Sp. 1875. 178.

578. EEN SPOKENDE JONKVROUW. Magdalena Moons, het behoud van Leiden in 1574, met aant. en bijlagen door J. H. Eichman, Leiden 1868. Over Magdalena Moons in betrekking tot Leidens ontzet in 1574, door Dr. J. T. Bergman (overgedrukt uit de Handelingen van de Maatschappij der Ned. Lett. voor 1868.) Lb. III. 1868. 505–514.

579. HET JONGSTE GESCHIEDNIEUWS OMTRENT MAGDALENA MOONS EN ELIZABETH MUSCH. Ned. Sp. 1880. 129.

580. WEST-VLAAMSCHE KRIJGSZAKEN. Brieven en bescheiden van en aan den graaf van 't Roeulx en anderen., Jan.–Nov. 1576, uit het Belgische Rijksarchief. Janssen en Van D. Bijdr. V. 344. Middelburg 1860.

581. CHAMPAGNEY Mémoires de F. Perrenot, Sr. de Champagney, avec notice et annotations, par J. L. P. Robaulx de Soumoy. Bruxelles et la Haye 1860. (Dev. 18 Maart). Ned. Sp. 1860. 124, 129, 145.

582. BRIEVEN VAN CHAMPAGNEY (Juli–Oct. 1576). (Dev. April 1860). Janssen en v. D. Bijdr. V. 238.

583. BRIEFWISSELING MET EN BETREKKELIJK DON JAN VAN OOSTENRIJK 1576 EN 1577. (naar de oorspronkelijke bescheiden). (Dev., 28 Sept. 1860). Hist. Gen. Cod. II. 4. 320–417.

584. ONUITGEGEVEN BRIEVEN VAN GILLIS VAN BARLAIMONT, HEER VAN HIERGES, ENZ. Mei 1576.–Jan. 1577. Hist. Gen. Cod. II. 4. 264 vlg. (R'dam, 10 Aug. 1860).

585. BRUSSEL IN 1576 EN IN 1876. Voorgedragen op het taal- en letterkundig congres te Brussel. 1876. Jaarb. Willemsfonds 212-220.

586. NEDERLANDS UNIEVIERING IN JANUARI 1579. (H., Juni 1879). Nutsalm. 1879. 98.

587. HERLEVEN OF VERZINKEN. Vaderlandsche opwekkingsrede ter doeltreffendste Unieviering. Lb. XI. 1879. 1–23.

588. EEN VRIJGEZWOREN VOLK (1581–1881). (Haarlem, Juni 1880). Nutsalm. 1881. 22.

589. 1581–1881. WENSCHELIJKE HERBOORTE VAN NEDERLANDS STAATS- EN VOLKSLEVEN. Lb. XII. 1881. 321–336.

590. MARIA VAN ORANJE-NASSAU [dochter van Willem de Zwijger uit het eerste huwelik], BENEVENS EENIGE VAN HAAR BRIEVEN. (Dev., Febr. 1868). Nav. XVIII. 1868. 185–200.

591. TWEE BRIEVEN VAN EEN HOLLANDSCH KOOPVAARDER [JAN VERDOES] UIT ARCHANGEL, IN 1596. Sloet's Tijdschr. XXI. 312. 1861 ?

592. GRAAF WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU EN DE HERVORMING VAN HET DRENTSCHE KERKWEZEN. (L., 2 April 1853). A. K. & Lb. 1853. 265.

b. 17DE EEUW

593. GESCHIEDENIS VAN NEDERLANDS VOLK EN STAAT SEDERT HUN VRIJVERKLARING IN 1648. 2 dln. en 12 afl. [tot 1742]. Haarlem, I. de Haan 1879. Deel IV. 1 en 2 van P. G. Arend's Algemeene Geschiedenis des Vaderlands [dl. I: IV en 990 blz; dl. II: 1008 blz., dl. III (1883), 384 blz.]

594. BRIEVEN VAN TRIGLANDT EN FR. VAN AERSSEN AAN BURGEMEESTER HOING VAN AMSTERDAM, 1618. (Boekerij der Leidsche Hoogeschool). A. K. & Lb. 1853, II, 322 en 323.

595. DE HEER VAN HEEMSTEDE [Adriaan Pauw] EN DE BOEKERIJ VAN KONING KAREL I. Onze Tolk 1874–'75. 363.

696. PRINS WILLEM II EN D'ESTRADES. Ned. Sp. 1875. 141.

597. NOG IETS OVER PRINS WILLEM II EN D'ESTRADES. Ned. Sp. 1875. 153.

598. EEN OPRECHT VADERLANDER DER 17de EEUW. [Jhr. Alexander van der Capellen, Heer van den Boedelhof en Aertsbergen]. (Bl., 30 Mei, 1875). Nutsalm. 1876. 124.

699. EEN KRIJGSOVERSTE OP SLOFFEN. [Pain-et-Vin in 1673]. (H., 12 Juli 1877). Nutsalm. 1878. 132–138.

600. EEN PAAR EEUWEN ZIJN TIJD VOORUIT. [Jacob Syms, bewindhebber der Comp.ie, slimme oplichter, in 1673 tot een hoge boete veroordeeld]. (H. Juni 1877). Nutsalm. 1878. 75–78.

c. 1750—1850.

601. ANTON REINHARD FALCKS HONDERDJARIGE GEBOORTEDAG HERDACHT. (1777). Lb. IX. 1877. 469–473.

602. GIJSBERT KAREL IN 1787. Lb. II. 1867. 254–297.

603. GIJSBERT KARELS JEUGD EN JONGELINGSCHAP. Lb. II. 1867. 109–133.

604. GIJSBERT KAREL IN 1801. Lb. V. 1872. 554–567.

605. KONING LODEWIJK IN HOLLAND. Napoleon I et Le Roi de Hollande, 1806–1813, d'après des documents authentiques et inédits, par Theod. Jorissen, La Haye et Paris, 1868. (Bl., 25 Maart). Ned. Sp. 1869. 121.

606. HET BESTE GEDENKTEEKEN VOOR 1813. Nutslezing te Deventer gehouden 29 Oct. 1863, en uitgegeven ten voordeele van een standbeeld van G. K. van Hogendorp. Zutfen. W. J. Thieme. 1863. [20 blz.]

607. DE WAARHEID OVER 1813. Lb. III. 1868. 1–40.

608. EEN TAMME OMWENTELING EN EEN POTSIERLIJK MONUMENT; NADERE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER HAAGSCHE NOVEMBERDAGEN IN 1813. Lb. IV. 1870. 151–162.

609. NOG IETS OVER DE HAAGSCHE NOVEMBERDAGEN VAN 1813 EN HUN GEDENKTEEKEN. Lb. IV. 1870. 263–286.

610. PROF. FRUIN EN 'T JAAR 1813. Lb. III. 1868. 45–50.

611. 5 FEBR. 1831 HERDACHT. [Heldendood van Van Speyk]. Dev. Wbl. 15 Febr. 1871.

612. GIJSBERT KAREL EN DE NIEUWE STAATS-SPELLING. Lb. V. 1872. 568–573.

613. HET FEESTVIEREND BELGIËN (1830 gevierd). Lb. XII. 1880. 155–160.

614. LAATSTE HOOFDSTUK VAN VAN LENNEP'S GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND. 4 dln. Leiden, Noothoven van Goor 1880.

II. GESCHIEDBEOEFENING 1850—1880.

615. BOEKBEOORDEELING. De geschiedenis des vaderlands, een kostbaar erfgoed voor Nederlandsche kinderen, enz. door Mr. Hugo Beyerman. Aanspraak gehouden voor 't Nut. 10 Aug. 1852. (Leiden, 2 Dec.). A. K. & Lb. 1852, II, 381–384.

616. BOEKBEOORDEELING. Het antirevolutionaire staatsregt van Mr. Groen van Prinsterer ontvouwd en beoordeeld, door Dr. R. Fruin. 1853. A'dam. Gebhard & Cie. (Aug. 1853.) A. K. & Lb. 1853. II, 232–239.

617. ANTIREVOLUTIONAIRE BEZWAREN. De antirevolutionaire bezwaren van Mr. Groen van Prinsterer tegen onzen staat en onze maatschappij overwogen door Dr. R. Fruin. Te Amsterdam, bij J. H. Gebhard en Cie. 1854. IJselkout. 1855. 35–36.

618. VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS IN PRENTJENS. Tafereelen uit de Geschiedenis des Vaderlands, tot nut van groot en klein, door Mr. J. van Lennep en Cie. Van de komst der Batavieren totdat het uit is. Amsterdam, M. H. Binger en Zonen. 1854, afl. 1–3. Verantwoording van Mr. J. van Lennep, over de uitgave der Tafereelen, enz. ald. IJselkout. 1855. 161–168.

619. REDEVOERING OVER DE ZEDELIJKE WERKING DER VADERLANDSCHE TAAL-, LETTER- EN STAATSGESCHIEDENIS. Uitgesproken bij de plechtige aanvaarding van het hoogleeraarsambt in de Nederlandsche taal-, letterkunde en geschiedkunde aan de doorluchtige school te Deventer, op Vrijdag 16de van Sprokkelmaand. 1855. Deventer, Ter Gunne. [39 blz.]

620. CORRESPONDENTIE, [met de Redactie over een opmerking van Fruin in Anecdota van Marnix.] A. K. & Lb. 1859. 162.

621. DEN HEERE DR. R. FRUIN. [Voorrede bij het 4de deel van v. Vl's Opstand. In antwoord op Fruin's „Voorspel" in de Gids; voornamelik over de waarde van Motley's Rise of the Dutch Republic]. (Dev., 12 Mei 1860). Nederlands Opstand. IV. Haarlem, A. C. Kruseman. 1860. I–X.

622. EEN WIJSGEERIG HISTORISCH MODDERAAR. [Fruins „karakterloos modderende geschied- en wereld-beschouwing"]. Lb. II. 1867. 134–145.

623. VOLKSZIN. (Dev. Maart 1867). Nutsalm. 1868. 147.

624. TWEE ANDERE GRAVEN. [Tegenover de nieuwbakken graven van Zuylen en Schimmelpenninck stelt hij de graven Adolf en Lodewijk van Nassau en zamelt gelden in voor een standbeeld te Heiligerlee]. Hoofdart. Dev. Wbl. 5 Febr. 1868.

625. DE KATHOLIEKEN EN DE SLAG BIJ HEILIGERLEE. Dev. Wkbl. 15 April 1868.

626. ONGEPASTE DEFTIGHEID. [Fruin heeft Bakhuizens grap over van der Horst in het Huwelijk van Anna van Saxen, „ongepast" genoemd. V. Vl. Steekt hier de draak mee]. Lb. III. 1868. 41–44.

627. EEN SLECHTE ZAAK UITNEMEND IN 'T LICHT GESTELD. De Heer van Vloten en zijn jongste schrijven tegen Prof. R. Fruin, door J. H. L. van der Schaaff. Leiden 1868. Lb. III. 1868. 428–414.

628. GEWAANDE ONZIJDIGHEID. [Fruin]. Lb. V. 1872. 359–363.

629. DE MONDIGE MENSCH ALS NEDERLANDSCH STAATSBURGER. Feestrede ter Brielsche jubelviering. (1 April 1872). Schiedam, van Dijk en Co. 1872. [29 blz.]

630. FEESTINDRUKKEN. [Viering van de inneming van Den Briel: rede van Willem III tegenover die van De Vries; in zijn „hoogeschoolmeesterspak".] Dev. Wbl. 10 April 1872.

631. DE GEUZENLEUS DER 19de EEUW, vaderlandsche opwekkingsrede. Haarlem, W. C. de Graaff. 1873.

632. GEUZENLECTUUR UIT ANTWERPEN. Geuzenalmanak voor 1874. Eerste jaar. Antwerpen. L. Legros. Cathelijnevest. (Bl., Febr. '74). Ned. Sp. 1874. 108.

633. AVERECHTSCHE GESCHIEDBESCHOUWING EN BESCHAAMDE TWIJFELZUCHT. [Beschouwing van het geval Allaert Beilinc en Fruins behandeling daarvan]. Lb. VII. 1874. 481–493.

634. ALLAERT BEILING. (Bl., Mei 1874). Nutsalm. 1875. 134.

635. EEN „FIERE EN STOERE" VADERLANDSCHE GESCHIEDBESCHOUWING. [Een doopsgezind predikant heeft zijn mening over de opstand in een Veendammer Nieuwsblad ten beste gegeven]. Lb. X. 1878. 190–195.

636. WIJSGEERIGE GESCHIEDBESCHOUWING. [Naar aanleiding van Fruin's betoog aangaande de Dubbele Eb van 1672 en wat v. Vl. in zijn Geschiedenis van Nederlands Volk en Staat sedert 1648 daarover heeft opgemerkt]. Lb. XI. 1879. 23–35. [Zie ook 578].

637. AVERECHTSCHE GESCHIEDMORAAL. [Fruin heeft in zijn „Stad in de Middeleeuwen" een staathuishoudkundige nabetrachting gehouden naar aanleiding van de 14de eeuwse als billik en rechtschapen geprezen graanhandelaar]. Lb. XI. 1879. 308–310.

638. HET VERLEDEN EN HET HEDEN IN DE GESCHIEDENIS. Historisch leven, toespraak bij de opening der historische lessen, door Theod. Jorissen. Haarlem, Erven F. Bohn. 1872. Ned. Sp. 1873. 1.

639. EEN SCHOON STAATKUNDIG DROOMBEELD HERDACHT. (8 Nov. 1576). [„Ras, zeventien provinciën, stelt u op eénen voet!"] Nutsalm. 1877. 123.

640. DE DRIEHONDERDSTE UNIEJAARDAG. Eigen Haard. 1879. 60.

641. VADERLANDSCHE GESCHIEDBESCHOUWING [van Dr. Nuyens] (H. 6 Juni '80). Wkbl. v. Onderw. XIX, 12 Juni 1880.

642. GEUZENLECTUUR UIT VLAANDERLAND. Ned. Sp. 1881. 227.

643. WENSCHELIJKE HERBOORTE VAN NEDERLANDS STAATS- EN VOLKSLEVEN; TOESPRAAK IN DE „UNIE" (1581–1881). 1ste en 2de druk. Haarlem. I. de Haan. 1881. [20 blz.]

III. PLAATSELIKE GESCHIEDENIS, STADSRECHTEN, WEIDERECHTEN

644. BOEKBEOORDEELING. De remonstranten te Kampen. Eene geschiedkundige schets, uit gedr. en ongedr. bescheiden, door Jurriaan Moulin, te Kampen bij M. P. Lughten 1853. (Aug. 1853). A. K. & Lb. 1853, II, 277–283.

645. GESCHIEDBEOEFENING. „Onder bovenstaanden titel komt in den Gids voor Maart dezes jaars eene beoordeeling van den Overijselschen Almanak voor 1853 voor, op welke in een vorig nummer van den Letterbode als een stuk vol behartenswaardige wenken gewezen is". Ik veroorloof mij tegen die meening verzet aan te teekenen. [De Gids vond het prestige van de almanak bedreigd door plaatselike wetenswaardigheden over Kuinre]. (Leiden, 12 Maart. 1854.) A. K. & Lb. N. R. I., 121–122.

646. OVER EENIGE NAAMSVERKLARINGEN VAN RACER, EN DE ZOOGENOEMDE HYEN OF HEYEN [hye, Ov. woord voor hofhorige, huisgenoot, vnl. in de oude rechtspraak gebruikt]. (Oct. 1860). Overijss. recht en gesch. II. 1. 1862.

647. NOG IETS OVER HYEN EN TEGEDERS. (Dev., 7 Jan. 1867). Overijss. recht en gesch. II. 14. 1867.

648. NOG EEN WOORD OVER DE BIERGELDEN. (Dev., 22 Oct. 1861). Overijss. recht en gesch. II. 2. 1862.

649. BESPREKING van „Burgerschappen". [„Een voortreffelik boekje van een ongenoemde schrijver", over de grootburgers], Zwolle, De Erven Tijl. 1864. Zwolsche en Ov. Courant. 14 Dec. 1863.

650. ETYMOLOGISCH-HISTORISCHE AANTEEKENINGEN OMTRENT DEN OUDEN STAAT EN WORDING VAN SALLANT EN OVERIJSSEL. (Dev. 3 Nov. 1864). Ov. recht en gesch. III. 1865. 53–60.

651. HET GOED RECHT DER GEMEENTE DEVENTER OP HARE WEIDEN BEPLEIT. (18 Febr). Deventer, A. ter Gunne. 1865. [31 blz].

652. NOG EEN WOORD OVER DE GEMEENTE-WEIDEN. (D., 13 Dec. '65). Overijss. Courant.

653. EEN LAATSTE WOORD OVER DE WEIDEVRAAG. (Dev., 7 Febr. 1866). Overijss. Courant van 19 Febr. 1866.

654. DE KAMPER GEMEENTEWEIDEN. (29 Febr. 1866). Kamper Courant van 25 Febr. 1866.

655. EEN WOORD TER GERUSTSTELLING VOOR AL TE ZWAARTILLENDE GROOTBURGERS. Ingez. stuk in Overijss. Cour. (D., 26 Febr. '66).

656. AAN DE REDACTIE DER KAMPER COURANT. (24 Maart 1866). Kamper Courant van 29 Maart 1866.

657. DE WEIDEVRAAG TE KAMPEN EN GENEMUIDEN. Deventer. Jac. v. d. Meer. 1868. [24 blz.]

658. DEVENTER WEIDEKOUT. Dev. Wbl. begin 1870. [Zie Verantwoording blz. 9].

659. VIJFTAL LEZINGEN OVER DE WORDING EN ONTWIKKELING DER STAD EN GEMEENTE DEVENTER. Zutfen. W. J. Thieme. 1866. [188 blz.]

660. DEVENTERS OUDSTE STADSRECHT (1448). (Dev., 6 Nov. 1866). Overijss. recht en gesch. IV. 10. 1867.

661. OUDSTE KONDICHBOEK DER STAD ZUTFEN (1356). N. Bijdr. Regtsgel. en Wetg. Deel XVI. Stuk 4. 551. 1867.

662. DE MEENTEVRAAG TE GENEMUIDEN. (Bl., 30 Juli 1870). Regtsk. Tijdschr. 3de stuk. 333.

663. VADERLANDSCHE GEBOUWEN EN GEDENKTEEKENEN IN HERINNERING GEBRACHT. I. Het huis te Kleef; II. Het slot te 's-Heerenberg; III. Doms Kloostergang en Neude te Utrecht; IV. De waag te Deventer; V. Turftoren en Spanjaardsgat te Breda. (Bl. 20 Juli 1871). Omnibus 1871. 187-193, 251-255, 306-310, 337-341, 342-375.

664. DE DRENTHSCHE KIEKENDIEF HERDACHT. Feestrede, uitgesproken te Koevorden op het tweede eeuwfeest van het ontzet dier stad, door A. L. Lesturgeon, Assen, Van Gorcum en Cie. 1872. (Bl., 16 Febr. '73). Ned. Sp. 1873. 61.

665. EEN HEUGELIJKE FEESTVIERING WAARDIG INGELEID. Amsterdamsche Tafereelen, door J. ter Gouw, met platen van J. G. Greive. Haarlem. Ervén Bohn. 1875. 1ste afl. De stichting van Amsterdam. (Bl., 27 Mei. 1875). Ned. Sp. 875. 202.

666. NOORDWIJK VOORHEEN EN THANS. Eigen Haard. 1881. 299.

IV. NEDERLAND EN EUROPA TIJDENS DE FRANS-DUITSE OORLOG

667. EEN GUNSTIG TEEKEN DES TIJDS. [Schrijven der vereenigde Berlijnse werklui aan die van Parijs, anti-oorlogsmanifest]. Lb. II. 1867. 472–479.

668. PRUISEN-VREES. Dev. Wbl. 10 Maart 1869.

669. OORLOG! Dev. Wbl. 1870 [Zie Voorbericht.]

670. NEUTRALISTEN-GEZEUR. [Tegen de angst van velen, o.a. de Utrechtse Fruin, om in de pers partij te kiezen, voor Frankrijk of Pruisen]. Dev. Wbl. 10 Aug. 1870.

671. EEN ERNSTIG WOORDJEN TOT HET HAAGSCHE VADERLAND, EN VAN DE BOSCH KEMPERS VOLKSBLAD TOT ONZE NEUTRALISTEN. [„'t Is overigens aardig om te zien, hoe onze neutrale dagbladschrijvers, gelijk de N. R., bij den voorspoed der Pruisische wapenen, hoe langer zoo meer hun neutraliteit verzaken en zich tegen Frankrijk gaan verklaren"]. Dev. Wbl. 17 Aug. 1870.

672. GODEN-AANROEPING EN ANNEXATIE-GELEUTER. [Over de Pruisiese „Unser Gott"]. Dev. Wbl. 31 Aug. 1870.

673. NOG WAT OVER ONZE DAGBLADPERS EN HARE EXCELLENTIËN [de correspondenten]. Dev. Wbl. 7 Sept. 1870.

674. CORRESPONDENTIE met S. E. W. Roorda v. Eysinga over „Onze Inlijving bij Duitschland". Dev. Wbl. 14 Sept. 1870.

675. DE SCHAGER COURANT TEGENOVER DE OORLOGVOERENDE PARTIJEN. Dev. Wbl. 21 Sept. 1870.

676. EEN PAAR VRAGEN VAN 'T „NIEUWS VAN DEN DAG" BEANTWOORD. (Bloemendaal, 1 Oct. 1870). Aan den heer S. Gorter. [Hoe moet ons volk groot en waar worden?] Dev. Wbl. 5 Oct. 1870.

677. NEDERLANDSCHE VOORRECHTEN. [Ten vervolge op het schrijven aan den Heer Gorter; wat Nederland op de omringende landen voor heeft en wat het nog behoeft]. Hoofdart. Dev. Wbl. 12 Oct. 1870.

678. ONNEDERLANDSCHE GEDACHTEN. [Berisping aan 't adres van een zekere A., die in de Spectator gevraagd heeft: Zou het voor Nederland niet wenschelijk worden, verbonden te zijn aan een *vrij* Duitschland?] Dev. Wbd. 2 Nov. 1870.

679. HOE VRIEND A. ER DEN SPECTATOR HEEFT LATEN INLOOPEN. [Vriend A. door Flanor geprotegeerd heeft zich in de Spectator verdedigd tegen v. Vl., die zijn humanisme voor Jan Saliegeest heeft uitgemaakt]. Dev. Wbl. 30 Nov. 1870.

680. VOET BIJ STUK. [Nog eens A., die nu in een geestig stukje zijn naam bekend maakt en zich ontpopt als A. Ising]. Dev. Wbl. 7 Dec. 1870.

681. OPEN KAART MET DEN SPECTATOR. [Nog weer vriend A.] Dev. Wbl. 7 Dec. 1870.

682. HOLLEN OF STILSTAAN. [Vermaning aan het adres van de Nederlanders, die hevig pro-Duits zijn]. Dev. Wbl. 22 Febr. 1871.

683. EEN WEDERWOORD. [Correspondentie tussen Roorda van Eysinga en Van Vloten, naar aanleiding van beider geschrijf over de Fransen en Duitsers]. Dev. Wbl. 1 Maart 1871.

684. VREDE! [Vrede van Versailles]. Dev. Wbl. 8 Maart 1871.

685. ENGELAND EN FRANKRIJK. [Verdediging der onzijdige houding van Engeland in het Frans-Duitse conflict, tegen aanvallen in de dagbladpers]. Dev. Wbl. 17 Mei 1871.

686. NEDERLAND EN DUITSCHLAND. [Nederlands houding in het Frans-Duitse conflict]. Dev. Wbl. 24 Mei 1871.

687. EEN VERSTANDIG DUITSCHER. Cäsar und die Gallier. Vortrag von H. Köchly. Berlin. Duncker 1871. (3 Oct. '71). Ned. Sp. 1871. 320.

688. EEN VERSTANDIG FRANSCHMAN. [J. Assézat in het Journal des Débats, over de nederlaag der Fransen]. (Bl. 23 Oct. '71). Ned. Sp. 1871. 335.

V. MENINGEN VAN BUITENLANDERS OVER NEDERLAND GETOETST

689. BOEKBESPREKING. Hedendaagsche voorstelling van Coster en de uitvinding der boekdrukkunst in Frankrijk. Uitgegeven ten voordeele der oprigting van een standbeeld van L. J. Coster. 's-Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1853. A. K. en Lb. 1853, I, 267–'68.

690. NEDERLANDSCHE VOORNAMEN DOOR FRANSCHE WETTEN MISDUID. (Dev. 10 Maart 1861). Ned. Sp. 1861. 95.

691. EEN FRANSCH REIZIGER IN NEDERLAND. En Hollande. Lettres à un ami par Maxime du Camp. Paris, 1859. Lb. I. 4. 1866. 91–109.

692. WAT EEN DUITSCH GESCHIEDSCHRIJVER VAN DE NEDERLANDSCHE LETTEREN MAAKT [3de druk van Johannes Scherr's Allgemeine Geschichte der Litteratur, Stuttgart 1869]. (Bl., 29 Juny 1869). Ned. Sp. 1869. 211.

693. ZELFSTANDIG VOLKSBESEF. [Naar aanleiding van een paar zinsneden in de Times over ons volksbesef]. Hoofdart. Dev. Wbl. 18 Aug. 1869.

694. DUITSCHE KOUT OVER HOLLAND. [Dr. K. Braun, uit Wiesbaden over Sicherer's Lorelei]. (Bl., 26 Mei. '70). Ned. Sp. 1870. 251.

695. HOOGDUITSCHE INBEELDING EN AANMATIGING. Lb. IV. 1870. 422–438.

696. NEDERLANDSCHE TOESTANDEN EN TEKORTKOMINGEN DOOR EEN HOOGDUITSCHE BRIL BEKEKEN. Holland in Noth (Grenzboten, 1871. No. 2. u. 3.). Lb. IV. 1871. 482–511.

697. NEDERLAND AAN ITALIË VOORGESTELD. Den Heere Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer, auteur van: Il movimente intellettuale in Olanda, Firenze. 1871. Lb. IV. 1871. 561–569.

698. HOOGDUITSCHE STAATS- EN VORSTENBESPIEGELING. Naar aanleiding van: Grenzboten 8: Luxemburg und Holland. Lb. IV. 1871. 570–576.

699. EEN DUITSCH PROFESSOR EN DE NEDERLANDSCHE TAAL EN LETTEREN. [H. Rückert te Breslau in de „Grenzboten" over Jonckbloets Geschiedenis der Ned. Letterkunde II in Duitse vertaling] Lb. VI. 1873. 88–91.

700. HOE DE DUITSCHERS OVER DE NEDERLANDSCHE LETTEREN LEEREN OORDEELEN. [Prof. Rückert, te Jena, heeft zijn oordeel op het werk van Jonckbloet gebaseerd]. Ned. Sp. 1875. 243.

701. NOG WAT HOOGDUITSCH GEBEUZEL OVER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE. Katechismus der allgemeinen Literaturgeschichte van Dr. Adolf Stern, Leipzig 1874. (Bl., 16 Nov. '75.) Ned. Sp. 1875, 379.

702. AVERECHTSCHE ERKENTELIJKHEID. [Jhr. Quarles van Ufford heeft in de Ned. Spectator zijn erkentelikheid uitgesproken voor het oppervlakkige stukje, door von Hellwald, Duitsche „penvoerder der Vrieziaansche kliek", in een Oostenrijks blad geschreven.] Lb. IX. 1877. 474–478.

703. LETTERKUNDIGE VREEMDENDIENST [Overdreven ingenomenheid van Het Vaderland met de artikelen over Ned. Letterkunde, die Edmund Gosse en een andere Engelsman in Engelse tijdschriften plaatsen.] Lb. X. 1878. 204–209.

704. EEN DEERNISWAARD ADRES VAN HULDE. [Adres ondert. door 5 Utr. professoren, ten bate van de Transvaalse Boeren, aan de Engelse natie]. Lb. XII. 1881. 471–472.

705. EEN DUITSCH BELAGER VAN HOLLAND IN DE KAAPSTAD. Ned. Sp. 1882. 203.

VI. ALGEMENE GESCHIEDENIS

706. CHRONOLOGISCHE TABELLEN DER ALGEMEENE GESCHIEDENIS. Naar het Hd. van W. T. Volger, voor Nederlanders ingericht. In 3 afl. Haarlem, Erven F. Bohn. 1856–1858.

707. CELTEN EN GERMANEN. Kelten und Germanen. Eine historische Untersuchung von Adolf Holtzmann. Stuttgart. 1855. (D., April 1855). A. K. & Lb. 1855, 154 en 155.

708. HERKOMST VAN KAREL DEN GROOTE EN ZIJN GESLACHT. Die Anfänge des Karolingischen Hauses von H. E. Bonnell, Berlin. 1866. Lb. II. 1867. 377–386.

709. SKANDINAVISCHE HERKOMST DER RUSSEN. The Relations between ancient Rusland and Scandinavia and the origin of the Russian State, bij Dr. Vilhelm Thomsen, Oxford and London. 1877. Lb. X. 1878. 457–472.

710. NEDERLANDS VOLKSPLANTINGEN IN NOORD-AMERIKA. Geschiedenis der Nederlandsche Volksplantingen in Noord-Amerika beschouwd uit het oogpunt der Koloniale Politiek. Drie voorlezingen door Mr. O. van Rees. Te Tiel, bij H. C. A. Campagne. 1855. IJselkout. Dev. 1855. 249–256.

711. LORD STANHOPE EN MACAULAY. Ned. Sp. 1870. 469.

712. BEGINSELLOOZE STAATKUNDE EN HARE GEVOLGEN. Uit een voordracht tijdens Italiës bevrijding door Garibaldi. [Metternich]. Lb. I. 2. 1866. 89–113.

713. EEN GROOT VORST. [Lofrede op de hertog van Orleans en diens testament (1848) en afkeuring van de Napoleons] Voorlezing. (Dev., 13 Juni 1859). Zutfen. W. Thieme. 1859.

714. OVER DE LESSEN DER GESCHIEDENIS EN OVER EEN VORST DIE ZE VERSTAAT. Nutslezing 31 Oct. 1860. [Ernst van Coburg-Gotha]. Ned. Sp. 1861. 408 en 413.

TAALKUNDE

I. TAALKUNDE

715. BOEKBEOORDEELING. Eenige woorden aan alle voorstanders onzer moedertaal, enz. door P. van Genabeth. Haarlem J. B. van Loghem Jr. 1851. (Den Haag, 23 Juli 1851). A. K. & Lb. 1851, II, 93–96.

716. BOEKBEOORDEELING. Taalmijmeringen, door Dr. H. J. Nassau 's-Gravenhage, Belinfante 1852. (Leiden, 22 Sept. 1852). A. K. & Lb. 1852, II, 214–218.

717. NOG EEN WOORD NAAR AANLEIDING VAN VRAAG III [gebruik van daar en er voor pron. rel. ook bij personen]. N. Ned. Taalm. 2de jg. 1855. 56.

718. BOEKBEOORDEELING. T. Roorda, bijlage tot beantwoording van de heeren de Vries en Brill over het onderscheid tusschen schrijftaal en spreektaal. Versl. en meded. Kon. Acad. 1858. (K. 22 Aug. 1858). A. K. & Lb. 1858, 292. [Zie ook 1196].

719. BOEKBEOORDEELING. De logische analyse. Beschouwingen naar aanleiding van Prof. T. Roorda's Rede-ontleding of logische analyse der Taal, door Dr. L. A. te Winkel. Zutfen, W. Thieme. 1858. (K. 3 Sept. 1858). A. K. & Lb. 1858, 308.

720. BOEKBEOORDEELING. Verhandeling over het onderscheid en de behoorlijke overeenstemming tusschen spreektaal en schrijftaal, inzonderheid in onze moedertaal, door T. B. Roorda. Leeuwarden. G. T. N. Suringar 1858. (Dev. 8 Jan. 1859). A. K. & Lb. 1859, 52.

721. BEKNOPTE HANDLEIDING VOOR DE LEER VAN DEN NEDERLANDSCHEN STIJL, TEN GEBRUIKE BIJ 'T HOOGER ONDERWIJS. Zutfen, Willem Thieme 1859 [30 blz.] 1ste en 2de dr. Haarlem, W. C. de Graaff. 1876.

722. SPRAAKWORDING, TAAL EN SCHRIFT; NEDERLANDSCHE SPREEK- EN SCHRIJFTAAL [voorbeelden van dialecten]. (Dev. 31 Maart). Zutfen, Thieme 1859. [192 blz.] Herdrukt als: ZIELKUNDIG-HISTORISCHE INLEIDING TER ALGEMEENE EN NEDERLANDSCHE TAALKENNIS (Kleveroord, 18 Juni 1871). Haarlem, I. de Haan 1871. [176 blz.]

723. DE INFINITIEVEN OP -YEN. (Dev. 25 Jan. 1861.) Taalg. III. 1861, 57–60.

724. JE EN -JEN. Aan Dr. L. A. te Winkel. (Dev. 10 Dec. 1862; 24 Maart 1863). Taalg. IV. 1863, 323–325.

725. DEN HEERE L. A. TE WINKEL, [-je en -jen]. (Dev. 5 Aug. 1863). Taalg. V. 221.

726. VRAGEN OVER NEDERLANDSCHE TAAL. Nav. XIII. 24. 1863.

727. ER WORDT BESTAAN. [Aan Te Winkel]. (Dev. 31 Januari 1867). Taalg. VIII. 307.

728. IN MEMORIAM L. A. TE WINKEL. Dev. Wbl. 29 April 1868.

729. VOORZETSELS, BIJ WERKWOORDEN MET VOORZETSELS SAMENGESTELD. Nav. XVIII. 626. 1868.

730. LEIDSCHE FILOLOGIE. Studia Theognidea. W. van der Mey. Litt. Dr. scripsit. H. Leidae, van Doesburgh, 1869. (Bl. 1. Dec. '69). Ned. Sp. 1869. 415.

731. DE KUNST DER MONDELIJKE VOORDRACHT OF UITERLIJKE WELSPREKENDHEID, door wijlen Mr. B. H. Lulofs. Opnieuw uitgegeven door J. v. Vl. (Bl. Dec. 1876). Amsterdam, C. H. Brinkman 1877. [300 blz.]

732. TAAL EN LOGIKA [over de taalbegrippen van dr. J. te Winkel]. (Haarlem 17 Feb. '78.) Wbl. v. h. Onderw. XVI, no. 10, 1878).

733. LEVENSBERICHT VAN P. LEENDERTZ. WZN. Nav. XXX. 636. 1880.

II. WOORDVERKLARINGEN, -AFLEIDINGEN EN -VORMINGEN

734. HOE KOMT HET WOORD „OORLOG" AAN MEER DAN EEN GESLACHT? (vraag 57). ZINDELIJK (vraag 58). (Dev. 9 Maart 1857). N. Ned. Taalm., 4de jaarg. 301 en 302. 1857.

735. CEEDSE : CHAISE OF SIEGE. (Dev. 20 Mei 1859). Taalg. VI. 1859. 226.

736. ROGGEMEEL, ROGGENBROOD. Nav. X. 342. 1860.

737. WARANDA, VERANDE. Nav. XI. 14. 1861.

738. HOIEMEN GESCHOT. Nav. XI. 118. 1861.

739. FABRIJKANT. Nav. XI. 118. 1861.

740. BEELDENSTORM. BEELDSTORM. Nav. XIII. 1. 1863. Nav. XXIII. 30. 1873.

741. OPSCHRIFTEN OP GESCHUT [verklaard.] Nav. XIII. 241. 1863.

742. LICHAMELIJKE OPVOEDING, ENZ. Nav. XIV. 48. 1864.

743. KINDSHEID EN KINDSCHHEID. Nav. XIV. 48, 375. XVI. 177, 244. 1864.

744. GOED OF VERKEERD? [den dood kosten, doodschuldig, enz.]. (Dev. 31 Oct. 1866). Taalg. VIII. 230. 1866.

745. OORSPRONG VAN DEN KEEZENNAAM. Lb. I. 3. 1866. 133–143.

746. MAAR [niet neware, maar meer, vgl. Fr. mais]. (Dev. 26 April 1867). Taalg. IX. 71. 1867.

747. BOEKEN EN VOLKSTAAL. I. Deventer of Deventersch. Lb. II. 1868. 155–160.

748. CREPELSTRAAT. Nav. XVIII. 110. 1868.

749. MOF. Nav. XVIII. 375. 1868.

750. BREITE MUNDART. Nav. XVIII. 376. 1868.

751. COPLET [couplet]. Nav. XVIII. 484. 1868.

752. EEN HIAAT AANGEVULD. Nav. XVIII. 522. 1868.

753. JUDIC. Nav. XVIII. 566. 1868.

754. HUNE, HUNNE, [= reuze-]. (vgl. XVIII. Blz. 135).. Nav. XVIII. 585. 1868.

755. GESLACHT VAN TIJDSCHRIFTEN, ENZ. Nav. XVIII. 630. 1868. XIX 305. 1869.

756. EEN TAALKUNDIGE MISSTAP. [om in omkomen, ombrengen, om hals, om 't leven brengen, niet, zooals het Ned. Wdb. zegt: aan, on, ohne, maar „om" als: verstreken, ten einde]. Taal- en L.bode I. 76–79. 1870.

757. BEGRIJPEN. Nav. XX. 581. 1870.

758. KRAAM. Nav. XXI. 49. 1871.

759. KOEKOEK [Kijkuut, guckut: uitstekend venster en vogel]. Nav. XXIII. 28. 1873.

760. LOOVE [D. Laube]. Nav. XXIII. 408. 1873.

761. WOORDEN UITGAANDE OP -BAAR. Nav. XXIV. 590. 1874.

762. HERFST. Nav. XXIV. 553. 1874.

763. SCHOTSCH. Nav. XXIV. 323. 1874.

764. GAREN UITHALEN. Nav. XXIV. 322. 1874.

765. HOCKELING. Nav. XXIV. 335. 1874.

766. BUITEN'SLANDS, ENZ. Nav. XXV. 1875.

767. 'T HUYS ENDE AFKOMST VAN BRITTEN [uitdrukking in Breero's Moortje, voor een zekere gelegenheid]. Nav. XXX. 556. 1880.

768. ZEDE. DELFTSCHE OF DELFSCHE? Noord en Zuid, IV. 56. 1881.

III. PLAATSNAMEN [Zie ook 54 en 650].

769. TRECHTPLAATSEN. Nav. VIII. 228. 1858.

770. -EL IN PLAATSNAMEN. Nav. VIII. 274. 1858.

771. EEN WOORD OVER HET KONINKLIJK ACADEMISCH VRAAGSTUK VAN DE SPELLING DER NEDERLANDSCHE PLAATSNAMEN. (27 Sept. 1860). Deventer, J. Brouwer 1860. [8 blz.].

772. BESPREKING van het voorafgaande en van: Verslag aangaande de lijsten der plaatsnamen, uitgebracht door W. G. Brill. Amsterdam, C. G. van der Post 1860. (Dev. Oct. 1861). Gids 1861. 957.

773. HAARLEM. Nav. XVIII. 483. 1868.

774. KENNEMER PLAATSAANDUIDING. [Naar aanleiding van F. W. v. Eeden's Duinen en Bosschen van Kennemerland]. (Bl. 30 Sept. 1868). Nav. XVIII. 621. 1868.

775. GEOGRAPHISCHE OUDHEDEN. Nav. XIX. 42. 1869.

776. NEDERLANDSCHE PLAATSNAMEN. (April 1870). Nutsalm. 1870. 48.

777. DE PLAATSNAAM DEVENTER. [tegen Cosijn]. Lb. IV. 1871. 619–626.

778. SCHIER, SCHIERINGERS EN SCHIERMONNIKEN. (Bl. 2 Aug. 1872). Bijdr. Gesch. en Oudheidk., prov. Groningen X. 46.

779. GALGENBERG TE HATTEM. Nav. XXIII. 132. 1873.

IV. TAALZUIVERING

780. VRIENDELIJKE UITNOODIGING IN 'T BELANG DER NEDERLANDSCHE TAAL, AAN DEN HEER D. DORBECK [om zijn moedertaal goed te gebruiken]. N. Ned. Taalmag. I. 313. 1853.

781. TAALVERKNOEYING. (Leiden, 23 Mei 1854). N. Ned. Taalmag. II. 104. 1855.

782. TAALBEDERF I. Heeren bestuurderen van den Taalgids. [Tegen germanismen als begeestering, onbevangen, onbeduidend enz.]. (Dev. 20 Nov. 1858). Taalg. I, 1859, 33–37.

783. TAALBEDERF II EN III. (2 Nov. 1859. Dev. 25 Febr. 1860). Taalg. II, 1860, 33–39.

784. ONVERTAALBAAR. (Dev. 20 Juni, met naschrift Katw. 5 Aug. 1860). Taalg. II, 188–192.

785. AAN PROF. S. VISSERING. [Naar aanleiding van diens bezwaren tegen het door v. Vl. voorgestelde „tolverbond", als vertaling van Zollverein]. Taalg. II. 1860.

786. BESCHEIDEN WEDERANTWOORD OP MR. BOGAERS' UITVAL IN TAALGIDS VII. 3. (Dev. 2 Maart 1866). Taalg. VIII. 62.

787. TAALKUNDIG WANGEVOEL EN BETWETERIJ [polemiek met Bogaers]. Lb. I. 2. 1866. 41–56.

788. MR. A. BOGAERS EN DE LEVENSBODE. [Schermutseling met B. naar aanleiding van v. Vl.'s „Taalkundig wangevoel" in Lb. I. 2.] Lb. I. 3. 1866. 131–133. [Zie ook 1060—1062].

789. TAALBEDERF. [Germanismen en lelike uitdrukkingen, gebezigd o.a. door Chr. Sepp in „Joh. Stinstra en zijn tijd"]. Lb. IV. 1867. 35–44.

790. BOEKEN- EN VOLKSTAAL: II. Verschillende germanismen en andere taalbedervende uitdrukkingen. Lb. II. 1868. 155–161.

791. GERMANISMEN. (Bl. 2 Oct.; Bl. 25 Oct. 1870). Ned. Sp. 1870, 385 en 410.

792. MODERN TAALBEDERF [gebruik van germanismen vnl. bij theologen, die hun kennis uit Duitse theol. lectuur putten]. Lb. IV. 1870. 87–91.

793. HOE HET WOORD VÉLOCIPÈDE TE VERTOLKEN? [Rijwiel]. Lb. IV. 1870. 148–150.

794. TAAL EN TAALBEDERF. (Bl. 12 Mei 1870). Nutsalm. 1871. 16.

795. TAALBEDERF. (Bl. Mei 1871). Nutsalm. 1872. 17.

796. DIENS; EEN NEDERLANDSCHE TAALSMET ONZERDAGEN. Lb. V. 1872. 235–242.

797. CORRESPONDENTIE MET AART ADMIRAAL. [over v. Vl.'s gebruik van gewrongen zinnen en verouderde uitdrukkingen]. Ned. Sp. 1873. 379 en 401.

798. TAALZUIVERING. [Aanmerkingen op de germanismen in een Gidsartikel van Pierson]. Ned. Sp. 1873. 145.

799. EEN LEELIJK WOORD. [Geestdriftig voor bezielend en bezield). Ned. Sp. 1873. 247.

800. BASTAARDWOORDEN. (Aug. 1873). Nutsalm. 1874. 164.

801. WENSCHELIJKE TAALZUIVERING. (Bl. 1 Nov. '75). Ned. Sp. 1875. 354.

802. „FIGUUR" VOOR „PERSOON" Ned. Kb. 1876. 20.

803. EEN TAALZUIVEREND RECHTSGELEERDE. Nederlandsche Rechtstaal, voordracht gehouden door Mr. Julius Obrie, vrederechter te Waarschot. Gent 1880. Lb. XII. 1880. 116–122.

804. DE WEEKBLAD VAN *HET* PROTESTANTENBOND. [Taalmisbruik in dit blad]. Lb. IX. 1877. 373–376.

805. NEDERLANDSCHE TAALVERZUCHTING. [Nederl. woorden inplaats van gebruikelike vreemde, ten gerieve van de heer Stoffels, die „Eenige vreemdelingen op taalgebied" heeft geschreven]. (H. Juni '79). Nutsalm. 1880. 146.

V. SPELLING [Zie ook 814 en 815 en Kb. 1874, 22].

806. DR. NASSAU'S MIJMERING OVER DE SPELLING. N. Ned. Taalm. II. 178. 1855.

807. Y EN IJ. SPELLINGSGRIEVEN, BEDENKINGEN EN WENSCHEN. (Leiden, 15 Maart 1854). A. K. & Lb. 1855, 96. (Dev. 20 Mei 1855.) A. K. & Lb. 1855, 154.

808. BOEKBEOORDEELING. Elements de grammaire Neerl. a l'usage etc. par G. Kuyper. La Haye, Nijhoff 1858. De Ned. spelling enz. door Dr. L. A. te Winkel. Leiden, Noothoven van Goor 1859. A. K. & Lb. 1859, 122.

809. SPELLING E EN EE, O EN OO. Nav. XI. 118. 1861. XII. 92. 1862.

810. NOG IETS OVER 'T WOORD LICHAAM EN ZIJN SPELLING; OVER DE GRIEKSCHE PH. EN DE NEDERLANDSCHE F. Taalg. IV. 207. 1862.

811. DE NIEUWE NEDERLANDSCHE WANSPELLING. De grondbeginselen der Nederlandsche spelling. Regeling der spelling voor het woordenboek der Nederlandsche Taal. Leiden, D. Noothoven van Goor, 1865. Lb. I. 1865. 109–120.

812. DE OFFICIEELE SPELLINGSVRAAG EN HET LEUVENSCHE TAALCONGRES. Hoofdart. Dev. Wbld. 1 Sept. 1869.

813. SPELLINGSSTAATSDWANG EN PERSOONSVREES. [Spelling De Vries en Te Winkel aangekondigd]. Lb. XII. 1881. 635–641.

VI. DR. M. DE VRIES EN HET NED. WOORDENBOEK

814. AAN DE REDACTIE VAN 'T NEDERLANDSCH WOORDENBOEK. (Dev. 3 Maart) Taalg. V. 37. 1863.

815. HET WOORDENBOEK, ZIJN SPELLING EN SPELLINGMEESTERS, OP HET ACHTSTE NEDERLANDSCHE TAALCONGRES. Lb. I. 2. 1866. 19–40.

816. NOORD-NEDERLANDSCHE KARAKTERFEILEN, EN ZIEKTEGESCHIEDENIS VAN HET NEDERLANDSCH WOORDENBOEK: TWEE CONGRESVOORDRACHTEN. Haarlem, September 1868. [48 blz.]

817. DR. M. DE VRIES EN ZIJN ZOOGENAAMDE LEVENSTAAK. Lb. III. 1868. 481–494.

818. O–WEE. [Naar aanleiding der nieuwe aflevering van 't Woordenboek]. Hoofdart. Dev. Wbl. 11 Aug. 1869.

819. DEN SCHAAMTELOOZEN BOERENBEDRIEGER DR. M. DE VRIES. [Ned. Wdb.]. Lb. IV. 1870. 247–262.

820. LEIDSCHE LASTER ONTLEED. Aan Prof. Dr. M. de Vries. Lb. V. 1872. 1–75.

821. HOE MEN OOK IN BELGIËN ALLENGS OVER *HET* WOORDENBOEK BEGINT TE DENKEN. Lb. VII. 1874. 157–160.

822. EENE LUISTERRIJKE FEESTVIERING. [Ondeugende fantasie over de huldiging van M. de Vries, bij zijn 25-jarig jubileum als prof.]. Ned. Kb. 1874. 182.

823. DEN HEERE AART ADMIRAAL, IN ZAKE ALBERDINGK THIJM EN DE VRIES. [A. A. heeft beweerd, dat Alb. Th.'s aanmerkingen op de Vries' redevoering in de Kb. niet passen]. Ned-Kb. 1875. 126.

824. BIJDRAGE TOT DE „VOORBEREIDENDE OPMERKINGEN VOOR DE A.S. UITGAVE VAN EEN MIDDENNEDERL. WOORDENBOEK DOOR DR. M. DE VRIES". (Bl. 27 Jan. '76). Wbl. voor het Onderw. 19 Febr. 1876. [Zie ook 1222].

825. WOORDENBOEKSKWAKZALVERIJ. Lb. XI. 1879. 101–106.

826. HET WOORDENBOEK OP 'T JONGSTE TAALCONGRES. Lb. XI. 1879. 163–164.

827. TAALGEBRUIK EN WILLEKEUR. [over de Woordenboekschrijvers]. (H. 30 Aug. '80). Noord en Zuid III, 351–352, 1880.

828. TER VERANTWOORDING [aan P. J. Cosijn] (Haarlem, Juli '81). Noord en Zuid IV, 1881, 312.

829. VOORTDURENDE WOORDENBOEKSKWAKZALVERIJ. Lb. XII. 1881. 473–475. [Zie ook 51].

830. NEDERLANDSCHE SPELLINGS- EN WOORDENBOEKSGRIEVEN: DE WAARHEID VAN EN OMTRENT DR. DE VRIES. Haarlem, I. de Haan. 1883; herdruk van: DERTIG JAAR UIT DE LIJDENSGESCHIEDENIS VAN 'T WOORDENBOEK. Hum. 1863. 611—631.

VII. BUITENLANDSE TAALSTUDIE

831. BOEKBESPREKING. Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Romanischen Sprachen, von C. A. F. Mahn, Dr. Fasc. I–IV. Berlin 1854. A. K. & Lb. 1855, 287.

832. BOEKBESPREKING. Etymologische Untersuchungen. Etc. Specimen V–VIII. Berlin 1856. (Dev. 27 Nov. 1857). Specimen IX–XII. (Dev. 14 Juni 1858).

833. BOEKBEOORDEELING. Onmisbaar handboekje voor Nederlanders bij het onderwijs in de Duitsche taal, door S. Susan, Deventer G. de Lange 1863. Taalg. IV. 1863.

834. VERGELIJKENDE FRANSCHE TAALSTUDIE. Auguste Brachet, Grammaire historique de la langue française avec une préface par E. Littré. 3ième. éd. Paris. Hetzel. (21 Aug. 1870). Ned. Sp. 1870. 347.

LETTERKUNDE

I. GESCHIEDENIS DER NED. LETTERKUNDE.

a. 1. MIDDEL-NEDERLANDS

TEKSTUITGAVEN — BEOORDELINGEN. — GISSINGEN

835. BOEKBESPREKING. Gedichten uit de verschillende tijdperken der N. en Z. Nederl. literatuur, verzameld enz. door J. A. Alberdingk Thijm, eerste bundel, 12–16de eeuw. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1850. A. K. & Lb. 1851, I, 6–13 en 25–32.

836. BRIEF AAN DEN HEERE REDACTEUR V. D. KONST- EN LETTERBODE. [Nalezing op een naamloze lofrede over Schrant's Neêrlandsch Rijm en Onrijm]. (20 Febr. 1852). A. K. & Lb. 1852, I, 129–132.

837. ANTWOORD [op een naschrift van de naamloze ter verdediging van zijn uitgave]. (18 Maart-9 April.) A. K. & Lb. 1852, I, 242–243.

838. BOEKBESPREKING. Handschriften en oude drukken, (incunabelen) deel uitm. van de kunst- en letterverzamelingen van A. D. Schinkel met een fac-simile. Niet in den handel. Gedr. in 150 ex. 1853. A. K. & Lb. 1853, II, 314–317.

839. NEDERLANDSCH PROZA VAN DE 13de TOT DE 18de EEUW, NAAR TIJDSORDE GERANGSCHIKT. Eerste stuk 1229–1476. Leiden en Amsterdam, J. H. Gebhard en Comp. 1851.

840. SCHETS VAN DE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE LETTEREN VAN DE 13de TOT DE 19de EEUW. Tiel, Campagne 1871. 2de Herz. en vermeerd. druk 1879. [130 blz.].

841. DE MIDDEN-NEDERLANDSCHE DICHTER HENDRIK VAN VELDEKE. Publ. Soc. Limb. XIV. 1877. 351.

842. UIT EENE KEUR DER STAD BRUSSEL VAN 1229. (Uitg. door Willems in zijne verhandeling over de Nederl. Taal- en Letterkunde. Antwerpen 1819, I. Blz. 133). Ned. Proza I. 1–5.

843. UIT EENE KEUR DER STAD MIDDELBURG VAN 1254. (Geheel maar onnaauwkeurig uitgegeven in van Mieris' Charterboek van Holland 1753, ten deele, maar in letterlijk afschrift bij Kluit. Hist. Crit. Com. Holl. et Zeel. II. 2. Blz. 654–656). Ned. Proza I. 3–4.

844. DELFSCHE HERINNERINGEN VAN JAN GOESSEN. (geb. 1213). (opgenomen in Boitets Beschrijving van Delft, 1729. Blz. 21). Ned. Proza I. 5.

845. UIT HET LEVEN VAN JEZUS (1ste helft 13de eeuw). (Uitg. door G. J. Meyer, Hoogl. Groningen 1835). Ned. Proza I. 6–12.

846. UIT EENE KEUR VAN ST. PIETERS LEEUWE, LENNIK, ITTERBEKE, ENZ. VAN HET JAAR 1284. Ned. Proza 13-15.

847. EEN AARDRIJKSKUNDIGE LES VAN EIND 1200. (Naar het Latijn van Honorius van Autun, 1127. uitg. door Mr. L. Ph. C. van den Bergh in „De Nederlandsche volksromans, Amsterdam 1837). Ned. Proza. I. 16–17.

848. MIDDEN-NEDERLANDSCHE POEZY. Beatrys en Carel ende Elegast, uitgegeven en toegelicht door W. J. A. Jonckbloet. Van den Vos Reinaerde, uitgegeven en toegelicht door denzelfden. Reynardus Vulpes, recudi curavit M. F. A. S. Campbell. Gids. Jan. 1860. I. 47–61.

849. DAMME IN SEPTEMBER 1860. (Brussel, 14 Sept. 1860). Ned. Sp. 1860. 307.

850. JACOB VAN OOSTVOORNE. [Bijdrage tot toelichting van verschillende Maerlantvragen). (6 Sept. 1869). Taal- en L.bode I. 83. 1870.

851. PLOERTENKRITIEK; BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER TAALKUNDIGE KRITIEK IN NEDERLAND. [De Vries en Verwijs]. Lb. IV. 1870. 135–147.

852. JACOB VAN OOSTVOORNE [tegen Verwijs]. Lb. IV. 1871. 614–618.

853. HET JONGSTE NIEUWS OVER MAERLANT'S MERLIJN. Ned. Sp. 1876. 321.

854. KLEINE GEDIGTEN VAN JACOB VAN MAERLANT: Scalc ende Clerc, Clausule, Disputacie, Van ons Heren Wonden, Kerken Claghe, Lande van Oversee, Van den 5 Vrouden. W. C. de Graaff. Haarlem 1878.

855. EEN ONVOLLEDIGE MAERLANT STUDIE. Maerlants werken beschouwd als spiegel van de 13de eeuw, door Dr. J. te Winkel. Leiden, E. J. Brill, 1877. Lb. X. 1878. 141–155.

856. EEN PAAR WOORDEN OVER MR. MOLTZERS KRITIEK. [antwoord op de beoord. door H. E. Moltzer, van no. 850; onder de titel „Eigenlijk een schandaal"]. (H. 24 Febr. '71). Wbl. v.h. Onderw. XVI, no. 10, 1878.

857. PROFESSORALE KRITIEK EN EEN MISLUKTE BOERDE. [Moltzer over de Tweespraack van Scalc ende Clerc en Verwijs' „Goede Boerde"]. Lb. X. 1878. 217–238.

858. FRAGMENTEN UIT MAERLANTS RIJMBIJBEL. (H. Dec. 1877). D. War. N. R. II. 1879. 454–460.

859. EENE MEDEDEELING OVER MAERLANT'S MERLIJN. Handel. XVIIe Ned. Taal- en Letterk. congres. 1879. 209–215.

860. JACOB VAN MAERLANTS MERLIJN, naar het eenig bekende Steinforter Hs. Leiden, E. J. Brill 1880.

861. STALLAERT'S BROKKEN UIT DEN MERLIJN. Ned. Museum 1880. I. 226.

862. EEN MEER VERMAKELIJK DAN OORDEELKUNDIG MAERLANT-SCHARRELAARTJEN. [te Winkel's Merlijn-Kritiek]. Lb. XII. 1881. 642–643.

863. HET MIDDENEEUWSCHE FABELDICHT. Romulus, die Paraphrasen des Phaedrus und die Aesopische Fabel im Mittelalter, von Hermann Oesterley. Berlin 1870. (Bl. 3 Jan. '71). Ned. Sp. 1871. 17.

864. TONDALUS' HELLEVAART, Hemelsch visioen en bekeering. (Uit het Latijn van Vincentius Bellovacensis. Uitgeg. in de „Oud-Vlaamsche Gedichten" van Ph. Blommaert, Gent, 1841). Ned. Proza. I. 17–22.

865. J. VAN RUYSBROECK: KLOOSTERLESSEN. (Uit het Boek der zeven sloten, Hs. Ned. Letterk.) Ned. Proza I. 23–26.

866. —— GEESTELIJKE HOOGMOED. (Uit het vertoog van „die hoechste waerheit"). Ned. Proza I. 26–31.

867. —— KRISTUS DE BRUIDEGOM. (Aanvang van „die aerbeit der gheesteliker bruloft") Ned. Proza I. 31–33.

868. —— GOEDERTIERENHEID. (Uit het vertoog van „dat rijc der ghelieven"). Ned. Proza I. 33–34.

869. —— ZEDELIJKE KOORTSEN. (Uit „die cierheit der gheesteliker bruloft"). Ned. Proza I. 34–36.

870. —— INLEIDING MET BERIJMD VOTUM (Uit de preek over het Avondmaal) Ned. Proza I. 37–38.

871. —— KRISTUS' LIEFDE. (Uit dezelfde preek). Ned. Proza I. 38–39.

872. —— HET THABOR ONZER GEDACHTEN. (Uit „het blickende steenkün", Openb. II : 17). Ned. Proza I. 39–40.

873. —— HEMELSCHE ZALIGHEID. (Uit „tkersten ghelove"). Ned. Proza I. 40–41.

874. —— HELSCHE PIJN. (Uit „tkersten ghelove") Ned. Proza I. 41–42.

875. —— DEUGDEN. (Uit het vertoog van de 12 deugden, naar een Hs. van Ned. Letterk.). Ned. Proza I. 43–48.

876. —— TOESPRAAK TOT EENE KLOOSTERZUSTER. (Uit het boek van de zeven sloten). Hs. Kon. Bibl. Ned. Proza I. 33*–36*.

877. —— UIT HET VERTOOG „VAN DEN GRADE DER MYNNEN MYT VII TRAPPEN". (Uit hetzelfde) Ned. Proza I. 36*–41*.

878. —— UIT „DAT BOEC VAN DEN GHEESTELIKEN TABERNAKEL". Hs. van 1452. Kon. Boekerij. Ned. Proza. 42*–72*.

879. —— ONGELOOF. Uit de Expos. van den Tabern. De twaalf bagijnen, naar afschrift, uit Parijs, van Mr. L. Ph. C. van den Bergh. Van een goeden wil en gelatenheid. Vierderlei verzoeking. Uittreksels uit een Hs. der Kon Boek. van 1472. Ned. Proza I. 353–366.

880. DE TALENTEN. Uit een 12° Hs. van de 14de eeuw, herkomstig van het voormalige klooster der oude zusteren te Weesp. (Kon. Boek.). Ned. Proza I. 73*–74*.

881. DE TANDEN DER KERK. (Weesper Hs. Kon. Boek.). Ned. Proza I. 75*–76*.

882. HET WARE KONINGSCHAP. (Weesper Hs. Kon. Boek.). Ned. Proza I. 76*-80*.

883. HET LIJDEN KRISTI VAN JAN V. SCHOONHOVEN.† 1431. Hs. op papier, 15de eeuw, (M. v. N. L.). Ned. Proza I. 49–50.

884. HET BRUILOFTSMAAL EN DE LOFZANG VAN MARIA. Hs. op papier, 15de eeuw (M. v. N. L.). Ned. Proza I. 50–51.

885. UIT DE KRONIEK VAN HOLLAND ± 1350, door den klerk uit de lage landen, (Hs. in 4° op papier, naar het schijnt uit het laatst der 15de eeuw, uit de verz. Schinkel). Ned. Proza I. 52–61.

886. DE TIEN GEBODEN, DE ZEVEN SACRAMENTEN EN DE ZEVEN GAVEN DES GEESTES. (Hs. laatste helft 14de eeuw der Kon. Boek.). Ned. Proza I. 61, 63, 65.

887. DE SINT JANSKERK TE ROME (± 1374). Hs. Kon. Boek. Ned. Proza I. 66–68.

888. UIT EENE REIS IN HET OOSTEN (± 1398) EN HET PALEIS VAN DEN PRIESTER JOHANNES. (Uitgegeven door Dr. M. de Vries in de werken der Ver. voor Ned. Lett.). Ned. Proza I. 68–72, 72–77.

889. HET SCHAAKSPEL. Naar het Lat. van Jac. de Cessolis, in 't Ned. overgebracht door Franconis. (Hs. in 4° op perkament, van 1404, Kon. Boek.). Ned. Proza I. 77–86.

890. GESTRAFTE IJDELHEID en TIJDIG BERAAD. Naar het Lat. van Jac. de Vitriaco. (Hs. der Kon. Boek. begin 15de eeuw). Ned. Proza I. 86, 88–89.

891. DE DERTIG PENNINGEN EN DE OFFERANDE DER KONINGEN. Uit de legende van de drie koningen, (volgens een Hs. Kon. Boek., begin 15de eeuw). Ned. Proza I. 89–94.

892. SINT PATRICKS VAGEVUUR, SIMON DE TOVENAAR, KONING SALOMO. (Hs. uit de Kon. Boek., begin 15de eeuw). Ned. Proza I. 94–107.

893. VERTOGEN VAN MR. DIRC VAN DELF. Uit „die tafel van der kersten ghelove" 1404. (Hs. in fol. op perkament, van 1490, Kon. Boek.). Ned. Proza I. 107–115.

894. MARIA EN MARIENLOF. (Hs. in 12° op perkament, 1ste helft 15de eeuw, Kon Boek.). Ned. Proza I. 116–121.

895. UIT EENE OUDE KRONIEK. (Hs. in 8° op perk. en papier, 1ste helft 15de eeuw, Kon. Boek.). Ned. Proza I. 121–127.

896. UIT DE KRONIEK VAN JOA. DE BEKA, Vertaling van de Lat. Kroniek van 1350. (Hs. in folio op papier, uit verz. Schinkel). Ned. Proza I. 127–129.

897. UIT DE KLOOSTERREDENEN VAN JAN BRINCKERINCK († 1419). (Hs. in 12°, op perk. 15de eeuw, Kon. Boek.). Ned. Proza I. 129–133.

898. ROEPING EN PLICHT DER GEESTELIJKEN, EN LIEFDE TOT GOD EN DEN NAASTE. Hs. in folio op papier, v.h. Weesper Convent. Kon. Boek. Ned. Proza I. 133–135.

899. WAT KRISTUS WELGEVALLIG IS. (Uitg. Ds. van Iterson in het Arch. v. Kerk. gesch. naar Hs. van het Weesper Convent). „RICHARDUS SEIT" uit een Hs. in 12° op perk., uit het Weesper Convent. Ned. Proza I. 135–137.

900. LIEFDE TOT GOD en WIJZE RAAD. (Hs. der Kon. Boek. 15de eeuw). Ned. Proza I. 137.

901. LIEFDE TOT KRISTUS, KRISTUS' LIJDEN BETEEKEND IN DE MIS, ZWIJGEN. Voorstelling in beeldspraak uit het kristelijk vertoog van „die spieghel der volcomenheit". (Hs. op papier in 4°, 15de eeuw, M. v. N. L.). Ned. Proza I. 137–148.

902. KRISTI BESNIJDENIS. Uit de vertaling van het vertoog „van den wijngaert", van Bernard van Clairvaux († 1153). (Hs. op papier in 4°, 15de eeuw, M. v. N. L.). Ned. Proza I. 149–150.

903. EENE BELANGRIJKE BIJDRAGE TOT DE MIDDEN-NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE. Nederlandsche Gedichten uit de 14de eeuw van Jan Boendale, Hein van Aken, en anderen, naar het Oxfordsche Handschrift, op gezag van het staatsbestuur, enz. uitgegeven door F. S. Snellaert. Brussel, M. Hayez. 1869. [Maskaroen en Merlijnquestie]. (Bl. 1 Oct. '69). Ned. Sp. 1869. 331.

904. UIT „DES CONINCS SOMME", naar Laurent's „Somme le Roy" van 1279, ged. vertaald door Jan van Rode in 1408. (Hs. op perk. van 1437, verz. Schinkel). Ned. Proza I. 150–180.

905. DE ZEVEN WEGEN DER EEUWIGHEID. Uit een Ned. uittreksel uit Bonaventura's vertoog „de septem itineribus aetatis". (Hs. op perk. in 12°, uit het Weesper Convent, Kon Boek.). Ned. Proza I. 180–182.

906. HET LIJDEN DES HEEREN, OODMOED, DE LOF GODS, GOD ONZE SPIJS. (Hs. op papier in 4° (Bibl. Leiden). Ned. Proza I. 182–191.

907. BEGIN VAN SINTE FRANCISCUS' ORDE. Uit de Ned. vertaling der „Legenda S. Francisci († 1226) door Bonaventura (1261). (Hs. op papier, in 4°, M. v. N. L.). Ned. Proza I. 191–195.

908. SINT ANTONIUS' VAN PADUA († 1231) SERMOEN TOT DE VISSCHEN. (Hs. op papier in 4° (M. van N. L.; op perk. in folio Bibl. Leiden). Ned. Proza I. 196–199.

909. LEVENSWEG DES KRISTELIJKEN MENSCHEN. Uit het boekje „van den drie mijlen". (Hs. op papier en perk., in fol. van vóór 1455, Kon. Boek.). Ned. Proza I. 200–209.

910. EEN KLOOSTERSERMOEN en OORSPRONG VAN DEN DOBBELSTEEN. (Uitg. door Dr. M. de Vries in de werken der Vereeniging). Ned. Proza I. 209–215, 216–218.

911. DE ZEVEN ZAKKEN. Kristelijke legende (uit een Hs. op perk. van 1490, Kon. Boek.). Ned. Proza I. 219–220.

912. LEVENSWIJSHEID, STANDVASTIGHEID, ONZE GEDACHTEN, PAULUS' BEKEERING EN UITZINNIGHEID. (Hs. in 12°, uit het Weesper Convent, Kon. Boek.). Ned. Proza. 221–224.

913. LEGENDEN DER HEILIGEN PAULUS, MATTHEUS, SINTE ELIZABET, S. MAARTEN, MARIA MAGDALENA, MARTHA, DE H. FRANCISCUS, S. LEBUINUS. Naar het Lat. van de Aurea Legenda van Jacobus de Voragine († 1298). (Hs. in fol. op perk. van het jaar 1450, Kon. Boek.). Ned. Proza I. 225–242.

914. HUWELIJKSLESSEN VAN GEERT GROETE (1340–1384). Uit „tot een paer luydts om hoeren staet te berechten" (Hs. van 1472, Kon. Boek.). Ned. Proza I. 366-368.

915. ZEDELIJKE TOESPRAAK VAN GEERT GROETE. (naar Hs. Koninkl. Bibl.). N. archief kerkel. gesch. II. 204–307. 1854.

916. THOMAS A KEMPIS (1380–1471). VAN GOEDEN WOERDEN TO HOREN, ENDE DIE TO SPREKEN. Uitg. door J. B. Malou, (Recherches hist. et crit. sur le véritable auteur du livre de l'imitation de Jésus Christ 1848). Ned. Proza I. 243–244.

917. THOMAS A KEMPIS, VREEDZAAMHEID, EEN GOED GEWETEN, SPREUKEN. Uit het „Hoefkijn der rosen in den dal der tranen". (Hs. der 15de eeuw op perk. M. v. N. L.). Ned. Proza I. 244–247.

918. THOMAS A KEMPIS' NAVOLGING VAN KRISTUS. (Bl. 11 Sept. '74). Onze Tolk 1874–'75. 4.

919. HET VADERSCHAP DER „NAVOLGING CHRISTI" UITGEMAAKT. Lb. X. 1878. 433-444.

920. UIT J. MAUNDEVILLES REIS NAAR HET OOSTEN (1357). (Hs. op perk. in folio, eerste helft 15de eeuw. Bibl. Leiden). Ned. Proza I. 247–257.

921. UIT DE PREKEN VAN PATER BRUGMAN († 1473). (Hs. op papier in 12°, M. v. N. L.). Ned. Proza I. 257–258.

922. GEESTELIJKE LESSEN. Uit der oude vader Collatiën, oorspr. door Joh. Cassianus in het Lat. opgesteld. (Hs. in klein fol. op perk. Bibl. Leiden). Ned. Proza I. 259–262.

923. BEKEERING TER WIJSHEID, VERVAL DER KRISTENHEID, ARSENIUS' WIJSHEID. Uit „die orloye van der ewiger wijsheyt" uit het Fransch vertaald naar het Latijn van Johan van Zwaben. (Hs. op papier, in folio, 15de eeuw, Kon. Boek.). Ned. Proza I. 262–272.

924. SINT BERNARD, KRISTI KRUISHOUT, CORNELIUS EN CYPRIANUS, EUFEMIA. Uit het Passionaal, naar een Hs. van 1460, te Leiden, dat de legenden van „St. Jacobs dach in den somer totten advent" bevat. Ned. Proza I. 272–281.

925. UIT HET „BYENBOEC" VAN THOMAS VAN CANTIMPRÉ, in het Lat. geschreven voor 1263. (Hs. op papier in fol. van 1460, verz. Schinkel). Ned. Proza I. 281–296.

926. KLOOSTERWETTEN. Uittreksels der statuten van het vrouwenklooster „Belchem, buten Hoern". (Hs. in 4° op papier, verz. Schinkel) Ned. Proza I. 297–301.

927. DE WONDEREN ONZER LIEVE VROUW. De trage monnik, van drie jonge monnikjens, Mariënkrans, de drie mantels, het onreine vat, het heilige linnen, des duivels zak, Theofilus. (Hs. in 4° op papier, Kon. Boek.). Ned. Proza I. 301–315.

928. JEZUS EN DE KLOOSTERZUSTEREN. Uittreksels uit „Jhesus' collacien of sermoenen beghinnende van vastelavont tot Paschen". (Hs. in 4° op papier, M. v. N. L.). Ned. Proza I. 315–328.

929. KRISTUS DE KANSELIER, Uit het „Cancelier Boec". LOF DER KLUIS (naar Basilius den Groote † 1379), MAAGDELIJKE REINHEID. (Hs. op papier in 4° van 1472, Kon. Boek.). Ned. Proza I. 328–334.

930. UIT HET PRIEEL VAN ST. AGNES. (Hs. in 12° op papier, Kon. Boek.). Ned. Proza I. 335–340.

931. UIT EENE OUDE KRONIEK. (Hs. van 1476 Bibl. Leiden). Ned. Proza I. 340–343.

932. NATUURKENNIS DER 13de EEUW. Uit een vertoog over de natuur van broeder Thomas en broeder Aernt, leekebroeder en leesmeester der minnebroeders te Utrecht. (Hs. 14de eeuw in 4°, op perk. Bibl. Utrecht). Ned. Proza I. 344–351.

933. ALEXANDER. Uit „Alexanders boeck ende sijn legende". (Hs. 15de eeuw, verz. Alberdingh Thijm). Ned. Proza I. 351–353.

934. SPREEKWOORDEN. Ned. Proza I. 369.

935. MARIEKEN VAN NIJMEGEN, eene Nederlandsche volkslegende uit de 16e eeuw, met inleiding, woordverklaring en aanteekeningen. (Herdruk der uitgave van Hermen van Borculo te Utrecht 1608). Den Haag, Nijhoff 1854.

936. ONUITGEGEVEN VERZEN VAN NOYDEKIN, PIETER VREUGDEGAAR, JAN VROUWENTROOST, JAN VAN GULICK, AUGUSTIJNTJEN VAN DORDRECHT EN ANDEREN (uit het Haagsche Hs. no. 721). D. War. VII, 370–399, VIII, 73–88, IX, 6–25 en 142–157, 1866, 1869 en 1871.

937. ZEDELIJKE GISPINGEN, ENZ., DE TREURIGE MUZIKANT, VAN LIDEN, VAN DEN PLUCTEN SPOERWAER, VROUWE VENUS BIECHT [als boven]. D. War. VII, 376–390.

938. LIJD DEN TIJT [als boven]. D. War. VII, 391–394.

939. DE VERLATEN JONKVROUW [als boven]. D. War. VII, 394–399.

940. ALLERLEI ELLENDIGEN: ICK QUAM DAER IC GROET WONDER SACH [als boven]. D. War. VIII. 73–75.

941. NIEMANT TER WERELT SONDER DAT [als boven]. D. War. VIII. 75–77.

942. BELOONDE RIDDERDEUGD: EYN HOGHE GHEBOREN MAGHET [als boven]. D. War. VIII. 78–83.

943. MINNEKLACHTEN [als boven]. D. War. VIII. 83–86.

944. ORLOF. IC CLAGE DIR, ZURE WINTER CALT [als boven]. D. War. VIII 86–88.

945. EEN JAMMERLIKE CLAGE. [als boven] D. War. IX, 6–25.

946. HEER ERENTRIJK [als boven]. D. War. IX. 142–157.

947. TEXTCRITIEK I—V: Roman van Limborch, X Goede Boerden, Barlaäm en Josafat, Reinoutfragmenten- Taal- en L. bode I. 144–149. 1870.

948. HET BAGIJNTJEN VAN PARIJS. (mnl. gedicht, naar een 12° boekjen, druk van 1490, in de Konink. Boekerij in den Haag). (Leiden, Mei 1853). A. K. & Lb. 1853. II. 50–55.

949. DISCHREGELEN en TWAALF BESCHEIDEN VRAGEN BEANTWOORD. (Medegedeeld uit 12° boekje der Kon. Boekerij). (Leiden, 1 Febr. 1851). A. K. & Lb. 1851, 66–72 en 87–89.

950. OUDE RIJMEN, (uit een langwerpig handschriftjen van de 15de of 16de eeuw, dat behalve de onlangs meegedeelde Dischregelen enz. bovenst. rijmen inhoudt. Kennisneming en gebruik danken wij den hoogleeraar Tydeman, die er de eigenaar van is). (Leiden, 21 Febr. 1851). A. K. en Lb. 1851, 147–149.

951. GHEESTELIJKE LIEDEKENS VAN TEUNIS HARMSEN VAN WERVERSHOEF EN ZUSTER BARTJEN VAN UTRECHT. (Leiden, Febr. 1850). A. K. en Lb. 1850, 137–143 en 166–176.

952. VOLKSBOEKEN. Deutsche Volksbücher, herausgegeben von R. Müldener. I. Till Eulenspiegel, Leipzig 1872. De vier Heemskinderen met inleiding en aanteekeningen, uitg. door Dr. J. C. Matthes, Wolters 1872. Ned. Sp. 1872. 276.

953. EEN LICHT DER ROOMSCHE WERELD VAN DE 15de EEUW DOOR EEN DUISTERLING DER ONROOMSCHE VAN DE 19de VERHEERLIJKT. Johan Wessel Ganzevoort op het negendehalve eeuwfeest zijner geboorte herdacht, door P. Hofstede de Groot. Groningen. P. Noordhoff. 1871. Lb. IV. 4. 1871. 605–608.

a. 2. LIEDEREN

954. NEDERLANDSCHE BAKER- EN KINDERRIJMEN. 1ste, 2de, 3de en 4de druk. Leiden, A. W. Sijthoff, 1872, 1872, 1874, 1874.

955. BOEKBESREKING. Nederlandsch Liederboek, 1ste en 2de bundel. Leiden en A'dam. 1850.

956. NEDERLANDSCH LIEDEBOEK. 's-Gravenhage, P. H. Noordendorp, 1850.

957. NIEUW NEDERLANDSCH LIEDEBOEK. Leyden en Amsterdam. J. H. Gebhard & Co. 1851.

958. EEN WOORD OVER KIESCHHEID OP 'T GEBIED VAN KUNST EN POËZIE. [Naar aanleiding der uitgave van het Nederlandsch Liederboek II, Amsterdam 1851]. A. K. & Lb. 1851, 281–282.

959. HERSTEL VAN EEN JAMMERLIJK BEDORVEN NEDERL. VERSREGEL. (Leiden, 7 Sept. 1851). A. K. & Lb. 1851. II, 214–224.

960. BOEKBESPREKING. Nederlandsch Liederboek. Met het motto: Hier zijn rozen van soeter roken". 's-Gravenhage. P. H. Noordendorp. 1850.[1]) Vad. Lett. 1851. I. 609–614.

[1]) Niet getekend, schijnt toch naar de stijl van v. V. te zijn.

961. LIED. EEN WALVISCH IN DE BOOMEN. Nav. XXIII. 447. 1873.

962. WILHELMUS. A. K. & Lb. 1851. I, 87–89.

963. WILHELMUSLIED. Nav. XIII. 20. 1863.

964. HET WILHELMUS ALS VOLKSLIED (naar aanleiding van een artikel van Alb. Thijm in 294) (H. 12 Febr. '83) Amst., 12 Febr. 1883. [Ook reeds Dev. Wbl. 23 Sept. 1868.]

965. NEDERLANDSCHE GESCHIEDZANGEN, naar tijdsorde gerangschikt en toegelicht. 1ste bundel 863–1572. Amsterdam, Fred. Muller. 1852. 2de deel 1572–1609. 1852. 2de dr. 1864.

966. JAN ROELANT'S LIEDBOEK. (Weimar, 5 Nov. 1854). A. K. & Lb. 1854. 378.

967. KORTE NEDERLANDSCH-LETTERKUNDIGE NALEZING OP LOMANS UITGAVE VAN VALERIUS' GEDENCKCLANCK. Ned. Sp. 1871. 383.

968. IN ZAKE PROF. LOMANS VALERIUS. Ned. Sp. 1871. 411.

969. EEN ONUITGEGEVEN LIEDEBOEK. [te Hamburg aanwezig liedeboek, bevattende verzen van 1609–1630]. Ned. Sp. 1878. 266.

970. GEUZEN BANKET. Nieuw Geusenliedboek, versierd met vele schoone oude refereinen en liedekens, enz. uit verschillende uitgaven op nieuw bijeenverzameld door H. J. van Lummel, Utrecht. J. J. Kemmer afl. 1. 1872. (Bl. 28 Maart '72). Ned. Sp. 1872. 117.

971. GEUZENLECTUUR. Nieuw Geuzenliedboek, enz. uit verschillende uitgaven op nieuw bijeenverzameld door H. J. van Lummel. Utrecht. J. J. H. Kemmer, afl. 2 en 3. (Utr. '72). Ned. Sp. 1873. 154.

972. EEN NEDERLANDSCH LIEDEBOEK. Frans de Cort. Zingzang. Brussel, druk van J. Nijs, 1866. Lb. II. 1867. 24–34.

973. BOEKBESPREKING. Loverkens. Altniederländsche Lieder von Hoffmann von Fallersleben. Göttingen, Dietrichsche Buchhandlung. (18 Oct. 1852). A. K. & Lb. 1852, II, 328–331.

a. 3. TONEEL

974. HET VADERLANDSCH KLUCHTSPEL VAN V. VL. AANGEKONDIGD. Ned. Sp. 1878. 389.

975. HET NEDERLANDSCHE KLUCHTSPEL. 1ste druk, Kruseman, Haarlem, 1851–1852. 2de verm. druk, 1ste deel 14de–16de eeuw. 1878. 2de deel 17de eeuw, 1ste ged. 1880. 3de deel 17de en 18de eeuw. 1881. Haarlem, W. C. de Graaff.

976. 'S WERELDS BESTAAN, zinnespel van Cornelis Everaert, naar zijn onuitgegeven eigen handschrift. Amsterdam, 1855.

977. EEN SPEL VAN ZINNE VAN CORNELIS EVERAERT. [Tspel van den hooghen Wijnt ende zoeten Reyn, ghemaect bij C. E., ter eeren van Kaerle onsen Keyser, als den Conync van Vranckerijcke ghevanghen wierde voor Pavyen, a° 1525, ende verscreven bij mij Corn. a° 1528. naar een Hs. uit de Bourg. boekerij te Brussel]. Janssen en v. D. Bijdr. V. 226. 1860.

978. TSPEL VAN TILLEGHEM, DOOR CORNELIS EVERAERT. Janssen en v. D. Bijdr. VI. 226–236. 1861.

979. ESBATEMENT VAN SCAMEL GHEMEENTE ENDE VAN TRIBULACIE, door Cornelis Everaert. Janssen en van D. Bijdr. VI. 1863.

980. ONUITGEGEVEN REDERIJKERSSPELEN. I. TAFELSPEL VAN DE WIJNKAN EN DE PISPOT. UIT „TROUW MOET BLIJCKEN". Lb. V. 1872. 461–474.

981. DRIE TAFELSPELEN UIT „TROUW MOET BLIJCKEN". I. VAN EEN KWAKZALVER EN EEN BOER, II. BRUILOFTSSPEL, III. VAN EEN LANTMAN, MET EEN KORF MET EIEREN. D. War. X. 1874. 105–135.

982. EEN VOORLOOPER VAN JAN SALIE. [Jan Sul in de klucht van die naam, hier door v. Vl. herdrukt]. Lb. VI. 1873. 325–349.

983. JAN SALIE. Eene Nutslezing uit de verkiezingsdagen. [Herkomst van de naam en eerste opvoering in de „Klucht van Jan Salie" van W. Dz. Hooft 1633]. Lb. II. 1867. 1–23.

984. EEN NEDERLANDSCHE ROMEO EN JULIET. J. Struys: Romeo en Juliette. Ghespeelt op de Amsterdamsche Camer, op kermis A° 1634. t' Amsterdam van Dirk Cornz. Houttraeck, Boeckvercooper op de Nieuwe Zijds Kolck, in 't Bourgoenscruys, anno 1634. IJselkout. 1855. 123–128.

985. DE BRUILOFT VAN KLORIS EN ROOSJE. [Auteur D. Buysero]. (Bl. 3 Nov. '73). Ned. Sp. 1873. 354.

986. SAARTJEN JANS EN HARE GESCHIEDENIS. IJselkout. 1855. 129–160.

b. 16DE EEUW

987. LEVENSMANIEREN, naar een handleiding der XVIe eeuw, (Dev. Maart 1862). D. War. VI. 1864. 337–61.

988. PAPE VAN CALENBERGHE. [Figuur uit het Narrenbuch, Frankfort 1550.] Nav. XXVIII. 523. 1878.

989. MARNIX VAN SINT ALDEGONDE'S WENKEN OVER OPVOEDING, naar het oorspr. hs. der Borgondische boekerij. [Ratio instituendae juventutis]. (Dev. Aug. 1855). Vad. Lett. 1855. II. 729–747.

990. REDERIJKERSKAMER IN LIEFD' BLOEYENDE. Nav. XX. 31. 1870.

991. DIRK VOLKERTSZ. COORNHERT EN ZIJNE ZEDELEER D. V. Coornhert en zijne wellevenskunst. Hist. ethische studie door Dr. ten Brink. Amsterdam. Gebroeders Binger 1860. (Dev. 25 Mei 1861). Ned. Sp. 1861. 178.

992. EENE BIJDRAGE TOT COORNHERTS BRIEVENBOEK, uit de boekerij der doopsgezinde gemeente te Amsterdam. (H., 7 Dec. 1877). Stud. en Bijdr. IV. 141. 1878.

c. 17DE EEUW

993. BLOEMLEZING UIT DE NED. PROZASCHRIJVERS DER 17de EEUW, 2de HELFT. Arnhem, I. A. Nijhoff 1870.

994. BOEKBESPREKING. Poezy van Casper van Baerle, bijeenverzameld en met eene levensbeschrijving diens dichters vermeerderd, door Mr. P. S. Schull, advocaat te Dordrecht. Ter boekdrukkerij van J. van de Velde Olivier. 1835. (26 Sept. 1852). A. K. & Lb. 1852, II, 234–238.

995. PERIOSTA. [Zangstukje uit „Apollo oft Gesangh der Muzen, Amst. bij Dirk Pietersz. in de witte Pers 1615, liederboek, ingeleid door Bredero]. Nav. XVI. 170. 1866.

996. UIT BROEKHUIZENS KRIJGS- EN VERDER LEVEN. Ned. Sp. 1881. 389.

997. BROEKHUIZENS DIDO. 11 Oct. '81. Ned. Sp. 1881. 403.

998. PORTRETTEN: JOH. BROSTERHUISEN. (Dev., Sept. 1857). Ned. Volksalm. 1858, 80.

999. JACOB VAN DER BURGH. D. War. V. 211–255. 1860.

1000. VADERLIJKE RAADGEVINGEN VAN CASAUBONUS. (Uit de boekerij der Remonstr. kerk te Amsterdam). (25 Febr. 1853). A. K. & Lb. 1853, I, 163.

1001. CASAUBONUS' BRIEFJEN AAN ZIJN ZOON. A. K. & Lb. 1853, I, 290.

1002. AANKONDIGING VAN ZIJN EIGEN WERK: Alle de werken van Jacob Cats, bezorgd door Dr. J. van Vloten. Eerste en tweede deel, 1e tot 8e aflevering. Zwolle, Erven Tijl 1855-1862. (Dev., 1 Dec. 1857). A. K. & Lb. 1857, 394.

1003. JACOB CATS: ALLE DE WERCKEN, eerste en tweede deel. enz. Zwolle, Erven Tijl 1855–1862.

1004. MEDEDEELING [betreffende Cats' eigen exemplaar van zijn „Spiegel van den ouden ende nieuwen tijdt" 1632]. (Deventer, 22 Oct. '61) A. K. & Lb. 1861, 370.

1005. AL DE WERKEN VAN JACOB CATS. Met een levensberigt van den dichter. Schiedam, H. A. M. Roelants. 1873–1876.

1006. IDEM. Volksuitgave. Schiedam, H. A. M. Roelants 1870.

1007. GROOTVADER CATS. Ned. Volksalm. 1863.

1008. WIE IS DE DICHTER DER AMSTERDAMSCHE „VERTROOSTING" OVER DEN DOOD VAN WILLEM II. [volgens v. Vl. is het Pieter de Groot]. Ned. Sp. 1875. 162.

1009. ADRIAAN HEEREBOORD. (Adr. H. Meletemate philosophica; id. altera Lugduni Bat. ex off. Franc Moyardi 1659. — Factum ofte gerechtigheit van de huisvrouwe van Adr. H. — Naackte ende nodige verdediging van de eer ende het leven van Adr. H. Brief van Adr. H. gezonden aen sijne huisvrouw. — Antwoord op de verded. van Adr. H. — Collyrium ofte costelijke ooghsalve. Lacoustens nootw. vernederinghe, enz.). IJselkout, 1855. 65–102.

1010. DANIEL HEINSIUS OF BAUDIUS? Nav. XXIII. 338. 1873.

1011. BERIGT VAN INTEEKENING op eene nieuwe, herziene en verbeterde uitgave der brieven van P. Cz. Hooft, met opheldering en aanteekeningen voor Taal, Geschiedenis en Letteren. (Leiden, Dec. 1852). A. K. & Lb. 1853, I, 1–3.

1012. AANVRAGE [om briefjes van Tesselschade, ten bate van zijn uitgave van Hooft's brieven] A. K. & Lb. 1853, I, 37.

1013. HOOFT'S: DICHTBRIEF AAN DE KAMER „IN LIEFDE BLOEIENDE" IN ZIJN OORSPRONKELIJKEN VORM. (Leiden, Mei 1851). A. K. & Lb. 1853, I, 386–391.

1014. HOOFT'S „SCHIJNHEILIGH" uitg. door Dr. J. v. Vl. en J. A. A. Th. (Bl. 15 Oct. 1855). D. War. 1855. Dl. II. 196, 431.

1015. P. C. HOOFT'S BRIEVEN; (1600–1647, vier dln.). Nieuwe, vermeerderde, en naar den oorspronkelijken text herziene uitgave; met toelichting, aanteekeningen en bijlagen. I. 1600-1629. te Leiden bij E. J. Brill 1855. II. 1630–1634 (1856), III. 1634–1640 (1857), IV. 1640–1647 (1858).

1016. DE BERIJMER VAN HOOFT'S „SCHIJNHEILIGH". (D. 22 Oct. 1856). D. War. III. 1857. 180.

1017. GEDICHTEN VAN P. C. HOOFT. Nav. XIV. 364. 1864.

1018. AANTEEKENINGEN OP HOOFT. Nav. XIX. 618. 1869.

1019. P. C. HOOFT'S WARENAR EN SCHIJNHEILIGH met inleiding en aanteekeningen. (Kleveroord, 23 Nov. 1868). Schiedam, H. A. M. Roelants 1869. [Klass. letterk. Panthéon].

1020. HOOFT'S WARENAR EN GEERTRUI. Ned. Sp. 1875. 22.

1021. HOOFT-GEHASPEL. [Kritiek op de plannen van Warenar-opvoering ter gelegenheid van de Hooftfeesten]. Lb. XII. 1880. 269–271. Zie ook no. 61.

1022. BOEKBESPREKING. Nadere bijzonderheden betreffende Const. Huygens en zijne familie alsmede eenige door hem vervaardigde, doch onuitgegeven dichtstukjes, medegedeeld door A. D. Schinkel. Niet in den handel. Gedrukt honderd vijf en twintig exemplaren, 1851. (Leiden, 17 Aug. 1852). A. K. & Lb. 1852, II, 133–136.

1023. CONSTANTIJN HUYGENS EN DE PATERS JEZUITEN, door Dr. J. van Vloten en C. Grave le Grelle met noten van Alberdingk Thijm. (Dev. 1858). D. War. IV. 462–473. 1858.

1024. CONSTANTIJN HUYGENS: KORENBLOEMEN, Nederlandsche Gedichten van Constantijn Huygens. etc. met inleiding en aanteekeningen. Schiedam, H. A. M. Roelants [Klassiek Letterkundig Panthéon 8 deeltjes]. 1865–79.

1025. UIT DE VERZAMELING VAN HUYGENS' HANDSCHRIFTEN EN BRIEVEN IN DE ACADEMISCHE BIBLIOTHEEK TE LEIDEN. D. War. VIII. 483–552. 1869.

1026. HOE EEN OUD-HOLLANDER VOOR ZIJN ZOON WIST TE VRIJEN (1623). [De oude Chr. Huygens voor zijn zoon Maurits bij de latere vrouw van Constantijn: Suzanne van Baerle]. Ned. Sp. 1870. 475.

1027. AAN DE REDACTIE VAN DE SPECTATOR [Omtrent Loffelts vragen en bedenkingen over Huygens en Donne; over de onzinnigheid om het hs. van het Oeralindabok uit te geven]. (Bl. 23 Oct. '71). Ned. Sp. 1871. 335.

1028. TWEEDERLEI ECHTBESPIEGELING EN HUWELIJKS-KOUT; EEN VRAAGPUNT VAN TUCHT EN SMAAK. [Bilderdijks huwelijksverzen en Huygens in Hofwijck; Annie Besant's Political Status of Women]. Lb. X. 1878. 553–600.

1029. EEN KAMPER NIEUWJAARSDICHT VOOR HET JAAR 1631. (Leiden, Aug. 1852). A. K. & Lb. 1852, II, 133–136.

1030. KAMPER NIEUWJAARSDICHTEN VAN HET JAAR 1700. (Deventer, 15 Dec. 1854). Overijss. Alm. 1855. 254.

1031. BOEKBESPREKING. Het beeld van Dirk Rafelsz. Kamphuysen in de lijst van zijn tijd, de dagen der Dordtsche Synode, door Chonia. Twee deelen, 's-Hertogenbosch, Gebr. Muller 1853. (Leiden, 10 Maart 1853). A. K. & Lb. 1853, I, 214–220.

1032. D. Rz. KAMPHUYSEN. (Leiden, Maart 1853). Vad. Lett. 1853. II. 229–254.

1033. TWEE ONUITGEGEVEN BRIEVEN VAN KAMPHUYSEN. I. Aan Ruarus, II. Aan Cornelis Geesterano. A. K. & Lb. 1853, I, 309–310 en 323–329.

1034. D. R. KAMPHUYZEN. Uitgelezen stichtelijke rijmen, met een inleiding over het leven en karakter des dichters. Klass. Letterk. Pantheon. Schiedam, H. A. M. Roelants. 1861.

1035. KAMPHUYZEN (als schilder). Nav. XIV. 47. 147. 1864.

1036. GEDICHTEN AAN KAMPHUYZEN TOEGESCHREVEN. Nav. XIV. 364. 1864.

1037. JAN LUYKENS DUITSCHE LIER. Klass. Letterk. Pantheon 2. Schiedam, H. A. M. Roelants, 1860 of 1863.

1038. CORNELIS MAERTZ. Ter inleiding en aankondiging van den herdruk zijner gedichten, te Amsterdam, bij Fred. Muller, 1851. Kunstkr. XII. 170. 1851.

1039. GEDICHTEN VAN CORNELIS MAERTZ., Huisman en Oud-Ouderling te Hoogkarspel. Te Amsterdam, bij Fred. Muller. 1852.

1040. EEN VIERTAL BRIEVEN VAN ARNOLD MOONEN (1702). Overijss. Alm. 1855. 244.

1041. PASSCHIER DE FIJNE, naar zijn leven en geschriften, uit gedrukte en ongedrukte stukken. 's-Hertogenbosch, Gebr. Muller. 1853.

1042. ANTIKRITIEK [brief aan Mr. J. M. van der Kemp naar aanleiding van diens kritiek in de Boekzaal op Passchier de Fijne]. (Augustus 1854). Vad. Lett. 1854. II. 541–545.

1043. UIT HET LEVEN VAN PASSCHIER DE FIJNE. Lectuur v.d. Huisk., I. 97, 151. 1854. II. 95, 241, 249, 277. 1856.

1044. HET LEVEN EN DE UITGELEZEN DICHTEN VAN JAC. REVIUS. Schiedam, H. Roelants, 1863.

1045. HET LEVEN EN DE UITGELEZEN DICHTEN VAN JOH. STALPAERT VAN DER WIELE. Klass. letterk. Panthéon. Schiedam, H. Roelants. 1865.

1046. STARTER'S „FRIESCHE LUSTHOF" naar de 6de druk. Utrecht, L. E. Bosch & Zoon. 1864.

1047. HISTORISCHE AANTEEKENINGEN OVER LETTERKUNDIGEN EN KUNSTENAARS. VII—XI Govert van Kampen (Govert Flinck), D. War. VII 91. De Rijmer der „Klachte van J. Jansz. Starter over zijn dertel en ontuchtig liedboek. VII. 92. De Roemster van den Amstel. VII. 274. De Rijmer van J. J. Starters Klachte (II). VII. 276. Daniël Heins. VII. 277. 1866.

1048. ROEMER VISSCHERS UITGELEZEN BRABBELING. Amsterdam. Fred. Muller. 1851.

1049. BOEKBESPREKING. Gedichten van Anna Visscher en Maria Tesselschade Visscher. Utrecht, L. E. Bosch & Zoon. 1851. (Leiden 13 Aug. 1852). A. K. & Lb. 1852, II, 115–122.

1050. INLEIDING tot A. D. Schinkel's Honderd Christelijke Zinnebeelden naar Georgette de Montenay, door Anna Roemers Visscher, uitg. naar het oorspr. Hs., 125 ex., niet in den handel. Leiden, 1854 [7 blz.]

1051. IETS OVER TESSELSCHADE'S GEDICHT: DE BESTE TONG DIE STEMMEN SMEEDE. (Dev., 12 Nov. 1855). A. K. & Lb. 1855, 385.

1052. TWEE ONUITGEGEVEN BRIEVEN VAN VONDEL. I. aan de Groot, II. aan Joh. Antonides van der Goes. A. K. & Lb. 1855, 337.

1053. VONDELS EENVOUD. Feestelijke toespraak, gehouden te Deventer in Dec. 1858 en uitgegeven ten voordeele van 't op te richten standbeeld des dichters. Amsterdam, Gebr. Binger, 1862 [22 blz.]

1054. J. VAN VONDELS VOLLEDIGE DICHTWERKEN. Naar tijdsorde gerangschikt en in de hedendaagsche spelling uitgegeven. Met inleiding en aanteekeningen. 2 dln. Schiedam, Roelants, 1863–1866.

1055. NADRUK ? Een bevreemdende vraag kortelijk beantwoord. [proces Van Vloten–Roelants tegen van Lennep–Binger inzake Vondeluitgave]. Vliegend blaadje (Dev., 2 Mei 1863).

1056. NADRUK ? Een onderhoud met den rechter. Vliegend blaadje (Dev., 21 Juni 1863). [Zie ook 1180].

1057. HOOFT EN VONDEL. Nav. XIII, 110. 1863.

1058. GENEALOGISCHE AANTEEKENINGEN OVER VONDEL. D. War. VI, 136. 1863.

1059. BIJ WIE IS VONDEL'S DOCHTER TE KEULEN OPGEVOED ? (Dev., 14 April 1861). D. War. VII. 141. 1864.

1060. DEN HEER MR. A. BOGAERS. Taalg. VI. 58. 1864.

1061. GERMANISMEN EN WOORDVERKLARING BIJ VONDEL, VRIENDSCHAPPELIJK ANTWOORD AAN MR. A. BOGAERS. (Dev., 12 Mei 1864). Taalg. VI. 101. 1864. [Zie ook 786–788].

1062. WOORDVERKLARING IN VONDEL. (Dev., 4 Nov. 1864). Taalg. VI. 298. 1864.

1063. EEN PAAR ONNOOZELE VRAGEN BEANTWOORD. [Vrager uit Geervliet vraagt voorlichting bij de uitgave „Leeuwendalers" in Nederlandsche Klassieken]. Lb. V. 28–32. 1872.

1064. VONDELS GEBOORTEHUIS. Joost van de Vondel und sein Geburtshaus „zur Viole" in Köln, von J. J. Merlo. (Annalen für den Niederrhein, 1871). Ned. Sp. 1872. 159.

1065. MEVROUW SCHNEIDER'S PLANNEN OMTRENT HET GEBOORTEHUIS VAN VONDEL. (Bl. Febr. '74). Ned. Sp. 1874. 94.

1066. VONDEL'S HEKELDICHTEN TOEGELICHT. Historische en bibliografische beschouwing van Vondels Hekeldichten, door G. Penon, Groningen. 1874. (Bl. 23 Sept. 1874). Ned. Sp. 1874, 334.

1067. VONDEL-ALMANAK. Nederl. Volkskalender. Haarlem, W. C. de Graaff 1876.

1068. EEN DUITSCHER IN DE GRENZBOTEN OVER VONDEL. II. Ned. Kb. 1876. 61.

1069. PROF. MOLTZER, ZUS ERNESTIEN EN DE VONDEL-ALMANAK; EEN ERNSTIG WOORDJEN TOT PROFESSOR. [Prof. M. verkiest Zus Ernestiens Dickens-almanak boven de Vondel-almanak van v. Vl.]. Ned. Kb. 1876. 31.

1070. VONDEL EN BILDERDIJK, als vertalers van Sofokles' Koning Oedipus. Euphonia 1876.

1071. WORDING EN BELOOP DER VONDELFEESTEN, WAARDIG HERDACHT. Lb. XI. 1879. 81–100.

1072. NAPRET DER VONDELFEESTEN. Herinnering aan de Vondelfeesten van 5 Febr. 1879. Bijeenkomst bij J. W. Brouwers, Pastoor te Bovenkerk. (13 Aug. 1880.) Lb. XII. 1880. 133–140.

1073. VONDELS TREURSPELKUNST. Ned. Sp. 1882. 117.

1074. WAAROM VONDELS JEPTHA ALS TREURSPELHELD MISLUKT IS. Ned. Sp. 1882. 290.

1075. J. VAN VONDELS TREURSPELEN. Met inleidend schrijven en historische toelichting. Schiedam, H. A. M. Roelants.

1076. J. VAN VONDELS GESCHIED- EN HEKELDICHTEN, Met inleiding en toelichting van J. van Vloten. Schiedam, H. A. M. Roelants. 1883. I. Palamedes of vermoorde onnoozelheit. Hekelend treurspel. II. Gijsbrecht van Aemstel. III. De Leeuwendalers (Lantspel).

d. 18DE EEUW

1077. BLOEMLEZING UIT DE NEDERLANDSCHE PROZASCHRIJVERS DER 18de EEUW; naar tijdsorde gerangschikt en biografisch toegelicht. Arnhem, I. A. Nijhoff. 1871.

1078. BLOEMLEZING UIT DE NEDERLANDSCHE DICHTERS DER 18de EEUW; naar tijdsorde gerangschikt en biografisch toegelicht. Arnhem, I. A. Nijhoff 1871.

1079. VAN ALPHEN'S KINDERGEDICHTEN. [Een paar van v. A's voorbeelden : kindergedichtjes van de Duitser C. F. Weisse : Lieder für Kinder]. (Dev. Febr. 1857). A. K. & Lb. 1857, 99.

1080. UIT VAN ALPHEN'S STUDENTENTIJD. Emmerik, 5 Oct. 1768. Lb. IV. 3. 1870. 439–456.

1081. UIT BELLAMY'S NAGELATEN BRIEVEN EN PAPIEREN. Archief van het Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen III. 3de stuk, 121. Middelburg, Altorffer 1878.

1082. BOEKBESPREKING. Geschiedenis des vaderlands door Mr. W. Bilderdijk; uitgegeven door Prof. H. W. Tydeman. Dertiende deel, eerste stuk. Amsterdam bij J. de Ruyter 1851; (Leiden, 3 Jan. 1853). Vad. Lett. I. 65–83 en 120–127. 1853.

1083. CLOTILDE. [Over Bilderdijk's vertaling naar een zgn. 15de eeuws Frans dichtstuk van Clothilde de Surville, dat echter een 18de eeuwse mystificatie is]. Nav. XIII. 304. 1863.

1084. UIT BILDERDIJKS LEVEN (1807–1813). Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met Mrs. M. en H. W. Tydeman, 1807–1831. Eerste deel, Sneek, van Druten en Bleeker. 1866. Lb. II. 1867. 397–420.

1085. Mr. WILLEM BILDERDIJK, OP ST. ANNENDAG BEKEKEN. [betr. een studie van Thijm over Bilderdijk, in de Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken, voor 1868]. (Dev., Dec. 1867). Nav. XVIII. 7. 1868.

1086. UIT BILDERDIJKS LEVEN EN HAAGSCHE STEENPLAATSING NA ZIJN DOOD. Lb. III. 1868. 577–611.

1087. BLOEMLEZING UIT DE DICHTWERKEN VAN MR. W. BILDERDIJK. Naar tijdsorde gerangschikt en in verband gebracht met zijn leven en brieven. Leiden, Deventer, D. Noothoven van Goor, A. ter Gunne. 1869.

1088. NOG WAT OVER BILDERDIJK. Lb. IV. 1870. 72–86.

1089. NOG WAT OVER BILDERDIJK. Lb. IV. 1870. 224–235.

1090. NOG WAT OVER BILDERDIJK. Simon Gorter's beoordeeling van Mr. Willem Bilderdijk. Een woord van teregtwijzing door J. D. van der Plaats te Sneek, bij J. J. Wiarda, 1870. Lb. IV. 1871. 236–246.

1091. FEITH DOOR BILDERDIJK GESCHETST. Lb. IV. 1871. 577–579.

1092. MEVROUW VAN HEUSDE. [Katharina Wilhelmina Bilderdijk–Schweickhart]. (Bl. 15 Oct. '72). Ned. Sp. 1872. 332.

1093. MR. W. BILDERDIJKS EERSTE HUWELIJK, naar zijne briefwisseling met Vrouw en Dochter. 1873.

1094. EEN REQUISITOIR. [Busken Huet over Bilderdijks eerste huwelijk]. Lb. VI. 1873. 413–430.

1095. BILDERDIJK EN ZIJN FLORIS V, DOOR DOUWES DEKKER BEVIT. Lb. VI. 1873. 431–461.

1096. SPITSVONDIGE OORDEELKUNDE. [Pierson over Bilderdijks eerste huwelijk]. Lb. VI. 1873. 610–615.

1097. BUSKEN HUET EN BILDERDIJKS EERSTE VROUW. Lb. VII. 1874. 148–153.

1098. A. S. KOK EN BILDERDIJKS FLORIS V. Lb. VII. 1874. 154–156.

1099. RAU'S OPMERKINGEN OVER BILDERDIJKS ONDERGANG DER EERSTE WERELD. Het ontwerp van Bilderdijks Epos, door Mr. S. J. E. Rau. Leiden, E. J. Brill, 1870.(Haarlem, 27 Julij '77). Ned. Sp. 1877. 255.

1100. EEN NEDERLANDSCH DICHTVORST ONTTROOND. Mr. Willem Bilderdijk, door Dr. Jan ten Brink verschopt. Lb. X. 1878. 27–42.

1101. P. BURMANS VERZEN OVER DE INENTING. Ned. Sp. 1871. 270.

1102. JUSTUS VAN EFFEN EN ZIJN JONGSTE LEVENSBESCHRIJVER. Justus van Effen, geschetst in zijn leven en werken. Bijdrage tot de gesch. der letterk. in de 18de eeuw, door Dr. W. Bisschop. Uitgeg. door het Prov. Utr. Genootschap 1859. (Dev., Febr. 1860). Ned. Sp. 1860. 132.

1103. BLOEMLEZING UIT DEN HOLLANDSCHEN SPECTATOR VAN JUSTUS VAN EFFEN; met een inleidende levensschets uitgegeven. Schiedam, H. A. M. Roelants 1872. 4 dltjes. Klass. Letterk. Pantheon.

1104. EEN BIBLIOGRAFISCH MISVERSTAND, [over de bloemlezing uit van Effen's Spectator] (Bl. 3 Sept. '73) Toekomst 1875, 449.

1105. EEN GEESTELIJK WOELWATER DER 18de EEUW. [Petrus Hofstede, 1716–1803, predikant te Rotterdam.] Lb. III. 1868. 321–421.

1106. LEVEN EN WERKEN VAN WILLEM EN ONNO ZWIER VAN HAREN. Deventer, A. ter Gunne, 1871–'73.

1107. MARIA CRULLERS EN ECHTGENOOT; BIJDRAGE TOT DE NEDERLANDSCHE ZEDENKENNIS DER 18de EEUW, EN DE LIJDENSGESCHIEDENIS VAN EEN EDEL DICHTER. [Willem van Haren]. Lb. V. 1872. 81–114.

1108. EEN EDELMAN ONDER PLOERTEN; BIJDRAGE TOT DE NEDERLANDSCHE ZEDENKENNIS DER 18de EEUW, EN TER LOUTERING DER NAGEDACHTENIS VAN EEN VOORTREFFELIJK DICHTER. [Onno Zwier van Haren]. Lb. V. 1872. 158–160.

1109. HUET'S BEGRIP VAN ONPARTIJDIGHEID IN ZAKE ONNO ZWIER VAN HAREN. Lb. VII. 1874. 242–252.

1110. BUSKEN HUET EN ONNO ZWIER. (Bl. 28 Juny '75.) Ned. Sp. 1875. 226.

1111. ONNO ZWIERS BRIEVEN AAN HEERKENS. Lb. IX. 1877. 546–566.

1112. ONNO ZWIER VAN HAREN. WILLEM DE EERSTE, Treurspel, met inl. en aant. Klass. letterk. Pantheon, Thieme, Zutphen.

1113. DE POST VAN DEN HELICON I, II, III. Bijdrage tot de kennis der Nederlandsche Letteren in het laatst der vorige eeuw. Ned. Sp. 1860. I. 26, II. 329, III. 373.

1114. JOHANNES KINKER MISDUID. Mr. Johannes Kinker; door Jhr. B. H. C. K. van der Wijck, hoogleeraar te Groningen; 2de verm. druk. Groningen, J. B. Wolters 1864. Lb. I. 1866. 157–171.

1115. STEVIGE KOST UIT DE VORIGE EEUW. Kant, kritiek der zuivere rede. Proeve eener opheldering daarvan door Mr. Joh. Kinker. Groningen, L. van Giffen, 1872. (Bl. 30 Nov. '73). Ned. Sp. 1873. 387.

1116. PARODIE OP FEITH'S ALRIK EN ASPASIA. [Kinker] Nav. XXVII. 327. 1877.

1117. VERSPREID EN ONUITGEGEVEN DICHT EN ONDICHT VAN KINKER, naar tijdsorde gerangschikt en toegelicht. (De Eigenbaat — Orosman de kleine — Alrik en Aspasia — De Post van den Helikon — Machteld van Velzen). Haarlem, W. C. de Graaff 1877.

1118. KLIJNS MONTIGNY EN ZIJN VOORSTANDERS. Lb. V. 1872. 584–593.

1119. PIETER NIEUWLANDS EERSTE OPTREDEN ALS DICHTER HERDACHT. Ned. Kb. 1876. 12.

1120. WIE IS DE AUTEUR DER GALANTE DICHTLUIMEN? [Volgens v. Vl. Bilderdijk]. (Den Haag, 27 Nov. 1867). Ned. Sp. 1867. 415.

1121. GALANTE DICHTLUIMEN VAN RIEMSNIJDER EN BILDERDIJK, uitg. door Van Brussel, met inleiding van Van Vloten. (Dev., Oct. 1868). Amsterdam, Nieuwe Boekhandel 1869.

1122. UIT VAN SANTENS ALBUM. Lb. IV. 1870. 457–465.

1123. LAURENS STEVERSLOOT. [Leids predikant ± 1780]. Nav. XVI. 169. 1866.

1124. DE VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN IN 1806; BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER LETTERKUNDIGE KRITIEK ONDER KONING LOUIS. Lb. V. 1872. 574–583.

1125. HET LEVEN EN DE UITGELEZEN VERZEN VAN ELIZABETH WOLFF-BEKKER, naar tijdsorde gerangschikt en toegelicht. Schiedam, Roelants 1866 (Klass. Letterk. Pantheon).

1126. LOSSE PROZASTUKKEN EN BRIEVEN VAN ELIZABETH WOLFF-BEKKER, verzameld en toegelicht. Schiedam, H. A. M. Roelants. (Klass. Letterk. Pantheon). 1866.

1127. ELIZABETH WOLFF. [Invloed van Saartje Burgerhart op zijn vorming] en levensgeschiedenis van E. W. B. Lb. XII. 1–92. 1880.

1128. ELIZABETH WOLFF, GEB. BEKKER. Levens- en karakterbeeld eener groote vaderlandsche vrouw en schrijfster. Haarlem, I. de Haan. 1880; [96 blz.].

1129. NOG IETS OVER AAGJE EN BETJE. (naar onuitgegeven brieven en bescheiden). Nederland 1880, II. 1.

e. 19DE EEUW

(inleidend; verder alfabeties)

1130. BOEKBEOORDEELING. Beknopte geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, door Prof. L. G. Visscher. 1ste deel. Utrecht 1851. (Leiden, 19 April 1851). A. K. & Lb. 1851, 281–282.

1131. BOEKBEOORDEELING. Beknopte geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, door Prof. L. G. Visscher, 2de dl. 1ste en 2de stuk. Utrecht. Dannenfelser en Doorman, 1852 en 1853. (Maart 1853. Jan. 1854). Vad. Lett. 1854. I. 121.

1132. EEN NEDERLANDSCH JAARBOEKJEN VOOR 1855. (Aurora, Jaarboekje voor 1855; uitgegeven door S. J. van den Bergh, te Haarlem, bij A. C. Kruseman). IJselkout. 1855. 103–113.

1133. EEN NEDERLANDSCH JAARBOEKJEN VOOR 1856. (Aurora, Jaarboekje voor 1856. Uitgegeven door S. J. van den Bergh. Te Haarlem bij A. C. Kruseman). (Dec. 1855). IJselkout, Dev. 1855. 237–248.

1134. BLOEMLEZING UIT DE WERKEN VAN DICHTERS DER NEGENTIENDE EEUW. Schiedam, H. A. M. Roelants 1864.

1135. BEKNOPTE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE LETTEREN. Een lees- en handboek voor hoogere burger- en andere scholen, en alle verdere belangstellenden. Tiel, H. C. A. Campagne, 1865. 2de veel vermeerderde en verbeterde druk, idem 1871.

1136. STUDENTEN-LITERATUUR. Noord en Zuid. Tijdschrift voor de beoefening der fraaye letteren. Utrecht, J. L. Beyers en J. van Boekhoven 1868. Lb. III. 1868. 465–480.

1137. GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE. Dr. J. ten Brink: Schets eener geschiedenis der Ned. Letterkunde. Geschiedenis der Ned. Letteren, een handboek voor gymnasiën en burgerscholen, door W. Everts, directeur van de scholen te Rolduc. (Bl. 18 Aug. 1869). Taal- en L.bode 1870. I. 179–187.

1138. MODERNE KRISTELIJKHEID ALS LETTERKUNDIGE MAATSTAF. [Deze maatstaf is in „Los en Vast" I, 1872. aangelegd door Ds. G. van Gorkum, aan de godsdienstig bespiegelende novelle „Hilda", in de Gids van Dec. 1871 verschenen]. Lb. V. 1872. 614–621.

1139. OUDE EN NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE IN OVERZICHT. Beknopte geschiedenis der Letterkunde van de volken der oudheid, door Prof. Dr. R. Minzloff, vert. door Dr. H. C. Michaëlis, Zutfen, 1872. Nederlandsch leesboek in proza en poezy, verz. enz. door G. D. Minnaert, Gent en Leiden 1872. Ned. Sp. 1872. 339.

1140. EEN TIJDSCHRIFT VAN EN VOOR HET JONGE NEDERLAND. Spar en Hulst, redactie Marcellus Emants, Frits Smit Kleine, 's-Gravenhage, 1872, I en II. Lb. V. 1872. 475–481.

1141. NEDERLANDS DICHT EN ONDICHT UIT DE 19de EEUW. Bloemlezing uit de Ned. dichters der 19de eeuw; 1ste, 2de en 3de dr. I. Bilderdijk–Brand van Cabau. II. Borger–Schaepman. Deventer, A. ter Gunne 1867, 1874.

1142. EEN WELKOME EERSTE STAP. Vragen des Tijds, onder redactie van W. Heineken, S. van Houten, A. Kerdijk, B. Pekelharing, J. D. Veegens. Nov. 1874. Haarlem, Kruseman en Tjeenk Willink. Lb. VIII. 1875. 149–159.

1143. NEDERLANDS DICHT EN ONDICHT DER 19de EEUW. Bloeml. uit het Nederl. proza. I. Van der Palm–Koenen. II. Potgieter — Emants; 1ste, 2de en (H. 16 Maart 1879) 3de verm. druk. Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink.

1144. KEUR UIT NEERLANDS DICHT EN ONDICHT DER 19de EEUW. Voor middelbaar en hooger onderwijs. Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink [1881].

1145. BEKNOPTE GESCHIEDENIS DER NIEUWE LETTEREN. Amsterdam, P. N. v. Kampen 1876. (Bl. 5. Nov. 1875). [Europ. lett. 1100–1850].

1146. DE PONSCH-GOD EN ZIJNE TRAWANTEN. Eene bijdrage tot de geschiedenis der letterkundige kritiek in Nederland. [Aanval op Bakhuizen en de andere Spectator-redacteurs naar aanleiding van het stukje in De Gids, 1860, dl. I, blz. 523]. Deventer, G. Brouwer. 1862.

1147. MIJNE HERINNERINGEN AAN BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. Lb. I. 1866. 1–18.

1148. NICOLAAS BEETS. Lectuur voor de Huisk. 1854. 25, 51.

1149. BEETS' KORENBLOEMEN. (23 April 1854). Kunstkr. 1854. 85.

1150. EEN HAGEPREEK IN DE 19de EEUW. [Buitenpreek van Beets]. (Bl. 23 Juni). Ned. Sp. 277. 1870.

1151. EENE WELKOME UITGAVE. [Beets Dichtwerken]. Ned. Kb. 1874. 4.

1152. TONY (ANTON BERGMANN). Twee Reisnovellen van den Rijn; Noordnederlandsche uitgave onder toezicht van Dr. J. van Vloten. Haarlem, W. C. de Graaff, 1873.

1153. NAZARETH (ter gedachtenis van Anton Bergmann). Lb. VII. 1874. 161–169.

1154. BORGERS „AAN DEN RIJN" IN ZIJNE VERSCHILLENDE WIJZIGINGEN. Lb. II. 1867. 250–253.

1155. BORGER, AAN DEN RIJN. Nav. XIV. 116, 140. 1864.

1156. AAN DE GEVALLEN MEISJES VAN ST(EENBEE)K. Kristelijke rijmen van jammer en bemoediging, namens een verbijsterde, maar terechtgebrachte Romancière. (Bosboom Toussaint). A. ter Gunne, 1862, [11 blz.]. (26 Jan. 1862). Deventer.

1157. KERKRUMOER EN VROUWENMISBAAR. (De terugkeer van Golgotha, een overdrukjen, voorafgegaan van een woord aan den heer Busken Huet, door A. L. G. Bosboom-Toussaint 1862. Uitgeg. ten voordeele v.h. asyl Steenbeek, Amsterdam, W. H. Kirberger 1862. — Aan mevr. Bosboom-Toussaint, door Cd. Busken Huet, Haarlem, Weeveringh. — Aan de gevallen meisjens van St-k. Kristelijke rijmen van jammer en bemoediging, namens een verbijsterde, maar terechtgebrachte Romancière. Deventer, A. ter Gunne. — Een woord aan Cd. Busken Huet, door M. Cohen Stuart, Rotterdam, Wijt & Zoon. — Aan mevr. Bosboom-T., door Mr. W. v. der Jagt, 's-Gravenhage. M. J. Visser. — Onze bede. Toespraak, gehouden in de concertzaal te Haarlem, door Cd. Busken Huet, Haarlem. Kruseman 1862). (Dev. 20 Mei 1862). Dager. XIV. 259–269.

1158. G. TEN BRUGGENCATE Hzn. Een Overijselsch dichter kortelijk herdacht. (Dev. September 1855). Overijs. Almanak 1855. 266.

1159. BOEKBEOORDELING. Paulus, eene schriftbeschouwing door Mr. Isaac da Costa. Eerste deel. Leiden, S. en J. Luchtmans 1846. Gids I. 1847. 625–643.

1160. PROF. GEEL EN DE ONSTERFELIJKHEIDSLEER. [Over de voorrede 2de druk van het Proza, waar de 4 jonggestorven Dedels, door Geel opgeleid, herdacht worden]. Lb. IV. 1870. 412.

1161. EERSTE GEDICHTEN VAN P. A. DE GENESTET, Amsterdam Gebr. Kraay 1852. (2 October 1852). [Verdeding van de Genestet's poëzie tegenover Zimmermann's afkeurende kritiek in de Gids]. A. K. & Lb. 1852. 297–304 en 314–319.

1162. EEN KRISTELIJKE? VOLKSALMANAK. (Christelijke volksalmanak 1860. Verzameld door P. A. de Genestet en C. P. Tiele. Haarlem, A. C. Kruseman. Dager. IX. 342–353. 1860.

1163. EEN STEEK — ALS LEEK : Leekedichtjes, door P. A. de Genestet. Haarlem. A. C. Kruseman. (Dev. 14 Dec. 1860). Dager. XI. 1861. 354–358.

1164. MIJNE HERINNERINGEN AAN DE GENESTET. Lb. I. 1. 1865. 1–32.

1165. HAVERSCHMIDT'S „BROERTJEN" EN EEN ALMANAK DIE HOE LANGER ZOO MEER AAN ZIJN TITEL EN LEUS BEGINT TE BEANTWOORDEN. Lb. VII. 1874. 132–138.

1166. LENTEZANGEN. Mijne Lente. Liederen van C. Honigh. Arnhem, D. A. Thieme 1871. Lb. V. 1872. 256–263.

1167. NE TOUCHEZ PAS A LA REINE! [Over het conflict Potgieter en Huet-Gidsredactie, naar aanleiding van : „Een avond aan het Hof"]. Middelb. Cour. van 21 Jan. 1865. Herdrukt in Lb. I. 1. 1865, als gedeelte van No. 1168.

1168. BUSKEN-HUET EN ZIJNE TEGENSTANDERS; NEDERLANDSCHE HOF- EN KONINGSGEDACHTEN. MIJNE HERINNERINGEN AAN DEN GIDS. Lb. I. 1. 1865. 132–152.

1169. AAN CD. BUSKEN HUET; OPENLIJK ANTWOORD OP EEN PERSOONLIJK SCHRIJVEN. Lb. IV. 1870. 6–19.

1170. BUSKEN HUET OVER ZEKERE NEDERLANDSCHE SCHRIJFSTERS. [B.H. stelt mevr. Bosboom met haar majoor Frans tegenover de schrijfsters van het soort Mina Kruseman]. Ned. Kb. 1875. 173.

1171. CORRESPONDENTIE MET VAN HELTEN [de bron van Huets Lidewyde is volgens v. Vl. Feuillet's Dalila en niet Turgenèffs Fumée]. (H. 18 Dec. '77). Ned. Sp. 1877, 386, 403.

1172. BUSKEN HUET'S GODGELEERDE PRAATJENS. Lb. X. 1878. 259–265.

1173. ANTI-NATIONALE VERTOOGEN. Lb. X. 1878. 363–412; ook afzonderlijk uitgegeven als: CD. BUSKEN HUET'S NATIONALE VERTOOGEN GETOETST. Haarlem, W. C. de Graaff. 1878.

1174. AVERECHTSCHE GELOOFSAANPRIJZING EN KENSCHETSENDE BEGRIPSVERWARRING. [Huet in de correspondencie uit Parijs in de Haarlemse courant over het uiteinde van de Franse wijsgeer Littré]. Lb. XII. 1881. 354–358.

1175. GODSDIENSTIGE POEZY. Albertine Kehrer en hare verschillende beoordeelaars. (Zie: Gedichten van Albertine Kehrer, Amsterdam, 1853, en daarover de H. H. Potgieter in den Gids van Sept., Beets in den Recensent van Nov. en Ten Kate in de Boekzaal van Oct. 1853). Kunstkr. 1854. 52.

1176. ONZE GEEMANCIPEERDE SCHRIJFSTERS. [Mina Kruseman, Hroswitha, e.a.] Ned. Kb. 1875. 117.

1177. LASKARO EN ZIJNE VRIENDEN. [Zekere Laskaro heeft in de Ned. Spectator de Levensbode gehekeld en wordt daarover onder handen genomen]. Lb. VII. 1874. 588–597.

1178. LASKARO OP JAVA. [„Het sociëteitsvernuft Laskaro, de heler aller kanselhansworsterij, en de bewonderaar van den overgehaalden, den dubbelgebeiden vertegenwoordiger dier edelaardige richting, den Heidelberger kanselrenegaat Pierson, heeft zich een omweg over Java gekozen, om daar eenige regelen over Monisme in den Nederl. Spectator van dit voorjaar, door zijn eigenaardigen sociëteitsbril bekeken, te gaan behandelen"]. Lb. VII. 1874. 636–640.

1179. PRIMULAE VERIS. EERSTE GEDICHTEN VAN E. LAURILLARD. (Leiden, 12 Mei 1853). A. K. en Lb. 1853. 342–349.

1180. MIJNE HERINNERINGEN AAN MR. J. VAN LENNEP EN NALEZING OP VONDEL. Lb. III. 1868. 533–576.

1181. CORRESPONDENTIE MET EN OVER VAN LIMBURG BROUWER, SPRUYT, COSIJN e.a. Dev. Wbl. 26 April—3 Mei 1871.

1182. EEN OOSTERSCHE ROMAN VAN WESTERSCHE HAND: „AKBAR" VAN VAN LIMBURG BROUWER. Lb. VI. 1873: 61–88.

1183. NOG GEEN WEEK LATER. Mijne herinneringen aan Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer. Lb. VI. 1873. 161–168.

1184. NECROLOGIE: JURRIAAN MOULIN. [Kamper vriend en geschiedvorser, Shakespeare-kenner]. (Den Haag, 30 Juni 1856). A. K. & Lb. 1856.

1185. VOORREDE BIJ: (J. Moulin). Rotsgalmende-rekelzang of minneklacht uitgeboezemd door een ridder van den domper. 2de druk, Kampen 1863.

1186. EEN DICTATORIAAL SCHRIJVEN. [Aanbod van Douwes Dekker om als dictator op te treden]. Lb. VI. 1873. 468–478.

1187. EEN ACHTTIENDE EEUWSCH MAATSCHAPPELIJK LEERDICHT IN TOONEELVORM. [Naar aanleiding van de opvoering van Multatuli's Vorstenschool]. Ned. Kb. 1875. 41.

1188. ONKRUID ONDER DE TARWE. [Multatuli]. Onze Tolk VI, 107, 124, 131, 145, 153, 161, 169, 177, 185, 194, 201, 209, 225, 241, 257. Ook afzonderlik uitgegeven als: ONKRUID ONDER DE TARWE. Letterkundige karakterstudie. Haarlem, W. C. de Graaff 1875; [176 blz.] [Zie ook 1096, dat met gewijzigd begin en slot als hoofdstuk XVII in 1188 is opgenomen. Evenzo 1186 en 1187].

1189. DE HEER LOFFELT EN 'T ONKRUID ONDER DE TARWE. Ned. Kb. 1876. 5.

1190. BAAS BOVEN BAAS. [Misvattingen omtrent Onkruid onder de Tarwe]. Ned. Kb. 1876. 6.

1191. DOMINEE VAN MAANEN EN 'T ONKRUID ONDER DE TARWE. Ned. Kb. 1876. 22.

1192. EEN MISKEND DICHTER. Snikken en Grimlachjens. Akademische poëzy van Piet Paaltjens. Schiedam, H. A. M. Roelants 1868. Lb. III. 1868. 272–283.

1193. BIJ POTGIETERS GRAF. Ned. Sp. 1875. 41.

1194. EEN BETREURENSWAARDE DOODE. [Potgieter]. Ned. Kb. 1875. 17. [Zie ook 48].

1195. NEDERLANDSCH TOONEELDICHT. (Nov. 1855). NEDERLANDSCHE TAAL EN STIJL. (Dec. 1855). I. Schimmel in de Gids van Oct. 1855. II. Over onderscheid tusschen spreektaal en schrijftaal. Spreektaal en schrijftaal door Dr. J. Pijnappel en T. Roorda 1855. IJselkout, 1855. 222–235.

1196. DEN HEERE H. J. SCHIMMEL. [Berijmd antwoord op Schimmel's verzuchting om „een man", in de Holl. Illustr. 28 Nov.]. Dev. Wbl. 7 Dec. 1870.

1197. TOLLENS EN ZIJN ONGEROEPEN LEVENSBESCHRIJVER Tollens en zijn tijd. Eene proeve van levensbeschrijving, door Dr. G. D. J. Schotel. (Katwijk, 20 Aug. 1860). Ned. Sp. 1860. 360.

1198. EEN GETUIGENIS. [Naar aanleiding der regelen onder dat opschrift in de Nederl. Spectator van 25 Jan. l.l. waarbij Mr. Vosmaer zich openlik voor de verketterde gevoelens van Busken Huet verklaart]. (Dev., 26 Jan. 1862). Dager. XIII. 451–452.

1199. FLANOR [Vosmaer] TEGEN SCHAEPMAN. [Over de rede van Schaepman bij de onthulling van Vondels standbeeld]. Lb. XI. 1879. 77–80.

1200. EEN NEDERLANDSCH TREURSPEL. Wolferd van Borsele, Treurspel. Amsterdam. C. M. van Gogh. 1865. Lb. I. 1866. 143–159.

1201. EEN AANKOMEND WAARHEID- EN LEVENSDICHTER. Distels en Bloemen, eerste gedichten van R. Willemsen, Neuzen, J. K. G. D'Hont 1875. Lb. IX. 1876. 135–144.

II. BEOEFENING LETTERKUNDE 1850—1883

a. MAATSCHAPPIJ DER NED. LETTERKUNDE

1202. DE NIEUWE LEDEN DER MAATSCHAPPIJ VAN NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE. (Dev. 21 Juni 1863.) Utr. Dagbl. van 2 Juli 1863.

1203. EENE INCURABLE ? [Over de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde]. Dev. 25 Juni 1864. Utr. Dagbl. van 27 Juli 1864.

1204. EENE VEELBELOVENDE OUDE, EN VOOZE WELSPREKENDHEID. [Handelingen en mededeelingen van de Maatschij. der Nederl. Letterkunde te Leiden, over het jaar 1864]. Lb. I. 1865. 121–131.

1205. DE LEIDSCHE MAATSCHAPPIJ IN 1865. Lb. I. 3. 1866. 122–130.

1206. WAT MOET ER VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE WORDEN ? (Voorslag tot haar herschepping. Aan Dr. H. Kern). Lb. IV. 1871. 627–634.

1207. DE LEIDSCHE MAATSCHAPPIJ IN JUNY 1871. Lb. V. 1872. 153–157.

1208. HERSCHEPPING VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE. Lb. VII. 1874. 624–635.

b. JONCKBLOET, LOFFELT, E.A.

1209. NOG WAT OVER 'T HAAGSCHE CONGRES, ZIJN VOORZITTER [Jonckbloet] EN 'T WOORDENBOEK. Dev. Wbl. 23 Sept. 1868.

1210. EEN SPECIALITEIT IN RIDDERLINTJES: AAN DE REDACTIE DER KAMPER COURANT. [Over Jonckbloet's lintjeszucht die een volksvertegenwoordiger niet, een hoveling wel past]. Dev. Wbl. 23 Nov. 1870.

1211. EEN RIDDER VAN EEN DROEVIGE VERTOONING. [Jonckbloet]. Ned. Sp. 1875. 194.

1212. DE SPECTATOR EN DE RIDDER JONCKBLOET. Ned. Kb. 1875, 115.

1213. DE HEER LOFFELT EN ZIJN RIDDER [Jonckbloet]. (3 Juli 1875.) Ned. Sp. 1875, 219.

1214. EEN WOORD OVER THERSITES-LOFFELT EN ZIJN BEDRIJF. Lb. IX. 1876. 342–343.

1215. JONCKBLOET'S ZOOGENOEMDE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TEN DIENSTE VAN HAAR LEZERS GETOETST EN TOEGELICHT. (Bl,. Mei 1876). Arnhem, J. Rinkes Jr., 1876. [120 blz.].

1216. DR. PENON EN MIJN JONCKBLOET-TOETSING. (Bl., 18 Maart 1876.) De Banier. II. Afl. 4. 1876.

1217. „VADERLANDSCHE" KRITIEK I EN II. [Kritiek in „het Vaderland" op v. Vl.'s Jonckbloets zoogenoemde geschiedenis der N.L.] Ned. Kb. 1876. 97–105.

1218. „VADERLANDSCHE" JONCKBLOETVERBIJSTERING. Ned. Kb. 1876. 126.

1219. EEN WAARNEMER VAN KWADE ZAKEN; THERSITES-LOFFELT EN ZIJN GEVIT. [Loffelts „Jupiter van Vloten en zijn kritiek"]. Ned. Kb. 1876. 38.

1220. BEDENKELIJKE ZIEKTEVERSCHIJNSELEN OP NEDERLANDSCH DICHT- EN LETTERGEBIED. [Multatuli-kwaal, Jonckbloetkoorts, Vosmaer-ontsteking]. Ned. Kb. 1876. 41.

1221. KENSCHETSEND STAALTJEN VAN NEDERLANDSCHE-LETTERKUNDIGE KRITIEK. PERSONENVREES EN -DIENST. JONCKBLOET-VOSMAER EN DE NEDERLANDSCHE SPECTATOR. Lb. X. 1878. 196–203.

1222. DE RIDDER JONCKBLOET OP DEN LEIDSCHEN LEERSTOEL. Lb. X. 1878. 239–247.

c. KONINKLIJKE ACADEMIE

1223. AANTEEKENINGEN OVER DE KONINKL. ACADEMIE VAN WETENSCHAPPEN. Arnhemsche Courant van January 1861.

1224. De KONINLIJK-NEDERLANDSCHE AKADEMIE. Een hoofdstuk uit de Chronique scandaleuse der Nederlandsche geleerdheid. Dev. Wbl. 8 Sept. 1869. [Zie ook 210].

d. TAAL- EN LETTERENCONGRESSEN

1225. HET TAAL- EN LETTERKUNDIG CONGRES EN DE NEDERLANDSCHE DAGBLADPERS. Hoofdart. Dev. Wbl. 19 Aug. 1868.

1226. VAN HET 14de NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDIG CONGRES I, II, III [te Maastricht]. Ned. Kb. 1875, 126, 127, 134.

1227. DE KUNST OP 'T AANSTAANDE TAAL- EN LETTERCONGRES. Ned. Kb. 1876. 125.

1228. UIT HET 15de NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERCONGRES. Ned. Kb. 1876. 131.

1229. EEN ONVERTROUWBAAR BERICHTGEVER VAN 'T 15de NEDERLANDSCHE TAALCONGRES. Ned. Kb. 1876. 133.

1230. NOG WAT UIT EN OVER 'T TAALCONGRES. Ned. Kb. 1876. 141.

III. BUITENLANDSE LETTEREN (*chronologies*).

a. KLASSIEK

1231. OUD-JOODSCHE DICHTKUNST. Ueber hebraïsche Poesie, von Dr. H. Steiner, Bazel. 1873. Lb. VII. 1874. 263–277.

1232. SAFFO, Sappho, von Bd. Arnold, Berlin 1871. (11 Aug. 1872). Ned. Sp. 1872, 265.

1233. DE REPUBLIEK VAN PLATO, in het Nederduitsch overgebracht door Dr. D. Burger. Amsterdam, P. N. van Kampen. 1849. A. K. en Lb. 1850, I, 40-46.

1234. PLEITTRANT VAN DEMOSTHENES. Demosthenes Verteidigung des Ktesiphon. Een Beitrag zum Verständniss des Redners, von L. Spengel, München. 1863. Lb. II. 1867. 558–599.

1235. PROF. MAHAFFY EN SOFOKLES. Ned. Kb. 1876. 13.

1236. EINLEITUNG ZU C. JULIUS CÄSARS COMMENTARIEN UBER DEN GALLISCHEN KRIEG, von H. Köchly u. W. Rüstow. Gotha. 1857. Die bei C. J. Caesar vorkommende, Keltischen namen in ihrer Echtheid festgestellt und erläutert von Chr. W. Gluck. München. 1857. (D. 3 Nov.). A. K. & Lb. 1858, 381.

1237. TACITUS' TIBERIUS IN 'T LICHT DER HISTORISCHE KRITIEK. De P. C. Taciti fide in sex prioribus Annalium libris disputavit H. P. Karsten, Litt. hum. Dr.; Traj. ad Rhenum, Kemink et f. 1868. Lb. III. 1868. 515–533.

b. FRANS

1238. ROUSSEAU'S „EMILE" VERTAALD. Emile of Gedachten over opvoeding, naar het Fransch van J. J. Rousseau door S. H. ten Cate, met een voorwoord van J. F. Jansen. Amsterdam, A. Akkeringa. 1877. Lb. XI. 1879. 317–320.

1239. LAMARTINES HUWELIJK EN GODSDIENSTZIN [naar aanleiding van Lamartines nagelaten brieven]. (Bl., 23 Juny 1873). Ned. Sp. 1873, 259.

1240. GEORGE SAND IN HAAR ZWARTE EN VERHELDERDE DAGEN. Lb. I. 1866. 125–154. [Zie ook Ned. Kb. 1876. 95].

1241. GEORGE SAND EN SAINTE BEUVE. Lb. VI. 1873. 600–609.

1242. EEN BEHARTENSWAARDE FRANSCHE TOESPRAAK. [Toespraak van de franse volksvertegenwoordiger Paul Bert, gehouden bij de prijsuitdeling in 't Lyceum Fontanes]. Lb. XI. 1879. 107–112.

1243. EEN WINTER IN SPANJE, naar het Fransch van Edgar Quinet. Amsterdam, P. N. van Kampen, 1847 [356 blz.].

1244. HERDER IN ITALIË. Herders Reise nach Italien ; Briefwechsel mit seiner Gattin von Aug. 1788 bis Juli 1789. Herausgegeben von H. Duutzer en G. von Herder. Gieszen. (Katwijk a/d Rijn 30 July 1859). Ned. Sp. 1860. 242.

1245. LESSING'S GEDENKTEEKEN TE BERLIJN. (H. 17 Febr. '81). Amst. 20 Febr. 1881.

1246. GOETHE EN WERTHER. Goethe und Werther. Briefe Goethe's, meistens aus seiner jugendzeit, herausgeg. von A. Kestner. Stuttg. u. Tüb. J. G. Cottaschen Verlag. 1854. (Febr. 1855). IJselkout 1855. 37–64.

1247. INLEIDING bij Goethe's Faust, vertaald door Alb. Steenbergen. Deventer. 1868.

1248. OVER EEN GEZEGDE VAN GOETHE. [„Das schönste Glück eines denkenden Menschen ist, das Erforschliche erforscht zu haben, und das Unerforschliche ruhig zu verehren"]. Lb. V. 1872. 499–502.

1249. BEDORVEN LEZINGEN IN GOETHE. Michael Bernays ueber Kritik und Geschichte des Götheschen Textes, Berlin, 1866. (Bl. 11 Nov. 1872. Ned. Sp. 1872. 362.

1250. EEN MISLUKTE POGING. Beroemde schrijvers door D. C. Nijhoff. II. Goethe. Utrecht, Beyers. 1875. Ned. Kb. 1875. 121.

1251. GOETHE'S FAUST TE WEIMAR OPGEVOERD. Ned. Kb. 1876. 34.

1252. GOETHE EN MEVROUW VON STEIN. Goethe's Briefe an Frau von Stein, aus den Jahren 1776–1826, zum ersten mal herausgegeben durch A. Scholl, I–III. Weimar 1843–1851. Lb. X. 1878. 601–617.

1253. GOETHE'S FAUST IN VERBAND MET ZIJN LEVEN. Kuno Fischer, Goethe's Faust ; die Entstehung und Komposition des Gedichts. 1878. Lb. X. 1878. 619–630.

1254. SCHILLER EN GOETHE IN TEGENSTELLING. Das Schiller-Kränzchen von Ernst Eckstein. (Salon. 1878). Lb. X. 1878. 631–634.

1255. GOETHE ALS SLACHTOFFER DER GELAATSLEER. [over portret van Beatrice Cenci, dat niet het juiste gebleken is]. Lb. XII. 1880. 123–127.

1256. VIER BELANGWEKKENDE MAANDEN UIT GOETHE'S LEVEN EN STREVEN. Goethe in Wetzlar. Vier Monate aus des Dichters Jugendleben, van Wilhelm Herbst. Gotha, Perthes 1881. (Fanö. July 1881.) Ned. Sp. 1881. 350.

1257. WINCKELMANN HERDACHT. Rede bei der Enthüllung des Dresdener Winckelmanndenkmals von H. Hettner. Ned. Sp. 1872. 253.

1258. HÖLLENFAHRT VON HEINRICH HEINE. 2te Auflage. Hannover 1806. (Dev. 1 Juli 1857), A. K. & Lb. 245.

1259. EEN KONINKLIJK GELEERDE. Briefe von Alexander von Humboldt an Varnhagen von Enze, aus des Jahren 1827 bis 1858. Leipzig, Brockhaus 1860. Briefwechsel und Gespräche Alexander von Humboldt's mit einem jungen Freunde. Aus den Jahren 1848 bis 1856. Berlin, Duncker. 1861. (Dev. 1 Jan. 1862). Ned. Sp. 1862. 9 en 18.

1260. ALEXANDER VON HUMBOLDT'S BRIEFWISSELING MET BERGHAUS. Lb. I. 2. 1866. 114–139.

1261. HET ALBUM VAN COMBE-VARIN. (Album von Combe-Varin [by Neuchâtel], zur Erinnerung an Th. Parker und H. L. Küchler. Zürich, Schabelitzsche Buchhandlung 1861). (9 Aug. 1861). Ned. Sp. 1861, 257.

1262. EEN MISKEND PATRIOT. Briefe ohne Adresse von Arthur Görgey. Deutsche Originalausgabe. Leipzig. Brockhaus. 1867. [Hongaarse vrijheidsoorlog]. Lb. III. 1868. 255–271.

1263. VERTAALDE TOONEELPOËZY. Piëtra, een dochter van 't Zuiden. Treurspel naar 't Hoogduitsch, door J. H. Ankersmit Wzn. Deventer. N. Reuvecamp. 1867. S. H. Mosenthals Piëtra, voor het Nederlandsch tooneel bewerkt, door Lambert le Bègues. Amsterdam, Jan Leendertz. Lb. III. 2. 1868. 284–295.

1264. EEN AANBEVELENSWAARDE HISTORISCHE ROMAN. Ekkehard. Eine Geschichte aus dem 10ten Jahrhundert von J. v. Scheffel, Berlin, Verlag von Otto Jahn. (Bl., 20 Maart). Ned. Sp. 1870. 163.

1265. EEN VERSTANDIG DUITSCHER (Fr. Kreyssig). Ned. Kb. 1874. 6.

1266. EEN PLATTELANDS-ROMEO EN JULIA, naar 't Hoogduitsch van Keller, vertaald en ingeleid. (Bl. April 1876). Nijmegen, Blomhert & Timmerman. 1876.

1267. GEVOEL EN VOORSTELLING. W. Wundt. Ueber das Verhältniss der Gefühle zu den Vorstellungen (Vierteljahrschrift III. 2.) Lb. XI. 1879. 152–162.

d. ENGELS

1268. WILLIAM SHAKESPEARE : OTHELLO, DE STORM, ROMEO EN JULIA, MACBETH, naar het Eng. door J. Moulin. Onder toezicht van Dr. J. van Vloten. Haarlem. C. Kruseman. 1857 en 1858.

1269. WILLIAM SHAKESPEARE : HAMLET, PRINS VAN DENEMARKEN ; treurspel naar het Engelsch door A. S. Kok ; onder toezicht van J. van Vloten. Haarlem 1860.

1270. GEZOND VERSTAND EN ONZIN OVER SHAKESPEARE. [Onzin:] William Shakespeare van Victor Hugo, Paris, Librairie Intern. 1864. [Gez. verst.:] Shakespeare-Studies von G. Rümelin. Stuttgart, Cotta. 1866. Lb. II. 1867. 481–557.

1271. HAMLET-BESPIEGELINGEN, NAAR AANLEIDING DER NIEUWE NEDERLANDSCHE UITGAVEN. Hamlet, Prince of Denmark. Uitgegeven en verklaard door A. C. Loffelt. Utrecht. J. C. Beyers en J. van Boekhoven. 1867. Lb. III. 1868. 51–66.

1272. SHAKSPERE'S NAAMSPELLING. Ned. Kb. 1877, 7.

1273. EEN MANNELIJK BOEK VAN VROUWENHAND. Felix Holt, the Radical, by George Eliot, author of Adam Bede etc., in 3 volumes. William Blackwood & Sons. 1866. Lb. II. 1867. 371–376.

1274. DE WARE GESCHIEDENIS VAN JOOST DAVIDS. The True history of Joshua Davidson, 1873. Lb. VI. 1873. 479-481.

1275. EEN JUWEEL VAN EEN BOEKJEN. The household of Sir Thomas More. 5th. edit. London, Hall and Co., 1869. [Door Van Vloten in hetzelfde jaar vertaald als: no. 1276]. Ned. Sp. 1873. 110.

1276. MARGRETHA MORE'S DAGBOEK (1522–1535), naar den 5en Engelschen druk, met inleiding. (Kleveroord, Maart. 1873.) Haarlem, W. C. de Graaff. 1873. 2de druk. 1874.

1277. THACKERAY. Lb. VI. 1873. 594-599.

1278. BULWER'S LAATSTE ROMAN. Kenelin Chillingly, by Edward Bulwer, Lord Lytton. 1873. Lb. VI. 1873. 576–593.

1279. KLEIN DUIMPJEN. Eene maatschappelijke vertelling naar Ed. Jenkins; naar den 12den Eng. druk vertaald. Haarlem, W. C. de Graaff 1876.

1280. EEN NOORD-AMERIKAANSCHE DOUWES DEKKER (Joaquin Miller: Songs of the Sierras, Isles of the Amazones). Lb. IX. 1876. 127–129.

e. ANDERE TALEN

1281. MICHAEL ANGELO'S GEDICHTEN. Ned. Kb. 1876. 50.

1282. JERUZALEM VERLOST. Heldendicht van Torquato Tasso, vertaald door J. J. L. ten Kate. 1852–1855. Haarlem, Kruseman. A. K. & Lb. 1855, 419–420.

1283. AMICIS' SPANJE IN NEERLANDSCH GEWAAD. Edmondo de Amicis Spanje, naar de 2de uitg. uit het Ital. vertaald door H. J. Wansink, Arnhem. 1875. Ned. Kb. 1876. 51.

1284. NOORDSCHE DORPSVERTELLINGEN. Aus Norwegens Hochlanden. I–III. Schön Synör Arne. Ein frischer Bursche. Von Björnstjerne Björnson, Nach der 4ten Aufl., deutsch von H. Helms, Berlin 1861. Ned. Sp. 1861. 297.

TONEEL

1286. BOEKBESPREKING. Grundzüge der verlorenen Abhandlung des Aristoteles über Wirking der Tragödie, von Jacob Bernays. Breslau, Trewendt 1858. (Katwijk, 1 Sept. 1858). A. K. & Lb. 1858, 300.

1286. HET SCHULDBEGRIP IN HET TREURSPEL. Lb. VI 1873. 400–411.

1287. FLANOR OVER HUET EN JUFFROUW KRUSEMAN. Ned. Kb. 1874. 59.

1288. KRITIEK EN INGEBEELDE WANKUNST. Aan Flanor. Ned. Kb. 1874. 170, 177.

1289. BUSKEN HUETS GUNSTIGE MEENING OMTRENT STELLA'S MISLUKT TOONEELSTUK. Ned. Kb. 1874. 188.

1290. STELLA EN DE SCHOUWSPELKUNST. Ned. Kb. 1874. 189.

1291. GEEN KUNST, MAAR KUNSTJENS. [Verminking van Shakespeare's Midzomernachtsdroom op het Nederlandsch tooneel, bij een opvoering te Haarlem]. Ned. Kb. 1875. 9.

1292. HET ROTTERDAMSCHE SCHOUWBURGFEEST. (28 Dec. 1874). Ned. Kb. 1875. 12.

1293. DE VORSTENSCHOOL IN DE VRIJDAGSCHE VEREENIGING TE AMSTERDAM. Ned. Kb. 1875. 75.

1294. HET EERSTE EXAMEN DER TOONEELSCHOOL. Ned. Kb. 1875. 99.

1295. WELMEENENDE WENKEN AAN EENE JEUGDIGE TREURSPELDICHTSTER. [Mina Kruseman]. Lb. IX 1877. 567–579.

1296. HET NOODLOT IN 'T GRIEKSCHE TREURSPEL. (H. Febr. 1878). Het Tooneel, 3de Afl. 15 Maart 1878.

1297. PUNT EN CORVER, BIJDRAGE TOT DE NEDERLANDSCHE TOONEELGESCHIEDENIS DER 18e EEUW. Ned. Toon. I. 64.

BEELDENDE KUNSTEN

BOUWKUNST, SCHILDERKUNST, BEELDHOUWKUNST.

1298. THORWALDSEN I–VI. Kunstkr. XIII. 1852, 66, 86. (Leiden, Juni 1852). XIV. 1853, 33. (Hilversum, 11 Nov. 1852). XVI. 1855, 81. XVIII. 1858. 53, 89. (Deventer 1857).

1299. KUNST EN WANKUNST I, II, III. Eene herinnering uit Staedels stichting. Kunstkr. XIII. 4, 21. 1852. XIV. 29. 1853.

1300. KUNST EN GODSDIENST IN DEN LOOP DER GESCHIEDENIS. (Vrij naar het Hd.). Kunstkr. XIV. 66. 1853.

1301. GALLAITS LIJKEN VAN EGMOND EN HOORNE. Album der schoone kunsten, Haarlem 1853.

1302. DE BOUWKUNST IN SPANJE. Kunstkr. XV. 41. 1854. [Zie ook 561].

1303. GRIEKSCHE KUNST. (Naar E. Curtius). Kunstkr. XV. 69. 1854.

1304. KAMPHUYZEN. [Als schilder]. Nav. XIV. 47, 147. 1864. [Zie ook 562].

1305. AESTHETIKA OF SCHOONHEIDSKUNDE, in losse hoofdtrekken, naar uit- en inheemsche bronnen voor Nederlanders geschetst. Deventer, ter Gunne. 1863-1865. 610 blz. 2de verm. druk 1871, 2 dln. 3de herz. en verm. druk: NEDERLANDSCHE AESTHETICA of leer van 't schoon en den kunstsmaak-, naar de uit- en inheemsche bronnen. Schoonhoven, S. E. van Nooten & Zn. 1882. 2 dln.

1306. KUNSTPRAATJEN. Vischer: „Kritik meiner Aesthetik" in zijn „Kritische Gänge", 5. Lb. II. 1867. 93–108.

1307. DÜRERS HUISKRUIS. [Dürer's vrouw Agnes, wegens misvatting van zijn brieven altijd als zijn „huiskruis" voorgesteld]. (Bl. 2 Febr). Ned. Sp. 1869. 78.

1308. NATUURWETTEN VAN 'T KUNSTSCHOON. (Bl. July 1869). Kunstkr. 1869. 65.

1309. ONDER DE ANTIEKEN TE NAPELS. (Vom Gestade der Cyclopen und Sirenen, door Dr. W. Roszmann). Kunstkr. 1870. 5, 62 en 66.

1310. THORWALDSENS BELANG VOOR DE BEELDHOUWKUNST EN ZIJNE VERHOUDING TOT HARE VERDERE ONTWIKKELING. (Bl. 15 Maart 1871). Kunstkr. 1871. 9.

1311. DE LEER VAN DEN KUNSTSMAAK EN HAAR ONDERWIJZING OP HOOGERE BURGERSCHOLEN VOOR MEISJENS. (Bl., 29 Mei '71). Ned. Sp. 1871. 164.

1312. EEN GROOT EN GEESTVOL SCHILDER HERDACHT. (Leben und Werke des Malers G. Bazzi von Vercelli, genannt Il Sodoma. Als Beitrag zur Geschichte der Italienischen Renaissance beschrieben von Alb. Janssen. Stuttgart 1870). Ned. Sp. 1871. 221.

1313. PRENTJENS-KIJKEN. [Katalogus der tentoonstelling van teekeningen in Arti et Amicitiae]. Ned. Sp. 1871. 388.

1314. OORLOG EN KUNSTSMAAK. Der Krieg und die Künste. Vortrag von Fr. Vischer. Stuttgart 1872. Ned. Sp. 1872. 26.

1315. EEN AANMINNIG CONCILIANT, AAN JHR. MR. J. DE BOSCH KEMPER. Aesthetika en Godsdienst [naar aanleiding van de Aesthetika van Van Vl. Volksblad 1871. No. 52]. Lb. V. 1872. 349–353.

1316. JHR. MR. DE BOSCH KEMPER NOGMAALS. [„Het religieuze leven en de kritiek" in „Nieuw en Oud"]. Lb. V. 1872. 622–629.

1317. HANS HOLBEIN. In Vosmaer's „Schilderschool". Haarlem, Kruseman. 1867–1872. [12 blz.].

1318. ALBERT CUYP. In Vosmaer's „Schilderschool". Haarlem,Kruseman. 1867–1872. [8 blz.].

1319. RAFAËL SANZIO. In Vosmaer's „Schilderschool". Haarlem, Kruseman. 1867–1872. [16 blz.].

1320. DE BEIDE HOLBEINS. (Bl. 19 Juni 1872). Kunstk. 1872. 52.

1321. NEDERLANDSCHE MINIATUREN. [De miniatuurkunst in de late middeleeuwen is niet „Borgoensch", maar *Nederlandsch* in hoofdzaak *Zuid*-Nederlandsch.] (Bl. 8 April 1873). Ned. Sp. 1873. 124.

1322. HUIBERT VAN EYCKS GEBOORTEJAAR. (Bl., 8 Mei 1873). Ned. Sp. 1873. 154.

1323. KUNSTONTWIKKELING EN KUNSTBESCHAVING. Ueber das Gesetzmäszige in der Entwicklung der bildenden Künste, Vortrag beim Antritt der kunstgeschichtlichen Professur an der Universität Leipzig, von A. Springer, 26 April 1873. (Bl. 2 Juni '73). Ned. Sp. 1873. 253.

1324. DE GRIEKSCHE KUNST IN HAAR BEGIN. Zur Geschichte der Anfänge griechischer Kunst von A. Konze. Wien, 1870. (Bl. 30 Sept. '73). Ned. Sp. 1873. 340.

1325. SPAANSCHE SCHILDERKUNST. Murillo (Im neuen Reich, 1873, No. 21). Lb. VI. 360–372. 1873.

1326. FRANSCHE WEEDOM EN FRANSCHE KUNST. Aan een verwonnen volk. Een gedicht van Mr. S. J. E. Rau. Amsterdam, Höveker en Zoon, 1872. Die moderne französische kunst. Vortrag von Wilhelm Lübke. Stuttgart, 1872. Lb. VI. 1873. 130–142.

1327. HERKOMST EN ONTWIKKELING VAN DEN ZOOGENOEMD GOTHISCHEN BOUWTRANT. Deutschland und der Gothische Stil von M. Thausing. Lb. VI. 1873. 350–359.

1328. HET JONGSTE NIEUWS OVER ADRIAAN BROUWER. Das Leben des Malers Adriæn Brouwer, krit. Beleuchtung u.s.w. von Wilh. Schmidt, Leipzig 1863. (Bl. 23 Sept. '73). Ned. Sp. 1873. 322.

1329. WAT DE SCHOOLKINDEREN DEN KONING MOETEN SCHENKEN. [„Een smaakvol beeld van zijn vader, die zelf een man van zooveel kunstsmaak was." Het afzichtelijk gewrocht op het Buitenhof, met de vier welgedane nimfen om 't voetstuk moet omgesmolten tot een ruiterstandbeeld]. Ned. Sp. 1873. 375.

1330. NEDERLANDS SCHILDERKUNST VAN DE 14de TOT DE 18de EEUW, voor het Nederlandsche volk geschetst, Amsterdam, P. N. van Kampen & Zn. 1874. [356 blz.].

1331. DEN HEERE FRANS DE CORT. [Vriendschappelik antwoord op een opmerking van de C. over van Vloten's Nederlandsche Schilderkunst, met betrekking tot Taine]. Lb. VI. 1873. 308–314.

1332. NEDERLANDSCHE KUNSTBODE 1874–1876. Tot opwekking aankweeking en veredeling van den Nederlandschen kunstsmaak en schoonheidszin, onder leiding van Dr. J. van Vloten. (Op verzoek van den uitgever W. C. de Graaff te Haarlem door v. Vl. geredigeerd, verschijnt de 10de en 25ste van iedere maand). De nummers 1332—1435 verwijzen naar dit tijdschrift.

1874

1333. EEN WOORD VOORAF. Blz. 1.

1334. TITIAANS DANAE TE AMSTERDAM. Blz. 2.

1335. MICHEL ANGELO'S GEBOORTE HERDACHT. Blz. 3.

1336. ANSELM FEUERBACH'S AMAZONENSLAG. Blz. 3.

1337. EEN BEHARTENSWAARDIGE ROEPSTEM. Regeering en Volkszaak, de stem eens roependen. Amsterdam, C. M. van Gogh 1874. [In aansluiting bij V.de Stuers' Gidsartikel breekt deze ongenoemde een lans voor de betere verzorging van onze kunstschatten]. Blz. 10.

1338. HOOGER ONDERWIJS IN DE KUNSTGESCHIEDENIS. Blz. 11.

1339. WAT JAN VAN SCOORL VOOR DE SINT-JANSHEEREN EN HUN COMMANDEUR SCHILDERDE. Blz. 12.

1340. EEN DEENSCHE GISSING OMTRENT DE KOEPELBOUW (Mehldal, Kopenhagen). Blz. 12.

1341. ENGELSCHE RIJKDOM EN ITALIAANSCHE BERUSTING. [Klacht der Italianen, dat de opgegraven kunstvoorwerpen naar het buitenland gaan]. Blz. 13.

1342. ITALIAANSCHE RIJKDOM EN ONBEKROMPEN BURGERZIN. [Schenking van de verzameling Brignone-Sale aan Genua]. Blz. 17.

1343. DE KUNSTNIJVERHEID IN NEDERLAND. Blz. 17.

1344. KUNSTGESCHIEDENIS IN DE LAGERE SCHOOL. Blz. 18.

1345. DE VEILING-QUARLES TE HAARLEM. Blz. 20.

1346. DE KUNST IN ONZE WOONHUIZEN. Blz. 26.

1347. DE PRENTVERZAMELING DE RIDDER EN HAAR CATALOGUS. Blz. 28.

1348. KUNST ? (Witkamp : de Nassau's en hun oudste burg in de Nederlanden). Blz. 36.

1349. DE OUDE KUNST OP DE VEILING REEDE VAN OUDSHOORN. Blz. 37.

1350. DE VEILING-VAN DER WILLIGEN. Blz. 37.

1351. HET MOZAIK IN DE SINT GEREON TE KEULEN. Blz. 43.

1352. DE VEILING-VAN DER WILLIGEN EN DE REGEERING. Blz. 44.

1353. TITIAANS BETWISTE DANAE. Blz. 52.

1354. EEN BELANGWEKKENDE KUNSTVEILING. Blz. 57.

1355. DE TEEKENINGEN-VEILING VAN DER WILLIGEN. Blz. 75.

1356. LEIDSCHE KUNSTSMAAK. [Over de vroegere manégepoort op Cellebroêrsgracht [nu Kaiserstraat]. Blz. 83.

1357. DE BODE AAN SMIT KLEINE EN ALBERDINGK THIJM. [Rijm over Fonteynen-Onttroebeling]. Blz. 86.

1358. DE ONDERVOORZITTER DER RIJKSADVISEURS EN DE JACOBIKERK TE UTRECHT. Blz. 107.

1359. EEN MEUBELTENTOONSTELLING TE WEENEN. Blz. 116.

1360. KAREL STORM VAN 'S-GRAVESANDE'S ETSEN. Blz. 116.

1361. EEN HAAGSCHE SCHILDERIJVERZAMELING DER 17de EEUW. Blz. 115.

1362. ARGELOOZE SCHULDBEKENTENIS EN PROFESSORS ALLEENSPRAAK. [Prof. Goudsmit over Hoogewoerdspoort]. Blz. 116.

1363. HET TEEKENONDERWIJS OP DE OOSTENRIJKSCHE SCHOLEN. Blz. 143.

1364. HET FEESTOFFER EENER BEROOIDE-GEMEENTE. [Leiden, Hoogewoerdspoort]. Blz. 145.

1365. TENTOONSTELLING INDRUKKEN. [Schilderij-tentoonstelling] Blz. 156, 163, 172.

1366. EEN TENTOONSTELLING IN 'T BELANG DER KUNSTNIJVERHEID. (Parijs). Blz. 173.

1367. EEN DUITSCH KUNSTKENNER OVER DE JONGSTE TENTOONSTELLING TE AMSTERDAM, EN DE NEDERLANDSCHE SCHILDERKUNST ONZER DAGEN. Blz. 180.

1368. DRIE PRENTWERKEN. Blz. 190.

1369. VANDALISME. Blz. 6, 29, 38, 62, 70, 79 en 102.

1370. ANTI-VANDALISME. Blz. 14, 21, 38, 46, 54, 102, 159 en 174.

1875

1371. EEN STADSGEZICHT VAN HOBBEMA. Blz. 12.

1372. FOTOGRAFIËN UIT FLORENCE. Blz. 13.

1373. OUDHEIDKUNDIGE VONDSTEN. Blz. 14.

1374. WIJZIGING IN DE KLEURDRUKKUNST. Blz. 14.

1375. EEN BELANGRIJKE PRENTVERZAMELING. Blz. 20.

1376. EEN MIN BEKENDE ONUITGEGEVEN TEEKENING VAN KAULBACH. Blz. 20.

1377. AAN BELANGSTELLENDEN IN VADERLANDSCHE KUNSTGEWROCHTEN, TE HAARLEM EN ELDERS. Blz. 33. [Zie 1384].

1378. TEEKENINGEN-VEILING TE AMSTERDAM. Blz. 35.

1379. EEN DUITSCH KUNSTRECHTER OVER HET ONTWERP VAN HET NIEUWE AKADEMIEGEBOUW TE LEIDEN. Blz. 52.

1380. VEREENIGING TOT UITBREIDING DER VERZAMELING VAN KUNST EN OUDHEDEN OP HET STEDELIJK MUSEUM TE HAARLEM. Blz. 57.

1381. EEN GELUKKIG DENKDEELD VERWEZENLIJKT. [Tentoonstelling Arti et Amicitiae]. Blz. 68.

1382. DE VLAAMSCHE SCHOOL IN DICHTMAAT VERHEERLIJKT. Blz. 69.

1383. DE VENUS VAN HET KAPITOOL. Blz. 74.

1384. WAT ZAL ER VAN DEN VEELBESPROKEN FRANS HALS IN 'T HOFJEN VAN BERESTEYN WORDEN. Blz. 89.

1385. EEN BELANGRIJKE MAATREGEL. [Aanstelling van V. de Stuers als referendaris voor K. & W.]. Blz. 97.

1386. MAKARTS CLEOPATRA. Blz. 100.

1387. DE HOLLANDSCHE EN DE ZEEUWSCHE STATEN IN ZAKE KERKELIJKE KUNST.

1388. HET KONINKLIJK OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP TE AMSTERDAM. Blz. 158.

1389. DE STATEN VAN NOORD-HOLLAND EN DE KERKELIJKE BOUWKUNST. Blz. 161.

1390. DE SCHILDERIJ-VERZAMELING VAN WALCHREN VAN WADENOYEN. Blz. 166.

1391. NOG IETS OMTRENT DE STATEN VAN NOORD-HOLLAND EN HAARLEMS SINT BAAF. Blz. 169.

1392. EEN SINT-NICOLAAS VERRASSING, IN ZAKE BOUWKUNST. Blz. 177.

1393. PARISCH EN CARRARISCH MARMER. Blz. 182.

1394. BELANGRIJKE KUNSTVEILING. Blz. 182.

1395. FRITS VAN DE KERCKHOVE EN ZIJN VADER. [In de tentoongestelde schilderijen van dit Brugse wonderkind blijkt zijn vader de hand te hebben gehad]. Blz. 189.

1396. DE HEROPENING VAN 'T MAURITSHUIS. Blz. 190.

1397. ALBRECHT DÜRERS LIJDEN VAN CHRISTUS. Blz. 190.

1876

1398. DE KERKELIJKE BOUWKUNST IN DE PROVINCIALE STATEN. Blz. 1.

1399. HET BEHEER VAN 'S RIJKS PRENTENKABINET TE AMSTERDAM. Blz. 13.

1400. BOCCACIO'S WOONHUIS EN GEDENKSTEEN. Blz. 13.

1401. DE KUNSTSCHAT IN 'T HOFJE VAN BERESTEYN. Blz. 9.

1402. NOG WAT IN ZAKE BERESTEYNS HOFJE. Blz. 14.

1403. MUSEUM VAN KUNSTNIJVERHEID. Blz. 17.

1404. WAAR ZAL DE OUDHEIDKUNDIGE TENTOONSTELLING TE AMSTERDAM GEHOUDEN WORDEN? Blz. 22.

1405. BELANGRIJKE PRENTVEILING. Blz. 38.

1406. HET STEDELIJK MUSEUM TE ALKMAAR. Blz. 57.

1407. AAN DEN HEER ALBERDINGK THIJM [Instemming met Alb. Th.'s waarschuwing tegen een kakografiese tekening van het Kasteel Brederode). Blz. 57.

1408. UIT BRUGGE EN LEUVEN OMSTREEKS 1470. Te Brugge en te Leuven in 1468–1574; Novelle door C. Ed. Tarnel, Amsterdam, 1875. (Schilderlevens). Blz. 59.

1409. EEN NUTTIG BOEKWERK. Handboek der Ontleedkunde ten behoeve van kunstenaars, door Dr. Jul. Morel. Gent. 1875. Blz. 62.

1410. EEN BELANGRIJKE KUNSTVEILING. Blz. 71.

1411. EEN MAATSCHAPPELIJK-WERKZAAM VLAAMSCH KUNSTENAAR HERDACHT. Blz. 76.

1412. OUD-GRIEKSCHE BEELDHOUWKUNST TE OLYMPIA. Blz. 77.

1413. DE AANSTAANDE TENTOONSTELLING VAN KUNSTNIJVERHEID TE BRUSSEL. Blz. 77.

1414. DE STANDPLAATS VAN THORBECKE'S BEELD TE AMSTERDAM. Blz. 78.

1415. ITALIAANSCHE SCHILDERNAMEN. Blz. 83.

1416. DE ONTHULLING VAN SCHILLERS STANDBEELD TE MARBACH. Blz. 83.

1417. NEURENBERG IN PRENT. Blz. 85.

1418. EEN TREURIG VERSCHIJNSEL OP NEDERLANDSCH KUNSTGEBIED. Tegenwerking der dagbladen. Blz. 106.

1419. EEN UITNEMEND GESLAAGD BEGIN. [Eerste tentoonstelling van teekeningen der Hollandsche Teekenmaatschappij, in de Haagse „Akademie van beeldende kunsten"]. Blz. 113).

1420. HET DAGBLAD VAN ZUID-HOLLAND EN DE KERK TE BROUWERSHAVEN. Blz. 115.

1421. KLEUR- EN LICHTBESPIEGELING VAN EEN SCHILDER. Blz. 121.

1422. VANDALISME TE POMPEII. Blz. 124.

1423. ZWITSERSCHE STRIJDROEM. [De herstelde banieren van Karel de Stoute bij gelegenheid van de 400-jarige gedenkdag van de slag bij Murten, te St. Gallen tentoongesteld]. Blz. 124.

1424. DE KUNST OP 'T AANSTAANDE TAAL- EN LETTERCONGRES. Blz. 125.

1425. GEBRUIK EN MISBRUIK DER AESTHETIKA IN DE LETTERKUNDE. [Congresvoordracht Brussel]. Blz. 129.

1426. BEHARTENSWAARDIGE WENKEN VOOR DE TOEKOMST DER VADERLANDSCHE KUNSTNIJVERHEID. Blz. 145.

1427. DE EERSTE AANSTALTEN VOOR 'T RIJKSMUSEUM. Blz. 158

1428. CORNELIS DE WITT'S CHATTAMBEKER VERSCHACHERD. Blz. 152.

1429. DE PORTRETTEN VAN JOHAN DE WITT EN WENDELA BICKER BEHOUDEN. Blz. 153.

1430. CORRESPONDENTIE MET A. J. ALBERDINGK THIJM. [Over Van Vloten's waarschuwing, naar aanleiding van Thijm's benoeming aan de Academie voor beeld. kunsten]. Blz. 170.

1431. EEN VADERLANDSCHE ETSNAALD. [Storm van 's Gravesande's etsen]. Lb. IX. 4. 1877. 580–584.

1432. EEN RAADSEL. [Over een te Leiden aanwezig schilderij van 1699], door v. Vl. toegeschreven aan Carel de Moor, Ned. Sp. 1878. 162.

1433. DE SCHOONMAAKTIJD IN DE NATIONAL GALERY TE LONDEN. Ned. Sp. 1878. 329.

1434. EEN „ARTISTIEKE EN NATIONALE" FONTEIN [Ontwerpen voor een fontein te Soestdijk]. Lb. X. 4. 1878. 635–636.

1435. HENDRIK AVERCAMP [17de eeuws Kamper schilder]. Archief Ned. Kunstgesch. 1880.

1436. FEESTREDE VOOR HET 40-JARIG BESTAAN DER MAATSCHAPPIJ TER BEVORDERING DER BOUWKUNST. Bouwk. Weekblad No. 35. 1882. Herdrukt als: VERVAL EN HERLEVING DER VADERLANDSCHE BOUWKUNST. Voorgedragen bij de viering van 't veertigjarig bestaan der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. 28 Aug. 1882. Hum. 1882. 465–481.

1437. OPROEP OM BIJDRAGEN VOOR DE HALS'EN VAN BERESTEIJN. Haarl. Ct. van 19 Dec. 1882.

1438. DE EMERENTIA [een Frans Hals] VAN BERESTEIJN VERKOCHT. Ned. Sp. 1882. 397. [Zie ook 1402].

1439. AAN WIE DE SCHULD DER VERKWANSELING? [van de Emerentia]. Ned. Sp. 1882. 417.

In hs. aanwezig in verz. Verwey: Een nog onbekend schilderij van Johan van Eyck: [de aanbidding der H. drie Koningen voorstellende.] Geplaatst? waar?

TOONKUNST

1440. MUZIEK EN POËZY. Kunstkr. 1863. 51, 58.

1441. SCHOONHEIDSWETTEN DER TOONKUNST. [Vom musikalisch-schönen. Ein Beitrag zur Revision der Aesthetik der Tonkunst, von Dr. Eduard Hanslick, Leipzig, R. Weigelt 1854]. Kunstkr. 1866. 18, 25.

1442. GEBOORTEJAAR VAN SWEELING. Nav. XX. 457. 1870.

1443. AARD, WERKING EN GRENZEN DER TOONKUNST. Alfred Dove, Das Problem der musikalischen Aesthetik. (Im neuen Reich; 1873, No. 11). Lb. VI. 1873. 314–323.

1444. SCHUMANN'S MUZIKALE GRONDREGELS. Als inleiding bij zijne Claviertstücke für die Jugend; later herdrukt in zijne Gesammelte Schriften, IV. Lb. VI. 1873. 387–393.

1445. TOONKUNSTIGE EN TOONKUNDIGE OPLEIDING EN ONDERWIJS, TER VORMING VAN 'T MUZIKALE OORDEEL. Das musikalische Urtheil und seine Ausbildung durch die Erziehung, von Dr. W. Langhaus, Berlin 1873. Lb. VI. 1873. 394–399.

1446. EEN SCHOENMAKER DIE ZICH NIET BIJ ZIJN LEEST HOUDT. [Mij. voor Toonkunst, die een adres aan de Tweede Kamer heeft gericht met verzoek om onderricht in de Aesthetika aan de Universiteiten in te voeren]. Ned. Kb. 1875. 109.

1447. KERKELIJKE TOONKUNST. (St. Gregorius-blad. Tijdschrift tot bevordering van kerk. toonkunst). Ned. Kb. 1876. 73.

1448. UIT BAYREUTH I EN II. (Lindau: Nüchterne Briefe aus Bayreuth, Breslau, Verlag von S. Schottländer, 1876). Ned. Kb. 1876. 149, 155, 158, 175, 181.

1449. TWEE KUNST-TITANEN DEZER EEUW. Twee Titanen der negentiende eeuw, Hector Berlioz en Antoine Wiertz, door D. F. Scheurleer. Haarlem, W. C. de Graaff 1878. Lb. X. 1878. 336–348.

NATUURWETENSCHAP

1450. EEN WOORD OVER HET ONDERRICHT IN DE BEGINSELEN DER NATUURKUNDIGE WETENSCHAPPEN OP DE GYMNAZIËN. (5 Sept. 1850). A. K. & Lb. 1850, II, 162–164.

1451. GODSDIENST EN NATUURKENNIS. Juny 1855. (Ueber die Bedeutung der Natuurwissenschaften für unsere Zeit und Ueber das körperliche Bedingtsein der Seelenthätigkeiten. Zwei Festreden, u. s. w. von Dr. G. A. Spiess, Frankfurt a. M. 1854.) IJselkout. 1855. 174–192.

1452. GELOOF EN NATUURWETENSCHAP. (Winkler Prins contra ds. Reitsma). (Dev. 2 Dec. 1862). Dager. XV. 279–293.

1453. DE MODERN-KRISTELIJKE GODSDIENSTLEER EN HET DARWINISME, naar Duitsche geloofsbespiegeling. Die Religion im Zeitalter Darwins, von Heinrich Lang, Pfarrer in Zürich, Berlin 1873. Lb. VII. 1874. 429–443.

1454. DE ZWAKKE ZIJ VAN 'T DARWINISME. Le roman de Darwin, par Ch. Dollfus. Paris, librairie nouvelle. 1875. Lb. IX. 1876. 11–18.

1455. 'S MENSCHENVERBAND EN ZEDELIJK BESTAAN, NAAR OUDER EN NIEUWER INZICHT. Hebler: Philosophische Aufsätze, Leipzig 1869. Lb. V. 1872. 542–551.

1456. DE ONTWIKKELING DER NATUURWETENSCHAP. Lb. VI. 1873. 373–386.

1457. NATUUR- EN ZEDEKUNDIGE ONGELOOFSKOUT. Geloofsbelijdenis van een hedendaagsch natuuronderzoeker, naar de 2de duitsche uitgave met aanteekeningen voorzien door Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen. Woher und wohin? Schopenhauers Antwort auf die letzten Lebensfragen, zusammengefaszt und ergänzt von Ernst Hermann. Lb. X. 1878. 266–289.

1458. DARWIN EN DE TALMUD. Dr. Placzek uit Brünn in Jüdisches Literaturblatt, Leipzig. 1878. Lb. X. 1878. 349–352.

1469. AVERECHTSCHE TOEPASSING DER WISKUNDE OP DE WIJSBEGEERTE. Ueber den Misbrauch der Mathematik in der Philosophie von C. Th. Gäring, in 't Vierteljahrschrift für Wissenschaftliche Philosophie (Leipzig 1879). III. 3. Lb. XI. 1879. 141–151.

1460. AVERECHTS OPGEVAT DARWINISME. Die Bedeutung des Einzellebens in der Darwinistischen Weltanschauung, von K. Kossmann. (Nord und Süd. XII. S. 414 vlg.) Lb. XI. 1879. 603–615.

ONDERWIJS

1461. ENKELE WENSCHEN OMTRENT DE WIJZIGING VAN HET HOOGER ONDERWIJS. (Leiden 31 Maart 1850). Amersfoort, W. J. van Bommel van Vloten 1850. [39 blz.]

1462. NOG EEN WOORD OMTRENT DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID EN HAAR TOEKOMSTIG LOT. (Leiden, Maart 1851). 's-Gravenhage, E. H. Noordendorp 1851. [16 blz.].

1463. A B BOEKJES VAN VROEGER EN THANS. (Het gulden boekske voor lieve kleinen; versierd met houtgravuren. Leyden, Directie der Houtgraveerschool. — Het boek op linnen. Eerste en tweede stukjen. Leyden, Directie der houtgraveerschool 1853.) IJselkout. 1855, 29-34.

1464. DE FRANSCHE MEISJESSCHOOL. [Aansporing tot de oprichting van zo'n instelling te Deventer]. IJselblad van Zaterdag 5 Juni, 1858.

1465. VROME WENSCH OMTRENT HET HOOGER ONDERWIJS. Ned. Sp. 1861, 5.

1466. HOOGER EN MIDDELBAAR ONDERWIJS TE AMSTERDAM EN ELDERS [Deventer]. (Beschouwingen over het Atheneum Illustre en het Onderwijs te Amsterdam. M. Schooneveld & Zoon 1861). Ned. Sp. 1862, 42.

1467. DRIE VRAAGPUNTEN VAN ALGEMEEN BELANG. [2de vraag: Wenschen betreffende een nieuwe wet op het Hooger Onderwijs]. LB. I. 4. 1866. 1-56.

1468. EERLIJKE WENSCHEN OMTRENT HOOGER EN MIDDELBAAR ONDERWIJS, NEDERLANDSCHEN VOLKSZIN. ENZ. (rectoraatsoverdracht, 16 Febr. 1867). Deventer, Jac. van der Meer 1867, [30 blz.; 2de en 3de dr. 40 blz.].

1469. HET WETSONTWERP VOOR 'T HOOGER ONDERWIJS. I—V. Hoofdart. Dev. Wbl. 18 Maart—22 April 1868.

1470. DE KERK EN DE VOLKSSCHOOL. Hoofdart. Dev. Wbl. 16 Sept. 1868.

1471. GODSDIENSTLOOS ONDERWIJS. Lb. III. 1868. 495-504.

1472. NOG IETS OVER DE ONDERWIJSVRAAG. [Briefwisseling met Roorda van Eysinga over het schrappen van de geschiedenis op de lagere school]. Hoofdart. Wbl. v. N.-A. 18 Nov. 1868.

1473. NOG EENS NAAR AANLEIDING DER ONDERWIJSVRAAG. Hoofdart. Wbl. v. N.-A. 25 Nov. 1868.

1474. ZONDERLINGE BEGRIPSVERWARRING [repliek op Mr. Insingers verwijt: dat men godloochenaars aan het hoofd van scholen duldde). Hoofdart. Wbl. v. N.-A. 2 Dec. 1868.

1475. VOORTDURENDE BEGRIPSVERWARRING. Hoofdart. Wbl. v. N.-A. 9 Dec. 1868.

1476. NOG WAT OVER KERK EN KERKLEER, IN HAAR VERHOUDING TOT MAATSCHAPPIJ EN ONDERWIJS. Wbl. v. N.-A. 23 Dec. 1868.

1477. ONDERWIJS EN ONGELOOF. Dev. Wbl. 27 Jan. 1869.

1478. PROF. DOZY EN ZIJN RECTORALE REDE. Dev. Wbl. 17 Febr. 1869.

1479. VROUWELIJKE OPLEIDING EN ONDERWIJS. Dev. Wbl. 24 Febr. 1869.

1480. KOOSJE JANSEN, GEB. TEN BESTE, AAN PROF. A. J. VITRINGA [voor vrouwenstudie, feminisme]. Ned. Sp. 1869. 166.

1481. KOOSJE JANSEN AAN MOEDER CORNELIA. Een vrouwenwoord, naar aanleiding van Vitringa's brochure over opvoeding en emancipatie der vrouw, door Cornelia. Deventer, C. Zwaardemaker. 1869. (Bl. 29 Julij '69). Ned. Sp. 1869. 262.

1482. WAT MOET MEN VOLGENS DE ONDERWIJSWET ONDER EERBIEDIGING VAN ELKS GODSDIENSTIGE OVERTUIGING VERSTAAN? Dev. Wbl. 2 Juni 1869.

1483. NOG IETS OVER 'T NEUTRAAL SCHOOLONDERWIJS [naar aanleiding van een art. „Ergernis en Neutraliteit" door Weyenberg]. Hoofdart. Dev. Wbl. 4 Aug. 1869.

1484. EEN APPELTJEN MET „HET VADERLAND" TE SCHILLEN. [Weer vrijheid en onderwijs]. Dev. Wbl. 13 Oct. 1869.

1485. BAAS BOVEN BAAS. [P. Keer Jr., raads- en schoolcommissielid te Amsterdam heeft een geacht leraar laten schorsen. V. Vl. roept tegen hem de jeugd en de andere leraren te wapen: Keer, keer, rechts om keer, kom op onze school niet weer]. Dev. Wbl. 28 Dec. 1870.

1486. EEN NEDERLANDSCH BURGERZWAK. (Nabetrachting op het Keer-rumoer). Dev. Wbl. 4 Januari 1871.

1487. HET ADRES VAN 'T HOOGER EN MIDDELBAAR ONDERWIJS-PERSONEEL IN ZAKE KEER-DIBBETS. Dev. Wbl. 18 Jan. 1871.

1488. DE NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR VOLKSONDERWIJS EN DE LEERPLICHTIGHEID. Dev. Wbl. 22 Maart 1871.

1489. LAGER-ONDERWIJSWENSCHEN VAN MAX VAN BRIENE. De vrije school der toekomst naar aanleiding van Uhlichs freie, menschliche Schule, door Max van Briene. Deventer W. Hulscher, 1871. Dev. Wbl. 7 Juni 1871.

1490. JAN SALIE ALS BEVORDERAAR VAN 'T NEDERLANDSCHE VOLKSONDERWIJS. Dev. Wbl. 8 Nov. 1871.

1491. EEN EN ANDER OMTRENT HET JONGSTE WETSONTWERP OP HET HOOGER ONDERWIJS. Haarlem, W. C. de Graaff. 1874. [39 blz.]

1492. EEN TREURIGE FEESTVIERING. [300ste jaardag der Leidse Hoogeschool. 25 jaar lang is er voor het H. O. niets gedaan, vooral wat het onderwijs in de aesthetika betreft.] Ned. Kb. 1875. 17.

1493. HET AMSTERDAMSCH ATHENEUM IN 1812 EN THANS. Eene bladzijde uit de geschiedenis van het Atheneum Illustre te Amsterdam, door Mr. C. M. J. Willeumier, Amsterdam, Scheltema & Holkema. 1875. (Bl. 17 Jan. '76). Ned. Sp. 1876. 51.

1494. EEN WENSCHELIJK NIEUW LEERVAK. La nécessité d'enseigner l'hygiène aux jeunes gens. Mémoire dédié aux membres du Congrès d'hygiène à Bruxelles. Sept. 1876, par le docteur Lobry de Bruyn, med. à Leeuwarde. Leide 1876. Lb. IX. 1876. 277—285.

1495. HET SCHOOLBLAD, DE MULTATULI-KOORTS EN 'T ULTRAMONTANISME. Lb. IX. 1876. 327—341.

1496. DE TIJDSPIEGEL EN DE MIDDELB. MEISJESSCHOLEN. (Bloemendaal 17 Oct. '76). Wbl. v.h. Onderw. XV No. 43. 1876.

1497. DE REDACTIE VAN „DE TIJDSPIEGEL" EN DE HAARLEMMER MEISJESSCHOOL VOOR M.O. (Bl. 5 Nov. '76)' Wbl. v. h. Onderw. XV. No. 46. 1876.

1498. EEN BEDENKELIJKE VENNOOTSCHAP. [Jan Salie en Mefistofeles, in zake het onderwijs]. (Bl. 14 Febr. 1877). Schoolbode. 1877.

1499. HET VOORBEREIDEND ONDERWIJS EN DE GEMEENTERAAD VAN HAARLEM. Lb. IX. 1877. 344—361.

1500. AAN JAN SALIE, IN ZAKE 'T SCHOOLBLAD. Lb. IX. 1877. 479—481.

1501. MINISTERIEELE DWANGZUCHT EN PROFESSORALE KARAKTERLOOSHEID. [Cosijns benoeming tegelijkertijd te A'dam en te Leiden.] Lb. X. 1878. 156–159.

1502. DE VINGER NAAST DE WOND. [Naar aanleiding van de oprichting der A'damse gemeentelike Universiteit heeft de aftredende Leidse rector gezegd, dat dit één te veel was. Hij had moeten zeggen, dat er 2 rijksuniversiteiten te veel zijn]. Lb. X. 1878. 473—476.

1503. EEN ZONDERLING RAADSBESLUIT, IN ZAKE HOOGER TAALONDERWIJS, [het besluit van de Amsterdamsche Gemeenteraad om geen leerstoel voor nieuwere taalstudie op te richten]. (H. 26 Mei '79). Wbl. v. h. Onderw. XVII. No. 23. 1879.

1504. DE BELANGEN DER WETENSCHAP. [De benoeming van Dr. van Toorenenbergen als opvolger van Prof. W. Moll aan de A'damse Universiteit, met voorbijgaan van Dr. Acquoy]. (Bl. 5 Nov. '79). Amst. 9 Nov. 1879.

1505. DE HAARLEMSCHE GEMEENTERAAD EN DE AANVANKELIJKE-VORMINGSSCHOLEN. Lb. XI. 1879. 632—640.

1506. VOORBEREIDEND LAGER ONDERWIJS (H. 16 Febr. 1880). Haarl. Ct. 17 Febr. 1880.

1507. DE UNIVERSITEITENVRAAG. [Naar aanleiding van de benoeming van de Leidse professor Rosenstein naar A'dam, waarbij de questie van het aantal universiteiten weer in de pers ter sprake is gekomen]. (7 Nov. '78 (sic.!)). Amst. 22 Oct. 1882.

1508. DROGREDENEN EN KERKSCHROOM INZAKE LAGER STAATSONDERWIJS. De liberale partij en de schoolquaestie door Dr. C. B. Spruyt, in den Tijdspiegel voor Maart. Hum. 1883. 510—513.

VERSCHEIDENS

1509. EEN BLOEMENSPROOKJE UIT WURTTEMBERG (Heilbron. Juli 1846). Amersfoort, W. J. van Bommel v. Vloten. 1847. [20 blz.].

1510. EEN NEDERLANDSCH ZEEHELD IN VREDESTIJD [W. van Essen geb. 1832]. (Dev. 30 Maart. 1856). Lectuur voor de Huisk. 1856. 113. (uitg. Sijthoff).

1511. INGEZONDEN STUK [in het Utr. Provinciaal en Stedelijk Dagblad tegen den heer Eekhoff, die een Wolfenbuttels hs. van Starter aan V. VL. weigerde verder te lenen]. (Dev. 18 April. 1863).

1512. INGEZONDEN STUK TEGEN HEEMSTEDE OBELT. (Dev. 8 Juli. 1863). Overijss. Courant. van 13 Juli.

1513. AAN DE REDACTIE VAN DE DAGERAAD. (Brief). Dager. XVI. Aug. 1863.

1514. EEN RIDDER DER NEGENTIENDE EEUW. [Tegen Lion, pol. dir. van Het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage]. Dev. Wbl. 26 Aug. 1868.

1515. NEDERLANDSCHE SLAAPMUTSEN. Dev. Wbl. 1870.[1])

1516. EEN SCHOOLDIRECTEUR NAAR HET HART VAN DEN HEER GEFKEN. [Burgersdijk]. Dev. Wbl. 13 Jan. 1869.

1517. KORT MAAR KRACHTIG. Evolutie of stilstand? Utrecht. De Industrie 1869. [Anonym geschriftje inzake brief van Bylandt over Carl Vogt]. (Kl. 18 Jan.) Ned. Sp. 1869. 46.

1518. STOOMVAART OP AMERIKA. Dev. Wbl. No. 41. 13 Oct. 1869.

1519. JOODSCHE WERKELIJKHEID. Alexandre Weill. Ma jeunesse. (1. Mon enfance. 2. Mon adolescence. 3. Réginelle, mon premier amour). Paris, E. Denter, 1870. (Sept. 1870). Ned. Sp. 1870. 362.

1520. AAN *HET* SCHAAP. (Zie Tijdspiegel, Maart 1871). Dev. Wbl. 15 Maart. 1871.

1521. AAN DE REDACTIE VAN HET STUDENTENWEEKBLAD. [Over v. Vl.'s Aesthetica.] Studentenweekblad 17 April 1871.

1522. HET NIEUWSTE NIEUWS OMTRENT HET FRIESCHE HANDSCHRIFT. [Het Oeralinda-bok een mystificatie]. Dev. Wbl. 8 Nov. 1871.

1523. DE MAN VAN HET HONDJEN VAN ELDERINK. EERE DIE EERE TOEKOMT. [Geestig rijmpje in de trant van: The house that Jack built]. Dev. Wbl. 8 Mei 1872.

1524. EEN BEHARTENSWAARDE NUTSREDE. Aanspraak bij de opening van de 86e algemeene vergadering der maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 8 Aug. 1871. door Mr. G. van Tienhoven. Lb. V. 1872. 313–315.

[1]) In overdruk aanwezig in verz. Verwey. Zie Voorbericht blz. 9.

1525. EEN AVERECHTSCHE WEGWIJZER EN ONHANDIGE VOORSPRAAK; IETS AAN EN OVER CHARLES BOISSEVAIN. Lb. VI. 1873. 92–111.

1526. KNIPBRIEFJEN AAN 'T JONGE NEDERLAND. [Afwisseling op de brieven van een zekere Paulus in de Spectator]. Get. Johannes. Ned. Sp. 1873. 162.

1527. EENE VOORDRACHT VAN PATER HYACINTHE [de Geneefse afvallige priester Hyac. Loyson heeft voor „Doctrina" te Leiden een lezing gehouden]. (Leiden, 28 April '74). Ned. Sp. 1874. 147.

1528. TWEEDE EN LAATSTE KNIPBRIEFJEN AAN 'T JONGE NEDERLAND. Ned. Sp. 1873. 180.

1529. JOHANNES AAN SAULUS. [Aan dezelfde Paulus; die de romantici in Duitsland uitgescholden heeft]. Ned. Sp. 1873. 205.

1530. JUSTUS EN ZIJNE VRIENDEN. [Justus, schrijver van „Wat is waarheid?" in „De Vrije Gedachte", tijdschrift onder red. van Dr. F. Feringa]. Lb. VI. 1873. 112–124.

1531. PASTORALE HUWELIJKSLESSEN. Het huwelijk. Handboek voor Christelijke echtgenooten door mr. J. van Campen, pastoor te Buitenveldert. Amsterdam. J. Beerendonk 1873. (Bl. Jan. '74). Ned. Sp. 1874. 170.

1532. OP BOEKENRODE. [Bloemendaal]. Ned. Sp. 1875. 251.

1533. EEN KRISTELIJK HUISMIDDELTJEN TEGEN ONTUCHT. Argumenta Buceri, pro et contra. Original manuscript Bucer' ss.w. Cassel, 1878. Kay. [2de huwelik van landgraaf Filip van Hessen]. Lb. X. 1878. 618.

1534. LOFWAARDIGE MANIEREN DER DAGBLADPERS. Aan de Redactie van 't Algemeen Handelsblad. (H. 5 Maart 1879). [Zie ook 48 en 1525].

1535. KENSCHETSENDE PROMETHEUSBESPIEGELING. [Burgerdijks wijsgeerige bespiegeling bij zijn Aeschylus-vertaling]. Lb. XII. 1880. 141–145.

1536. BOOMSCHENDING BIJ RAADSBESLUIT, ter uitvaart en herdenking van den zoo noodeloos gevelden olm. (16 Febr. 1882). Hum. 1882. Haarlem, I. de Haan. 1882. 1ste en 2de druk. [20 blz.]

1537. EEN KINDERLIJK SCHRIJVEN BEANTWOORD. [13-jarig „Haarlemietjen" heeft v. Vl. geschreven over zijn stuk voor de noodeloos gevelde olm]. Hum. 1882. 115–116.

1538. REDACTIONELE MEDEDELINGEN EN NASCHRIFTEN BIJ DEVENTER WEEKBLAD, LEVENSBODE EN KUNSTBODE. [Er is hier nog veel belangrijks onder te vinden, maar het was natuurlik niet de moeite waard, dit alles ook afzonderlik te catalogiseren.

REGISTER OP DE BIBLIOGRAFIE

A

Acquoy (J. G. R.) 560, 1504
Adolf van Nassau 624
Admiraal (Aart) 797, 823
Aerssen (Fr. van) 594
Aken (Hein van) 903
Allard (H. J.) 34
Alphen (Hier. van).. 1079—1080
Amicis (Edm. de) 1283
Anderlecht (Andries van).. 571
Angelo (Michael) .. 1281, 1335
Ankersmit Wzn. (J. H.) ... 1263
Anna van Saxen ..... 524—527
Aristoteles 1285
Arnold (Bd.) 1232
Assézat (J.) 688

B

Bacon (Fr.) ..... 263—264
Baerle (Casper van) 994
Bakhuizen van den Brink (R. C.) 527, 536, 626, 1146—1147
Balsem (N. C.) 227
Bartjen van Utrecht 951
Barlaymont (G. van) 584
Baudius 1010
Bazzi von Vercelli (G.).... 1312
Beeloo (A.) 573
Beets (Nic.) ..1148—1151, 1175
Beiling (Allaert) ..... 633—634
Beka 896
Bell (F. W. B. van)... 92, 118
Bellamy (Jac.) 1081
Bergh (S. J. van den) 1133
Bergmann (Anton) 1152—1153
Bergman (J. T.) 578
Berlioz (Hector)..... 1449
Bernagie (Peter) 986
Bernays (Jacob) 1285
Bernays (Michaël) 1249
Bert (Paul) 1242
Besant (Annie)..... 1028
Betz (H. J.) 46, 94, 297, 300, 320, 394
Beyer (C.) 332
Beyerman (Hugo) 615
Bilderdijk (Willem) 376, 1028, 1070, 1082—1100
Bisschop (W.) 1102
Björnson (Björnstj.) 1284
Blaauw (H. T. de)..... 158
Boehmer (Ed.) 268, 285
Boendale (Jan) 903
Boer (W. R.) 490
Bogaers (W.) 786—788, 1060—1062
Boissevain (Charles) 48, 1525, 1534
Bonaventura 905, 907
Bonet-Maury (G.) 133
Bonnell (H. E.) 708
Borger (E. A.) ..... 1154—1155
Borgnet (Ad.) 522
Bosboom-Toussaint (A. L. G.) .. 87, 1156—1157, 1170
Brachet (Aug.) 834
Braun (K.) 694
Breero (G. Azn.) 767
Briene (Max van) 1489
Brill (W. G.) 72, 772
Brinckerinck (Jan) 897
Brink (Jan ten) 1100, 1137
Broekhuizen (Joh. van) 996—997
Brosterhuizen (Joh.) 998
Brouwer (Adr.)..... 1328
Brouwers (J. W.) 1072
Brugman (Pater) 922
Bruggencate (G. ten) 1158
Bucer 1533
Burger Jr. (D.).. 272—273, 1233
Burgersdijk (L. A.J.) 162, 1516, 1535
Burgh (Jac. van der) 999

Bulwer (Edw.) 1278
Burke (Edmund) 343
Burman (P.) 1101
Buysero (D.) 985

C

Camp (Max. du) 691
Campen (J. van) 1531
Cannegieter (T.) 400
Cantimpré (Thomas van) 926
Capellen (Alex. v. d.) 598
Carlos (Don) 535
Casaubonus ..... 1000—1001
Cate (S. H. ten) 253, 1238
Cats (Jacob) ..... 1002—1007
Cenci (Beatrice) 1255
Champagney ..... 581—582
Citters (J. de Witte van) 31—32
Clairvaux (Bernard van) 902
Cobet (C. G.) 360
Coburg-Gotha (Ernst van) 714
Cocq (de) 167
Cohen Stuart (M.) 1157
Comte (Aug.) 335, 390
Coornhert (D. Vzn.) . 991—992
Constant Rebecque (W. de) 146
Cort (Frans de) 972, 1330
Corver (M.) 1297
Costa (Is. da) 1159
Cosijn (P. J.) 777, 828, 1181, 1501
Cramer (J.) 184
Curtius (Ernst) 111, 1303
Cuyp (Albert) 1318

D

Darmesteter 108
Darwin (Ch.) 1453, 1454, 1458, 1459
Dathenus (Petrus)) 533
Davidson (Josua) 178, 198, 1274
Deenik (A. A.) 148
Deken (Aagje) 1129
Delden (van) 419, 427
Delf (Dirc van) 893
Descartes 265, 266, 316
Deventer (M. L. van) 536
Dibbets ..... 1485—1487
Diegerinck (I.) 533
Doedes (J. I.) 176, 236
Dollfus (Charles) 1454
Domela Nieuwenhuis (F.) 234, 328, 501, 504, 505
Donne (John) 1027
Doorenbos (W.) 24, 26
Dorbeck (D.) 780
Douwes Dekker (Ed.) 1095, 1186—1191, 1220, 1293
Dove (Alfred) 1443
Dozy (R.) 1478
Drabbe 34
Druitius (M.) 517
Dumbar (G.) 419, 433
Duutzer (H.) 1244
Duparc (H. M.) 330
Dürer (Albr.) 1307, 1397
Duymaer van Twist (C.) 461
Duyvis (J. S.) 35

E

Eckstein (Ernst) 304, 1254
Eeden (F. W. van) 774
Eekhoff 1511
Effen (Justus van) 1102—1104
Egmond (Lamoraal van) .. 1301
Eichman (J. H.) 578
Elderink 1523
Eliot (George) 1273
Emants (Marcellus) 1140
Ende (Franciscus van den) 308
Erdan (Alex.) 146
Espinasse (A. F. H. de l') 368
Essen (W. van) 1510
Esser 29
Everaert (Cornelis) .. 976—979
Eyck (Huibert van) 1322

F

Falck (Anton Reinhard) .. 601
Faure (R. van Boneval) .. 176
Feith (Rhijnvis) 1091, 1116

Feringa (F.) 495
Feuerbach (Anselm) 1336
Feuerbach (Ludwig) 332
Filips II 522
Fischer (Kuno) 316, 1253
Flinck (Govert) 1047
Foucher de Careil (A.) .. 270
Fransen v. de Putte (I. D.) 427, 475—485
Fredericq (Paul) 534
Froude (J. A.) 544
Fruin (R.) 30, 358, 610, 616—617, 620—622, 626—628, 633, 636—637, 670

G

Ganzevoort (Johan Wessel) 953
Garibaldi 712
Gäring (C. Th.) 1459
Geel (Jacob) 1160
Gefken 1516
Genabeth (P. van) 715
Genestet (P. A. de) 1161—1164
Gluck (Chr. W.) 1236
Gneist (Rudolf) ..... 413—414
Goes (Joh. Ant. van der) 1052
Goethe (Joh. W.) 302, 1246—1256
Gorcum (G. van) 178, 1138
Görgey (Arthur) 1262
Gorter (S.) .... 676—677, 1090
Gosse (Edmund) 703
Goudsmit (J. E.) .. 1362, 1364
Gouw (J. ter) 665
Grave le Grelle (C.) 1023
Greven (H. B.) 502
Greuve (F. C. de) 141
Griethuysen (Th. J. van) 117
Groen van Prinsterer (G.) 79, 616—617
Groete (Geert) ..... 915—916
Groot (Huig de) 1052
Groot (Pieter de) 1008
Gunning (J. H.) 300
Guthrie (Malcolm) 392

H

Hagen (H. G.) 230
Hall (J. N. van) 33
Hals (Frans) 1384, 1401, 1402, 1438, 1439
Hamel (A. G. van) ... 188—191
Hanslick (Ed.) 1441
Haren (Willem van) 1106—1107
Haren (Onno Zwier van) 1106, 1108—1112
Harmsen van Wervershoef (Teunis) 951
Harting (P.) 64, 282
Hartmann (Ed. von) 156, 333—334, 388
Hartogh Heys van Zouteveen (H.) 80, 91, 153, 181, 515, 1457
Hase (Karl) ..... 134—135
Have (J. van der) 548
Haverschmidt (F.) .. 1165, 1192
Hebler 1455
Heereboord (Adriaan) 1009
Heerkens 1111
Heidenhain (R.) 512
Heine (Heinrich) 1258
Heineken (W.) 1142
Heinsius (Daniël) 1010, 1047
Hellwald (F. von) 153, 702
Helten (W. van) 1117
Hemsterhuis (Fr.) 327, 328
Herbst (Wilhelm) 1256
Herder (G. von) 1244
Hermann (Ernst) 1457
Hettner (H.) 1257
Hobbema (M.) 1371
Hoekstra Bzn. (S.) 237
Hoeven (M. des Amorie van der) 328
Hoffmann von Fallersleben 973
Hofstede (Petrus) 1105
Hofstede de Groot 953
Hogendorp (Gijsbert K. van) 602—610, 612
Hoing 594

Holbein (Hans) 1317, 1320
Holtzmann (Ad.) 707
Holwerda (J. H.) 120—121, 169
Holzwart 521
Honingh (C.) 1166
Hooft (P. C.) 61, 1011—1021, 1057
Hooft (W. Dz.) 983
Hooykaas Herderschee (Joh) 203, 224, 226
Horst (J. J. van der) 524, 526, 626
Houten (S. van) 183, 425, 1142
Huber (V. A.) 492
Huet (L'Ange) 150, 336—337
Huet (Cd. Busken) 47, 367, 1094, 1097, 1157, 1167—1174, 1198, 1287 en 1289
Hugenholtz (Ph. R.) 220, 222—223, 225—228
Hugenholtz Jr. (P. H.) 221, 223
Humboldt (Al. von) 1259, 1260
Huygens (Constantijn) 1022-1028
Huygens (Kristiaan) 282

I

Insinger 1474
Ising (A.) ..... 678—681

J

Jagt (W. van der) 1157
Jan (Don van Oostenrijk) .. 583
Janet (Paul) 283
Jansen ..... 485—488
Jansen (J. F.) 1238
Janssen (Alb.) 1312
Janssen (H. Q.) 139
Jellinek (Georg) 302
Jenkins (Ed.) 1279
Jeremia 126
Joel (M.) 132
Jonckbloet (W. J. A.) 421, 699, 700, 848, 1209—1222
Jorissen (E. J. P.) 399
Jorissen (Theod.) 605, 638

K

Kamphuyzen (D. Rz.) 1031—1036, 1304
Kant (Imm.) .... 304, 324—326
Kappeyne van de Coppello (J.) 421
Karsten (H. P.) 1237
Kate (J. J. L. ten) 1175, 1282
Kaulbach (W. von) 1376
Keer (P.) ..... 1485—1487
Kehrer (Albertine) 1175
Keller (Gottfried) 1266
Kemp (C. M. van der) 523, 1042
Kemper (J. J. de Bosch) 79, 277, 1315—1316
Kempis (Thomas à) .. 917—920
Kerckhove (Frits v. d.) ... 1395
Kerdijk (A.) 1142
Kern (H.) 1206
Kestner (A.) 1246
Kinker (Johannes) . 1113—1117
Kits van Heyningen (G. E.) 12
Klijn (H. H.) 1118
Knappert (J.) 185, 229
Knoop (W. J.) 99
Knottenbelt (J.) 42
Köchly (H.) 687, 1236
Koekebakker (H.) 307
Kok (A. S.) 1269
Konze (A.) 1324
Koopmans van Boekeren (R) 230
Koorders (D.) 209
Kossmann (K.) 1460
Koster (W.) 338
Krabbe (Chr.) 66
Kreyssig (Fr.) 1265
Kruseman (Mina) 1170, 1176, 1287—1290, 1295
Küchler (H. L.) 1261
Kuenen (A.) ..... 191—193
Kuyper (Abraham) 245
Kuyper (G.) 808

L

Lamartine 1239
Land (J. P. N.) 300, 311, 323, 370
Lang (Heinrich) 1453
Langhaus (W.) 1445
Laskaro ..... 1177—1178

Lasalle (Ferdinand) 410—411
Laurillard (E.). 1179
Leendertz Wzn. (P.) 733
Lehmans (J. B.). 279
Leibnitz 270
Lennep (Jac. van) 614, 618, 1055, 1180
Lessing (G. E.) .. 301, 1245
Lesturgeon (A. L.). 664
Levy (J. A.). 402
Lichtenberg 63
Limburg Brouwer (P. A. S. van) ..... 697, 1181—1183
Lindau (P). 1448
Linde (A. van der)..... 285
Lobry de Bruyn (C. A.)... 1494
Lodewijk Napoleon 605, 1124
Lodewijk van Nassau 624
Loffelt (A. C.) 1213—1214, 1219, 1271
Loghem (J. B. van). 465
Loman (A. D.). .... 967—968
Lotsy (M. C. L.) 289, 306—307, 320
Loyson (Hyac.)..... 1527
Lübke (Wilhelm) 1326
Lulofs (B. H.) 731
Lummel (H. J. van) 970
Luyken (Jan). 1037
Luther (Martin) 254
Lykurgus. 112

M

Macaulay 711
Maerlant (Jacob van).. 849—862
Maertz (Cornelis) .. 1038—1039
Mahaffy. 1235
Mahn (C. A. F.) .... 831—832
Mainländer (Ph.) 503
Mallock 380
Manen (W. C. van).. 181, 1191
Maria van Oranje-Nassau 590
Marken (J. C. van) 506
Marnix (Jan van) ....545—547
Marnix van St. Aldegonde (Philips van)547-449, 559, 989
Matthes (J. C.)..... 952
Maundeville (John) 921
Mehldal..... 1340
Meng 187
Merlo (J. J.) 1064
Metternich 712
Mey (W. van der)..... 730
Mey (H. W. van der) ..340—341
Meyboom (L. P. S.) 327
Meyer (Jürgen Bona) 388—389
Michaëlis (H. C.) 1138
Mill (John Stuart) 199, 363, 399
Miller (Joaquin). 1280
Minzloff (R.) 1139
Modderman. 513
Mohr (M. L. F.). 291
Moll (W.). 360, 1504
Moltzer (H. E.). 856, 857, 1069
Montigny. ..... 555—556
Moonen (Arnold) 1040
Moons (Magdalena) .. 578—579
More (Th.) 1275, 1276
Morel (Jul.). 1409
Mosenthal (S. H.). 1263
Mosselmans (B. C. J.) 36—45, 149
Motley (John Lothrop) .. 621
Moulin (Jurriaan) 644, 1184—1185
Müldener (R.). 952
Multaluli (zie Douwes Dekker)
Murillo. 1325
Musch (Eliz.)..... 579

N

Nassau (H. J.). 716, 806
Nieuwland (Pieter). 1119
Nippold (F.) 197
Noydekin. 937
Nouhuys (H. J. C. van) 247, 248
Nourisson 280
Nuyens (W. J. F.) .. 520, 641
Nijhoff (D. C.) 1250

O

Obrie (Julius). 803
Oeralindabok. 1027, 1522
Oesterley (Hermann) 863
Oordt (J. F.) van 159
Oort (H.) 126
Oosterzee (J. J. van) 238—240, 242
Oosterzee (H. M. C. van). 159
Oostvoorne (Jacob van) 850—852
Opzoomer (C. W.) 211, 342—363, 395
Ormazd 108
Ossink Calkoen (J. M.).... 128

P

Paaltjes (Piet) (Zie Haverschmidt)
Pacheco 562
Pain-et-Vin. 599
Parker (Th.) 1261
Passchier de Fijne .. 1041—1043
Paulus 116, 119, 125, 129, 130
Pekelharing (B.) 1142
Penon (G.) 1066, 1216
Pierson (Allard) 213, 364—384, 798, 1178
Pierson (H.) 193
Pierson (N. G.)..... 480
Pietschmann (Richard). .. 105
Plaats (D. J. van der). 312
Placzek 1458
Polak (M. S.). 385
Pollock(Frederick)290, 303, 317
Potgieter (E. J.) 48, 1167—1168, 1193—1194
Prel (Karl du). 386
Prins (J. J.). 179
Punt (Jan) 1297
Pijnappel (J.). 1195

Q

Quarles van Ufford. 702
Quinet (Edgar). 532, 559, 1243
Quisthorp (Joh.). 498

R

Racer (J. W.). 646
Rafaël Sanzio. 1319
Rahlenbeck (Ch.) 529
Rau (S. J. E.) 1099, 1326
Rauwenhoff (L. W. E.) 119, 172, 195—200, 203
Rees (O. van)..... 710
Rehorn (K.) 301
Renan (E.) 124, 144, 154, 157, 211
Reville (A.) 201—204, 213, 367
Revius (Jac.) 1044
Riemsnijder (H.) ... 1120—1121
Robaulx de Soumoy (J. L. P.). 581
Robinet 146
Rode (Jan van) 904
Roeulx (graaf van 't)..... 580
Rommerts (O.) 499
Roorda (T.) 403, 718—720, 1195
Roorda van Eysinga (S. E. W.) 161, 432, 481—482, 674, 683, 1472
Rosenstein (S. S.) 1507
Roszmann (W.). 1309
Rothschild..... 299
Rousseau (J. J.). 1238
Rovers (M. A. N.) .. 131, 205
Royen (I. A.) van ..... 4—5
Rückert (H.) .... 699—700
Rüstow (W.) 1236
Ruysbroeck (Jan van) 865—879

S

Saadja Fajjumi 278
Sainte Beuve 1241
Saisset (Emile) 273
Sand (George) .... 1240—1241
Santen (Laurent van) 1122
Saussaye (D. Chantepie de la) ..... 241—242
Schaarschmidt 285

Schaaff (J. H. L. van der) 627
Schaepman (H. J. A. M.) 252, 379, 1199
Scheffel (J. von) 1264
Scheffer (W.) 230, 387, 389
Scheffer (J. C. de Hoop) 78
Scherer (Edmond) 147
Scherr (Joh.) 692
Scheurleer (D. F.) 1449
Schiller (F. van) ... 1254, 1416
Schimmel (H. J.) .. 1195—1196
Schimmelpenninck 624
Schleiermacher 125, 155
Schmidt (Wilhelm) 1328
Schneevoogt (G. E. Voorhelm) 404
Schneider (Lina) 1065
Scholl (A.) 1252
Scholten (J. H.) 172, 203, 206—214, 311
Schoonhoven (Jan van) ... 883
Schopenhauer 284, 304, 388, 389
Schotel (G. D. J.) 1197
Schrant (M.) ..... 836—837
Schull (P. S.) 994
Schultze 113
Schumann 1444
Schwarz (C.) 66, 167
Scoorl (Jan van) 1339
Sepp (J. N.) 160
Shakespeare 269, 1268—1272, 1291
Sicherer 694
Sigwart (Chr.) 285
Simon (Jules) 491
Simson 110
Sloet van de Beele (C. A. J. W.) 432
Slotemaker (L. H.) 203
Sommer (H.) 305
Smit Kleine (Frits) 1140, 1357
Snellaert (F. S.) 903
Spencer (Herbert) ... 390—392
Spengel (L.) 1234
Speyk (J. van) 611
Spiess (G. A.) 1451
Spinoza ..... 267—323
Spir (A.) 393
Springer (A.) 1323
Spruyt (C. B.) 266, 287—288, 292, 322, 358—359, 395—398, 1181, 1508
Stahl (Fr. J.) 408
Stakenbroek (R. van) 554
Stalpaert van der Wiele (Joh) 1045
Starter (Jan Jansz.) 1046—1047, 1511
Steeg (Jules) 128
Steenbergen (Alb.) 1247
Stein (Frau Ch. von) 1252
Steiner (H.) 1231
Stern (Adolf) 701
Steversloot (Laurens) 1123
Stieltjes (Tj. J.) 9, 11*a*, 432, 475—482, 484
Stirum (M. D. Graaf van Limburg) 438
Stoffels (J.) 805
Storm van 's Gravesande (Karel)..... 1360, 1431
Strauss (D. F.) .. 141, 143–152
Struys (J.) 984
Stuers (Victor de)....1337, 1385
Susan (S.) 833
Swaving (H. J.) 49
Sweeling 1442
Sijms (Jacob) 600

T

Tacitus 1237
Taine (Hipp.) 1330
Tarnel (C. Ed.) 1408
Tasso (Torq.) 1282
Tellegen (B. D. H.) 490
Tesselschade 1012, 1049, 1051
Thackeray 1277
Thausing (M.) 1327
Thomsen (Wilhelm) 709

Thijm (Jos. A. Alberdingk 61—62, 247—248, 525—526, 823, 835, 964, 1085, 1356, 1407
Thorbecke (J. R.) 435, 441—442, 1414
Thorwaldsen 1298, 1310
Tideman (J.) 131
Tiele (C. P.) 113—114, 229, 353
Tienhoven (G. van) 1524
Titiaan 1334, 1353
Tollens (H. J.) 1197
Toorenenbergen (J. J. van) 1504
Trendelenburg (Ad.) 283
Trieber (Konrad) 112
Triglandt 594
Tydeman (M. en H. W.) 1082

U

Uhlich (L.) 234, 1489

V

Veegens (J. D.) 1142
Veldeke (Henrik v.) 841
Verdoes (Jan). 591
Verwijs (Eelco) .. 851, 852—857
Vinet (A. R.) 372
Vischer (Fr. Theod.) 151, 1306, 1314
Visscher (Anna). .. 1049—1050
Visscher (Roemer). 1048
Visscher (L. G.). .. 1130—1131
Vissering (S.) 357, 437, 785
Vitringa (A. J.) 19, 1480— 1481
Vlugt (W. van der) 412, 414
Vogt (Carl)..... 1517
Volger (W. T.) 706
Vondel (Joost van den) 1052—1076, 1180
Voragine (Jac. de). 913
Vosmaer (C.) 1198—1199, 1220—1221, 1287, 1317—1319
Vreugdegaar (Pieter)..... 937
Vries (M. de) 630, 814—830, 850

W

Wansink (H. J.)..... 1283
Weill (Alexandre) 1519
Weyenberg (H.) 515, 1483
Wiertz (Antoine). 1449
Willem I (Prins) .....518—592
Willem II.....596—597
Willem Lodewijk van Nassau 592
Willemsen (R.) 1201
Willeumier (C. M. J.) 1493
Willis (R.) 136
Winckelmann (J. J.). 1257
Winkel (J. te) .. 732, 855, 862
Winkel (L. A. te) 719, 724, 726—728, 808, 813
Winkler Prins (A.) .. 444, 1452
Witkamp (E. S.). 1348
Witt (Johan de). 1429
Witt (Cornelis de). 1428
Wolff (Eliz.) ..... 1125—1129
Wundt (Wilh.) 406, 1267
Wijck (B. H. C. K. van der) 294, 351, 358—359, 400—402, 1114

Z

Zeller (Ed.). 142
Zuylen (graaf van). 624

INHOUD

VERANTWOORDING ..... Blz. 7

DEEL I INLEIDING

I. VOORBEREIDING 17–42

1. AFSTAMMING 17

Jeugdherinneringen – Het geslacht Van Vloten – Willem van Vloten – Kampen – De Spree's.

2. JEUGD 28

Relatie's van Willem van Vloten – Lagere school – Dood van de vader – Latijnse school.

3. STUDENTENTIJD 36

Afscheid van Kampen – Academievrienden – Leermeesters en leervakken – Tweede Leidse studietijd.

II. LEVENSLEER 43–53

Dissertatie en bespreking van De Greuve's kritiek op Strauss – De Groningers, Schleiermacher, de Tübingers – Ontkenning – Modernisme – Scholten en Opzoomer – Bevestiging.

III. HOUDING TEGENOVER VADERLANDS HEDEN EN VERLEDEN 54–95

1. VADERLANDS HEDEN 54

De mondige mens als Nederlands staatsburger – De grondwet van 1848 – Voordelen en gebreken – Staatkundige en maatschappelike werkzaamheid – Stieltjes' ontslag – Douwes Dekker, Roorda van Eysinga – Is Van Vloten „persoonlik?" – Het grootburgerschap te Deventer – Van Vloten als zedemeester – De rectorale rede van 1867 – Ontslag – Voordracht voor het Groninger professoraat – Aanwijzing van gepasseerde geleerden – Het Deventer Weekblad – Nederland's weerbaarheid – De Frans-Duitse oorlog – Nederland's onzijdigheid – Aanklacht wegens laster (Mosselmans) – Afsluiting van de Deventer periode.

2. VADERLANDS VERLEDEN 83

Nieuwe wegen voor de geschiedvorsing – Van Vloten's plaats onder de historici – Van Vloten en Fruin – Afwijkend zedelik oordeel – Houding tijdens de oorlog van '70 – Bakhuizen van den Brink – Herdenkingsfeesten – Arend's Geschiedenis des Vaderlands.

IV. TAAL EN STIJL; SCHRIFTBEELD, ENZ. 96–136

1. TAAL EN STIJL 96
Van Vlotens' schrijftalent – Leraarschap en ontslag te Rotterdam – Een bloemensprookje uit Würtemberg – De proefpreken – Van Vloten's stijl – Zijn zin voor het komiese – Verhouding tussen spreektaal en schrijftaal – De volkstaal – Spraakwording, taal en schrift – Stijleigenaardigheden.

2. SPELLING, WOORDENBOEK, MAATSCH. DER NED. LETTERKUNDE 113
Wording der spelling De Vries en Te Winkel – Spelling der plaatsnamen – Spellingsysteem Van Vloten – Dr. Matthijs de Vries en Het Nederlandsch Woordenboek – Dr. de Vries, de Maatschappij der Ned. Letterkunde en Van Vloten's hervormingsplannen.

3. WOORDAFLEIDING, WOORDVERKLARING, TEXTKRITIEK IN HET MIDDENNEDERLANDS.. 124
Van Vloten's uitgave van het middelnederlands proza – Wijze van uitgeven – Het Merlijn-handschrift en de Merlijn-uitgave – Maerlant's Kleine Gedichten – De Tweespraack tusschen scalc ende clerc – De persoonlikheid van Maerlant – Verwijs' aanval – Van Vloten's betekenis voor het middelnederlands.

V. LETTERKUNDE 137–167

1. ZEVENTIENDE EN ACHTIENDE EEUW 137
Geschiedenis der letterkunde en bloemlezingen – Vondel – De uitgave van Van Lennep en die van Van Vloten – Germanismen en taalzuivering – Het proces Binger-Roelants – Vergelijking van beide uitgaven – Vondelfeesten – Bilderdijk – De mens en de dichter – De Bilderdijkstudie in de tweede helft van de 19e eeuw – Van Vloten's veelzijdige belangstelling en bewondering.

2. LETTERKUNDIGE TIJDGENOTEN (1850–1883) 150
Douwes Dekker – Busken Huet – Pierson – Potgieter – Alberdingk Thijm.

3. BUITENLANDSE BOEKEN 165
Theologie – wijsbegeerte – aesthetika – geschiedenis – literatuur.

VI. BEELDENDE KUNSTEN..... 168–187
De beeldende kunsten voor 1850 – Drieledige werkzaamheid in 't belang van de kunst – Van Vloten's Aesthetika – Zijn

„Geschiedenis van Nederlands schilderkunst van de 14de tot de 18de eeuw" – Museumbezoek – Uitverkoren 17de eeuwse schilders – Houding tegenover schilderende tijdgenoten – De Nederlandsche Kunstbode – Vandalisme en anti-vandalisme – Victor de Stuers – De Hoogewoerdspoort te Leiden – Van Eeden's „Het Poortje" – Thijm – Namaak, stijlloosheid en benepenheid in de kunst – Behoud van kunstwerken voor Nederland – De Hals'en in het Hofjen van Beresteyn.

VII. ONDERWIJS 188–199

Van Vloten's „Enkele wenschen omtrent de wijziging van het hooger onderwijs" – Indeling der faculteiten, enz. – Middelbaar onderwijs: burgerschool en gymnasium – Acte middelbaar Nederlands – Onderwijs voor de vrouw: burgerscholen voor meisjes – Van Vloten's vrouw – Mina Kruseman – Feminisme – Lager onderwijs – „Vereeniging tot bevordering van 't Volksonderwijs" – Speelscholen en speeltuinen.

VIII. SPINOZA 200–216

Van Vloten's gang naar Spinoza – Moleschott en het natuurwetenschappelik denken – De Godsnaam bij Spinoza – De mystieke kant van Spinoza – De tweehonderdjarige gedachtenisviering van Spinoza's sterfdag in Den Haag – De onthulling van het standbeeld – Van Vloten's onthullingstoespraak – Uitgaaf van Spinoza's Opera Omnia.

IX. BESLUIT 217–224

De werkzaamheid van Van Vloten, bestemd voor tijdgenoten – Het karakter van zijn stijl – Boomschending bij raadsbesluit – Van Vloten's goedlachsheid. – Facsimile van zijn handschrift.

DEEL II. BIBLIOGRAFIE

Lijst van afkortingen 227-230

PERSOONLIKS

I. Levensbizonderheden 231
II. Reisbrieven en -herinneringen 235
III. Geloofsbelijdenis 236

GODGELEERDHEID EN GODSDIENSTGESCHIEDENIS

I. Vergelijkende Godenleer 239
II. Ontstaan van het Christendom 240
III. Geschiedenis van het Protestantisme 241
IV. De moderne godgeleerdheid in Europa 242

V. Modernisme in Nederland 243
a. Voorspel 243
b. Algemeen 243
c. Moderne predikanten 246
d. Protestantenbond, Vrije Gemeente 248
e. Godsdienstonderwijs 249
VI. Andere Stromingen 250
a. Doedes, van Oosterzee, Chantepie de la Saussaye 250
b. Gereformeerden 251
c. Katholieken 251
d. Vrijmetselaars 252

WIJSBEGEERTE
17de eeuw 253
18de eeuw 257
19de eeuw 258

ZIELKUNDE 264

RECHTSWETENSCHAP 265

STAATKUNDE
I. Algemene staatsbelangen 266
II. Deventer Gemeentebelangen 268

MAATSCHAPPELIKE BELANGEN EN VERSCHIJNSELEN
I. Volkswapening en weerbaarheid 270
II. Maatschappelik onrecht 270
III. Staathuishoudkunde 271
IV. Allerlei 273

GESCHIEDENIS
I. Vaderlandse Geschiedenis 274
a. 16de eeuw 274
b. 17de eeuw 279
c. 1750–1850 280
II. Geschiedbeoefening 1850–1880 281
III. Plaatselike geschiedenis, stadsrechten, weiderechten 283
IV. Nederland en Europa tijdens de Frans-Duitse oorlog .. 285
V. Meningen van buitenlanders over Nederland getoetst .. 286
VI. Algemene Geschiedenis 288

TAALKUNDE
I. Taalkunde 289
II. Woordverklaringen, -afleidingen en -vormingen 290
III. Plaatsnamen 292
IV. Taalzuivering 292
V. Spelling 294
VI. M. de Vries en het Ned. Woordenboek 294
VII. Buitenlandse taalstudie 295

LETTERKUNDE
I. Geschiedenis der Nederlandse letterkunde 297
a. 1. Middel-Nederlands 297
a. 2. Liederen 305
a. 3. Toneelstukken 306
b. 16de eeuw 307
c. 17de eeuw 308
d. 18de eeuw 313
e. 19de eeuw 317
II. Beoefening letterkunde 1850–1883 323
a. Maatschappij der Ned. letterkunde 323
b. Jonckbloet, Loffelt, e.a. 323
c. Koninklijke Akademie 324
d. Taal- en Letterencongressen 324
III. Buitenlandse letteren 325
a. Klassiek 325
b. Frans 325
c. Duits 326
d. Engels 327
e. Andere talen 328
TONEEL 329
BEELDENDE KUNSTEN 330
TOONKUNST 338
NATUURWETENSCHAP 339
ONDERWIJS 340
VERSCHEIDENS 344
REGISTER 347
INHOUD 355

STELLINGEN

I

De etymologiese verklaring van „kwakelbrug" in het Mnl. Wdb. 282 (en het Ned. Wdb., dat hiernaar verwijst) gegeven, is onjuist. Het is een brug, zó gebouwd, dat een geladen kwak of kwakel er onder door kan varen.

II

De verklaring door Franck-Verdam-Leendertz beproefd van de eerste strofe van Maerlant's „Der Kerken Claghe" (Jacob van Maerlant's Strophische gedichten: Aanteekeningen, 1ste druk blz. 231, 2de druk blz. 243) is niet overeenkomstig de bedoeling van de dichter.

III

Door alle schrijvers van een volledige Nederlandse literatuurgeschiedenis (Jonckbloet, Te Winkel, Kalff, Prinsen) is bij hun behandeling van de romantiek als West-Europees verschijnsel de invloed der 1001 Nacht ten onrechte buiten beschouwing gelaten.

IV

De door Alberdingk Thijm geopperde, door Kalff, Leendertz, Differee e.a. verder verbreide onderstelling, dat Vondel de luit bespeelde, berust op een verkeerde opvatting van het gedicht van 1621: „Gebedt over mijn ghedurige quijnende sieckte".

V

De naam *Svithardeshaga* (Van den Bergh, Oorkondenboek van Holland en Zeeland 1, 21, 319) is terug te vinden in *Hargen* (tussen Camp en Groet). De aanwijzing van Svithardeshaga als een grensscheiding tussen Kennemerland en West-Friesland (Dr. I. H. Gosses: De vorming van het graafschap Holland, blz. 6-16 en 38-39) wordt door deze identificering bevestigd.

VI

Het gebruik van het woord „zielig" in de betekenis, door wijlen Prof. G. J. P. J. Bolland er aan gegeven, geeft aanleiding tot verwarring en dient, in 't belang van taal en wijsbegeerte vervangen te worden door de woordvorm „ziellik".

VII

Het is een algemeen en noodlottig misverstand te menen, dat dichters niet de beste voordragers van hun eigen gedichten zouden zijn.

VIII

Aan de, door de Leidse Universiteitsbibliotheek onder Kl. G. 1864, en door de Utrechtse onder B. Oct. 2961 gecatalogiseerde geschriftjes: J. van Vloten: Over valsche en echte liberalen en Historische Skizzen auf Grundlage von Thet Oera Lindabok mit etlichen Ein- und Ausfällen, Aus dem Holl. (des J. v. Vloten?) heeft Van Vloten part noch deel gehad. De schrijver van het eerste is Dr. E. J. Kiehl, van het tweede Dr. J. Vitringa (Jan Holland).

IX

Meer dan door maatschappelike functie en hygiëne wordt de mode voor de vrouw in de laatste eeuwen beheerst door wereldgebeurtenissen en archeologiese vondsten. Op het ogenblik is de ideale gestalte, de haardracht en de kleding van de vrouw oud-Egypties.

X

Het individualiseren van het onderwijs door middel van Montessori- en Daltonscholen behoort niet te beginnen bij het voorbereidend lager, maar bij de hoogste klassen van het voorbereidend hoger onderwijs.

XI

Wanneer de populairste Nederlandse romanschrijvers voortgaan met hun werk in de zgn. vereenvoudigde spelling te publiceren, zal

maar een enkele van de met „De Vries en Te Winkel" groot gebrachte Nederlanders spellingvast blijven. Het zo spoedig mogelik invoeren van de spelling Kollewijn, is het enige middel om aan de spelling-anarchie een eind te maken en tevens Zuid-Afrika, Vlaanderen en Ned.-Indië voor het Nederlandse boek te behouden.

XII

Rechtshandigheid is in oorsprong geen physiologies, maar een sociaal verschijnsel.

ERRATA

De lezer wordt verzocht de volgende drukfouten te verbeteren:

blz.	111,	r. 3:	staat -	, lees	—
„	174,	„ 11:	„ belangrijker	, „	belangrijk
„	175,	„ 22:	„ slaak	, „	slaat
„	176,	„ 19:	„ Ouevres	, „	Oeuvres
„	176,	„ 25:	„ twistziek	, „	kwistziek
„	200,	noot 2:	„ Hemsterhuijs	, „	Hemsterhuis
„	337,	no. 1437:	„ 1882	, „	1881